

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ
ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΗ ΣΧΟΛΗ
ΤΜΗΜΑ ΦΙΛΟΛΟΓΙΑΣ
ΤΟΜΕΑΣ ΚΛΑΣΙΚΗΣ ΦΙΛΟΛΟΓΙΑΣ

9

**Ο ΔΑΚΤΥΛΙΚΟΣ ΕΞΑΜΕΤΡΟΣ ΣΤΙΧΟΣ
ΣΤΟΥΣ ΠΟΙΗΤΕΣ ΤΗΣ ΥΣΤΕΡΗΣ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΑΣ
ΜΟΥΣΑΙΟ, ΚΟΛΛΟΥΘΟ ΚΑΙ ΤΡΙΦΙΟΔΩΡΟ**

ΕΜΜΑΝΟΥΗΛ Μ. ΠΛΟΥΣΟΣ

Διδακτορική Διατριβή

ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2006

Νομική κατοχύρωση του Τμήματος Φιλολογίας :

«Η έγκριση της διδακτορικής διατριβής από το Τμήμα Φιλολογίας του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων δέν υποδηλώνει άποδοχή των γνώμων του συγγραφέα».

¹ (Ν. 5343/32, άρθρο 202, § 2)

ΓΕΩΜΕΤΡΙΚΑ ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΑ:

- Επιβλέπων: 1.1. Γεωμέτροι Ν. Γεωργιάδης, Α. Μανιάνης, Κ. Καραγιάννης
- Μέλη: 2.2. Γεωμέτροι Σ. Διδάκης, Ο. Οικονομίδης, Κ. Καραγιάννης
- 3.3. Στρωματίζοντες Γεωμέτροι Κ. Καραγιάννης

ΕΠΙΜΟΡΦΩΣΗ ΚΑΙ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ:

- 1.1. Γεωμέτροι Ν. Γεωργιάδης, Κ. Καραγιάννης
- 2.2. Δημόκριτος Ρ. Ραϊός, Κ. Καραγιάννης
- 3.3. Δημόκριτος Χ. Αποστολίδης, Κ. Καραγιάννης
- 4.4. Α. Αποστολίδης, Ζ. Ζαρούζι, Α. Μανιάνης, Κ. Καραγιάννης
- 5.5. Στρωματίζοντες Γεωμέτροι Κ. Καραγιάννης
- 6.6. Σ. Διδάκης, Ο. Οικονομίδης, Γ. Γεωργιάδης, Κ. Καραγιάννης
- 7.7. Α. Αποστολίδης, Δ. Διδάκης

Φίλοισι τοκεῦσιν

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Ἡ ἀνὰ χεῖρας διδακτορική διατριβὴ σχετίζεται μὲ τὸ γνωστικὸ ἀντικείμενο τῆς ἀρχαίας ἐλληνικῆς μετρικῆς. Ἐπιχειρεῖται ἡ διερεύνηση τοῦ δακτυλικοῦ ἑξαμέτρου στοὺς σημαντικότερους ἐπικοὺς ποιητὲς ἀπὸ τὸν τρίτο ἕως καὶ τὸν πέμπτο αἰῶνα μ.Χ. Ἐξετάζονται τὰ ἐξωτερικὰ καὶ ἐσωτερικὰ δομικὰ χαρακτηριστικὰ τοῦ στίχου, βάσει τῶν ὁποίων παρατηροῦμε ὅτι ἀπὸ τὸν Ὅμηρο ἕως καὶ τὴν ὕστερη ἀρχαιότητα ὁ ἑξάμετρος ἐξελίσσεται μὲ τρόπο ἀξιοσημείωτο· ὑπόκειται πλεόν σὲ ποικίλους περιορισμοὺς καὶ προοιωνίζεται τὴν ἐπικράτηση τοῦ συλλαβικοῦ στίχου καὶ τῆς ῥυθμοτονικῆς μετρικῆς.

Στὸ πόνημα τοῦτο γίνεται πραγματέυση τῆς δομῆς καὶ τῆς λειτουργίας τοῦ ἑξαμέτρου στὰ ἔργα τῶν ποιητῶν Τριφιόδωρου, Κολλούθου καὶ Μουσαίου καὶ ἐπιχειρεῖται ἡ ἐξαγωγή ὀρισμένων συμπερασμάτων ἀπὸ τὴ διερεύνηση τῆς σχέσεως τῶν παραπάνω ποιητῶν μὲ τὴ μετρικὴ τεχνοτροπία τοῦ Νόννου ἀπὸ τὴν Πανόπολη τῆς Αἰγύπτου, ὁ ὁποῖος - ὡς γνωστὸν - ἀποτελεῖ ὀρόσημο καὶ καθοριστικὸ παράγοντα τῆς ἐπικῆς ποίησης τὴν ἐποχὴ πού ἔζησε, πιθανότατα κατὰ τὸν πέμπτο αἰῶνα μ.Χ. Ἡ ἐπίδραση τοῦ Νόννου στὸν ἑξάμετρο τοῦ Μουσαίου καὶ ἐν πολλοῖς τοῦ Κολλούθου μπορεῖ νὰ ἐπιβεβαιωθεῖ ἐκτὸς τῶν ἄλλων καὶ μὲ τὰ κριτήρια τῆς μετρικῆς, μὲ τὰ ὁποῖα ἐπιβεβαιώνεται καὶ ἡ χρονικὴ πρωμότητα τοῦ Τριφιόδωρου τουλάχιστον κατὰ ἕναν αἰῶνα.

Θεωρῶ χρέος μου νὰ ἐκφράσω τὴν εὐγνωμοσύνη μου πρὸς τὸν ἐπιβλέποντα καθηγητὴ τῆς ἐργασίας αὐτῆς κ. Γεώργιον Νικ. Γιαννάκη, ὁ ὁποῖος μὲ καθοδήγησε οὐσιαστικὰ κατὰ τὴ διάρκειά τῆς ἐργασίας μου καὶ συνέβαλε καθοριστικὰ στὴν ὀλοκλήρωσή της. Μοῦ δίδαξε τὰ δύσβατα μονοπάτια τῆς ἐπιστημονικῆς ἔρευνας καὶ μὲ τὶς καίριες παρατηρήσεις καὶ τὶς ὠφέλιμες ὑποδείξεις του κατάφερα νὰ ἀποφύγω πολλὰ λάθη, πού διαφορετικὰ θὰ εἶχαν εἰσχωρήσει μέσα στὴ διατριβή μου. Εὐχαριστῶ ἀκόμη ὀλοθύμως τὸν σεβαστό μου καθηγητὴ κ. Σαββαντίδη Γεώργιο, πού μὲ τὶς σοφὲς παρατηρήσεις καὶ τὶς εὔστοχες ἐπισημάνσεις του συνετέλεσε στὴν ἀρτιότερη συγκρότηση αὐτῆς τῆς συγγρα-

φῆς. Εὐχαριστῶ ἐπίσης θερμὰ τὸν ἐπίκουρο καθηγητὴ κ. *Μερσινιὰ Σταμάτη* γιὰ τὴν πολύτιμη συνδρομὴ του καὶ τὶς σωτήριες λύσεις ποῦ μοῦ πρότεινε σὲ πολλὰ προβληματικὰ σημεῖα τοῦ ἔργου αὐτοῦ, θυσιάζοντας ἀρκετὸν ἀπὸ τὸν πολύτιμο χρόνο του. Ἡ εὐθύνη βέβαια γιὰ τυχὸν παραλείψεις ἢ ἀβλεψίες βαρύνει ἀποκλειστικῶς ἐμένα.

Ἐπιπλέον θὰ ἤθελα νὰ εὐχαριστήσω γιὰ τὴ στήριξή τους ὅλα τὰ μέλη τοῦ διδακτικοῦ καὶ ἐπιστημονικοῦ προσωπικοῦ τοῦ Τμήματος Φιλολογίας τοῦ Πανεπιστημίου Ἰωαννίνων καὶ κυρίως τοῦ Τομέα Κλασικῆς Φιλολογίας ἰδίως εὐχαριστῶ τὸν καθηγητὴ κ. *Μαυρομάτη Ἰωάννη*, τὴν ἐπίκουρο καθηγήτρια κ. *Κωνσταντινίδη Σωτηρούλα*, τὴν ἀναπληρώτρια καθηγήτρια κ. *Γκάρτζιου - Τάττη Ἀριάδνη* καὶ τὴν καθηγήτρια *Συνοδινού Αἰκατερίνη* ἀκόμη, τὸν ἀναπληρωτὴ καθηγητὴ τοῦ Τμήματος Μαθηματικῶν κ. *Κ. Καρακώστα* γιὰ τὶς χρήσιμες συμβουλές του σὲ ζητήματα στατιστικῆς μεθοδολογίας.

Ἐκφράζω ἐπίσης τὶς εὐχαριστίες μου πρὸς τὶς κκ. *Ρ. Ράπτη* καὶ *Δ. Κωνῆ*, γραμματεῖς τοῦ Τομέα Κλασικῆς Φιλολογίας, πρὸς τὸ προσωπικὸ τοῦ Σπουδαστηρίου Κλασικῆς Φιλολογίας καὶ τῆς Κεντρικῆς Βιβλιοθήκης τοῦ Πανεπιστημίου Ἰωαννίνων, τῆς Ἐθνικῆς Βιβλιοθήκης Ἑλλάδος, τῆς Γενναδείου Βιβλιοθήκης, καθὼς καὶ τῶν βιβλιοθηκῶν τοῦ Ἐθνικοῦ Καποδιστριακοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν.

Τέλος, αἰσθάνομαι ὑποχρεωμένος νὰ εὐχαριστήσω ἰδιαίτερος τὸν καθηγητὴ μου κ. *Ἰωάννη Περισυνάκη* τόσο γιὰ τὴ διεύρυνση τῶν ὀριζόντων τῆς σκέψεώς μου μὲ τὰ μαθήματά του, ὅσο καὶ γιὰ τὴ βοήθειά του καὶ τὴν ἠθικὴ συμπαράσταση, ποῦ ἀφειδῶς μοῦ προσέφερε κατὰ τὴν ἐκπόνηση αὐτῆς τῆς διδακτορικῆς διατριβῆς.

Ἐν κατακλείδι, θεωρῶ ἀπαραίτητη τὴ μνεῖα τῶν καλῶν φίλων - ἰδιαίτερος τοῦ Χριστοῦ - καὶ κυρίως τῶν γονέων μου *Μιχαὴλ* καὶ *Μαρίας*, χωρὶς τὴν ὑλικὴ καὶ ἠθικὴ στήριξη τῶν ὁποίων δὲν ἐπρόκειτο νὰ ὀλοκληρωθεῖ τὸ πόνημα τοῦτο.

Ἰωάννινα 2006

Ἐμμανουὴλ Πλοῦσος

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Σὲ αὐτὴν τὴν διδακτορικὴ διατριβὴ πραγματευόμαστε τὸν δακτυλικὸ ἑξάμετρο στίχο τῶν ποιητῶν τῆς ὕστερης ἀρχαιότητος Μουσαίου, Κολλούθου καὶ Τριφιόδωρου.

Στὴν *Εἰσαγωγή* δίδονται ὀρισμένα γενικὰ στοιχεῖα γιὰ τοὺς μελετώμενους ποιητὲς καὶ τὴν ἐποχὴ κατὰ τὴν ὁποία ἔζησαν, ὁ Τριφιόδωρος πιθανότατα κατὰ τὸν τρίτο ἢ τὶς ἀρχὲς τοῦ τέταρτου αἰῶνα μ.Χ. καὶ ὁ Κόλλουθος καὶ ὁ Μουσαῖος κατὰ τὸν πέμπτο. Παρουσιάζεται ἡ βιβλιογραφικὴ ἐπισκόπηση τῶν περισσότερων μελετῶν, ποὺ χρησιμοποιήσαμε κατὰ τὴν ἔρευνά μας, καὶ καθορίζεται τὸ πλαίσιο τῆς μεθοδολογίας ποὺ ἀκολουθήσαμε.

Στὸ πρῶτο κεφάλαιο συστηματοποιοῦμε τοὺς κανόνες ποὺ ἐφαρμόζει στὸν ἑξάμετρο ὁ Νόννος καὶ περιγράφουμε τὰ γνωρίσματα τῆς μετρικῆς του τεχνικῆς, ἀξιοποιώντας τὴν προγενέστερη ἔρευνα. Στὰ ἐπόμενα κεφάλαια ἐξετάζεται ἡ μετρικὴ τῶν τριῶν ποιητῶν.

Συγκεκριμένα, στὸ δεῦτερο κεφάλαιο παρουσιάζεται ἡ ἐξωτερικὴ μετρικὴ δομὴ τοῦ στίχου. Ἀναλύονται τὰ σχήματα τοῦ ἑξαμέτρου, ἡ χρῆση τῶν σπονδείων, οἱ σπονδειάζοντες στίχοι, οἱ τομές, τὰ ζεύγματα καὶ οἱ νόμοι τοῦ ἑξαμέτρου, ἡ στίξις, καθὼς καὶ ἡ τοποθέτηση τῶν μονοσυλλάβων στὸ τέλος τοῦ στίχου.

Στὸ τρίτο κεφάλαιο ἀναλύεται ἡ ἐσωτερικὴ μετρικὴ δομὴ καὶ ἡ κωλομετρία τοῦ στίχου. Διαπιστώνεται ὅτι οἱ μετρικὲς λέξεις τοποθετοῦνται σὲ λιγότερα σημεῖα μέσα στὸν ἑξάμετρο ἀπὸ ὅ,τι στοὺς προγενέστερους ἐπικούς ποιητὲς καὶ περιορίζονται τὰ μετρικὰ κῶλα ποὺ συνθέτουν τὸν στίχο.

Στὸ τέταρτο κεφάλαιο ἐξετάζεται ἡ λειτουργία τοῦ τονισμοῦ τῶν λέξεων, εἰδικότερα ἐκείνων ποὺ τοποθετοῦνται στὶς τομές καὶ τὸ τέλος τοῦ ἑξαμέτρου· ἀναλύονται ἐπίσης καὶ ὀρισμένα προσωδιακὰ ζητήματα, ὅπως ἡ ἀττικὴ βράχυνση.

Στὸ πέμπτο κεφάλαιο παρουσιάζονται ἡ χασμωδία καὶ οἱ τρόποι θεραπείας τῆς (ἐκθλιψη, ἐπικὴ βράχυνση, προσθήκη ἐφελκυστικῶν συμφῶνων), ὅπως χρησιμοποιοῦνται στοὺς τρεῖς ποιητὲς.

Ἀκολουθοῦν τὰ συμπεράσματα, ποὺ προκύπτουν ἀπὸ τὴν ἀνάλυση τῶν παρὰπάνω, καὶ τὸ παράρτημα μὲ τοὺς πίνακες τῶν μετρικῶν λέξεων, οἱ ὁποῖες κατανέμονται στὸν ἐξάμετρο. Στὸ τέλος καταγράφεται ἡ βιβλιογραφία ποὺ χρησιμοποιήθηκε κατὰ τὴ συγγραφή τῆς διατριβῆς μας.

ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

	Σελίδα
Πρόλογος	vi
Περίληψη	viii
Βραχυγραφίες βιβλιογραφικών παραπομπών	xiii
Είσαγωγή	1
Γενικά - Ιστορικό πλαίσιο	1
Βιβλιογραφική επισκόπηση	7
Έκδόσεις	15
Μεθοδολογία τής έρευνας	16
Κεφάλαιο Πρώτο	
<i>Ἡ μετρική τοῦ Νόννου</i>	22
1. Τομῆς	22
2. Ζεύγματα - νόμοι - ἄλλοι κανόνες	23
3. Χρήση σπονδείων	25
4. Χρήση μονοσύλλαβων λέξεων	26
5. Τονισμός - Προσωδία - Στίξη	27
6. Χασμωδία καὶ τρόποι θεραπείας αὐτῆς	30
Κεφάλαιο Δεύτερο	
<i>Ἡ μετρική τῶν Τριφιοδώρου, Κολλούθου καὶ Μουσαίου</i>	
<i>Δομὴ καὶ ἔξωτερικά μετρικά χαρακτηριστικά τοῦ ἑξαμέτρου</i>	38
1. Σχήματα τοῦ ἑξαμέτρου	38
2. Μορφικὲς ἀκολουθίες στίχων	42
3. Ἀλληλοδιάδοχοι σπονδεῖοι	46
4. Σπονδειαῖζοντες ἑξάμετροι	49
5. Χρήση καὶ κατανομὴ τοῦ σπονδείου στὸν στίχο	51
6. Τομῆς - Βουκολικὴ Διαίρεση	55
7. Ζεύγματα - νόμοι	63

	Σελίδα
α. Ζεύγμα τοῦ Hermann	63
β. Ζεύγμα τοῦ Naeke	64
γ. Ζεύγμα τοῦ Hilberg	65
δ. Νόμος τοῦ Giseke	65
ε. Νόμοι τοῦ Meyer	66
8. Μονοσύλλαβες λέξεις στὸ τέλος τοῦ στίχου	69
9. Στίξη - Παύση	71

Κεφάλαιο Τρίτο

Ἐσωτερικὴ μετρικὴ δομὴ - Κωλομετρία τοῦ ἑξαμέτρου

<i>τῶν Τριφιοδώρου, Κολλούθου καὶ Μουσαίου</i>	75
1. Ἡ τοποθέτηση τῶν μετρικῶν λέξεων μέσα στὸν στίχο	75
α. Μονοσύλλαβα	76
β. Δισύλλαβες μετρικὲς λέξεις	78
γ. Τρισύλλαβες μετρικὲς λέξεις	82
δ. Τετρασύλλαβες μετρικὲς λέξεις	85
ε. Πεντασύλλαβες μετρικὲς λέξεις	88
στ. Ἑξασύλλαβες μετρικὲς λέξεις	89
ζ. Ἑπτασύλλαβες μετρικὲς λέξεις	90
2. Κωλομετρία	91
α. Τετράκωλοι στίχοι	94
β. Μετρικὲς λέξεις καὶ ἀριθμὸς συλλαβῶν σὲ κάθε στίχο	97

Κεφάλαιο Τέταρτο

Ἡ λειτουργία τῆς προσωδίας καὶ τοῦ τονισμοῦ

1. Προσωδία	99
α. Χρήση τῆς θέσει μακροῦς συλλαβῆς	99
β. Ἀττικὴ βράχυνση	102
γ. Ἄλλα προσωδιακὰ φαινόμενα	105
2. Ἡ φυσικὴ ποσότητα τοῦ τέλους τοῦ στίχου	108
2. Περιορισμοὶ στὴ θέση τοῦ τόνου	111
α. Ὁ τόνος στὸ τέλος τοῦ ἑξαμέτρου	113

	Σελίδα
β. Ό τόνος πριν από τή θήλεια τομή	114
γ. Ό τόνος πριν από τήν άρρενα τομή	114
δ. Ό τόνος πριν από τήν έφθημιμερηή τομή	116
Κεφάλαιο Πέμπτο	
<i>Η χασμωδία και οι τρόποι θεραπείας αυτής</i>	117
1. Γενικά	117
2. Η χασμωδία στους τρεις μελετώμενους ποιητές	119
3. Τρόποι θεραπείας τής χασμωδίας	123
α. Έκθλιψη	124
β. Έφελκυστικά σύμφωνα	135
γ. Έπικη Βράχυνση	143
Συμπεράσματα	149
Παράρτημα	
Πίνακες τοποθέτησης τών μετρικῶν λέξεων στον έξάμετρο	152
Abstract	170
Βιβλιογραφία	174

ΒΡΑΧΥΓΡΑΦΙΕΣ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΩΝ ΠΑΡΑΠΟΜΠΩΝ

- ABAW* Abhandlungen der Bayerischen Akademie der Wissenschaften, Philos. Hist. Klasse (Beck), München.
- AC* L'Antiquité classique (Département d'archéologie et d'histoire de l'art), Louvain la neuve.
- Acta antiqua* Acta antiqua Academiae Scientiarum Hungaricae (Académiai Kiadó), Budapest.
- Ἀθηνᾶ* Ἀθηνᾶ: Σύγγραμμα περιοδικὸν τῆς ἐν Ἀθήναις Ἐπιστημονικῆς Ἑταιρείας (τύπ. Μυρτίδου), Ἀθήναι.
- AJPh* American Journal of Philology (J. Hopkins Univ. Pr.), Baltimore.
- ALGP* Annali del Liceo classico G. Garibaldi di Palermo, Palermo.
- Byzantion* Byzantion. Revue internationale des Études byzantines, Bruxelles.
- ByzZ* Byzantinische Zeitschrift (Beck), München.
- CPh* Classical Philology (Univ. of Chicago Pr.), Chicago (Ill.).
- CQ* Classical Quarterly (Oxford Univ. Pr.), Oxford - New York.
- CR* Classical Review (Oxford Univ. Pr.), Oxford - New York.
- CW* The Classical Word (Duquesne University), Pittsburgh.
- Δωδώνη* Δωδώνη: Ἐπιστημονικὴ Ἐπετηρίδα Τμήματος Φιλολογίας Φιλοσοφικῆς Σχολῆς Πανεπιστημίου Ἰωαννίνων, Ἰωάννινα.
- EC* Études celtiques (Ed. du CNRS), Paris.
- EClás* Estudios clásicos: órgano de la Sociedad Española de estudios clásicos, Madrid.
- Eikasmos* Eikasmos: quaderni bolognesi di filologia classica, Bologna.
- EMC* Echos du monde classique (= Classical views), Calgary (alta.).
- Emerita* Emerita: revista de linguística y filología clásica (Instituto Antonio de Nebrija), Madrid.
- Éranos* Eranos: acta philologica Suecana, Upsala.
- ExcPhilol* Excerpta philologica: revista de filología griega y latina de la Universidad de Cádiz, Cádiz.
- GEI* Gruppo Editoriale Internazionale, Roma.

- Glotta* Glotta: Zeitschrift für griechische und lateinische Sprache (Vandenhoeck und Ruprecht), Göttingen.
- Gnomon* Gnomon: kritische Zeitschrift für die gesamte klassische Altertumswissenschaft (Beck), München.
- GRBS* Greek, Roman and Byzantine Studies (Duke Univ. Pr.), Durham.
- Habis* Habis: arqueología, filología, clásica (Univ. de Sevilla), Sevilla.
- Hēlikon* Helikon: rivista di tradizione e cultura classica, Roma.
- Helios* Association of the Southwestern United States, Lubbock, Texas.
- Hermes* Hermes: Zeitschrift für klassische Philologie (Steiner), Wiesbaden.
- JHS* Journal of Hellenic Studies (Soc. for the Promotion of Hellenic Studies), London.
- JCEByz* Jahrbuch der Österreichischen Byzantinistik, Wien.
- Koinonia* Koinonia: Organo dell' Assoc. di Studi tardoantichi, Napoli.
- LEC* Les Études Classiques (Facultés N.-D. de la-Paix), Namur.
- Lustrum* Lustrum: internationale Forschungsberichte aus dem Bereich des klassischen Altertums (Vandenhoeck und Ruprecht), Göttingen.
- MD* Materiali e discussioni per l'analisi dei testi classici.
- MEG* Medioevo greco: rivista di storia e filologia bizantina (Ed. dell' Orso), Alessandria.
- Minerva* Minerva: Revista de filología clásica, Valladolid.
- Mnemosyne* Mnemosyne: bibliotheca classica Batava (Brill), Leiden.
- NAWG* Nachrichten der Akademie der Wissenschaften in Göttingen, Philol. Hist. Klasse (Vandenhoeck und Ruprecht), Göttingen.
- Pallas* Pallas: revue d'études antiques (Pr. Univ. du Mirail), Toulouse.
- Parnassos* Παρνασσός: Περιοδικὸν τῆς Φιλολογικῆς Ἑταιρείας Παρνασσού, Ἀθῆναι.
- PBA* Proceedings of the British Academy, Oxford - New York.
- PCPhS* Proceedings of the Cambridge Philological Society, Cambridge - New York.
- Philologus* Philologus: Zeitschrift für klassische Philologie (Akademie Verl.) Berlin.
- Phoenix* The Phoenix: the journal of the Classical Association of Canada (Univ. of Toronto Pr.), Toronto (Ont.).

- PP* La Parola del Passato: rivista di studi antichi (Macciaroli), Napoli.
- Prometheus* Prometheus: rivista quadrimestrale di studi classici, Firenze.
- QUCC* Quaderni urbinati di cultura classica (Ed. dell' Ateneo), Roma.
- RAC* Rivista di Archeologia Cristiana, Città del Vaticano.
- Ramus* Ramus: critical studies in Greek and Latin Literature (Monash University), Clayton (Australia).
- RCCM* Rivista di cultura classica e medievale (Ed. dell' Ateneo), Roma.
- RE* *Pauli - Vissova Realencyclopädie der classischen altetumswissenschaft, Stuttgart.*
- REG* Revue des études grecques (Les Belles Lettres), Paris.
- REL* Revue des études latines (Les Belles Lettres), Paris.
- RFIC* Rivista di filologia e di istruzione classica (Loescher), Torino.
- RPh* Revue de philologie, de littérature et d'histoire ancienne (Klincksieck), Paris.
- SAWW* Sitzungsberichte der Österreichischen Akademie der Wissenschaft in Wien, Philos. Hist. Klasse, Wien.
- SBAW* Sitzungsberichte der Bayerischen Akademie der Wissenschaften, Philos. Hist. Klasse (Beck), München.
- SCO* Studi classici e orientali (Giardini), Pisa.
- SIFC* Studi italiani di filologia classica (Le Monnier), Firenze.
- Sileno* Sileno: rivista di studi classici e cristiani (Ed. dell' Ateneo), Roma.
- SO* Symbolae Osloenses. Norwegian Journal of Greek and Latin Studies, Oslo.
- SPh* Studies in Philology (Univ. of N. Carolina Pr.), Chapel Hill (N C.).
- StudUrb* Studi urbinati di storia, filosofia e letteratura, Urbino.
- TAPhA* Transactions and Proceedings of the American Philological Association (Scholars Pr.), Atlanta, Ga.
- WS* Wiener Studien: Zeitschrift für klassische Philologie und Patristik (Verl. der Osterreichischen Akademie der Wissenschaften), Wien.
- YCIS* Yale Classical Studies (Yale University Pr.), New Haven (Conn.).
- ZPE* Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik (Habelt), Bonn.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

• Γενικά - Ιστορικό πλαίσιο

Είναι εύρۇτατα γνωστὸ ὅτι ὁ δακτυλικὸς ἑξάμετρος στίχος¹ - ἀπὸ τὴν ἀρχική του ἐμφάνιση στὰ ὀμηρικὰ ἔπη ἕως καὶ τὴν τελευταία του παρουσία κατὰ τὴν ὕστερη ἀρχαιότητα - γνώρισε μιὰ μακροχρόνια διαδικασία μετασχηματισμοῦ καὶ ἐξέλιξης μὲ ποικίλες διαφοροποιήσεις. Ἄν λάβουμε ἐξάλλου ὑπόψιν τὸ γεγονὸς ὅτι εἶναι ὁ ἀρχαιότερος καὶ συχνότερος γνωστὸς στίχος στὰ πλαίσια τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς ποιήσεως² καὶ ὅτι χρησιμοποιήθηκε ἐπίσης ὄχι μόνον στὴν ἠρωική καὶ διδακτικὴ ἐπική ποίηση ἀλλὰ καὶ σὲ πολλὰ ἄλλα γραμματικά καὶ εἶδη³, διαπιστώνουμε ὅτι παρουσιάζει κατὰ τὴν ἱστορικὴ του διαδρομὴ ποικίλες ἀποκλίσεις ἀπὸ τὴν ἀρχικὴ ὀμηρικὴ του μορφή.

Ὅσον ἀφορᾷ τὴ δομὴ του, ὁ ἑξάμετρος διακρίνεται συνήθως σὲ τρεῖς βασικὲς περιόδους⁴: (α) στὸν ἑξάμετρο τοῦ Ὀμήρου καὶ τῶν μιμητῶν του, συμπεριλαμβανομένου τοῦ Ἀπολλωνίου Ῥοδίου, (β) στὸν ἑξάμετρο τοῦ Καλλιμάχου καὶ τῶν μιμητῶν του ἕως καὶ τὸν Κρίντο Σμυρναῖο καὶ (γ) σὲ αὐτὸν τοῦ Νόννου καὶ τῆς «σχολῆς» του.

Τὸ ἀντικείμενο τῆς μελέτης αὐτῆς ἐντάσσεται στὴν τελευταία χρονικὴ περίοδο. Σκοπὸς τῆς διδακτορικῆς μας διατριβῆς εἶναι ἡ μελέτη ἀπὸ μετρικὴ ἄποψη τῶν ἐπυλλίων τῶν ποιητῶν τῆς ὕστερης αὐτοκρατορικῆς ἐποχῆς Τριφιόδωρου, Κολλούθου καὶ Μουσαίου. Θὰ ἐπιχειρήσουμε νὰ ἐπαναπροσδιορίσουμε

¹ Ὁ χαρακτηρισμὸς «ἑξάμετρος» τοῦ μέτρου αὐτοῦ ἤδη χρησιμοποιεῖται ἀπὸ τὸν Ἡρόδοτο (Ἱστορίη I 47, I 62, V 60 καὶ VII 220)· γνωστοὶ εἶναι καὶ οἱ ὄροι ἠρωικὸς στίχος, ἠρωικὸν μέτρον, ἠρῶν, ἔπος, τοὺς ὁποίους συναντοῦμε σὲ συγγραφεῖς τῆς ἀρχαιότητος. Βλ. σχετικὰ Παπαδημητρίου Π., *Ἱστορικὴ διερεύνηση τῶν ἀρχαιοελληνικῶν ἀντιλήψεων γιὰ τὸν ῥυθμὸ καὶ τὸ μέτρο* (διδασκαρικὴ διατριβή) Θεσσαλονίκη 1997· ἐπίσης βλ. καὶ Λυπουρλή, Δ., *Ἀρχαία Ἑλληνικὴ Μετρικὴ*, (Παρατηρητής) Θεσσαλονίκη 1983, σ. 33.

² Βλ. Maas, Paul, *Greek Metre* (μετάφρ. Lloyd - Jones, H.), Oxford ²1966 (=1962), § 11.

³ Στὴ βουκολικὴ ποίηση, σὲ ἐπύλλια, σὲ ἐπιγράμματα κ.ἄ., ἀλλὰ ἀκόμη καὶ σὲ φιλοσοφικὰ καὶ ἱστορικὰ κείμενα.

⁴ Βλ. Koster, W. J. W., *Traité de Métrique grecque*, Sijthoff - Leyden ⁴1966, σ. 67· πβ. West, M. L., *Greek Metre*, Oxford 1982, σσ. 35-39, 152-157 καὶ 177-180.

τὴ σχέση τῶν ποιητῶν αὐτῶν μὲ τὴ «σχολή» τοῦ Νόννου καὶ νὰ ἐπιβεβαιώσουμε μὲ τα κριτήρια τῆς μετρικῆς τὸ ὅτι ὁ εὐλαβέστερος ἀκόλουθος τοῦ Νόννου εἶναι ὁ Μουσαῖος μὲ ἐπιμέρους ἀποκλίσεις καὶ διαφοροποιήσεις καὶ ὁ Κόλλουθος μπορεῖ νὰ ἐνταχθεῖ στὰ πλαίσια τῆς λεγόμενης «σχολῆς τοῦ Νόννου»· ἀντίθετα ὁ Τριφιόδωρος, καθὼς δὲν σχετίζεται παρὰ ἐλάχιστα μὲ τὴ μετρικὴ τοῦ Νόννου, δὲν μπορεῖ νὰ θεωρεῖται «νοννιακός»⁵.

Μὲ τὴ βοήθεια τῆς μετρικῆς θεωροῦμε ὅτι ἐνισχύεται ἡ ἀποδεκτὴ πλέον θέση τῶν μελετητῶν ὅτι ὁ Τριφιόδωρος χρονολογεῖται σὲ πρωιμότερη ἐποχή⁶. Ἡ δημοσίευση τοῦ P. Oxy. 2946⁷, ὁ ὁποῖος χρονολογεῖται στὸν 3^ο-4^ο αἰ. μ.Χ., ἀποδεικνύει ὅτι ὁ Τριφιόδωρος εἶναι ἀρχαιότερος τοῦ Νόννου τουλάχιστον κατὰ ἓναν αἰῶνα. Ἡ Ἰλίου Ἄλωσις τοποθετεῖται πλέον χρονικὰ ἀνάμεσα στὰ μέσα τοῦ τρίτου καὶ τὶς ἀρχὲς τοῦ τέταρτου αἰῶνα⁸, ἐνῶ ἡ συγγραφὴ τῶν Διονυσιακῶν τοῦ Νόννου, σύμφωνα μὲ ὅλες τὶς ἐνδείξεις, τοποθετεῖται πιθανότατα μεταξὺ τῶν ἐτῶν 450-470⁹. Ἐπομένως ὁ Νόννος δὲν μπορεῖ νὰ εἶναι πρότυπο τοῦ Τριφιδώρου, ἀλλὰ «μιμητής» του¹⁰.

Γιὰ τὸν Τριφιόδωρο δὲν ὑπάρχουν παρὰ ἐλάχιστες βιογραφικὲς πληροφορίες. Στὸ λεξικὸ τῆς Σούδας βρίσκουμε δύο σύντομα λήμματα ποὺ ἀφοροῦν τὸ ἴδιο πρόσωπο: «Τριφιόδωρος¹¹. Αἰγύπτιος, γραμματικὸς καὶ ποιητὴς ἐπῶν. ἔγραψε Μαραθωνιακά, Ἰλίου Ἄλωσιν, τὰ κατὰ Ἱπποδάμειαν, Ὀδύσειαν λειπογράμματος ἔστι δὲ ποίημα τῶν Ὀδυσσεῶς καμάτων, καὶ ὅσα μυθολογοῦσι περὶ αὐτοῦ καὶ ἄλλα¹²» καὶ «Τριφιόδωρος διάφορα ἔγραψε δι' ἐπῶν, παράφρασιν τῶν Ὀμήρου παραβολῶν καὶ ἄλλα πλεῖστα¹³». Διαπιστώνουμε ὅτι συνέγραψε - ἐκτὸς τῶν κατονομαζομένων - καὶ «ἄλλα πλεῖστα» ἔργα, ἐκ τῶν ὁποί-

⁵ Βλ. παρακάτω, σ. 12 καὶ ὑπόσημ. 108.

⁶ Βλ. Livrea, E., «Per una nuova edizione critica di Trifiodoro», *RFIC*, τ. 104 (1976), σσ. 443-53.

⁷ Rea, J. R., *Ox. Pap.*, τόμ. 41, n° 2946, *Known Classical Texts*, σ. 9-10· βλ. ἐπίσης Livrea, E., «P. Oxy. 2946 e la constitutio textus di Trifiodoro», *ZPE*, τ. 33 (1979), σσ. 57-74.

⁸ Βλ. Gerlaud, B., *Triphiodore, La prise d' Iliion*, (Budé) Paris 1982, σσ. 6-9.

⁹ Βλ. Vian, Fr., *Nonnos de Panopolis, Les Dionysiaques*, τ. I, (Budé) Paris 1976, σ. XVII. Ἐπίσης βλ. Whitby, M., «From Moschus to Nonnus: The Evolution of the Nonnian Style», στοῦ Hopkinson, N., *Studies in the Dionysiaka of Nonnus*, Cambridge 1994, σ. 99.

¹⁰ Βλ. Gerlaud, δ.π.

¹¹ Σχετικὰ μὲ τὴν ὀρθογραφία τοῦ ὀνόματος, βλ. παρακάτω, σ. 3.

¹² Alder, A., *Suidae Lexikon*, τ. 4, Stutgardiae 1968, λ. 1111 (Τριφιόδωρος).

¹³ Ὁ.π., λ. 1112 (Τριφιόδωρος).

ων τὸ μοναδικὸ σωζόμενον εἶναι ἢ «*Ἰλίου ἄλωσις*¹⁴». Πρόκειται γιὰ ἓνα σύντομο ἔπος, ποὺ ἀποτελεῖται ἀπὸ 691 δακτυλικοὺς ἑξάμετρος στίχους, στὸ ὁποῖο ὁ Τριφιόδωρος πραγματεύεται τὸ ἀρχαιότατο καὶ ἰδιαίτερα διαδεδομένο θέμα τῆς ἄλωσης τῆς Τροίας.

Στὸ σημεῖο αὐτὸ κρίνουμε σκόπιμο νὰ ἀναφέρουμε ὅτι ἡ γραφὴ *Τρυφιδώρος* τὴν ὁποία παραδίδει ἡ Σούδα καὶ εὐρίσκεται καὶ σὲ βυζαντινὰ χειρόγραφα (Εὐστάθιος, Τζέτζης) εἶναι λανθασμένη, ὅπως ἀπέδειξε τὸν 19^ο αἰῶνα ὁ Letronne, ποὺ προτίμησε τὴ γραφὴ *Τριφιόδωρος* βασιζόμενος σὲ ἐπιγραφικὰ τεκμήρια¹⁵. Τὰ ἑλληνικὰ κύρια ὀνόματα ποὺ ἔχουν ὡς δεῦτερο συνθετικὸ τὴ λέξι -δωρος ἔχουν πάντοτε ὡς πρῶτο συνθετικὸ τὸ ὄνομα κάποιας θεότητας. Στὴν Αἴγυπτο, κοντὰ στὴν Πανόπολη, λατρευόταν μία τοπικὴ θεότητα μὲ τὸ ὄνομα *Τρίφισ* ἢ *Θρίφισ*, ποὺ δὲν ἀπαντᾷ σὲ σωζόμενα ἑλληνικὰ ἢ λατινικὰ κείμενα. Αὐτὸ τὸ ὄνομα εἶναι κατὰ τὸν Letronne τὸ πρῶτο συνθετικὸ τοῦ ὀνόματος τοῦ συγγραφέα μας. Ἡ θέση αὐτὴ στηρίζεται καὶ σὲ παπυρολογικὰ εὐρήματα στὴν Πανόπολη τῆς Αἰγύπτου¹⁶. Ὁ μετασχηματισμὸς τοῦ ὀνόματος σὲ *Τρυφιδώρος*, ποὺ ὀφείλεται σὲ παρετυμολογία συσχετιζόμενη μὲ τὴ λέξι *τροφή*, ἀποτελεῖ λάθος τῶν ἀντιγραφῶν¹⁷.

Γιὰ τὸν ποιητὴ Κόλλουθο¹⁸ τὸ λεξικὸ τῆς Σούδας ἀναφέρει: «*Κόλλουθος, Λυκοπολίτης Θηβαῖος, ἐποποιός, γεγονὼς ἐπὶ τῶν χρόνων βασιλέως Ἀναστασίου. ἔγραψε Καλυδωνιακὰ ἐν βιβλίοις ἑξ καὶ ἐγκώμια δι' ἐπῶν καὶ Περσικά*¹⁹». Ἐπιπλέον ὁ κώδικας *Ambrosianus Q 5 sup.* (gr. 661), ἀνώνυμου συγγραφέα, ἐκτὸς τῶν ὄσων ἀναφέρει ἢ Σούδα, παραθέτει καὶ περιλήψη τῶν ἔργων του²⁰. Ἔτσι πληροφοροῦμαστε ὅτι ὁ Κόλλουθος καταγόταν ἀπὸ τὴ Λυκόπολη τῆς Αἰγύπτου, ποὺ βρισκόταν κοντὰ στὶς Θῆβες (σημερινὸ Ἀσσιούτ) καὶ ἤκμα-

¹⁴ Γιὰ τὴ ζωὴ καὶ τὸ ἔργο τοῦ Τριφιδώρου βλ. Gerlaud, B., *Triphiodore*, δ.π.: Livrea, E., *Triphiodorus, Ilii excidium*, (Bibliotheca scriptorum Graecorum et Romanorum Teubneriana) Leipzig 1982· Ferrari, L., *Sulla presa di Ilio di Trifiodoro*, (Luxograph) Palermo 1962.

¹⁵ E. Letronne, *Journal des savants*, n° 282, 1841 (βλ. Gerlaud, δ.π., σ. 5, ὑπόσημ. 1).

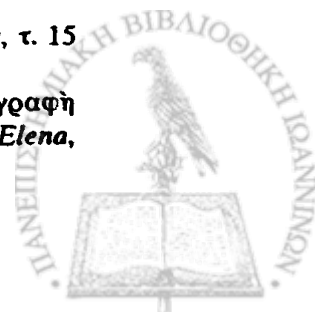
¹⁶ Βλ. Martin, V., *Recherches de Papyrologie*, 2, 1962, σσ. 59-61· Skeat, T. C., *Papyri from Panopolis in the Chester Beatty Library Dublin*, Dublin 1964.

¹⁷ Βλ. Gerlaud, δ.π., σ. 5-6· πβ. Χαριτωνίδου, Χ. Χ., «Τριφιόδωρος-Τρυφιδώρος», *Ἀθηνᾶ*, τ. 15 (1903), σσ. 449-451.

¹⁸ Προτιμήσαμε τὸν τύπο αὐτόν, ποὺ παραδίδουν οἱ περισσότεροι πάπυροι, καὶ ὄχι τὴ γραφὴ *Κόλλουθος*, τὴν ὁποία διαβάζουμε στὰ περισσότερα χειρόγραφα· βλ. Livrea, E., *Il ratto di Elena*, (Patron) Bologna 1968, σ. XI, σημ. 2.

¹⁹ Alder, A., *Suidae Lexikon*, δ.π., τ. 3, λ. 1951 (Κόλλουθος).

²⁰ Βλ. Orsini, P., *L' Enlèvement d' Hélène*, (Budé) Paris 1972, σ. V κ.έ.

κατὰ τὴν ἐποχὴ τοῦ αὐτοκράτορα Ἀναστασίου (491-518 μ.Χ.) ἔζησε δηλαδὴ κατὰ τὰ τέλη τοῦ πέμπτου αἰώνα ἢ τὸ πρῶτο μισὸ τοῦ ἕκτου²¹.

Ἐντούτοις, στὸν κατάλογο τῶν ἔργων τοῦ Κολλούθου παραλείπεται τὸ μοναδικὸ σωζόμενο ἔργο του, τὸ ἐπύλλιο Ἑλένης ἀρπαγῆ²², ποὺ ἀποτελεῖται μόλις ἀπὸ 394 δακτυλικοὺς ἐξάμετρους στίχους· πρόκειται γιὰ ἓνα ἀρκετὰ σύντομο ἐπύλλιο, ποὺ ἀφηγεῖται ἓνα ἐπεισόδιο τοῦ μακροσκελοῦς παραδοσιακοῦ μύθου τοῦ Τρωϊκοῦ κύκλου, αὐτὸ τῆς ἀρπαγῆς τῆς Ἑλένης ἀπὸ τὸν Πάρη, τὸν κριτὴ ποὺ εἶχε δώσει τὸ βραβεῖο τῆς ὁμορφιάς στὴν Ἀφροδίτη.

Σχετικὰ μὲ τὸν Μουσαῖο δὲν διαθέτουμε καμία βιογραφικὴ πληροφορία. Ἡ Σούδα τὸν ἀγνοεῖ²³. Γνωρίζουμε μόνον ὅτι ἦταν «γραμματικός», ὅπως ἀναφέρεται στὸν τίτλο τῶν καλύτερων χειρογράφων ποὺ περιέχουν τὸ μοναδικὸ σωζόμενο ἔργο του, τὸ ἐρωτικὸ ἐπύλλιο «Τὰ καθ' Ἡρῶ καὶ Λέανδρον». Ἡ ἐποχὴ ποὺ ἔζησε ὁ Μουσαῖος δὲν μπορεῖ νὰ προσδιορισθεῖ μὲ ἀκρίβεια. Ἐντούτοις, μὲ κριτήριό τὰ μετρικά, γλωσσικά καὶ ὑφολογικὰ στοιχεῖα τοῦ ἔργου του μποροῦμε νὰ θεωρήσουμε ὅτι ὁ Μουσαῖος ἀνήκει περίπου στὰ μέσα τοῦ πέμπτου αἰώνα μ.Χ. ἢ λίγο ἀργότερα²⁴. Αὐτὴ ἡ θέση στηρίζεται στὸ ὅτι ὁ ποιητὴς μας εἶναι «μαθητὴς» τοῦ Νόννου, τὸν ὁποῖο μιμεῖται μὲ σπάνια πίστη μετρικῶς καὶ ὑφολογικῶς²⁵. χαρακτηριστικὸ εἶναι τὸ ὅτι ὁ Μουσαῖος ἀρχίζει τὸ ποίημά του μὲ τὶς ἴδιες ἀκριβῶς λέξεις μὲ τὶς ὁποῖες ἀρχίζει ὁ Νόννος τὰ Διονυσιακά²⁶.

Τὸ ἐρωτικὸ ἐπύλλιο «Τὰ καθ' Ἡρῶ καὶ Λέανδρον» ἀποτελεῖται μόλις ἀπὸ 343 δακτυλικοὺς ἐξάμετρους στίχους. Ἡ ὑπόθεση τοῦ ἔργου βασιζέται σὲ ἓνα μακρινὸ μῦθο ποὺ εἶχε τὶς ῥίζες του σὲ πραγματικὸ γεγονός. Εἶναι συνδεδεμένος μὲ ἓναν πύργο ποὺ βρισκόταν ἔξω ἀπὸ τὴ θρακικὴ πόλη Σηστό (στὰ παράλια τοῦ Ἑλλησπόντου) καὶ ἀπέναντι ἀπὸ τὴν μικρασιατικὴ πόλη Ἄβυδο.

²¹ Βλ. Orsini, ὁ.π., σ. VI.

²² Γιὰ τὴ ζωὴ καὶ τὸ ἔργο τοῦ Κολλούθου βλ. Orsini, L' Enlèvement d' Hélène ὁ.π., σσ. V-VIII· Eivrea, *Il ratto di Elena*, ὁ.π., σσ. XI-XXXIII.

²³ Ὁ Μουσαῖος δὲν πρέπει νὰ συγγέεται μὲ τὸν ὁμώνυμό του μυθικὸ Μουσαῖο ἀπὸ τὴν Θράκη, σύγχρονο καὶ μαθητὴ τοῦ Ὁρφέα, οὔτε μὲ τὸν Μουσαῖο τὸν Ἐφέσιο τῆς ἐλληνιστικῆς ἐποχῆς τὸν ὁποῖο ἀναφέρει ἡ Σούδα (λ. 1296).

²⁴ Θεωροῦμε ὀρθότερη τὴν ἄποψη τοῦ A. Ludwich, ὁ ὁποῖος στὸ ἔργο του *Musaios, Hero und Léandros*, Berlin 1929, σ. 3 κ.έ., τοποθετεῖ τὸν Μουσαῖο στὰ μέσα τοῦ 5ου αἰ. μ.Χ.: βλ. καὶ Orsini, P., *Musée, Héro et Léandre*, (Budé) Paris 1968, σ. V-VII, ποὺ τοποθετεῖ τὸν Μουσαῖο στὴν ἴδια χρονικὴ περίοδο, ἀνάμεσα στὸν Νόννο καὶ τὸν Κόλλουθο· πβ. Kost, K., *Hero und Leander*, (Grundmann) Bonn 1971, σσ. 15-17, ὁ ὁποῖος χρονολογεῖ τὸν Μουσαῖο μεταξὺ τῶν ἐτῶν 470-510.

²⁵ Βλ. Ludwich, A., ὁ.π.

²⁶ Τόσο ὁ Νόννος ὅσο καὶ ὁ Μουσαῖος ἀρχίζουν τὸ ἔργο τους μὲ τὴ φράση: «Εἰπέ, θεά, ...»

Πραγματεύεται την έρωτική ιστορία της Ιέρειας της Άφροδίτης Ηροῦς και τοῦ θαρραλέου κολυμβητῆ Λεάνδρου, ἡ ὁποία κατέληξε σὸ θλιβερὸ τέλος, δηλαδή στὸν θάνατο, μὲ τὸν πνιγμὸ τοῦ έραστῆ καὶ τὴν αὐτοκτονία τῆς έρωμένης.

Εἶναι ἀξιοσημείωτο τὸ ὅτι ὁ μῦθος ἦταν γνωστὸς στοὺς Λατίνους ποιητὲς Βιργίλιο²⁷, Στάτιο²⁸ καὶ Ὀβίδιο²⁹. Ἐνέπνευσε ἀκόμη καὶ πολλοὺς μεταγενέστερους ποιητὲς τῆς νεώτερης εὐρωπαϊκῆς λογοτεχνίας. Ἀξίζει νὰ ἀναφέρουμε ἀκόμη ὅτι τὸ ποίημα τοῦ Μουσαίου θεωρεῖται ἓνα ἀπὸ τὰ ὠραιότερα έρωτικά ποιήματα, γεμάτο ἰλαρότητα καὶ έλληνική χάρη: ὁ Köchly τὸ χαρακτήρισε ὡς «τὸ τελευταῖο ῥόδο τοῦ μαραινόμενου κήπου τῆς έλληνικῆς ποίησης»³⁰.

Θὰ ἐπιχειρήσουμε νὰ ὀριοθετήσουμε τὴ σχέση τῶν παραπάνω ποιητῶν μὲ τὴ μετρική τοῦ Νόννου, τοῦ ὁποίου ἡ ποιητική φυσιογνωμία εἶναι κυρίαρχη τὸν 5ο αἰ. μ.Χ. Ὅπως ἔχει ἐπισημανθεῖ ἀπὸ ὄλους σχεδὸν τοὺς μελετητές³¹, ὁ Νόννος ἀκολουθεῖ τοὺς περιορισμοὺς ποὺ ἐπέβαλε στὸν ἑξάμετρο ὁ Καλλιμάχος καὶ ἐφαρμόζει μιὰ ἐντελῶς αὐστηρὴ μετρική· θέτει νέους περύτεχνους περιοριστικούς κανόνες τόσο στὴν ἐσωτερική, ὅσο καὶ στὴν ἐξωτερική δομὴ τοῦ στίχου, στὸν ὁποῖο ἐφαρμόζει παράλληλα μιὰ βαθμιαία τονική προσαρμογή³².

Τὴν περίοδο αὐτή, ὡς γνωστόν, ἔχει ἐξαφανισθεῖ ἀπὸ τὴν έλληνική γλῶσσα ἡ ποσοτική διάκριση τῶν φωνηέντων σὲ μακρὰ καὶ βραχέα καὶ ἤδη τὸν 4ο αἰ. μ.Χ. ἔχει ἤδη συντελεσθεῖ ἡ ἀλλαγὴ τοῦ τονισμοῦ ἀπὸ μουσικὸ σὲ δυναμικό, ὅπως διαπιστώνεται ἀπὸ ὕμνους τοῦ Γρηγορίου τοῦ Ναζιανζηνοῦ, συντεθειμένους σὲ μέτρα βασισμένα σὲ δυναμικὸ τονισμό³³. Ἐνδείξεις γιὰ τὴ μετάβαση σὲ δυναμικὸ τονισμό μᾶς παρέχουν καὶ ἐσωτερικὰ στοιχεῖα ἐνὸς ἀνώνυμου χριστιανικοῦ ὕμνου τῶν ἀρχῶν τοῦ 4ου αἰ.³⁴ Πρωιμότερες ἀνάλογες ἐνδείξεις ὑπάρχουν στοὺς ὕμνους τοῦ Κλήμεντος τοῦ Ἀλεξανδρέως, ἀνάμεσα στὰ τέλη τοῦ 2ου καὶ στίς ἀρχές τοῦ 3ου αἰ. Δὲν ὑπάρχουν ὅμως ἀρχαιότερες πειστι-

²⁷ Γεωργικά, III, στ. 258-263.

²⁸ Θηβαΐς, VI, στ. 542-547.

²⁹ Ἡρωΐδες, 18 καὶ 19· βλ. Schott, G., *Hero und Leander bei Musaios und Ovid*, (Diss.) Köln 1957.

³⁰ Köchly, H., *De Musaei grammatici codice Palatino*, Heidelberg 1865, σ. VII.

³¹ Ἐνδεικτικὰ ἀναφέρουμε τοὺς A. Ludwich, H. Fraenkel, R. Keydell, A. Wifstrand, P. Maas, B. Snell, F. Vian, P. Orsini, E. Livrea, A. Cameron, N. Hopkinson καὶ ἄλλους, τῶν ὁποίων τὰ ἔργα καὶ οἱ παρατηρήσεις ἐπισημαίνονται στὴ συνέχεια.

³² Ὅσον ἀφορᾷ τοὺς κανόνες ποὺ ἔθεσε ὁ Νόννος στὸν δακτυλικὸ ἑξάμετρο, βλ. τὸ πρῶτο κεφάλαιο τῆς διατριβῆς μας, σ. 22 κ.έ, ὅπου καὶ ἡ σχετικὴ βιβλιογραφία.

³³ Βλ. Allen, W. S., *Vox Graeca: A guide to the Pronunciation of Classical Greek*, Cambridge 1968 (έλληνική μετάφρ. Κάραλη Μ. - Παράσογλου Γ. Μ., Ἴνστιτουτο Νεοελληνικῶν Σπουδῶν [Ἴδρυμα Μ. Τριανταφυλλίδη] Ἀριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονίκη 2000, σ. 154.

³⁴ The Amherst Papyri, ἔκδ. Grenfell καὶ Hunt, I. ii· βλ. Allen, ὁ.π.

κὲς μαρτυρίες³⁵. Ὡς ἐκ τούτου, αὐτὴ ἡ ἀλλαγὴ δὲν μπορεῖ νὰ χρονολογηθεῖ μὲ ἀκρίβεια³⁶.

Μετρικὲς ἀποδείξεις τῆς τονικῆς μεταβολῆς παρέχονται καὶ ἀπὸ τοὺς ἐπικοὺς ἑξαμέτρους τοῦ Νόννου, ὁ ὁποῖος ἀναδεικνύει μίαν προτίμηση στὸ τέλος τοῦ στίχου σὲ φύσει μακρόχρονες καταλήξεις μαζί μὲ παροξύτονον τονισμό. Στὸν Νόννον εἶναι ἀποδεκτὸς ἐπίσης καὶ ὁ προπερισπώμενος τονισμός, ἐνῶ σαφῶς ἀποφεύγεται ὁ προπαροξύτονος καὶ ὀξύτονος στὸ ἐν λόγω σημεῖο τοῦ στίχου³⁷.

Γνωρίζουμε ἐπομένως ὅτι ὁ Νόννος δίδει σημασίαν στὴν προφορὰ τῆς λέξεως ὁ ῥυθμὸς τῶν στίχων δὲν στηρίζεται μόνο στὴν προσωδιακὴ ἐναλλαγὴ μακρῶν καὶ βραχειῶν συλλαβῶν, ἀλλὰ καὶ στὴ ῥυθμίση τοῦ τόνου· γιὰ παράδειγμα, ἐνῶ στὸ τέλος τοῦ στίχου δὲν χρησιμοποιεῖ καθόλου προπαροξύτονες λέξεις, πρὶν ἀπὸ πενθημιμερῆ τομὴ ὅμως τοποθετεῖ μόνο παροξύτονες ἢ προπερισπώμενες³⁸.

Ὅπως ἔχει παρατηρηθεῖ ἀπὸ τοὺς μελετητὲς³⁹ καὶ ἐπιβεβαιώνεται ἀπὸ τὴν ἔρευνά μας, ὁ Μουσαῖος εἶναι ὁ μόνος ἀπὸ τοὺς ποιητὲς ποὺ ἐξετάζουμε, ὁ ὁποῖος ἀκολουθεῖ τοὺς περιορισμοὺς τοῦ Νόννου στὸν τονισμό· ὁ Κόλλουθος ἐφαρμόζει ἓνα δικό του τονικὸ σύστημα, στηριγμένον σὲ μιὰ λιγότερο αὐστηρὴ βάση ἀπὸ ὅ,τι ὁ Νόννος⁴⁰. ἀντίθετα, ὁ Τριφιόδωρος δὲν ῥυθμίζει τὸν τόνο οὔτε δίδει προσοχὴν στὸν τονισμό, πράγμα ποὺ ἐπίσης ἐνισχύει τὴν ἄποψη ὅτι πρέπει νὰ χρονολογηθεῖ σὲ πρωιμότερη ἐποχὴ.

³⁵ Βλ. Allen, W. S., *Accent and Rhythm. Prosodic Features of Latin and Greek: a Study in Theory and Reconstruction*, Cambridge 1973, σ. 268 κ.έ.

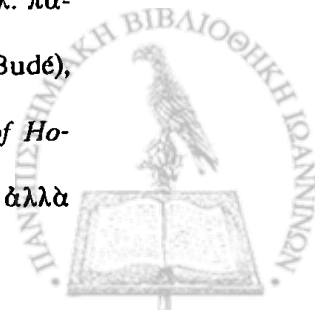
³⁶ Βλ. Allen, *Vox Graeca*, ὁ.π.

³⁷ Βλ. Allen, W. S., *Accent and Rhythm*, ὁ.π.: βλ. ἐπίσης καὶ Wifstrand, A., *Von Kallimachos zu Nonnos*, Lund 1933, σ. 3. Χαρακτηριστικὴ εἶναι καὶ ἡ ἐξῆς ἐπισήμανση τοῦ Allen, ὁ.π., σ. 268: "the accentuation in Nonnus ... is most readily explained in terms of a change from pitch to stress as the modulating feature". Ὡς πρὸς τοὺς κανόνες τοῦ Νόννου, ποὺ ῥυθμίζουν τὸν τόνο, βλ. παρακάτω, σσ. 27-28.

³⁸ Βλ. Wifstrand, ὁ.π., σ. 3· ἐπίσης βλ. Vian, Fr., *Nonnos de Panopolis, Les Dionysiaques* (Budé), Paris 1976, σ. LII κ.έ.· Whitby, ὁ.π., σ. 99.

³⁹ Wifstrand, ὁ.π., σ. 75 κ.έ.· Cameron, A., *Claudian. Poetry and Propaganda at the Court of Honorius*, Oxford 1970, σ. 478 κ.έ.

⁴⁰ Γιὰ παράδειγμα, στὸ τέλος τοῦ στίχου τοποθετεῖ προπαροξύτονες πολυσύλλαβες λέξεις, ἀλλὰ ποτὲ ἓνα τρισύλλαβο προπαροξύτονον. Βλ. παρακάτω, κεφ. τέταρτο, σ. 109.

• Βιβλιογραφική επισκόπηση

Στή συνέχεια θα προβοῦμε σὲ ἐπισκόπηση τῆς βιβλιογραφίας ποὺ χρησιμοποίησαμε κατὰ τὴν πορεία τῆς ἔρευνάς μας. Ἄς διευκρινισθεῖ βέβαια ὅτι στὴν ἐπισκόπησή μας δὲν συμπεριλαμβάνονται ὅλα τὰ ἔργα ποὺ μελετήσαμε καὶ σχετίζονται γενικῶς μὲ τὸ γνωστικὸ αντικείμενο τῆς μετρικῆς ἢ τῆς λογοτεχνίας τῆς αὐτοκρατορικῆς ἐποχῆς ἀπὸ αὐτὰ ἔχουν ἐπιλεγεῖ μόνον ὅσα ἀφορῶν εἰδικὰ θέματα σχετικὰ μὲ τοὺς μελετώμενους ποιητὲς καὶ τὸν δακτυλικὸ ἑξάμετρο⁴¹, τὰ ὁποῖα παρέχουν στοιχεῖα γιὰ τὸ ἀντικείμενο τῆς μελέτης μας.

Κατ' ἀρχάς, ὅσον ἀφορᾷ τὰ ἐγχειρίδια μετρικῆς⁴², τὸ βασικότερο ποὺ χρησιμοποίησαμε στὴ μελέτη μας εἶναι τὸ *Greek Metre* τοῦ Paul Maas (σὲ ἀγγλικὴ μετάφραση μὲ προσθήκες, σημειώσεις καὶ νεότερη βιβλιογραφία ἀπὸ τὸν H. Lloyd - Jones)⁴³, τοῦ ὁποῖου υἱοθετοῦμε τὴν καθολικὰ ἀποδεκτὴ πλέον ὀρολογία καὶ ἐπιχειροῦμε νὰ τὴν ἀποδώσουμε ὅσο γίνεται πιστότερα στὴ νέα ἐλληνικὴ. Μᾶς παρέχει μιὰ εὐσύνοπτη ἀλλὰ ὑποδειγματικὴ πραγμάτευση τοῦ δακτυλικοῦ ἑξαμέτρου μὲ ἀρκετὰ στατιστικὰ στοιχεῖα· δίδει ιδιαίτερη βαρῦτητα στὴν ἱστορικὴ ἐξέλιξη τοῦ ἑξαμέτρου καὶ παρουσιάζει συνοπτικὰ τοὺς νεωτερισμοὺς τοῦ Καλλιμάχου καὶ τοῦ Νόννου. Ἐπίσης, πραγματεύεται μὲ ἀκρίβεια ζητήματα προσωδίας.

Τὸ ἐγχειρίδιο τοῦ Bruno Snell⁴⁴ ἀκολουθεῖ κατὰ βάση τὶς θέσεις τοῦ Maas, ὅσον ἀφορᾷ τὸν δακτυλικὸ ἑξάμετρο καὶ τοὺς ἄλλους ἀπαγγελλόμενους στίχους, μὲ λιγότερο διεξοδικὸν τρόπο. Παρέχει ὅμως ἓνα πολὺ χρήσιμο πῖνακα μετρικῶν συμβόλων καὶ κωδικοποιεῖ βασικοὺς ὄρους τῆς προσωδίας. Ἡ με-

⁴¹ Στὴν παρούσα βιβλιογραφικὴ ἐπισκόπηση δὲν γίνεται ἐξαντλητικὴ ἀναφορὰ σὲ ὅλα τὰ ἐγχειρίδια μετρικῆς ἢ τὰ γενικὰ βιβλία καὶ ἄρθρα περὶ μέτρου, ῥυθμοῦ καὶ προσωδίας, οὔτε σὲ ἔργα γραμματολογικοῦ περιεχομένου καὶ ἐρμηνευτικῆς προσέγγισης τῶν μελετώμενων συγγραφέων καὶ τῶν ἔργων τους. Γενικὴ καὶ εἰδικὴ βιβλιογραφία σχετικὰ μὲ τὴν ἀρχαία ἐλληνικὴ μετρικὴ μπορεῖ νὰ ἀναζητηθεῖ στὰ βιβλιογραφικὰ ἄρθρα τοῦ περιοδικοῦ *Lustrum*: Dale, A. M., "Greek Metric 1936-1957", τ. 2 (1957), σσ. 5-51 καὶ Parker, L. P. E., "Greek Metric 1957-1970", τ. 15 (1970), σσ. 37-98.

⁴² Σύντομη παρουσίαση ἐγχειριδίων μετρικῆς καὶ μικρὸς βιβλιογραφικὸς ὁδηγὸς παρουσιάζονται στὸ ἐπίμετρο τοῦ ἔργου τοῦ Καζάζη, Γ. Ν., *Ἀρχαία Ἑλληνικὴ μετρικὴ. Συναγωγή μελετῶν* (ἐκδ. Βάνιας), Θεσσαλονίκη 1998, σσ. 195-208.

⁴³ Βλ. παραπάνω, ὑπόσημ. 2.

⁴⁴ Snell, Br., *Μετρικὴ τῆς Ἀρχαίας Ἑλληνικῆς ποιήσεως* (μετάφρ. Νικήτα, Ἀν.), Ἀθῆναι ³1969 (=1962).

λέτη του Koster⁴⁵ παρουσιάζει με αναλυτικό τρόπο ζητήματα προσωδίας και πραγματεύεται διεξοδικά τὰ διάφορα μέτρα· ὅσον ἀφορᾷ τὸν δακτυλικὸ ἑξάμετρο, διασώζει τὶς ὀνομασίες ποὺ παραδίδονται ἀπὸ ἀρχαίους καὶ βυζαντινοὺς μελετητὲς διαφόρων δομικῶν σχημάτων τοῦ στίχου⁴⁶, ἀνάλογα μὲ τὴν ἐναλλαγή καὶ τὴ θέση τῶν δακτύλων καὶ τῶν σπονδείων μέσα στὸν στίχο, πράγμα ποὺ συναντοῦμε καὶ στὴν πραγμάτευση τοῦ ἑξαμέτρου ἀπὸ τὸν Bruno Gentili⁴⁷ στὴ μελέτη του *La metrica dei Greci*, ἡ ὁποία ἐπιπροσθέτως παρουσιάζει διεξοδικὰ τὰ περισσότερα ζεύγματα καὶ τοὺς κανόνες τοῦ ἑξαμέτρου.

Τὰ ἔργα τῶν Al. Dain⁴⁸ καὶ D. Korzeniewski⁴⁹ παρέχουν ἐνδιαφέροντα ἔκθεση τῶν μετρικῶν σπουδῶν καὶ βασικὴ πραγμάτευση τοῦ ἑξαμέτρου, χωρὶς ὅμως νὰ βρῶσκειμε σὲ αὐτὲς τὶς μελέτες τὴν πληρότητα ποὺ συναντοῦμε στὴν πραγμάτευση τοῦ ἑξαμέτρου ἀπὸ τὸν Maas.

Τὸ ἔργο τοῦ M. L. West⁵⁰ πραγματεύεται μὲ ἰδιαιτέρως λεπτομερειακὴ περιγραφή τὸν δακτυλικὸ ἑξάμετρο στίχο, ἂν καὶ μὲ κάποια ἀποσπασματικότητα, καθὼς ἡ κατάταξη τῆς ὕλης εἶναι μεικτὴ (χρονολογικὴ καὶ εἰδολογικὴ). Ἔτσι, παρακολουθοῦμε τὴν ἐξέλιξη τοῦ δακτυλικοῦ ἑξαμέτρου σὲ τρία διαφορετικὰ μέρη τοῦ βιβλίου. Ἐντούτοις, δίδονται ἀρκετὲς πληροφορίες ὅσον ἀφορᾷ τὸν ἑξάμετρο τοῦ Νόννου καὶ γενικότερα τὸν ἑξάμετρο τῆς αὐτοκρατορικῆς ἐποχῆς, μὲ παράθεση πολλῶν στατιστικῶν στοιχείων. Ἀξιομνημόνευτο εἶναι καὶ τὸ ἐγχειρίδιο τοῦ West⁵¹ *Introduction to Greek Metre*, τὸ ὁποῖο ἀποτελεῖ κατὰ κάποιον τρόπο τὴ συντομευμένη μορφή τοῦ προαναφερθέντος ἔργου.

Τὸ διδακτικὸ ἐγχειρίδιο τοῦ Δ. Λυπουρλή⁵² εἶναι ἓνα χρήσιμο εἰσαγωγικὸ ἔργο· παρέχει στοιχεῖα προσωδίας καὶ παρουσιάζει ἀναλυτικὰ τὸν ὁμηρικὸ ἑξάμετρο, χωρὶς ὅμως νὰ πραγματεύεται τὴν μετέπειτα ἐξέλιξή του. Δὲν παρέχει συγκεκριμένες πληροφορίες σχετικὰ μὲ τὸν ἑξάμετρο τῆς αὐτοκρατορικῆς ἐ-

⁴⁵ Koster, W. J. W., *Traité de métrique grecque suivi d' un précis de métrique latine*, Leiden 1966 (=1936).

⁴⁶ Βλ. ὅ.π., σσ. 75-76.

⁴⁷ Gentili, Br., *La metrica dei Greci*, Messina-Firenze 1952.

⁴⁸ Dain, A., *Traité de métrique grecque*, (Klincksieck) Paris 1965.

⁴⁹ Korzeniewski, D., *Griechische Metrik*, Darmstadt 1968.

⁵⁰ West, M. L., *Greek Metre*, Oxford 1982.

⁵¹ West, M. L., *Introduction to Greek Metre*, Oxford 1987. Τὸ ἔργο αὐτὸ μεταφράστηκε πρόσφατα καὶ στὰ ἑλληνικὰ μὲ ὀρισμένες διορθωτικὲς καὶ βελτιωτικὲς παρατηρήσεις: West, M. L., *Εἰσαγωγή στὴν Ἀρχαία Ἑλληνικὴ Μετρικὴ* (μετάφρ. Ξάνθου, Μ. - Τυφλόπουλου, Τ. καὶ ἐπιμέλεια Παράσσηλου, Γ. Μ.), Ἰνστιτούτο Νεοελληνικῶν Σπουδῶν (Ἰδρυμα Μ. Τριανταφυλλίδη), Θεσσαλονίκη 2004.

⁵² Λυπουρλή, Δ., *Ἀρχαία Ἑλληνικὴ μετρικὴ. Μιὰ πρώτη προσέγγιση*, (Παρατηρητής) Θεσσαλονίκη 1983.

ποχής και τὸν Νόννο. Βασικά στοιχεία δίδει και τὸ εἰσαγωγικὸ ἐγχειρίδιο τοῦ D. S. Raven⁵³, χωρὶς ὅμως νὰ ἔχει εἰδικὲς ἀναφορὲς στὸν μεταγενέστερο ἑξάμετρο. Ὅμως τὸ ἔργο τοῦ C. M. J. Sicking⁵⁴ εἶναι ἓνα συστηματικὸ καὶ ἐκσυγχρονισμένο ἐγχειρίδιο μετρικῆς. Πραγματεύεται μὲ πληρότητα τὸν ἑξάμετρο καὶ παρέχει πολλὰ βιβλιογραφικὲς ἀναφορὲς.

Σημαντικὰ στοιχεία γιὰ ζητήματα προσωδίας βρίσκουμε στὰ ἔργα τοῦ W. S. Allen⁵⁵ *Accent and Rhythm* καὶ *Vox Graeca*, ὅπου διασαφηνίζονται ὄροι προσωδίας καὶ παρέχονται χρήσιμα στοιχεία γιὰ τὸν τονισμὸ καὶ τὴ μεταβολὴ τοῦ ἀπὸ μουσικὸ σὲ δυναμικὸ, καθὼς καὶ γιὰ τὴν ἀλλαγὴ τῆς προφορᾶς. Θέματα προσωδίας παρουσιάζονται ἀναλυτικὰ ἀπὸ τὸν Ἰ. Σταματάκο στὴν *Ἱστορικὴ Γραμματικὴ τῆς Ἀρχαίας Ἑλληνικῆς*⁵⁶ καὶ κυρίως ἀπὸ τὸν P. Chantraine στὸ σημαντικὸ ἔργο τοῦ *Grammaire Homérique*⁵⁷, ὁ ὁποῖος πραγματεύεται ἔννοιες, ὅπως ἡ χασμωδία καὶ οἱ τρόποι θεραπείας τῆς.

Γιὰ τὴν κατανόηση καὶ ἀποσαφήνιση τῶν φωνητικῶν καὶ προσωδιακῶν φαινομένων, δηλαδὴ τῆς χασμωδίας, τῆς ἔκθλιψης, τῆς ἐπικῆς βράχυνσης καὶ τοῦ εὐφωνικοῦ ν, στηριχθήκαμε κυρίως - ἐκτὸς τῶν προαναφερθέντων - στὰ ἰδιαιτέρως ἀξιόλογα ἔργα καὶ ἄρθρα τῶν Athanassakis⁵⁸, Bassett⁵⁹, Abercrombie⁶⁰, Bolling⁶¹, Clapp⁶², Devine - Stephens⁶³, Giagrande⁶⁴, Hill⁶⁵, Isler⁶⁶, Le-

⁵³ Raven, D. S., *Greek Metre: An Introduction*, London 1962.

⁵⁴ Sicking, C. M. J., *Griechische Verslehre*, München 1993.

⁵⁵ Allen, W. S., *Accent and Rhythm. Prosodic Features of Latin and Greek: A Study in Theory and Reconstruction*, Cambridge 1973. *Vox Graeca: Ἡ προφορὰ τῆς ἑλληνικῆς τὴν κλασικὴ ἐποχῇ* (μετάφρ. Κάραλη Μ. - Παράσογλου Γ. Μ.), (Ἰνστιτούτο Νεοελληνικῶν Σπουδῶν) Θεσσαλονίκη 2000.

⁵⁶ Σταματάκου, Ἰ., *Ἱστορικὴ Γραμματικὴ τῆς Ἀρχαίας Ἑλληνικῆς*, («Βιβλιοπρομηθευτικὴ») Ἀθήνα 1990.

⁵⁷ Chantraine, P., *Grammaire Homérique*, τ. 1 (Klincksieck, C.), Paris 1958 (=1942).

⁵⁸ Athanassakis, Ap. N., *Hiatus in Hesiod* (A Dissertation), University of Pennsylvania 1965 καὶ "Hiatus, Word End, and Correption in Hesiod", *Hermes*, τ. 98 (1970), σσ. 129-145.

⁵⁹ Bassett, S. E., "Βουκολικὸν Ν", *CPh*, τ. 15 (1920), σσ. 54-60.

⁶⁰ Abercrombie, D., *Studies in Phonetics and Linguistics*, London 1965.

⁶¹ Bolling, G. M., "Movable Nu at the End of Homeric verses", *CPh*, τ. 40 (1945), σσ. 181-186.

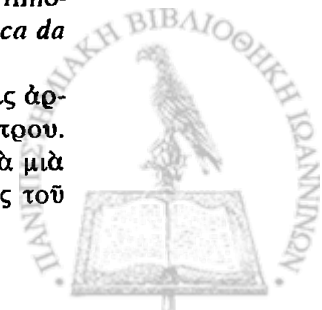
⁶² Clapp, E. B., "On Correption in Hiatus", *CPh*, τ. 1 (1906), σσ. 239-252.

⁶³ Devine, A. M. - Stephens L. D., "Towards a New Theory of Greek Prosody: The Suprasyllabic Rules", *TAPhA*, τ. 112 (1982), σσ. 33-63 καὶ *The Prosody of Greek Speech* (Oxford University Press), New York 1994.

⁶⁴ Giagrande, G., "L' isocronia vocalica come fenomeno prosodico alessandrino: tradizione e innovazione nella poesia greca", στοῦ Pretagostini, R., *Tradizione e innovazione nella cultura greca da Omero all' età ellenistica. Scritti in onore di Bruno Gentili*, τ. III, Roma 1993, σσ. 989-1001.

⁶⁵ Hill, D. E., "Quaestio Prosodiae", *Glotta*, τ. 52 (1974), σσ. 218-231. Ὁ Hill χρησιμοποιεῖ τὶς ἀρχαῖες πηγὲς καὶ κάνει λόγο καὶ γιὰ τὶς παύσεις καὶ τὴ στίξη στὶς διάφορες θέσεις τοῦ ἑξαμέτρου.

⁶⁶ Isler, Fr., *Questiones Metricae, v paragogicum* (Dissertatio), Gryphiae 1908. Πρόκειται γιὰ μὴ πλήρη μελέτη σχετικὰ μὲ τὴ χρῆση τοῦ ν σὲ συγκεκριμένους λέξεις καὶ καθορισμένες θέσεις τοῦ στίχου.

jeune⁶⁷, Liénard⁶⁸, Rzach⁶⁹, Κόντου⁷⁰ και Χατζηδάκη⁷¹. Όσον αφορά τον τονισμό, τη λειτουργία του και τη σχέση του με την προσωδία, λάβαμε υπόψη και τις ενδιαφέρουσες θέσεις των Bennett⁷², Nougaret⁷³, Vendryes⁷⁴, Postgate⁷⁵, Devine - Stephens⁷⁶, Vandvik⁷⁷, Sturtevant⁷⁸ και Voules⁷⁹.

Από τις ειδικότερες μελέτες και άρθρα για τον δακτυλικό εξάμετρο στίχο, ως προς τη δομή και τα εξωτερικά μετρικά του χαρακτηριστικά (τομές, διαιρέσεις κ.τ.ό), αξίζει να μνημονεύσουμε τη γνωστή μελέτη του Τσοπανάκη⁸⁰ για τον εξάμετρο, τα άρθρα του Russo⁸¹, του Brioso⁸², του Nasta⁸³ και του Kirk⁸⁴, καθώς και τα άρθρα των Sturtevant⁸⁵, Nieto⁸⁶, Mojena⁸⁷ και Bassett⁸⁸, τα όποια πραγματεύονται την έννοια και τη χρήση της τομής του εξαμέτρου. Αξίζει να γίνει εδώ ιδιαίτερη αναφορά στη διατριβή του Ludwich⁸⁹, όπου πα-

⁶⁷ Lejeune, M., *Traité de phonétique grecque*, (Klincksieck) Paris 1944.

⁶⁸ Liénard, E., *Répertoires prosodiques et métriques*, Bruxelles 1978.

⁶⁹ Rzach, A., "Der Hiatus bei Apollonios Rhodios", *WS*, τ. 3 (1881), σσ. 43-67.

⁷⁰ Κόντου, Κ., "Εφελκυστικὸν ν", *Ἀθηνᾶ*, τ. 9 (1897), σσ. 445-448 και "Εὐφωνικὸν ν", *Ἀθηνᾶ*, τ. 10 (1898), σσ. 267-268.

⁷¹ Χατζηδάκη, Γ. Ν., "Περὶ τοῦ χρόνου τῆς ἐξισώσεως τῆς προσωδίας ἐν τῇ ἐλληνικῇ γλώσσῃ", *Ἀθηνᾶ*, τ. 13 (1901), σσ. 247-261.

⁷² Bennett, C. E., "What was ictus in classical prosody", *AJPh*, τ. 19 (1898), σσ. 361-383 και "Rhythmic accent in ancient verse", *AJPh*, τ. 20 (1899), σσ. 412-428.

⁷³ Nougaret, L., "Les fins d'hexamètre et l'accent", *REL*, τ. 24 (1946), σσ. 261-271.

⁷⁴ Vendryes, J., *Traité d'accentuation grecque*, (Klincksieck) Paris 1945.

⁷⁵ Postgate, "On Ancient Greek Accentuation", *PBA*, τ. 11 (1924-1925), σσ. 213-264.

⁷⁶ Devine, A. M. - Stephens L. D., "Stress in Greek?", *TAPhA*, τ. 115 (1985), σσ. 125-152

⁷⁷ Vandvik, E., *Rhythmus und Metrum. Akzent und Iktus*, Osloae 1937.

⁷⁸ Sturtevant, E. H., "Notes on the Character of Greek and Latin Accent", *TAPhA*, τ. 42 (1911), σσ. 45-52 και "The Ictus of Classical Verse", *AJPh*, τ. 44 (1923), σσ. 319-328.

⁷⁹ Voules, J. B., "Ancient Greek Accentuation", *Glotta*, τ. 52 (1974), σσ. 65-91.

⁸⁰ Τσοπανάκη, Άγ., *Εισαγωγή στὸν Ὅμηρο*, (ἐκδ. Κυριακίδη) Θεσσαλονίκη 1988, σσ. 194-215.

⁸¹ Russo, J. A., "The Structural Formula in Homeric Verse", *YCIS*, τ. 20 (1966), σσ. 217-240.

⁸² Brioso, M. S., "Aportaciones al problema de la métrica griega tardía", *EC*, τ. 16 (1972), σσ. 95-138.

⁸³ Nasta, M., "Principes d'analyse d'une versification orale (I). Les factures spécifiques de l'hexamètre grec", *LEC*, τ. 62 (1994), σσ. 101-129 και "Principes d'analyse d'une versification orale (II). Caractères traditionnels de la versification épique: Bref aperçu de la diachronie", *LEC*, τ. 63 (1995), σσ. 197-223. Αξιοσημείωτη είναι η διάκριση του εξαμέτρου σε έξι έποχές και η ανάλυση από την όπτική τής προφορικής συνθέσεως.

⁸⁴ Kirk, G. S., "Studies in Some Technical Aspects of Homeric Style: (i) The Structure of the Homeric Hexameter και (ii) Verse-Structure and Sentence-Structure in Homer", *YCIS*, τ. 20 (1966), σσ. 75-152. Ο συγγραφέας αποκηρύσσει την άποψη του Fränkel (βλ. Fränkel, H., "Der kallimachische und der homerische Hexameter", *NAWG*, 1926, σσ. 197-229) ότι ο εξάμετρος αποτελείται από τέσσερα κώλα.

⁸⁵ Sturtevant, E. H., "The Doctrine of Caesura, a philological Ghost", *AJPh*, τ. 45 (1924), σσ. 329-350.

⁸⁶ Nieto, I. J. M., "La cesura: metro y sentido en el verso griego", *Emerita*, τ. 60 (1992), σσ. 225-234.

⁸⁷ Mojena, A., "El problema de la cesura en la métrica griega", *Minerva*, τ. 5 (1991), σσ. 91-98.

⁸⁸ Bassett, S. E., "The Hephthemimeral Caesura in Greek Hexameter Poetry", *TAPhA*, τ. 48 (1917), σσ. 85-110.

⁸⁹ Ludwich, A., *De hexametris poetarum Graecorum spondiacis* (Diss.), Halle 1866.

ρουσιάζονται έκτενω̄ς οί σπονδειαίζοντες ἑξάμετροι ἀπὸ τὸν Ὅμηρο ἕως καὶ τὴν ἔποχὴ τοῦ Νόννου.

Ἡ μελέτη τοῦ Eug. O' Neil "The Localization of metrical word-types in the Greek Hexameter (Homer, Hesiod and the Alexandrians)"⁹⁰ ἀποτελεῖ ὁρόσημο γιὰ τὴν ἐσωτερικὴ μετρικὴ ("inner metric"⁹¹, ὅπως τὴν ὀνομάζει ὁ ἴδιος) τοῦ ἑξαμέτρου. Παρουσιάζει τὴν τοποθέτηση (localization) τῶν λέξεων στὶς διάφορες μετρικὲς θέσεις τοῦ ἑξαμέτρου ἀπὸ τὴν ὀμηρικὴ ἕως τὴν ἀλεξανδρινὴ ἔποχὴ, μὲ παράθεση πολλῶν στατιστικῶν πινάκων. Συσχετίζει ἐπιπλέον τὴ μελέτη του μὲ προηγούμενες μελέτες καὶ ἐξετάζει τὴν μᾶλλον ἀμφίβολη ἐφαρμογὴ μερικῶν νόμων τοῦ Meyer⁹² στοὺς μεταγενέστερους ἐπικοὺς ποιητές.

Ἡ ἐξέταση τοῦ δακτυλικοῦ ἑξαμέτρου ἀπὸ τὴν ὀπτικὴ τῆς ἐσωτερικῆς του δομῆς ἀναδεικνύει τὴ ῥυθμικὴ ἀξία τῆς ἐπαναλήψεως ὀρισμένων μετρικῶν κῶλων σὲ συγκεκριμένες θέσεις τοῦ στίχου. Ἀρκετοὶ μελετητὲς μὲ ἐξειδικευμένα ἔργα τους ἔδειξαν αὐτὴν τὴ σχέση καὶ ἐξήγησαν ὀρισμένα φαινόμενα ἐσωτερικῆς μετρικῆς, ὅπως οἱ Gentili - Perusino⁹³, Pretagostini⁹⁴, Rossi⁹⁵, Barnes⁹⁶, Beeks⁹⁷, Mersinias⁹⁸, De Neubourg⁹⁹, Bassett¹⁰⁰, Greenberg¹⁰¹, La Roche¹⁰², Jones - Gray¹⁰³, Magnelli¹⁰⁴. Τοὺς τετράκωλους στίχους στὸν ἑξάμετρο, τοὺς στίχους

⁹⁰ Βλ. *YCIS*, τ. 8 (1942), σσ. 105-178.

⁹¹ Βλ. ὁ.π., σ. 105.

⁹² Meyer, W., "Zur Geschichte des alexandrinischen Hexameters", *SBAW*, phil.-philol. Kl. 1884, σσ. 979-1089.

⁹³ Gentili, Br. - Perusino, Fr., *La colometria antica dei testi poetici greci*, Pisa - Roma 1999.

⁹⁴ Pretagostini, R., "Il colon nella teoria metrica", *RFIC*, τ. 102 (1974), σσ. 273-282.

⁹⁵ Rossi, L. E., "Estensione e valore del 'colon' nell' esametro omerico", *Stud Urb*, τ. 39 (1965), σσ. 239-273.

⁹⁶ Barnes, H. R., "The Colometric Structure of Homeric Hexameter", *GRBS*, τ. 27 (1986), σσ. 125-150.

⁹⁷ Beeks, R. S. P., "On the Structure of the Greek Hexameter: O' Neill' Interpreted", *Glotta*, τ. 50 (1972), σσ. 1-10. Ὁ συγγραφέας διατυπώνει κανόνες δομῆς τοῦ ἑξαμέτρου στηριζόμενος στὴ μελέτη τοῦ O' Neill καὶ θεωρώντας ὅτι τὰ τμήματα τοῦ ἑξαμέτρου ποὺ διαιροῦνται ἀπὸ τομὲς εἶναι ῥυθμικὰ κῶλα.

⁹⁸ Mersinias, St., "The metre in the *Cynegetica* of Ps. Oppian", *Δωδώνη («Φιλολογία»)*, τ. 27 (1998), σσ. 115-161.

⁹⁹ De Neubourg, L., "Mots longs après les diérèses médianes dans l' hexamètre grec", *AC*, τ. 47 (1978), σσ. 403-437.

¹⁰⁰ Bassett, S. E., "Right and Left in the Homeric Hexameter", *CPh*, τ. 11 (1916), σσ. 458-460.

¹⁰¹ Greenberg, N. A., "A Statistical Comparison of the Hexameter Verse in *Iliad* I, *Theognis*, and *Solon*", *QUCC*, τ. 49 (1985), σσ. 63-75.

¹⁰² La Roche, J., "Untersuchungen über den Vers bei Hesiod und in den homerischen Hymnen", *WS*, τ. 20 (1898), σσ. 70-99 καὶ "Zahlenverhältnisse in homerischen Versen", ὁ.π., σσ. 1-69, καθὼς καὶ "Der Hexameter bei Apollonios, Arat und Kallimachos", *WS*, τ. 21 (1899), σσ. 161-197.

¹⁰³ Jones, F. P. - Gray F. E., "Hexameter Patterns, Statistical Inference, and the Homeric Question: an Analysis of the La Roche Data", *TAPhA*, τ. 103 (1972), σσ. 187-209.

¹⁰⁴ Magnelli, E., "Le norme del secondo piede dell' esametro nei poeti ellenistici e il comportamento della «parola metrica»", *MD*, τ. 35 (1995), σσ. 135-164.

δηλαδή που αποτελούνται από τέσσερις συνολικά λέξεις χωρίς μόρια ή και συνδέσμους, ἐξόχως τὸς πραγματεύεται ὁ Bassett¹⁰⁵, τὸν ὁποῖο ἀκολουθεῖ καὶ ἡ Τσαβαρή¹⁰⁶.

Εἰδικότερα, τὸ γνωστὸ ἔργο τοῦ A. Wifstrand¹⁰⁷ ἀποτελέσει στὴν ἐργασί-
α μας βασικὴ πηγὴ ἀντλήσεως πληροφοριῶν γιὰ τὴ μετρικὴ τοῦ Νόννου καὶ τὴ
διαφοροποιημένη πρακτικὴ του σὲ σχέση μὲ τοὺς προγενέστερους ἐπικοὺς ποι-
ητές. Ὁ συγγραφέας διατυπώνει τοὺς κανόνες ἐσωτερικῆς δομῆς καὶ τονικῆς
ῥυθμίσης τοῦ ἑξαμέτρου, πού ἐφαρμόζει ὁ Νόννος ἐπιπλέον παρέχει στοιχεῖα
γιὰ τὴ μετρικὴ τῶν μελετώμενων ποιητῶν Τριφιόδωρου, Κολλούθου καὶ Μου-
σαίου¹⁰⁸.

Γιὰ τὴ μετρικὴ τῆς ὕστερης ἀρχαιότητος καὶ τοῦ Νόννου ὑπάρχουν οἱ
μελέτες τοῦ La Roche¹⁰⁹, πού βασιζονται σὲ πληθῶρα στατιστικῶν στοιχείων. Ἰ-
διαίτερα χρήσιμες γιὰ τὴ μετρικὴ τοῦ Νόννου εἶναι ἐπίσης οἱ μελέτες τοῦ A.
Ludwich¹¹⁰, καθὼς περιέχουν στατιστικοὺς πίνακες μὲ εὐστοχὴ ἀνάλυση, ἀν-
ληφθεῖ ὑπόψη ἡ ἐποχὴ πού γράφτηκαν. Ἀκόμη, συστηματικὴ καταγραφή τῶν
κανόνων, πού ἐφαρμόζει ὁ Νόννος στὸν ἑξάμετρο, μᾶς προσφέρει ὁ R. Keydell,
κυρίως στὸν πρόλογο τῆς ἔκδοσης τοῦ ἔργου τοῦ ποιητῆ¹¹¹, ἀλλὰ καὶ σὲ ἄλλες
μελέτες του¹¹².

Συνοπτικὴ παρουσίαση τῆς μετρικῆς τοῦ Νόννου βρίσκουμε καὶ στὴν εἰ-
σαγωγὴ τῆς ἔκδοσης τῶν *Διονυσιακῶν* ἀπὸ τὸν Vian¹¹³, ὁ ὁποῖος δίδει ἔμφαση
στοὺς νεωτερισμοὺς τοῦ Νόννου σχετικὰ μὲ τὴν τονικὴ ῥυθμίση πού ἐπιφέρει
στὸν ἑξάμετρο. Ὁ Vian κάνει σποραδικὰ παρατηρήσεις ὅσον ἀφορᾷ τὴ μετρι-
κὴ τοῦ Νόννου καὶ σὲ ἄλλα ἔργα του, ὅπου τὴν ἐξετάζει συγκριτικὰ μὲ τὶς με-

¹⁰⁵ Bassett, S. E., "Versus tetracolos", *CPh*, τ. 14 (1919), σσ. 216-233.

¹⁰⁶ Τσαβαρή, Ἰ., *Διονυσιακὰ Α΄. Ἔρηνες στὴν Οἰκουμένης Περιήγησιν Διονυσίου τοῦ Ἀλεξαν-
δρέως*, Ἰωάννινα 1992.

¹⁰⁷ Wifstrand, A., *Von Kallimachos zu Nonnos*, Lund 1933.

¹⁰⁸ Ὁφείλουμε νὰ ἀναφέρουμε στὸ σημεῖο αὐτὸ ὅτι πρῶτος ὁ Wifstrand δήλωσε ὅτι «θὰ προκα-
λοῦσε σύγχυση ἀν ὀνομάζαμε τὸν Τριφιόδωρο 'νοννιακός'» βλ. ὅ.π., σ. 75.

¹⁰⁹ La Roche, J., "Zur Prosodie und Metrik der Späteren Epiker", *WS*, τ. 22 (1900), σσ. 35-55, ὅ-
που ἀναφέρονται οἱ στίχοι τῶν συγγραφέων τῆς αὐτοκρατορικῆς ἐποχῆς πού ἔχουν τρεῖς καὶ
πλέον σπονδαίους, καὶ "Zur Verstechnik des Nonnos", ὅ.π., σσ. 194-221.

¹¹⁰ Ludwich, A., "Der Hexameter des Nonnos", στὸ Rossbach, A.-Westphal, R., *Griechische Metrik
(Theorie der musischen Künste der Hellenen, III. 2)*, Leipzig ³1889 (=1885), σσ. 55-79. *Beiträge
zur Kritik des Nonnos von Panopolis*, Königsberg 1873. *Aristarhs Homerische Textkritik nach
den Fragmenten des Didymos*, II, Leipzig 1885.

¹¹¹ Keydell, R., *Nonni Panopolitani Dionysiaka*, Berlin 1959 (Prolegomena, σσ. 35*-42*).

¹¹² Keydell, R., s.v. "Nonnos", στὸ *RE*, τ. 33(17¹) (1936), σ. 904-920 καὶ "Zu Nonnos", *ByzZ*, τ. 5
(1926-7), σσ. 380-389.

¹¹³ Vian, Fr., *Nonnos de Panopolis. Les Dionysiaques. Tome I. Chants I-II* (Budé), Paris 1976, σσ.
L - LV.

τρικῆς ἐπιλογῆς τοῦ Κόιντου Σμυρναίου¹¹⁴. Στοιχεῖα γιὰ τὴ μετρικὴ τοῦ Νόννου περιλαμβάνουν καὶ οἱ παλαιότερες μελέτες τῶν Tiedke¹¹⁵, Scheindler¹¹⁶, Král¹¹⁷ καὶ Fränkel¹¹⁸.

Ἀπὸ τὶς σχετικὰ πρὸ πρόσφατες μελέτες ποὺ σχετίζονται μὲ τὴ μετρικὴ τοῦ Νόννου, ἰδιαίτερα ἐνδιαφέρουσα εἶναι ἡ ἐργασία τῆς M. Whitby¹¹⁹, στὴν ὁποία ἐξετάζεται ἡ μετρικὴ καὶ τὸ ὕφος τοῦ Νόννου συγκριτικὰ μὲ τὰ ἔργα τῶν Μόσχου, Διονυσίου τοῦ Περιηγητοῦ, Ὀππιανοῦ καὶ Ψευδοοππιανοῦ, Κόιντου Σμυρναίου καὶ Τριφιόδωρου, καὶ διατυπώνονται ἐνδιαφέρουσες μετρικῆς παρατηρήσεις. Ἀξιοσημείωτο εἶναι τὸ ὅτι ἡ συγγραφέας συσχετίζει τὸ προαναφερθὲν ἔργο τοῦ Wifstrand μὲ τὶς πρὸ πρόσφατες ἐργασίες γιὰ τὸν Νόννο.

Τὸ δίτομο συλλογικὸ ἔργο *Struttura e Storia dell' Esametro Greco*¹²⁰ περιέχει πολλὰ ἀξιόλογα μελέτες σημαντικῶν ἐρευνητῶν, σχετικῆς μὲ τὴν ἱστορικὴ ἐξέλιξη τοῦ ἑξαμέτρου, τὴν καταγωγὴν του καὶ τὴν ἐσωτερικὴν του διαμόρφωση ἀπὸ τὸν Ὅμηρον ὡς τὸν Νόννον καὶ τὴν χριστιανικὴν γραμματεῖα. Σὲ ὅ,τι ἀφορᾷ τὴ μελέτη μας, πολὺ χρήσιμο εἶναι τὸ ἄρθρο τῶν Agosti καὶ Gonnelli¹²¹, τὸ ὁποῖο συσχετίζει μετρικὰ τὸν Νόννον μὲ τοὺς σύγχρονους καὶ μεταγενέστερους χριστιανοὺς συγγραφεῖς, ὅπως τὸν Δωρόθεο, τὸν Γρηγόριο τὸν Ναζιανζηνὸν, τὸν Παῦλο Σιλεντιάριο καὶ τὸν Γεώργιο Πισίδην.

Οἱ σχετικῆς μὲ τὸ ὕφος κυρίως, ἀλλὰ καὶ τὸ μέτρο καὶ τὴν προσωδία τοῦ Νόννου παρατηρήσεις τοῦ Hollis¹²², τοῦ Livrea¹²³, τοῦ Hernández de la Fu-

¹¹⁴ Vian, Fr., *Recherches sur les Posthomeric de Quintus de Smyrne* (Klincksieck), Paris 1959· "L'Épopée grecque de Quintus de Smyrne à Nonnos de Panopolis", *BAGB*, τ. 45 (1986), σσ. 333-343.

¹¹⁵ Tiedke, H., *Quaestionum nonnianarum specimen*, Berolini 1873, "Quaestionum nonnianarum specimen alterum", *Hermes*, τ. 13 (1878), σσ. 59-66 καὶ "De lege quadam, quam in versibus faciendis observat Nonnus", *Hermes*, τ. 14 (1879), σσ. 219-230.

¹¹⁶ Scheindler, A., *Quaestionum nonnianarum Pars I*, Brünn 1878.

¹¹⁷ Král, I., "Ein einheitliches prosodisches Princip des Nonnos", *WS*, τ. 29 (1907), σσ. 50-80.

¹¹⁸ Fränkel, H., "Der kallimachische und der homerische Hexameter", *NAWG*, 1926, σ. 197-229 καὶ "Der homerische und der kallimachische Hexameter" στὸ: *Wege und Formen frühgriechischen Denkens*, München 1955, σσ. 100-156.

¹¹⁹ Whitby, M., "From Moschus to Nonnus: The Evolution of the Nonnian Style", στὸν συλλογικὸν τόμον τοῦ Hopkinson, N. (ἐπιμέλεια), *Studies in the Dionysiaka of Nonnus*, Cambridge 1994, σσ. 99-155.

¹²⁰ Fantuzzi, M. - Pretagostini, R., *Struttura e Storia dell' Esametro Greco* (GEI), Roma 1995 (Volume I) καὶ 1996 (Volume II). Βλ. καὶ τὶς βιβλιοκρισίες τοῦ ἔργου: Martinelli, M. C., *Eikasmos*, τ. 10 (1999), σσ. 379-391· ἀντίθετα βλ. Margalit Finkelberg, *Bryn Mawr Classical Review* 97.7.7· ἐπίσης βλ. Irigoien, J., *REG*, τ. 110 (1997), σσ. 253-254 καὶ Napolitano, M., "L' esametro greco: storia e forme", *RFIC*, τ. 127, 1 (1999), σσ. 107-125.

¹²¹ Agosti, G. - Gonnelli, F., "Materiali per la storia dell' esametro nei poeti cristiani greci", στὸ Fantuzzi, M. - Pretagostini, R., ὁ.π., Vol. I, σσ. 289-434.

¹²² Hollis, A. S., "Some allusions to earlier Hellenistic poetry in Nonnus", *CQ*, τ. 26 (1976), σσ. 142-150.

¹²³ Livrea, E., *Da Callimaco a Nonno: Dieci studi di poesia ellenistica*, Messina - Florencia 1995.

ente¹²⁴, καθὼς καὶ τοῦ De Stephani¹²⁵, εἶναι ἀρκετὰ χρήσιμες καὶ διαφωτιστικὲς σὲ ἐπιμέρους ζητήματα.

Ὅλοκληρωμένες ὁμως καὶ συστηματικὲς ἐπιμέρους μελέτες τῆς μετρικῆς τῶν Τριφιόδωρου, Κολλούθου καὶ Μουσαίου δὲν ὑπάρχουν, παρὰ μόνον κάποια ἔργα ἢ ἄρθρα ποὺ φωτίζουν μερικὲς πλευρὲς τοῦ θέματος. Ὑπάρχει τὸ παλαιὸ γνωστὸ ἄρθρο τοῦ Weinberger¹²⁶, ὅπου ὑπάρχει ἀνάλυση τῶν ἐξωτερικῶν μετρικῶν χαρακτηριστικῶν τοῦ Κολλούθου καὶ τοῦ Τριφιόδωρου σὲ συσχέτιση μὲ τὸν Νόννο. Παρατίθενται ὀρισμένα στοιχεῖα γιὰ τὶς τομὲς, τὰ ζεύγματα, τὸν τονισμὸ καὶ τὴν προσωδία τοῦ ἑξαμέτρου στοὺς δύο ποιητὲς καὶ διαχωρίζεται ὁ Τριφιόδωρος ἀπὸ τὸν Κόλλουθο· ὁ τελευταῖος χαρακτηρίζεται ἀπὸ τὸν Weinberger ὡς "δυνατὸς νοννιακός"¹²⁷, ἐνῶ ὁ Τριφιόδωρος συγκρίνεται μὲ τὸν Νόννο καὶ διαπιστώνονται διαφορὲς ὡς πρὸς τὴ μετρικὴ καὶ τὸν τονισμὸ¹²⁸.

Στὴ γενικὴ μελέτη τοῦ Ferrari¹²⁹ ὑπάρχει ἓνα κεφάλαιο μὲ γλωσσολογικὲς καὶ μετρικὲς παρατηρήσεις στὴ μετρικὴ τοῦ Τριφιόδωρου· ὁ μελετητὴς ὁμως δὲν λαμβάνει ὑπόψη τοῦ τὰ ἔργα τῶν Keydell, Maas, Wifstrand, Weinberger, οὕτε τὴν ὑπαρκτὴ σχέση Νόννου - Τριφιόδωρου. Τῆ σχέση αὐτὴ τὴν ἐπισημαίνει ὁ Cameron στὸ παράρτημα τοῦ ἔργου τοῦ *Claudian...*, ὅπου ἐπισημαίνονται ἐπιγραμματικὰ πολλὰ μετρικὰ χαρακτηριστικὰ τῶν Τριφιόδωρου καὶ Νόννου καὶ συζητεῖται ἡ χρονικὴ προτεραιότητα τοῦ πρώτου ἔναντι τοῦ δευτέρου¹³⁰.

Σποραδικὲς μετρικὲς παρατηρήσεις σχετικὲς μὲ τὸν Νόννο καὶ τὸν Κόλλουθο μποροῦμε νὰ ἐντοπίσουμε στὶς μελέτες τοῦ Livrea¹³¹, τῶν Montes - Guillermo¹³² καὶ τοῦ Orsini¹³³. Τὸ σημαντικότερο ὁμως ἄρθρο ποὺ παρουσιάζει τὴ μετρικὴ τοῦ Κολλούθου σὲ σχέση μὲ ἐκείνην τοῦ Νόννου εἶναι τῆς Nardelli¹³⁴, ποὺ λαμβάνει ὑπόψη καὶ τοὺς Keydell, Maas, Wifstrand: μελετῶνται μὲ προσοχὴ

¹²⁴ Hernández de la Fuente, D., "Las Dionisiacas de Nonno de Panopolis: la apoteosis tardía del dionisismo", *EClds*, τ. 120 (2001), σσ. 17-34.

¹²⁵ De Stephani, Cl., "Nonniana", *Philologus*, τ. 143 (1999), σσ. 336-343 καὶ "Nonniana II", *Eikasmos*, τ. 12 (2002), σσ. 173-178, ἀντίστοιχα.

¹²⁶ Weinberger, W., "Studien zu Tryphiodor und Kolluth", *WS*, τ. 18 (1896), σσ. 161-179.

¹²⁷ Ἡ ἄποψη αὐτὴ γιὰ τὸν Κόλλουθο ἔχει φυσικὰ ἀναθεωρηθεῖ πλέον.

¹²⁸ Βλ. ὁ.π., σσ. 143, 150 κ.έ., 177 κ.έ.

¹²⁹ Ferrari, L., *Sulla Presa di Ilio di Trifiodoro*, Palermo 1962, σσ. 121-133. Πβ. καὶ τὴ βιβλιοκρισία τοῦ ἔργου ἀπὸ τὸν G. Giangrande, *CR*, τ. 40 (1965), σσ. 282-283.

¹³⁰ Cameron, A., *Claudian. Poetry and Propaganda at the Court of Honorius*, Oxford 1970, Appendix, σ. 478 κ.έ.

¹³¹ Livrea, E., "Zu Apollonios Rhodios, Nonnos und Kolluth", *Helikon*, τ. 7 (1967), 435-438 καὶ "Su Apollonio Rodio, Nicandro e Nonno", *RFIC*, τ. 99 (1971), σσ. 59-60.

¹³² Montes, C. - Guillermo, J. "Notas criticas a Coluto", *Habis*, τ. 18-19 (1987-1988), σσ. 109-119.

¹³³ Orsini, P., "De Nonnos à Colluthos", *Pallas*, τ. 16 (1969), σσ. 13-24.

¹³⁴ Nardelli, M. L., "L' esametro di Colluto", *JCEByz*, τ. 32, 3 (1982), σσ. 323-333.

τὰ ἔξωτερικὰ μετρικὰ καὶ προσωδιακὰ χαρακτηριστικὰ τοῦ Κόλλουθου, δὲν ἀναφέρεται ὅμως κάτι σχετικὸ μὲ τὰ χαρακτηριστικὰ τῆς ἐσωτερικῆς μετρικῆς τοῦ στίχου του. Ἡ ἴδια συγγραφέας ἔχει γράψει κι ἓνα ἄρθρο γιὰ τὴν μετρικὴ τοῦ Μουσαίου¹³⁵, στὸ ὁποῖο ἐξετάζονται μερικὰ χαρακτηριστικὰ τοῦ ἑξαμέτρου του.

Ἡ προσωδιακὴ – κυρίως – καὶ μετρικὴ μελέτη τοῦ Ortiz de Landaluce¹³⁶ πραγματεύεται συγκριτικῶς προσωδιακὰ φαινόμενα, τὴν χασμωδία, τὴν ἔκθλιψη, τὴν κατανομὴ τῶν τομῶν τοῦ ἑξαμέτρου σὲ συγκεκριμένους μετρικὲς θέσεις τοῦ στίχου. Ἡ μελέτη αὐτὴ ἐπικεντρώνεται στὰ Ὀρφεῶς Ἀργοναυτικά. Ἐντούτοις, ὁ φιλόλογος αὐτὸς μελετᾷ συγκριτικῶς καὶ τοὺς Νόννο, Κόλλουθο, Τριφιόδωρο καὶ Μουσαῖο. Τὰ στοιχεῖα του ὅμως δὲν συμπιπτουν πάντοτε μὲ τὰ δικά μας¹³⁷.

• Ἐκδόσεις

Γενικὲς μετρικὲς παρατηρήσεις γιὰ τοὺς μελετώμενους ποιητὲς παρέχουν ὀρισμένες ἀπὸ τὶς κριτικὲς ἐκδόσεις τῶν κειμένων τους. Γιὰ τὸν Νόννο χρησιμοποίησαμε κυρίως τὴν ἔκδοση τοῦ Vian, ἡ ὁποία – ὅπως προειπώθηκε – συνοψίζει τὰ γενικὰ χαρακτηριστικὰ τῆς μετρικῆς του¹³⁸. Μνημονεύουμε ἀκόμη τὴν ἔκδοση τοῦ Keydell, στὸν πρόλογο τῆς ὁποίας ὁ συγγραφέας καταγράφει συστηματικὰ τοὺς κανόνες ποὺ ἐφαρμόζει στὸν ἑξάμετρο ὁ Νόννος¹³⁹.

Γιὰ τὸν Κόλλουθο χρησιμοποίησαμε κυρίως τὴν ἔκδοση τοῦ Orsini, ὁ ὁποῖος κάνει μερικὲς γενικὲς παρατηρήσεις στὴ μετρικὴ τοῦ ποιητῆ¹⁴⁰. Ἐπίσης, λάβαμε ὑπόψη τὴν ἔκδοση τοῦ Livrea¹⁴¹, κυρίως σὲ ὅ,τι ἀφορᾷ ἐλάχιστες ἐπιλογὲς γραφῶν, οἱ ὁποῖες ἐπισημαίνονται κατὰ περίπτωσιν στὰ οἰκεία χωρία τῆς ἔργασίας μας. Ἀπὸ τὶς παλαιότερες ἐκδόσεις θὰ μπορούσαμε νὰ ἀναφέρουμε

¹³⁵ Nardelli, M. L., "L' esametro di Museo", *Koinonia*, τ. 9 (1985), σσ. 153-166.

¹³⁶ Ortiz de Landaluce, M. S., "Estudio métrico de las *Argonauticas* Órficas. II. Hechos prosódico-métricos", *ExcPhilol*, τ. 3 (1993), σσ. 87-114.

¹³⁷ Βλ. παρακάτω, τὰ σχετικὰ μὲ τὴ μετρικὴ τῶν ἐξεταζόμενων ποιητῶν κεφάλαια.

¹³⁸ Vian, Fr., *Nonnos de Panopolis. Les Dionysiaques*, ὅ.π. βλ. παραπάνω, σ. 12.

¹³⁹ Keydell, R., *Nonni Panopolitani Dionysiaka*, ὅ.π. βλ. παραπάνω, σ. 12.

¹⁴⁰ Orsini, P., *Colluthos, L'Enlèvement d'Hélène* (Budé), Paris 1972, σσ. XXVII - XXIX.

¹⁴¹ Livrea, E., *Colluto. Il ratto di Elena* (Pàtron), Bologna 1968.

ένδεικτικά αὐτὴν τοῦ Bekker¹⁴² καὶ τὴν κοινὴ γιὰ τοὺς ποιητὲς Ὀππιανό, Κόλλουθο καὶ Τριφιόδωρο¹⁴³ ἔκδοση τοῦ Mair¹⁴⁴.

Γιὰ τὸν Τριφιόδωρο χρησιμοποίησαμε κυρίως τὴν ἔκδοση τοῦ Gerlaud¹⁴⁵, στὴν εἰσαγωγὴ τῆς ὁποίας συνοψίζονται τὰ γενικὰ χαρακτηριστικὰ τῆς μετρικῆς τοῦ Τριφιόδωρου¹⁴⁶. Ἀξιόλογη ἐπίσης ἡ σύγχρονη μὲ τὴν προηγούμενη ἔκδοση τοῦ Livrea¹⁴⁷, ἡ ὁποία ὅμως δὲν περιλαμβάνει στοιχεῖα γιὰ τὴ μετρικὴ τοῦ ποιητῆ. Ἄς ἀναφερθεῖ ἀκόμη ἡ πολὺ παλαιὰ ἔκδοση τοῦ Merrick¹⁴⁸.

Γιὰ τὸν Μουσαῖο χρησιμοποίησαμε κυρίως τὴν ἔκδοση τοῦ Orsini¹⁴⁹, ἡ ὁποία ἀναφέρει ἐνδεικτικῶς ἐλάχιστα μετρικὰ στοιχεῖα γιὰ τὸν ποιητὴ καὶ ἐπισημαίνει τὴν ἀπόλυτη σχεδὸν ἐξάρτησή του ἀπὸ τὸ πρότυπό του, τὸν Νόννο¹⁵⁰. Τὰ μετρικὰ χαρακτηριστικὰ τοῦ Μουσαίου πληρέστερα συνοψίζει ἡ ἔκδοση τοῦ Kost¹⁵¹, καθὼς καὶ ἡ παλαιότερη ἀλλὰ πολὺ ἐνδιαφέρουσα ἔκδοση τοῦ Ludwig¹⁵². Ἀξιομνημόνευτες, τέλος, εἶναι οἱ χρηστικὲς ἐκδόσεις τοῦ Livrea¹⁵³ καὶ τῶν Gelzer - Whitman¹⁵⁴.

• Μεθοδολογία τῆς ἔρευνας

Στὴ μελέτη αὐτῇ, ποὺ ἀποτελεῖται ἀπὸ πέντε κεφάλαια, ἐπιχειροῦμε μία διάρθρωση ποὺ ἐξυπηρετεῖ τὸν σκοπὸ ποὺ θέσαμε στὴν ἀρχή¹⁵⁵. Μετὰ ἀπὸ αὐτὸ τὸ εἰσαγωγικὸ κεφάλαιο, στὸ ὁποῖο ἐπιχειροῦμε νὰ ἀναδείξουμε τὸ γενικὸ πλαίσιο τῆς ἐποχῆς τῶν μελετώμενων ποιητῶν καὶ τὴ βιβλιογραφία ποὺ σχετίζεται μὲ τὸ ἀντικείμενό μας, στὸ πρῶτο κεφάλαιο θὰ προσπαθήσουμε νὰ ὀριοθετήσουμε μὲ συστηματικὸ τρόπο τοὺς κανόνες ποὺ ἐφαρμόζει ὁ Νόννος στὸν

¹⁴² Bekker, Im., *Colluthi Raptus Helenae*, Berolini 1816.

¹⁴³ Ὡς γνωστὸν, στὶς παλαιότερες ἐκδόσεις ὁ Κόλλουθος καὶ ὁ Τριφιόδωρος ἀποτελοῦσαν ἀχώριστο δίδυμο.

¹⁴⁴ Mair, A. W., *Oppian, Colluthus, Triphiodorus*, (Loeb) London & New York 1928.

¹⁴⁵ Gerlaud, B., *Triphiodore. La prise d'Iliion*, (Budé) Paris 1982.

¹⁴⁶ Βλ. ὅ.π., σσ. 52-54.

¹⁴⁷ Livrea, E., *Triphiodorus. Ilii excidium*, (Bibl. Teubner) Leipzig 1982.

¹⁴⁸ Merrick, J., *Τριφιόδωρον Ἄλωσις Ἰλίου*, Oxonii 1741.

¹⁴⁹ Orsini, P., *Musée, Héro et Léandre*, (Budé) Paris 1968.

¹⁵⁰ Βλ. ὅ.π., σσ. XVII-XVIII.

¹⁵¹ Kost, von K., *Musaios. Hero und Leander*, Bonn 1971, σσ. 53-55.

¹⁵² Ludwig, A., *Musaios, Hero und Leandros*, Berlin 1929.

¹⁵³ Livrea, E., *Musaeus. Hero et Leander*, (Teubner) Leipzig 1982.

¹⁵⁴ Gelzer, Th.-Whitman, C. H., *Musaeus. Hero and Leander*, (Loeb) Cambridge (MA) - London 1975.

¹⁵⁵ Βλ. παραπάνω, σ. 1 κ.έ.

ἑξάμετρο καὶ νὰ περιγράψουμε συνολικὰ τοὺς μετρικούς του νεωτερισμούς. Κρίνουμε ἀπαραίτητη αὐτὴν τὴν προσπάθεια, γιὰ νὰ μπορέσουμε στὴ συνέχεια νὰ ἀναδείξουμε τὴ μετρικὴ τῶν τριῶν ποιητῶν ποὺ μελετοῦμε. Μὲ τὸν τρόπο αὐτὸν εἶναι δυνατὴ ἡ ἄμεση σύγκριση τῶν Μουσαίου, Κολλούθου καὶ Τριφιόδωρου μὲ τὶς μετρικὲς ἐπιλογὲς καὶ τοὺς περίτεχνους κανόνες τοῦ Νόννου, ὥστε νὰ ἐξαγάγουμε τὰ συμπεράσματά μας.

• Στὰ ἐπόμενα τρία κεφάλαια θὰ ἐπιχειρήσουμε νὰ δείξουμε λεπτομερῶς τὰ ἑξωτερικὰ μετρικὰ χαρακτηριστικὰ τῶν ποιητῶν μας (δεύτερο κεφάλαιο), τὴν ἐσωτερικὴ μετρικὴ τοῦ στίχου τους (τρίτο κεφάλαιο), τὰ προσωδιακὰ φαινόμενα καὶ τὸν τονισμὸ (τέταρτο κεφάλαιο) καὶ τέλος τὴ χασμωδία καὶ τοὺς τρόπους θεραπείας της (πέμπτο κεφάλαιο), ποὺ διαπιστώνουμε στὸν ἑξάμετρό τους.

Προκειμένου νὰ στηρίξουμε τὶς θέσεις ποὺ διατυπώνουμε, χρησιμοποιήσαμε ἀρκετὰ στατιστικὰ στοιχεῖα¹⁵⁶. Δηλώνουμε ὅμως ὅτι οἱ στατιστικοὶ πίνακες ποὺ παραθέτουμε δὲν ἀποτελοῦν αὐτοσκοπὸ τῆς μελέτης μας, παρὰ μόνον ἓνα χρήσιμο μεθοδολογικὸ ἐργαλεῖο γιὰ τὴν ὑποστήριξη καὶ ἐπιβεβαίωση τῶν πορισμάτων μας¹⁵⁷.

Τέλος, κρίνουμε σκόπιμο στὸ σημεῖο αὐτὸ νὰ καταχωρίσουμε τὴ θέση μας πάνω σὲ ἓνα πολὺ βασικὸ μετρικὸ ζήτημα, γιὰ τὸ ὁποῖο ὑπάρχουν πολλὲς καὶ διαφορετικὲς ἐκτιμήσεις, θεωρήσεις καὶ ἀπόψεις τῶν μελετητῶν¹⁵⁸. Πρόκειται γιὰ ἓνα πρόβλημα οὐσιαστικὸ ἀλλὰ καὶ μεθοδολογικό: τί ἐκλαμβάνουμε ὡς «λέξη» στὴ μετρικὴ.

¹⁵⁶ Τὰ στοιχεῖα προκύπτουν ἀπὸ τὴν στατιστικὴ ἐπεξεργασία τοῦ συνόλου τῶν στίχων τῶν τριῶν ποιητῶν ποὺ μελετοῦμε. Ὡς ἐκ τούτου, τὰ συμπεράσματα ποὺ προκύπτουν γιὰ τοὺς τρεῖς ποιητὲς θὰ μποροῦσαν νὰ θεωρηθοῦν ἀσφαλῆ. Αὐτὰ ὅμως συσχετίζονται κατὰ περίπτωση μὲ ἐπιμέρους στατιστικὲς μελέτες στὸν Νόννο, ποὺ ἀφοροῦν τὰ πέντε (Vian, ὁ.π.) ἢ τὰ δύο πρῶτα (Ludwich, ὁ.π.) ἀπὸ τὰ σαράντα ὀκτὼ συνολικὰ βιβλία τῶν Διονυσιακῶν. Ἐκ πρώτης ὄψεως τὸ στατιστικὸ δείγμα ἀπὸ τὸ ἔργο τοῦ Νόννου δὲν φαίνεται ἀσφαλές ἂν ὅμως συσχετίσουμε τὰ συμπεράσματα τῶν μελετῶν αὐτῶν μὲ ἐκεῖνα ποὺ προκύπτουν ἀπὸ διαφορετικὲς μελέτες στὸ ἔργο τοῦ Νόννου (π.χ. τοῦ Keydell, ὁ.π., τοῦ Ludwich, ὁ.π., καὶ ἄλλες), διαπιστώνουμε ὅτι οἱ τελευταῖες ἐπιβεβαιώνονται ἀπὸ τὶς ἀντίστοιχες στατιστικὲς. Ἐπομένως, καθὼς οἱ διάφορες μελέτες συγκριτικῶς δὲν παρουσιάζουν ἀξιοσημείωτη ἀπόκλιση μεταξὺ τους, θὰ μπορούσαμε νὰ ἰσχυρισθοῦμε ὅτι τὸ στατιστικὸ δείγμα, ποὺ ἀφορᾷ τὰ Διονυσιακά, εἶναι ἀντιπροσωπευτικὸ τοῦ συνόλου τοῦ ἔργου καὶ τὸ ποσοστὸ σφάλματος ἀμελητέο. Σχετικὰ μὲ ζητήματα στατιστικῆς μεθοδολογίας, βλ. εἰδικότερα Παπαϊωάννου, Τ., - Λουκά Σ., *Εἰσαγωγή στὴ Στατιστικὴ*, Ἰωάννινα 1998 καὶ Lindgren, B. W., *Statistical Theory*, New York ³1976.

¹⁵⁷ Ὃπου τὰ δικά μας στατιστικὰ στοιχεῖα δὲν συμπίπτουν μὲ ἐπιμέρους στατιστικὰ παραθέματα ἄλλων μελετητῶν, αὐτὸ δηλώνεται στὰ οἰκεία χωρία τῆς διατριβῆς μας.

¹⁵⁸ Εἶναι ἐνδεικτικὸ τὸ ὅτι κατὰ τὴν ἔρευνά μας ἀποδελτιώσαμε τουλάχιστον 180 διαφορετικὲς ἢ ἀποκλίνουσες ἀπόψεις σχετικὰ μὲ τὸ ζήτημα αὐτό.

Τὸ νόημα τῆς ἔννοιας «λέξη» διαφοροποιεῖται στὴ μετρικὴ ἀπὸ τὸ σύνηθες γραμματικὸ περιεχόμενό της. Ὡς γνωστόν, μετρικὴ λέξη εἶναι ὁλόκληρη ἢ ὁμάδα λέξεων ποὺ μπορεῖ νὰ σχηματίζεται ἀπὸ ἓνα κύριο μέρος τοῦ λόγου (π.χ. οὐσιαστικό, ῥῆμα, κ.τ.λ.) μαζί μὲ τὶς προκλιτικὲς λέξεις (π.χ. ἄρθρα, προθέσεις, μονοσύλλαβοι σύνδεσμοι καὶ ἀντωνυμίες, κ.τ.λ.) καὶ τὶς ἐπιτασσόμενες λέξεις (π.χ. μονοσύλλαβα ἐγκλιτικά, μόρια, σύνδεσμοι, κ.τ.λ.) οἱ ὁποῖες συνάπτονται μαζί μὲ αὐτὸ καὶ ἀποτελοῦν μία μετρικὴ ἐνότητα¹⁵⁹. Μὲ ἄλλα λόγια, ὡς «λέξη» στὴ μετρικὴ δὲν ἐκλαμβάνεται κάθε γραμματικὴ λέξη ποὺ γράφεται χωριστὰ στὴν ἑλληνικὴ γλῶσσα καὶ δὲν ἔχει πλῆρες νοηματικὸ περιεχόμενο.

Κατὰ τὸν Maas, σὲ σχέση μὲ τὴ χασμωδία, τὴν ἔκθλιψη, τὴν ἐπικὴ βράχυνση, τὰ μόρια συνήθως ὑπολογίζονται ὡς ἀνεξάρτητες λέξεις¹⁶⁰. Τὴν ἄποψη τοῦ Maas ἄλλωστε ἀκολουθεῖ καὶ ὁ Snell¹⁶¹, ὁ ὁποῖος κάνει λόγο γιὰ «εἰκόνες λέξεων¹⁶²».

Παραπλήσια εἶναι καὶ ἡ θέση τοῦ Fränkel¹⁶³, ὁ ὁποῖος ἐκλαμβάνει τὰ ἄρθρα, τὶς προθέσεις, τὶς ἀναφορικὲς ἀντωνυμίες, τοὺς συνδέσμους (προκλιτικούς ἢ ἐπιτακτικούς), τὶς ἀρνήσεις καὶ τὰ ἐγκλιτικά ὡς ἐνιαῖες λεκτικὲς ἐνότητες μὲ τὶς κύριες λέξεις¹⁶⁴.

Πιο συγκεκριμένα, ὁ West¹⁶⁵ θεωρεῖ ὅτι προκλιτικὲς λέξεις ποὺ μποροῦν νὰ συνάπτονται μαζί μὲ τὴ λέξη ποὺ ἀκολουθεῖ εἶναι: ἄρθρα, προθέσεις (ἐκτὸς ἂν δὲν ἀκολουθεῖ ἄμεσα ἢ πτώση τὴν ὁποία συνοδεύουν), ᾧ, καί, ἀλλά, ἦ, καὶ ἄλλοι σύνδεσμοι, ἢ ἀναφορικὴ ἀντωνυμία, μόρια ὅπως τὰ ἦ, τοιγάρ, τὸ ἐρωτηματικὸ ἄρα, καὶ συνήθως οὐ, μή, καὶ τὰ δεικτικὰ ὁ / ὅς. Ἐπιτασσόμενες λέξεις ποὺ ἀποτελοῦν μία ἐνότητα μὲ τὴν προηγούμενη λέξη εἶναι: ὅλα τὰ ἐγκλιτικά, καὶ μόρια ὅπως ἄρα, γάρ, γοῦν, daί, δέ, δή, δῆτα, δῆθεν, μέν, μήν, οὔν, τοίνυν, ἄν, καὶ αὖ.

¹⁵⁹ Βλ. Maas, *Greek Metre*, δ.π., § 135.

¹⁶⁰ Βλ. ὁ.π.

¹⁶¹ Βλ. ὁ.π., σ. 95 κ.έ.

¹⁶² Βλ. ὁ.π., σσ. 95-96: «ἐπιτασσόμενα λέξεις, ὅπως γάρ, μέν, δέ, τέ, ἀνήκουν εἰς τὴν προηγουμένην λέξιν, προτασσόμενα λέξεις, ὅπως ἄρθρον, προθέσεις (κυρίως μονοσύλλαβοι), μονοσύλλαβοι πρότασσόμενοι σύνδεσμοι, ἀντωνυμῖαι κλπ., ἀνήκουν εἰς τὴν ἐπομένην λέξιν»· βλ. καὶ Λυπουρλή, δ.π., σ. 25, ὁ ὁποῖος θεωρεῖ ὅτι ὅλες οἱ προθέσεις, καθὼς καὶ ὅλες οἱ ἐπιτασσόμενες λέξεις ἀποτελοῦν μία λέξη μαζί μὲ τὴ λέξη ποὺ ἀκολουθεῖ ἢ μὲ τὴ λέξη ποὺ προηγείται.

¹⁶³ Fränkel, H., "L' esametro di Omero e di Callimaco", στὸ: Fantuzzi, M. - Pretagostini, R., *Struttura e Storia dell' Esametro Greco* (GEI), (Vol. II) Roma 1996, σ. 230 κ.έ.

¹⁶⁴ Π.χ., ὡς μία λεκτικὴ ἐνότητα ἐκλαμβάνεται ἡ φράση: ἢ κατ' ἡπειρον ἢ ὅς ἂν τὰς στήλας!

¹⁶⁵ West, M. L., *Greek Metre*, δ.π., σ. 25 κ.έ.

Ὁ Cantilena¹⁶⁶, διευρύνοντας κατὰ πολὺ τὴν ἔννοια τῆς μετρικῆς λέξεως, θεωρεῖ ὅτι φράσεις ὅπως: καὶ ὅτ' ἐκ Διός, ἐκ δὲ Διός, ἀλλ' οὐκ ὀλίγον περ, ὅς χ' ἕτερον μὲν, ἀλλ' ὅτε δῆ, καὶ γάρ τις τε, ἦρχε δέ ῥα, κ.τ.δ., συνιστοῦν μία μετρικὴ λέξη.

Τελείως διαφορετικὴ θεώρηση τοῦ ζητήματος ἔχει ὁ O' Neil¹⁶⁷, ὁ ὁποῖος ὑποστηρίζει ὅτι προκλιτικά, ἐγκλιτικά, μόρια, ὅπως μὲν, δέ, γάρ, οὖν κ.τ.λ., καί, ἄρθρα καὶ προθέσεις, θεωροῦνται λίγο ἕως πολὺ ἀνεξάρτητες λέξεις καὶ ὄχι ἐξαρτήματα τῶν λέξεων ποὺ προηγοῦνται ἢ ἔπονται αὐτῶν. Θεωρεῖ ὅμως ὅτι σχηματίζουν «ἡμιενότητες» μὲ τὶς κύριες λέξεις¹⁶⁸.

Παρόμοια ἄποψη ἐκφράζει καὶ ὁ Athanassakis¹⁶⁹, ὁ ὁποῖος διαφωνεῖ μὲ τὸν Maas καὶ ἐκλαμβάνει ὡς χωριστὲς καὶ ἀνεξάρτητες λέξεις ἀκόμη καὶ τὰ προκλιτικά καὶ τὰ ἐγκλιτικά. Ἀντίθετα, ὁ Bulloch¹⁷⁰ ἀσκεῖ κριτικὴ στὴν ἄποψη τοῦ O' Neil, ἐνῶ ταυτίζει τὴ θέση του μὲ ἐκείνη τοῦ Fränkel¹⁷¹ καὶ προσθέτει στὶς προκλιτικὰς λέξεις καὶ τὰ προρηματικά σὲ τμήση.

Ἐξάλλου, ὁ Mojena¹⁷² διαφωνεῖ μὲ τὸν O' Neil καὶ ἀσκεῖ ἀρνητικὴ κριτικὴ στὴν ἄποψη τοῦ τελευταίου γιὰ τὸ τί εἶναι λέξη στὴ μετρικὴ καὶ ἀποδέχεται ἀνεπιφύλακτα τὴ σχετικὴ θέση τοῦ Maas. Ἀκόμη, μὲ τὸν O' Neil διαφωνεῖ καὶ ὁ Rossi¹⁷³, ὁ ὁποῖος διακρίνει δύο κατηγορίες λέξεων: τὴ φωνητικὴ καὶ τὴ μετρικὴ λέξη.

Θεωροῦμε ὅτι ἡ δική μας προσέγγιση τοῦ ζητήματος αὐτοῦ θὰ πρέπει νὰ λαμβάνει ὑπόψη τὴν ἐποχὴ τῶν μελετώμενων ποιητῶν. Παρὰ τὴν προαναφερθεῖσα θέση του, ὁ O' Neil σημειώνει χαρακτηριστικὰ ὅτι, ὅσον ἀφορᾷ τοὺς μεταγενέστερους ποιητὲς, τὰ ἐγκλιτικά κ.τ.δ. ἔχουν λιγότερη ἀνεξαρτησία ἀπὸ

¹⁶⁶ Cantilena, M., "Il ponte di Nicanore", στὸ: Fantuzzi, M. - Pretagostini, R., *Struttura e Storia dell' Esametro Greco* (GEI), (Vol. I) Roma 1995, σ. 10 κ.έ.

¹⁶⁷ Βλ. ὁ.π., σ. 108 κ.έ.

¹⁶⁸ Σημειώνει χαρακτηριστικὰ (ὁ.π., σ. 110): "They constituted quasi-units, phrases that cohered just closely enough to suggest single words".

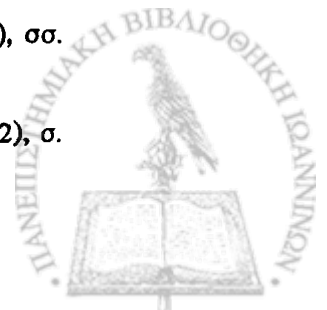
¹⁶⁹ Athanassakis, Ap. N., "Hiatus, Word End, and Correption in Hesiod", *Hermes*, τ. 98 (1970), σ. 129 κ.έ.

¹⁷⁰ Bulloch, A. W., "A Callimachean Refinement to the Greek Hexameter", *CQ*, τ. 20 (1970), σσ. 258-268.

¹⁷¹ Βλ. παραπάνω, σ. 17.

¹⁷² Mojena, A., "The Behavior of Prepositives in Theocritus' Hexameter", *Glotta*, τ. 70 (1992), σ. 55 κ.έ.

¹⁷³ Βλ. ὁ.π., σσ. 239-273.

αὐτὴ ποὺ εἶχαν στὸν Ὅμηρο¹⁷⁴. Ἐξάλλου, ὁ West σημειώνει ὅτι κατὰ τὴν αὐτοκρατορική ἐποχὴ λέξεις, ὅπως δέ, μέν, γάρ, ὑπολογίζονται καὶ ὡς ἐγκλιτικές¹⁷⁵.

Πιστεύουμε ὅτι στοὺς ποιητές, τοὺς ὁποίους μελετοῦμε, συνδυασμοὶ ἐγκλιτικῶν ἢ προκλιτικῶν λέξεων κ.τ.ῶ. ἐκλαμβάνονται μαζί μὲ τὴ λέξη ποὺ προηγεῖται ἢ ἔπεται ἀντίστοιχα. Θὰ ὑποστηρίζαμε ὅτι σχηματίζουν ὁμάδες λέξεων μὲ τὶς κύριες λέξεις οἱ ἀκόλουθες γραμματικὲς λέξεις ὅλα τὰ ἐγκλιτικά, τὰ ἄρθρα καὶ οἱ προθέσεις (ὅταν ἀκολουθοῦν ἄμεσα οἱ λέξεις τὶς ὁποῖες συνοδεύουν) καὶ οἱ ἐξῆς σύνδεσμοι καὶ μόρια: δέ, μέν, οὖν, δή, νύ, τοί, γάρ, ὡς, καί, ἄν, ἦν, εἰ, ἅμα, ὦ, οὐ, οὐκ, οὐχ καὶ μή. Ἀντίθετα, ὡς ἀνεξάρτητες λέξεις ἐκλαμβάνουμε τὶς ἀντωνυμίες (ἐκτὸς τῶν ἐγκλιτικῶν τύπων), τοὺς παρακάτω συνδέσμοις καὶ μόρια: οὐδέ, μηδέ, ἀλλά, ὅτι, ὅτι, ὄφρα, ὅτε, ἦ, ὡς, ὥς, ἵνα, ἄτε, ἦ, ἄρα, πρίν, αὐτάρ, ἐπεὶ. Γιὰ παράδειγμα, ὡς μία μετρικὴ λέξη θεωροῦμε ὁμάδες λέξεων, ὅπως ἄγεν δέ μιν (στ. 162), ἅμα δρυσί (στ. 342), τοὺς μὲν γάρ (στ. 574) τοῦ Τριφιδώρου, μὴ ποτέ σοι (στ. 143), ὁ χθιζόν με (στ. 374) τοῦ Κολλούθου, εἰ δέ μοι (στ. 82), ἄλις νύ τοι (στ. 269) τοῦ Μουσαίου. Ἀντιθέτως, ὡς ἀνεξάρτητες μετρικὲς λέξεις ἐκλαμβάνουμε γιὰ παράδειγμα φράσεις ὅπως ὦς / γναμπτοῖσι (στ. 83), ἦ περ / ἐκείνοις (στ. 128), οὐδέ / θεῶν (στ. 598) τοῦ Τριφιδώρου, αὐτάρ / ὁ χιονέοιο (στ. 230), ὅτε / κλαίουσι (στ. 368) τοῦ Κολλούθου, ἀλλά / πυριβλήτοισι (στ. 88), ὄφρα / νοήσας (στ. 211) τοῦ Μουσαίου.

Συνεπῶς, ξεκινώντας ἀπὸ αὐτὴν τὴ θέση τοποθετοῦμε τὶς μετρικὲς λέξεις στὰ διάφορα σημεῖα τοῦ ἑξαμέτρου, ὅταν παραθέτουμε τὰ στατιστικὰ στοιχεῖα κατὰ τὴν ἀνάλυση τῶν ἐσωτερικῶν μετρικῶν χαρακτηριστικῶν τῶν μελετώμενων ποιητῶν¹⁷⁶. Ἐπίσης, κατὰ τὴ διερεύνηση τῶν διαφορῶν μετρικῶν κώλων μέσα στὸν στίχο, ἐκλαμβάνουμε ὡς μετρικὴ λέξη τὴν ὁμάδα ἢ ὁποῖα ἀποτελεῖται ἀπὸ τὰ παρατασσόμενα (προτασσόμενα ἢ ἐπιτασσόμενα) στοιχεῖα τῆς κύριας λέξεως.

Τέλος, διευκρινίζουμε ὅτι ἀποφεύγουμε στὴ μελέτη μας τὴ χρῆση τῶν ὀρων «θέση» καὶ «ἄρση» ὅταν ἀναφερόμαστε στοὺς πόδες τοῦ ἑξαμέτρου, λόγῳ τῆς σύγχυσης ποὺ ἔχει ἐπικρατήσει στοὺς νεώτερους ξένους μελετητές¹⁷⁷. Ὅπου τυχὸν χρησιμοποιοῦνται, ἀκολουθεῖται ἡ ἀρχικὴ τους σημασία κι ὄχι ἡ ἀντίστροφη: θέση εἶναι τὸ μακρὸ στοιχεῖο, ἐνῶ ἄρση τὸ δίλογο στοιχεῖο τοῦ ποδός.

¹⁷⁴ Βλ. O' Neil, ὁ.π., σ. 110.

¹⁷⁵ Βλ. ὁ.π., σ. 180.

¹⁷⁶ Βλ. παρακάτω, κεφ. τρίτο, σ. 75 κ.έ. καὶ Παράρτημα, σ. 152 κ.έ.

¹⁷⁷ Σχετικὰ μὲ τὴν προέλευση καὶ τὴ χρῆση τῶν ὀρων αὐτῶν, βλ. Koster, ὁ.π., σσ. 31-32.

Προτιμούμε τὴ χρήση τῆς ἔννοιαι τοῦ «στοιχείου», ἀκολουθώντας τὴν ὀρολογία τοῦ Maas¹⁷⁸. Ἀκόμη, χρησιμοποιοῦμε καὶ τὸν ὄρο «σημεῖο», ὅταν ἀναφερόμαστε σὲ μία συγκεκριμένη μετρικὴ θέση τοῦ ἑξαμέτρου.

¹⁷⁸ Maas, δ.π., §§ 32-33: ἡ λεγόμενη θέση ἀντικαθίσταται ἀπὸ τὸν ὄρο μακρὸ στοιχεῖο (“elementum longum”) ἐνῶ ἡ λεγόμενη ἄρση ἀπὸ τὸν ὄρο δίλογο στοιχεῖο (“elementum biceps”). Βλ. καὶ κεφ. πρῶτο, ὑπόσημ. 4.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ

Ἡ ΜΕΤΡΙΚΗ ΤΟΥ ΝΟΝΝΟΥ

Ὅπως εὐστοχα ἔχει διατυπωθεῖ ἀπὸ τὸν M. L. West¹, ὁ Νόννος ἐκλεπτύνει τὸν ἐξάμετρο τοῦ Καλλιμάχου ὑψώνοντάς τον σὲ «νέα ὕψη». Ἐχει διαπιστωθεῖ ὅτι ὁ Νόννος διατηρεῖ τοὺς κανόνες αὐτοῦ τοῦ ἐλληνιστικοῦ ποιητῆ, τοὺς ὁποίους ἐπεκτείνει καὶ ἐφαρμόζει μὲ ἀυστηρότητα². Ἐκτὸς τῶν ἄλλων, ἀνανεώνει τὸν ἐξάμετρο, γιὰ νὰ τὸν προσαρμόσει στὴν προφορὰ τῆς ἐποχῆς του, ποὺ δὲν διακρίνει πλέον τὸ μακρὸ ἀπὸ τὸ βραχύ, καὶ ἀντικαθιστᾷ τὸν μουσικὸ μὲ τὸν δυναμικὸ τονισμό³.

Θὰ μπορούσαμε νὰ συστηματοποιήσουμε καὶ νὰ κατηγοριοποιήσουμε τοὺς κανόνες ποὺ ἐφαρμόζει ὁ Νόννος στὸν ἐξάμετρο⁴ ὡς ἑξῆς

1. Τομές⁵

α. Σε ὅλους ἀνεξαιρέτως τοὺς στίχους ὑπάρχει εἴτε κατὰ τρίτον τροχαῖον (θήλεια) τομή⁶, εἴτε πενθημιμερῆς (ἄρρη) τομή⁷. Ἡ κατὰ τρίτον

¹ West, δ.π., σ. 177.

² Βλ. Vian, Fr., *Nonnos de Panopolis, Les Dionysiaques*, τ. I, (Budé) Paris 1976, σ. L.

³ Vian, δ.π.

⁴ Υἱοθετοῦμε τὸ καθιερωμένο ἀπὸ τὸν Paul Maas (δ.π., § 82) σχῆμα τοῦ ἐξαμέτρου, τὸν ὁποῖο, ὡς γνωστόν, διαιρεῖ σὲ δώδεκα μέρη:

$$1 \text{ — } \overline{\text{υυ}} \quad 3 \text{ — } \overline{\text{υυ}} \quad 5 \text{ — } \overline{\text{υυ}} \quad 7 \text{ — } \overline{\text{υυ}} \quad 9 \text{ — } \overline{\text{υυ}} \quad 11 \text{ — } \text{ —}$$

⁵ Ὅλοι οἱ κανόνες ποὺ ἀκολουθοῦν ἀναφέρονται στὰ *Διονυσιακά* τοῦ Νόννου· συνεπῶς, στὶς μετρικὲς παρατηρήσεις ποὺ ἀναφέρεται τὸ ὄνομα τοῦ Νόννου, ἐννοοῦνται τὰ *Διονυσιακά*.

⁶ Εἶναι γενικὰ ἀποδεκτὸ ὅτι στὸν ἐξάμετρο ὑπάρχει κατὰ κανόνα μία κύρια τομή: εἴτε ἡ κατὰ τρίτον τροχαῖον ἢ θήλεια τομή, ὅταν τελειώνει λέξη μετὰ τὸ πρῶτο βραχὺ στοιχεῖο τοῦ τρίτου δακτύλου, εἴτε ἡ πενθημιμερῆς ἢ ἄρρη τομή, ὅταν τελειώνει λέξη μετὰ τὸ μακρὸ στοιχεῖο τοῦ τρίτου ποδός. Φυσικά, εἶναι ἀδύνατον νὰ συνυπάρξουν μέσα στὸν ἴδιο στίχο καὶ οἱ δύο αὐτὲς κύριες τομές. Δευτερεύουσες τομές τοῦ ἐξαμέτρου εἶναι ἡ ἐφθημιμερῆς, ὅταν τελειώνει λέξη μετὰ τὸ μακρὸ στοιχεῖο τοῦ τέταρτου ποδός, καὶ ἡ τριημιμερῆς, ὅταν τελειώνει λέξη μετὰ τὸ μακρὸ στοιχεῖο τοῦ δευτέρου ποδός. Σύμφωνα μὲ τὸν Maas (δ.π., § 85), «Πρέπει νὰ ὑπάρχει τομή εἴτε ἔπειτα ἀπὸ τὸ πέμπτο στοιχεῖο (ἢ ἄρρη τομή), εἴτε ὕστερα ἀπὸ τὸν "τρίτο τροχαῖο", ὅπως ἀποκαλεῖται (ἢ θήλεια τομή), ἢ μετὰ τὸ ἕβδομο στοιχεῖο (περίπου μία φορὰ ἀνὰ 100 στίχους)».

⁷ Keydell, δ.π., σ. 35*, 1.

τροχαῖον τομή κυριαρχεῖ συντριπτικὰ ἔναντι τῆς πενθημιμεροῦς σὲ ποσοστὸ 82 %⁸.

β. Στίχοι μὲ πενθημιμερῆ τομή ἔχουν εἴτε (α) δευτερεύουσα ἐφθημιμερῆ τομή, εἴτε (β) βουκολικὴ διαίρεση, ἢ (γ) καὶ τὶς δύο⁹. Ὁ Νόννος στὶς περιπτώσεις (α)¹⁰ καὶ (γ)¹¹ ἔχει πάντοτε τὸν τρίτο πόδα δάκτυλο, ὅπως καὶ ὁ Καλλίμαχος¹². Ὁ Νόννος ἔχει κατ' ἐξαίρεση ἕξι στίχους μὲ πενθημιμερῆ μόνον τομή χωρὶς δευτερεύουσα τομή ἢ βουκολικὴ διαίρεση¹³, οἱ ὁποῖοι ἐξηγοῦνται ὅλοι ἀπὸ τὴ συσσώρευση κύριων ὀνομάτων¹⁴.

γ. Σὲ στίχους μὲ θήλεια τομή σπάνια συνυπάρχουν ἐφθημιμερῆς τομή καὶ τέλος λέξεως μετὰ τὸ πέμπτο μακρό¹⁵.

2. Ζεύγματα - νόμοι - ἄλλοι κανόνες

α. Τὸ ζεύγμα τοῦ Hermann¹⁶ (ἀπαγορεύεται τέλος λέξεως μετὰ τὸ πρῶτο βραχὺ στοιχεῖο τοῦ τέταρτου δακτύλου ἢ μὲ ἄλλα λόγια ἢ κατὰ «τέταρτον τροχαῖον» τομή) εἶναι ἀπόλυτα σεβαστό¹⁷.

β. Τὸ ζεύγμα τοῦ Naeke¹⁸ ἢ ζεύγμα τῆς βουκολικῆς διαιρέσεως¹⁹ (ἀποφεύγεται νὰ τελειώνει λέξη στὸ τέλος τοῦ τέταρτου ποδός, ἂν αὐτὸς ἔχει σπονδειακὴ μορφή) ἰσχύει χωρὶς καμία ἐξαίρεση²⁰.

⁸ West, δ.π., σ. 177· πβ. Raalte, van M., *Rhythm and Metre. Towards a Systematic Description of Greek Stichic Verse*, Assen - Maastricht 1986, σ. 79, ὅπου δίδεται ἓνα ποσοστὸ τῆς τάξεως τοῦ 81,1 % ὅσον ἀφορᾷ τὴ θήλεια τομή.

⁹ Maas, δ.π., §93· Keydell, δ.π., 35*,4· Tiedke, H., *Quaestionum nonnianarum specimen*, Berolini 1873, σ. 3.

¹⁰ Ἡ μοναδικὴ φαινομενικὴ ἐξαίρεση στὸ 14.89 ὀφείλεται σὲ φθορὰ τοῦ στίχου (βλ. Maas, δ.π.).

¹¹ Γιὰ τὶς τρεῖς ἐξαιρέσεις τοῦ κανόνα βλ. Maas, δ.π.

¹² Wifstrand, δ.π., σ. 39.

¹³ Δὲν συμφωνοῦμε μὲ τὴ θέση τοῦ West, ὁ ὁποῖος θεωρεῖ τὸν ὄρο βουκολικὴ διαίρεση ὡς «μοντέρνο σχολαστικισμό» καὶ προτιμᾷ τὸν ὄρο βουκολικὴ τομή (βλ. West, Εἰσαγωγή στὴν Ἀρχαία Ἑλληνικὴ μετρικὴ, δ.π., σ. 96)· βλ. ἐπίσης, West, "Three Topics in Greek Metre", *CQ*, τ. 32 (1982), σ. 292. Πιστεύουμε ὅτι εἶναι ἀπόλυτα ὀρθὴ αὐτὴ ἢ καθολικὰ ἀποδεκτὴ διάκριση ἀνάμεσα στὴν τομή καὶ τὴ διαίρεση, ἀφοῦ ἡ πρώτη τέμνει τὴ βασικὴ μετρικὴ μονάδα, ἐνῶ ἡ δευτέρη διαιρεῖ δύο βασικὲς μετρικὲς μονάδες. Χαρακτηριστικὴ εἶναι ἡ διατύπωση τοῦ Maas (δ.π., § 46): "Such places are called caesurae when they occur inside a basic metrical sequence, diaereses when they fall between two of them". Ἐξάλλου, εἶναι φανερό ὅτι μὲ τὴν τομή ἀντιστρέφεται ὁ ῥυθμός, ἐνῶ μὲ τὴν διαίρεση παραμένει ὁ ἴδιος.

¹⁴ Maas, δ.π.· Tiedke, H., δ.π., σ. 3.

¹⁵ Keydell, δ.π., σ. 36*,5.

¹⁶ Hermann, G., *Orphica*, Lipsiae 1805, σ. 692.

¹⁷ Keydell, δ.π., σ. 35*, 2.

¹⁸ Maas, δ.π., §92.

¹⁹ Βλ. Λυπουρλή, δ.π., σ. 39.

²⁰ Keydell, δ.π., σ. 35*,3· Maas, δ.π.· Alsina Clota, J., "Panorama de la épica griega tardía", *ECIAs*, τ. 16 (1972), σ. 157. Βλ. καὶ O' Neil, Eug., "The Localization of metrical word-types in the Greek Hexameter (Homer, Hesiod and the Alexandrians)", *YCIS*, τ. 8 (1942), σ. 175.

γ. Τὸ ζεύγμα τοῦ Hilberg²¹ (ἀποφεύγεται νὰ τελειώνει λέξη στὸ τέλος τοῦ δεύτερου ποδός, ἂν αὐτὸς ἔχει σπονδειακὴ μορφή) γίνεται κι αὐτὸ ἀπόλυτα σεβαστό²².

δ. Ἴσχύει ὁ κανόνας τοῦ Giseke²³ (λέξεις οἱ ὁποῖες ἀρχίζουν πρὶν ἀπὸ τὸ τρίτο στοιχεῖο – το μακρὸ δηλαδὴ τοῦ δεύτερου ποδός – δὲν ἐπιτρέπεται νὰ τελειώνουν μὲ τὸ τέταρτο στοιχεῖο· ἀποφεύγεται δηλαδὴ σὲ αὐτὴν τὴν περίπτωση ἢ διαίρεση τοῦ δεύτερου ποδός).

ε. Ὁ πρῶτος νόμος τοῦ Meyer²⁴ (λέξεις οἱ ὁποῖες ἀρχίζουν πρὶν ἀπὸ τὸ τρίτο στοιχεῖο, τὸ μακρὸ δηλαδὴ τοῦ δεύτερου ποδός, δὲν ἐπιτρέπεται νὰ λήγουν στὸ πρῶτο ἢ δεύτερο βραχὺ στοιχεῖο τοῦ δεύτερου δακτύλου) ἰσχύει κατὰ βάσιν στὸν Νόννο, ὁ ὁποῖος τὸν παραβαίνει μία φορὰ κάθε δύο χιλιάδες στίχους, ἀλλὰ μόνον μία φορὰ πρὶν ἀπὸ πενθημιμερῆ τομῆ²⁵.

στ. Δὲν ἰσχύει στὸν Νόννο²⁶ ὁ δεύτερος νόμος τοῦ Meyer²⁷ (σὲ στίχους μὲ πενθημιμερῆ τομῆ ἀποφεύγεται ἡ τοποθέτηση δισύλλαβων λέξεων ἰαμβικῆς μορφῆς (υ -) ἀκριβῶς πρὶν ἀπὸ τὴν τομῆ αὐτὴν· ἐπίσης, σὲ στίχους μὲ πενθημιμερῆ τομῆ εἶναι πολὺ σπάνιο ἀκόμη καὶ γιὰ μικρές - μονοσύλλαβες ἢ δισύλλαβες - λέξεις νὰ λήγουν μετὰ ἀπὸ τὸν «δεύτερο τροχαῖο»²⁸).

ζ. Ὁ τρίτος νόμος τοῦ Meyer²⁹ (ἀπαγορεύεται σὲ στίχους μὲ πενθημιμερῆ τομῆ νὰ τελειώνει λέξη μετὰ ἀπὸ τὸ μακρὸ τοῦ πέμπτου ποδός) ἰ-

²¹ Hilberg, I., *Das Princip der Silbenwägung*, Wien 1879, σσ. 129, 263· ὁ Hilberg πρῶτος παρατήρησε τὸν κανόνα αὐτόν (Maas, δ.π., §92).

²² Maas, δ.π.· O' Neil, δ.π.· Alsina, δ.π.

²³ Giseke, B., *Homerische Forschungen* (Teubner), Leipzig 1864, σ. 128· Βλ. Maas, δ.π., § 94. Μοναδικὲς ἐξαιρέσεις στὸν Νόννο οἱ στ. 13.94 (οἷ τ' Ἀσπληδόνοσ ἄστν, καὶ δν Χάρις οὐ ποτε λείπει), 13.466 (οἷ τε Τορῆβιον εὐρύ, καὶ οἷ Πλούτοιο τιθήνας) καὶ 26.55 (οἷ τε Ξεσίνοδιον αἰπύ, καὶ οἷ λινοερκί κύκλω), ὅλεσ λόγῳ σπάνιων κυρίων ὀνομάτων.

²⁴ Meyer, W., "Zur Geschichte des alexandrinischen Hexameters", *SBAW*, phil.-philol. Kl. 1884, σ. 981. Βλ. Maas, δ.π.· πβ. Keydell, δ.π., σ. 36*, 7. Ὁ O' Neil (δ.π., σ. 174 κ.έ.) προβαίνει σὲ μία ἐνδιαφέρουσα καὶ συγκροτημένη κριτικὴ τῶν νόμων τοῦ Meyer.

²⁵ Ἡ παράβαση βρῖσκεται στὸν στ. 40.399 (εἶτε Σάραπις ἔφυς, Αἰγύπτιος ἀννέφελος Ζεὺς), ὅπου ὑπάρχει ἓνα κύριο ὄνομα ποὺ δὲν εἶναι ἐλληνικὸ, τὸ ὁποῖο τοποθετεῖται στὸν «δεύτερο τροχαῖο». Βλ. Maas, δ.π.· πβ. Keydell, δ.π.· West, δ.π., σ. 179.

²⁶ Βλ. Wifstrand, δ.π., σ. 65 (σημ. 1)· West, δ.π.· O' Neil, δ.π., σ. 175 κ.έ. Γιὰ τὶς συχνὲς παραβάσεις τοῦ νόμου αὐτοῦ στὸν Νόννο, βλ. Wifstrand, δ.π., σσ. 67-74.

²⁷ Meyer, δ.π., σ. 983.

²⁸ Βλ. Maas, δ.π., § 95.

²⁹ Meyer, δ.π., σ. 987.

σχύει στὰ Διονυσιακὰ χωρὶς καμία ἐξαίρεση³⁰.

η. Τὸν λεγόμενο τέταρτο νόμο τοῦ Meyer³¹ (στὸν ἴδιο στίχο ἀποφεύγεται νὰ τελειώνει λέξη στὸ μακρὸ τοῦ τέταρτου καὶ τοῦ πέμπτου ποδός, συγχρόνως δηλαδὴ στὸ ἕβδομο καὶ ἕνατο στοιχεῖο) τὸν παραβαίνει ὁ Νόννος σὲ ἀναλογία 1:500 στίχους περίπου³².

3. Χρήση σπονδείων

α. Σπονδειάζοντες³³ στίχοι δὲν ὑπάρχουν καθόλου στὸν Νόννο³⁴.

β. Ἀλληλοδιάδοχοι σπονδεῖοι δὲν βρίσκονται στὸν Νόννο, ἂν δὲν χωρίζονται ἀπὸ πενθημιμερῆ τομῆ³⁵. ἐπιτρέπονται δηλαδὴ μόνο στὸν δεῦτερο καὶ τρίτο πόδα, ἐκεῖ δηλαδὴ ὅπου ὑπάρχει ἡ κύρια τομῆ τοῦ ἑξαμέτρου³⁶. Οἱ δύο πρώτοι πόδες δὲν εἶναι ποτὲ σπονδεῖοι στὸν ἴδιο στίχο³⁷.

γ. Ὁ Νόννος ἐπιτρέπει στὸν ἴδιο στίχο ἕναν μόνον σπονδεῖο πρὶν κι ἕναν μετὰ ἀπὸ τὴν κύρια τομῆ τοῦ στίχου³⁸.

δ. Λέξεις σπονδειακῆς μορφῆς (- -) ὑπόκεινται στοὺς ἀκόλουθους περιορισμούς:

i. Καλύπτουν συνήθως τὸν πρώτο καὶ τὸν ἕκτο πόδα τοῦ στίχου³⁹.

ii. Στὸ ἐσωτερικὸ τοῦ στίχου λέξεις αὐτοῦ τοῦ ῥυθμοῦ δὲν μπο-

³⁰ Keydell, δ.π., σ. 35*, 4: ἡ ἄρρην τομῆ δὲν ἀκολουθεῖται ποτὲ ἀπὸ τέλος λέξεως στὸ πέμπτο μακρὸ. Ὅσον ἀφορᾷ τὴ θήλεια τομῆ, πβ. παραπάνω, 1γ, σ. 23.

³¹ Tiedke, δ.π., σ. 15· Meyer, δ.π.: πβ. O' Neil, δ.π., σ. 176 κ.έ.

³² Βλ. Maas, δ.π., § 97: ἐντούτοις, δὲν ὑπάρχουν παραβάσεις τοῦ κανόνα σὲ στίχους μὲ πενθημιμερῆ τομῆ, ἐκτὸς τοῦ στίχου 7.121: "Πέμπτος ἐπεντύνει / Σεμέλη / φλογερούς / ὕμεναίους".

³³ Ὡς γνωστόν, σπονδειάζων χαρακτηρίζεται ὁ δακτυλικὸς ἑξάμετρος στίχος ὁ ὁποῖος ἔχει τὸν πέμπτο πόδα σπονδεῖο. Ἡ πληρέστερη μελέτη, κατὰ τὴ γνώμη μας, γιὰ τοὺς σπονδειάζοντες ἑξαμέτρους παραμένει αὐτὴ τοῦ Ludwich, *De hexametris poetarum Graecorum spondiacis* (βλ. παραπάνω, σ. 10).

³⁴ Keydell, δ.π., σ. 37*, 11· Maas, δ.π., § 99· West, δ.π., σ. 178.

³⁵ Keydell, δ.π., σ. 37*, 11.

³⁶ Ludwich, A., *Der Hexameter des Nonnos*, στὸ Rossbach, A.-Westphal, R., *Griechische Metrik (Theorie der musischen Künste der Hellenen, III. 2)*, Leipzig ³1889 (=1885), σ. 57. Σύμφωνα μὲ τὰ στοιχεῖα τοῦ Ludwich, προκύπτει ὅτι στοὺς 2774 στίχους τῶν πέντε πρώτων βιβλίων τῶν Διονυσιακῶν ἡ χρῆση συνεχῶν σπονδείων ἀκόμη καὶ ἀνάμεσα στὸν δεῦτερο καὶ τρίτο πόδα εἶναι περιορισμένη στὸ ἐλάχιστο ποσοστὸ 0,43 %.

³⁷ Maas, δ.π., § 99· ἡ μοναδικὴ ἐξαίρεση τοῦ κανόνα βρῆσκαται στὸ 14.187, ὅπου ὑπάρχει συσώρευση κύριων ὀνομάτων: *Σπαργεύς τε Γληνεὺς τε χοροῖτυπος, ἄλλοφυῆς δὲ*.

³⁸ West, δ.π., σ. 178· ἐξαιροῦνται μόνον ὁ προαναφερθεὶς στίχος 14.187 καὶ ὁ στίχος 47.69: *κλάσσαι βοθρησαί τε βαλεῖν τ' ἐνὶ κλήματα γύροις*.

³⁹ West, δ.π., σ. 179· πβ. Vian, δ.π., σ. LL.

ροῦν νὰ καλύπτουν ἓναν πόδα⁴⁰.

iii. Σπανίως λήγουν σὲ τριημιμερῆ ἢ πενθημιμερῆ τομῆ⁴¹. Ὅπως ἔχει παρατηρήσει ὁ Wifstrand⁴², λέξεις σπονδειακοῦ ῥυθμοῦ εἶναι δυνατὸν νὰ τίθενται πρὶν ἀπὸ πενθημιμερῆ τομῆ, ἂν αὐτὴ εἶναι ἐξασθενημένη, ἐνῶ ὑπάρχει παράλληλα στὸν στίχο κάποια ἄλλη ἰσχυρὴ παύση: ἡ τριημιμερῆς τομῆ ἢ βουκολικὴ διαίρεση. Ὅταν τίθενται πρὶν ἀπὸ τριημιμερῆ τομῆ, πάντοτε προηγεῖται στὴν ἀρχὴ τοῦ στίχου μονοσύλλαβη πρόθεση ἢ ἀντωνυμία ἢ μόριο· ποτὲ μονοσύλλαβο ὄνομα⁴³.

iv. Ὅταν λήγουν στὸ μακρὸ τοῦ πέμπτου ποδός, προηγεῖται θήλεια τομῆ⁴⁴.

4. Χρήση μονοσύλλαβων λέξεων

α. Μονοσύλλαβες λέξεις στὸ τέλος τοῦ ἑξαμέτρου ὑπάρχουν μόνον μετὰ ἀπὸ βουκολικὴ διαίρεση⁴⁵. Σὲ αὐτὴν τὴ θέσῃ ἐπιτρέπονται μόνον τὰ μόρια *δέ, γάρ, μέν*⁴⁶, καθὼς καὶ οὐσιαστικὰ τῶν ὁποίων προηγεῖται τετρασύλλαβο ἐπίθετο χοριαμβικοῦ ῥυθμοῦ (- υ υ -)⁴⁷. Ὁ Νόννος στὸ τέλος τοῦ στίχου ποτὲ δὲν χρησιμοποιεῖ ἐγκλιτικὴ λέξη.

β. Μονοσύλλαβα μακρὰ δὲν ἐπιτρέπονται στὸ ἐσωτερικὸ τοῦ ἑξαμέτρου σὲ κανένα ἀπὸ τὰ σημεῖα 2, 4, 6, 8 καὶ 10⁴⁸. Ἐξαιροῦνται βέβαια οἱ προκλιτικὲς λέξεις *ὅπως καί, οὐ, μὴ*⁴⁹ καὶ γενικὰ ὅλες οἱ λέξεις ποὺ δὲν εἶναι μετρικὰ ἀνεξάρτητες⁵⁰. Ἐπίσης δὲν ἐπιτρέπονται στὸ μακρὸ τοῦ τρίτου, τέταρτου καὶ ἕκτου ποδός (στὰ σημεῖα δηλαδὴ 5, 7 καὶ 11)⁵¹. Οἱ

⁴⁰ Vian, δ.π.

⁴¹ Maas, δ.π.· Wifstrand, δ.π., σ. 37-52· πβ. Vian, δ.π., ὁ ὁποῖος ἀναφέρει ὅτι ἡ σπονδειακὴ λέξη εἶναι ἐπιτρεπτὴ μόνο σὲ τρεῖς θέσεις: πρὶν ἀπὸ τριημιμερῆ τομῆ, πρὶν ἀπὸ πενθημιμερῆ τομῆ καὶ πρὶν ἀπὸ τὸ πέμπτο μακρὸ.

⁴² Wifstrand, δ.π., σ. 48 κ.έ.

⁴³ Keydell, δ.π., σ. 36*, 10· Wifstrand, δ.π.

⁴⁴ West, δ.π., σ. 179.

⁴⁵ Maas, δ.π., § 96· Keydell, δ.π., σ. 36*, 6.

⁴⁶ Τὰ μόρια αὐτὰ βέβαια θεωροῦνται λέξεις μόνον ἀπὸ γραμματικὴ ἀποψη· βλ. ὅσα ἔχουμε ἀναφέρει στὴν εἰσαγωγὴ σχετικὰ μὲ τὴν ἔννοια «λέξη», σ. 18 κ.έ.

⁴⁷ Ἐξαιροῦνται οἱ στίχοι: 8.270 (*νεφεληγερῆτα Ζεὺς*), 8.370 (*στεροπηγερῆτα Ζεὺς*), 31.97 (*τέκετο Ζεὺς*) καὶ 35.262 (*ἔγρετο δὲ Ζεὺς*), ποὺ ἐξηγοῦνται λόγῳ μίμησης τοῦ Ὁμήρου· βλ. Keydell, δ.π.· πβ. Maas, δ.π., § 138.

⁴⁸ Βλ. παραπάνω, ὑποσημ. 4.

⁴⁹ Vian, δ.π.· Keydell, δ.π., σ. 36*, 10.

⁵⁰ Βλ. τὰ σχετικὰ μὲ τὴν ἔννοια «λέξη», ποὺ ἀναφέρονται στὴν Εἰσαγωγὴ, σ. 18 κ.έ.

⁵¹ Βλ. Wifstrand, δ.π., σ. 55 κ.έ.· Keydell, δ.π.

μονοσύλλαβες μακρὲς λέξεις γίνονται σπανίως ἀποδεκτὲς ἀπὸ τὸν Νόννο μόνο στὸ μακρὸ τοῦ δευτέρου ποδός, στὸ μακρὸ τοῦ πέμπτου ποδός ὅταν ὑπάρχει στίξη στὴ βουκολικὴ διαίρεση, καὶ ἀκόμη στὸ μακρὸ τοῦ πρώτου, ὅταν συνυπάρχει στὸν στίχο – ἐκτὸς ἀπὸ τὴν κύρια – τριημιμερῆς τομὴ καὶ βουκολικὴ διαίρεση⁵².

5. Τονισμός - Προσωδία - Στίξη

Στὸ τέλος τοῦ ἑξαμέτρου ὁ Νόννος τείνει, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον, νὰ χρησιμοποιεῖ φύσει μακρὲς συλλαβές⁵³. Ἐντούτοις, ἀρκετὰ συχνὰ ἐπιτρέπει μίαν βραχεῖαν συλλαβὴν στὸ τέλος τοῦ στίχου μόνον στὴν περίπτωση τῶν *θε, γάρ, αὐτὸς* καὶ τῶν πολυσύλλαβων λέξεων ποὺ τονίζονται στὴν προτελευταία συλλαβή⁵⁴.

α. Συγκεκριμένα, ὁ Νόννος ἐφαρμόζει στὸ τέλος τοῦ ἑξαμέτρου τοὺς ἀκόλουθους κανόνες τονισμοῦ:

- i. Ἀπαγορεύει τὴν τοποθέτηση ὁποιασδήποτε προπαροξύτονης λέξεως⁵⁵.
- ii. Ἐπιτρέπει παροξύτονες, ὀξύτονες καὶ περισπώμενες λέξεις, ὅταν ἡ τελικὴ συλλαβὴ τοῦ ἑξαμέτρου εἶναι φύσει μακρά⁵⁶.
- iii. Ὅταν ὅμως ἡ τελικὴ συλλαβὴ τοῦ στίχου εἶναι βραχεῖα, ἀπὸ τὶς τρισύλλαβες καὶ πολυσύλλαβες λέξεις γίνονται ἀποδεκτὲς οἱ προπερισπώμενες καὶ οἱ παροξύτονες⁵⁷, ἐνῶ ἀπὸ τὶς δυσύλλαβες τὰ προπερισπώμενα καὶ παροξύτονα ὀνόματα⁵⁸. ὁ τόνος δηλαδὴ ἐπιτρέπεται κανονικὰ μόνον στὴν παραλήγουσα. Ἡ μοναδικὴ ὀξύτονη δυσύλλαβη λέξη ποὺ ἀπαντᾷ συχνὰ στὴ θέση αὐτὴ εἶναι *αὐτὸς* καὶ *αὐτόν*⁵⁹.

⁵² Wifstrand, ὁ.π.: πβ. Vian, ὁ.π.

⁵³ Keydell, ὁ.π., σ. 37*,12.

⁵⁴ Maas, ὁ.π., § 22· πβ. Agosti, G. - Gonnelli, F., "Materiali per la storia dell' esametro nei poeti cristiani greci", στὸ Fantuzzi, M.-Pretagostini, R., *Struttura e Storia dell' Esametro Greco* (GEI), Volume I, Roma 1995, σ. 329 κ.έ.

⁵⁵ Ludwich, ὁ.π., σ. 78· Keydell, ὁ.π., σ. 37*,12· Alsina, ὁ.π., σ. 157.

⁵⁶ Vian, ὁ.π., σ. LIII.

⁵⁷ Ἀποκλείονται δηλαδὴ οἱ ὀξύτονες (μὲ μοναδικὲς ἐξαιρέσεις: ἀριθμὸς στὸ 22.325 καὶ ἀριθμὸν στὸ 3.294) καὶ φυσικὰ οἱ προπαροξύτονες λέξεις. Βλ. Keydell, ὁ.π.

⁵⁸ Ἀποκλείονται δηλαδὴ τὰ ῥήματα· Keydell, ὁ.π.: πβ. Vian, ὁ.π.

⁵⁹ Τὴν περίπτωσιν ἄλλων ὀξύτωνων δυσύλλαβων λέξεων ἐκτὸς τῆς αὐτῆς ἐπιτρέπει σπάνια ὁ Νόννος σὲ ἀναλογία 1:500 στίχους. Σὲ καμία ὅμως περίπτωσιν δὲν γίνεται αὐτὸ σὲ ἄλλες πολυσύλλαβες λέξεις βλ. Maas, ὁ.π., § 22.

- iv. Βραχέα μονοσύλλαβα πού άπαντοῦν συχνά στο τέλος του στίχου είναι μόνον τὰ δὲ καὶ γάρ, καθὼς καὶ τὸ μὲν σὲ ἔξι συνολικὰ περιπτώσεις⁶⁰. Κάθε ἄλλη περίπτωση ἀποκλείεται.
- β. Στο τέλος του πρώτου ἡμιστιχίου του ἑξαμέτρου, στὴ θέση δηλαδή τῆς κύριας τομῆς του στίχου, ἐφαρμόζονται οἱ ἑξῆς κανόνες τονισμοῦ:
- i. Πρὶν ἀπὸ πενθημιμερῆ τομῆ τοποθετοῦνται συχνότερα παροξύτονες λέξεις καὶ σπανιότερα προπερισπώμενες⁶¹. Ἡ τοποθέτηση μερικῶν ὀξύτωνων καὶ προπαροξύτωνων λέξεων εἶναι σπάνια σὲ αὐτὴν τὴν θέση καὶ ὀφείλεται εἴτε σὲ μίμηση τοῦ Ὅμηρου εἴτε σὲ κάποιον ἄλλο λόγο⁶².
- ii. Πρὶν ἀπὸ θήλεια τομῆ κανονικὰ δὲν τοποθετοῦνται ὀξύτονες λέξεις, παρὰ μόνον ἐὰν στὸν ἴδιο στίχο συνυπάρχει καὶ τριημιμερῆς τομῆ⁶³. Οἱ περισσότερες ἀπὸ τὶς ὀξύτονες λέξεις, πού τίθενται κατ' ἐξαίρεση στὴ θέση τῆς θήλειας τομῆς, εἶναι στὰ Διονυσιακὰ τὰ ἐπιρρήματα σὲ -ηδὸν καὶ τὸ βαιόν, τῶν ὁποίων ἡ παρουσία ὀφείλεται σὲ μίμηση τοῦ Ὅμηρου⁶⁴. Ὅσον ἀφορᾷ τὸν τονισμό στὴ θέση αὐτὴ τοῦ στίχου, ἐκτὸς ἀπὸ τὸν παραπάνω κανόνα, δὲν τίθεται κανένας ἄλλος περιορισμός συνειπῶς, μπορεῖ νὰ ἀπαντᾷ παροξύτονη, ἢ προπαροξύτονη, εἴτε προπερισπώμενη λέξη.
- γ. Ὁ Νόννος ἐπιβάλλει ἕναν ἀκόμη περιορισμὸ σχετικὰ μὲ τὸν τονισμό, ὅσον ἀφορᾷ τὴ θέση τῆς ἐφθημιμεροῦς τομῆς: ἡ προπαροξύτονη λέξη ἀποφεύγεται καὶ σὲ αὐτὴν τὴ θέση, ἐκτὸς κι ἂν ἡ ἐφθημιμερῆς τομῆ ἐξασθενεῖ ἀπὸ τὴν παρουσία βουκολικῆς διαιρέσεως στὸν ἴδιο στίχο⁶⁵.

⁶⁰ Maas, δ.π., § 138· Keydell, δ.π.: πβ. West, δ.π., σ. 180.

⁶¹ Keydell, δ.π., σ. 38*, 13· Maas, δ.π., § 21· πβ. Vian, δ.π.: πβ. ἀκόμη Agosti - Gonnelli, δ.π., σσ. 330-333.

⁶² Γιὰ παράδειγμα, ἐξαιτίας κάποιου κύριου ὀνόματος ἢ πολυσύλλαβης λέξεως. Βλ. Tiedke, H., "Quaestionum nonnianarum specimen alterum", *Hermes*, τ. 13 (1878), σ. 59· ἐπίσης βλ. Agosti - Gonnelli, δ.π.

⁶³ Ὁ νόμος αὐτὸς διατυπώθηκε ἀπὸ τὸν Wifstrand (δ.π., σ. 4 κ.έ.), ὁ ὁποῖος ἐπιπρόσθετα σημειώνει ὅτι στὰ Διονυσιακὰ τοῦ Νόννου μιὰ ὀξύτονη λέξη στέκεται στὴν θήλεια κύρια τομῆ μόνον ὅταν ὁ στίχος ἔχει τριημιμερῆ καὶ σὲ αὐτὴν τὴν περίπτωση ἡ κύρια τομῆ εἶναι περισσότερο ἀδύνατη, συχνὰ πολὺ ἀδύνατη (βλ. δ.π., σ. 17).

⁶⁴ Βλ. τὶς περιπτώσεις αὐτὲς στὸν Wifstrand, δ.π., σ. 4 κ.έ.: πβ. Ludwich, δ.π., σ. 79· ἐπίσης Vian, δ.π.

⁶⁵ Καὶ ὁ νόμος αὐτὸς διατυπώθηκε ἀπὸ τὸν Wifstrand (δ.π., σ. 21-25)· βλ. ἐπίσης Vian, δ.π.

δ. Ὁ ποιητὴς ἐμφανίζεται ἰδιαίτερα αὐστηρὸς στὴ χρῆση τῆς θέσει μακρᾶς συλλαβῆς⁶⁶. Τὸ γυμνὸ βραχὺ φωνῆεν στὸ τέλος λέξεως δὲν μπορεῖ νὰ ἐκταθεῖ μπροστὰ ἀπὸ δύο ἀρχικὰ σύμφωνα ἢ ἓνα διπλὸ σὲ ὅποια-δήποτε θέση τοῦ ἑξαμέτρου· ποτὲ δὲν ἐκτείνεται σὲ θέση δίλογου στοιχείου· ἀπὸ τὶς μακρὲς θέσεις ἐκτείνεται μόνο στὴν τριημιμερῆ καὶ ἐφθμιμερῆ τομῆ, προκειμένου γιὰ τρισύλλαβες λέξεις ἀναπαιστικοῦ ῥυθμοῦ (υυ -)⁶⁷ καὶ γιὰ δισύλλαβες ἰαμβικοῦ ῥυθμοῦ (υ -)· οἱ μονοσύλλαβες λέξεις ὄ, τό, τί, δέ, τε⁶⁸ ἐκτείνονται στὸ μακρὸ τοῦ πρώτου, δεύτερου καὶ τέταρτου ποδός.

Ἐξάλλου, ἡ τελικὴ βραχεία συλλαβὴ μιᾶς λέξεως, ποὺ λήγει σὲ ἓνα σῆμα, δὲν μπορεῖ νὰ ἐκταθεῖ μπροστὰ ἀπὸ τὸ ἀρχικὸ σύμφωνο τῆς ἐπομένης σὲ θέση δίλογου στοιχείου, παρὰ μόνον κατ' ἐξαίρεση στὸ τέλος τοῦ πρώτου ποδός καὶ στὸ τέλος τοῦ δεύτερου ποδός στὴν περίπτωση τῶν μονοσυλλάβων μέν, γάρ, ὅς, μίν⁶⁹. Στὶς μακρὲς θέσεις τοῦ ἑξαμέτρου ἡ ἔκταση γίνεται, ὅταν ὁ προηγούμενος ποὺς εἶναι δάκτυλος ἢ εἶναι σπονδαῖος, ἡ ἔκταση εἶναι δυνατὴ μόνον στὸ μακρὸ τοῦ δεύτερου, τρίτου καὶ πέμπτου ποδός⁷⁰. Συνεπῶς, σὲ αὐτὴν τὴν περίπτωση ἡ λέξη πρέπει νὰ τονίζεται στὴν παραλήγουσα (π.χ. εἶχον, ἀγγέλλον, Ἀρισταῖος κ.τ.δ.)⁷¹. Οἱ ἴδιοι κανόνες ἰσχύουν καὶ γιὰ τὶς λέξεις ποὺ ἔχουν τὶς καταλήξεις -αι καὶ -οι, οἱ ὁποῖες στὸν τονισμὸ ὑπολογίζονται ὡς βραχεῖες (π.χ. αἰστώσαι, ἀναστῆσαι, ἀμοιβαῖοι κ.τ.δ.)⁷².

ε. Ἡ λεγόμενη ἀττικὴ βράχυνση ("*correptio attica*") ἐνδὸς μακρόχρονου φωνήεντος μπροστὰ ἀπὸ ἓνα συμφωνικὸ σύμπλεγμα, ποὺ ἀποτελεῖται ἀπὸ ἓνα ἄφωνο καὶ ἓνα ὑγρό ("*muta cum liquida*"), χρησιμοποιεῖται στὸν Νόννο σπανιότερα ἀπὸ ἄλλους ἐπικοὺς ποιητὲς, εἴτε τὸ σύμπλεγμα βρίσκεται στὴν ἀρχή, εἴτε στὸ ἐσωτερικὸ μιᾶς λέξεως⁷³. Τὸ φαινόμενο γίνεται κατ' ἐξαίρεση ἀποδεκτὸ μόνον ἀπὸ μετρικὴ ἀνάγκη στὴν περίπτω-

⁶⁶ Ἀναλυτικότερα σχετικὰ μὲ τὸν κανόνα αὐτόν, βλ. Keydell, ὁ.π., σ. 38*-40*,15.

⁶⁷ Κατ' ἐξαίρεση βρισκόμε καὶ στὸ τέλος τοῦ ἑξαμέτρου (βλ. Vian, ὁ.π., σ. LIV).

⁶⁸ Σπανιότατα μὲ (στ. 35.123 καὶ 33.310), σὲ (12.228), σὰ (34.111)· βλ. Keydell, ὁ.π., σ. 38*,15.

⁶⁹ Vian, ὁ.π.; Keydell, ὁ.π., σ. 39*,15.

⁷⁰ Οἱ περιπτώσεις ἐκτάσεως μετὰ ἀπὸ σπονδαῖο εἶναι πολὺ σπάνιες, ἐκτὸς ἀπὸ τὸν δεῦτερο πόδα ὅπου μετροῦμε 63 παραδείγματα, ἐκ τῶν ὁποίων τὰ περισσότερα ὀφείλονται σὲ μίμηση τοῦ Ὀμήρου ἢ σὲ κάποια ἀναφορὰ (βλ. Vian, ὁ.π., σ. LV καὶ σημ. 1).

⁷¹ Ὁξύτονο ἐπιτρέπεται μόνον στὸν δεῦτερο πόδα (βλ. Vian, ὁ.π.).

⁷² Βλ. ὁ.π.· πβ. Keydell, ὁ.π., σ. 40*,15.

⁷³ Keydell, ὁ.π., σ. 40*,16.

ση λέξεων ποὺ δὲν θὰ μποροῦσαν διαφορετικὰ νὰ χωρέσουν στὸν ἑξάμετρο (π.χ. *δράκων*, *Ἀφροδίτη*, *Ἡρακλῆς*, *Ἀμφιτρυῶν*, *ἀλλοτρίου* [-η], *ἀλλοπρόσαλλον*, καθὼς ἐπίσης καὶ *Τριτογενεῖς* καὶ *Πρωτεσιλάω*, ἐκ τῶν ὁποίων οἱ δύο τελευταῖες τοποθετοῦνται ἀπὸ τὸν Νόννο στὸ τέλος τοῦ στίχου)⁷⁴.

στ. Τὰ σημεῖα τοῦ ἑξαμέτρου στὰ ὁποῖα ἐπιτρέπεται στίξις - παύση στὰ *Διονυσιακὰ* εἶναι τὰ ἀκόλουθα⁷⁵: μετὰ ἀπὸ τὸν πρῶτο πόδα ὅταν αὐτὸς εἶναι δάκτυλος, στὴν τριημιμερῆ, στὴν πενθημιμερῆ, στὴν κατὰ τρίτον τροχαῖον τομή, στὴ βουκολικὴ διαίρεση⁷⁶ καὶ στὸ τέλος τοῦ στίχου. Σπάνια ἐπιτρέπεται στίξις στὴν ἐφθημιμερῆ τομή, ἡ ὁποία κανονικὰ συνδέεται τόσο μὲ θήλεια τομή, ὅσο καὶ μὲ στίξις στὴν τριημιμερῆ. Ἐξάλλου, ἀποφεύγεται ἡ στίξις στὸν «πρῶτο τροχαῖο» καὶ στὸ τέλος τοῦ πρώτου ποδός, στὴν περίπτωση ποὺ αὐτὸς εἶναι σπονδειός. Σχηματικά, τὰ σημεῖα τοῦ ἑξαμέτρου στὰ ὁποῖα ἐπιτρέπεται στίξις - παύση εἶναι (ὄπου ἰσχυρὴ στίξις κι ὄπου ἄδύνατη):

$$1 \text{—} \overset{(-)}{v} v. \text{ } ^3 \text{—} \cdot v v \text{ } ^5 \text{—} \cdot v \cdot v \text{ } ^7 \text{—} \cdot v v \cdot \text{ } ^9 \text{—} v v \text{ } ^{11} \text{—} \text{—}.$$

ξ. Ὁ Νόννος ἀγνοεῖ πλήρως τὸ φαινόμενο τῆς «μετρικῆς ἐκτάσεως»⁷⁷. Ἐπίσης ποτὲ δὲν ἐκτείνει τὸ τελικὸ βραχὺ φωνῆεν μιᾶς λέξης, ἀσχετῶς ἂν ἡ ἐπόμενη λέξις ἀρχίζει ἀπὸ φωνῆεν ἢ ἀπὸ σύμφωνο⁷⁸.

6. Χασμωδία καὶ τρόποι θεραπείας αὐτῆς

α. Ὅπως ἔχει ἀποδείξει λεπτομερῶς ὁ Ludwig⁷⁹, ὁ Νόννος περιορίζει σημαντικὰ τὴν χρῆση τῆς ἐκθλίψεως⁸⁰. Ἀποκλείει τὸ φαινόμενο αὐτὸ

⁷⁴ Βλ. ὅ.π.: ἐπίσης βλ. Scheindler, A., *Quaestionum Nonnianarum Pars I*, Progr. Brünn 1878, σ. 26· πβ. Vian, ὅ.π., ὁ ὁποῖος ἀναφέρει ὅτι ὑπάρχουν συνολικὰ ἕξι ἑξαιρέσεις τοῦ φαινομένου, ἐκ τῶν ὁποίων οἱ τρεῖς προστὰ ἀπὸ τὸ πρῶτο.

⁷⁵ Βλ. Maas, ὅ.π., § 98· Keydell, ὅ.π., σ. 42*, 20· πβ. Ludwig, *Der Hexameter des Nonnos*, ὅ.π., σσ. 64-65.

⁷⁶ Ἀξιοσημειωτὴ εἶναι ἡ παρατήρηση ποὺ διευτύωσε γιὰ τὸν Νόννο ὁ Wifstrand (ὅ.π., σ. 55), ὅτι σχεδὸν πάντοτε ὑπάρχει στίξις στὴ βουκολικὴ διαίρεση, ὅταν τὸ μακρὸ τοῦ πέμπτου ποδός εἶναι μονοσύλλαβη λέξις.

⁷⁷ Βλ. Vian, ὅ.π.

⁷⁸ Maas, ὅ.π., § 128.

⁷⁹ Ludwig, A., *Beiträge zur Kritik des Nonnos von Panopolis*, Königsberg 1873, σσ. 13-36.

⁸⁰ Γιὰ τὴν ἐννοια τοῦ ὄρου ἐκθλίψη, καθὼς καὶ τῶν ἐπόμενων ὄρων κρᾶσις, ἀφαίρεσις, συνίξις, ἀττικὴ βράχυνσις, ἐπικὴ βράχυνσις, μετρικὴ ἐκτάσις, εὐφωνικὸν ν, χασμωδία, βλ. παρακάτω τὰ σχετικὰ μὲ τὴν προσωδία καὶ τὴ χασμωδία κεφάλαια (τέταρτο καὶ πέμπτο ἀντιστοίχως).

ἀπὸ τὶς καταλήξεις τῶν κλιτῶν λέξεων⁸¹. Ἡ ἐκθλιψη ἐπιτρέπεται μόνο στὶς ἄκλιτες λέξεις: συχνὰ ὑφίσταται ἐκθλιψη τὸ τελικὸ βραχὺ φωνῆεν τῶν προθέσεων ἀπό, ὑπό, ἐπί, κατά, μετά, παρὰ πού ἔχουν πυρογίχο (υυ) ῥυθμό· ἐντούτοις, δὲν ἐπιτρέπεται ἡ ἐκθλιψη τοῦ τελικοῦ βραχέος φωνήεντος τῶν προθέσεων τροχαϊκοῦ (- υ) ῥυθμοῦ ἀντὶ καὶ ἀμφί, ἐκτὸς ἐλάχιστων ἐξαιρέσεων⁸². Ἐκθλιψη ὑφίστανται συχνὰ τὰ μόρια καὶ οἱ σύνδεσμοι: δέ, ἀλλά, τέ, οὐδέ, ὅτε, μηδέ ἐνίοτε, λόγῳ μίμησης τοῦ Ὀμήρου ἢ κάποιου ἄλλου ποιητῆ, οἱ λέξεις: ἄρα, ποτέ, ὁπότε, εἴτε, ἵνα, ἔνθα, ἔτι, οὐκέτι, εἰσέτι, μήτε, γέ⁸³.

Ἐξάλλου, ὁ Νόννος ἐπιτρέπει τὴν ἐκθλιψη στὰ ἐξῆς σημεῖα τοῦ ἑξαμέτρου: στὸ μακρὸ τοῦ πρώτου, δεύτερου, τέταρτου καὶ πέμπτου ποδός, σπάνια τοῦ τρίτου⁸⁴. στὸ δεύτερο βραχὺ στοιχεῖο τοῦ πρώτου, δεύτερου καὶ πέμπτου δακτύλου καὶ πολὺ σπάνια στὸ πρῶτο βραχὺ τοῦ τέταρτου καὶ τρίτου δακτύλου⁸⁵. Ἀποφεύγεται συνεπῶς ἡ ἐκθλιψη μεταξὺ τῶν δύο βραχέων σὲ ὅλους τοὺς δακτύλους⁸⁶. Ἐπίσης ἀπαγορεύεται στὸ δεύτερο στοιχεῖο ὅλων τῶν ποδῶν, ἂν ἔχουν σπονδειακὴ μορφή, ἐκτὸς τοῦ πρώτου ποδός μόνον, ὅπου ἐκθλίβονται ἀποκλειστικῶς τὰ μόρια δὲ καὶ τὲ στὸ τέλος τοῦ πρώτου σπονδείου⁸⁷.

β. Ὁ Νόννος ἀποφεύγει πλήρως τὴν κράση, τὴν ἀφαίρεση καὶ τὴ συνίζηση, οἱ ὁποῖες παρατηροῦνται σποραδικὰ στοὺς προγενέστερους ποιητές⁸⁸.

γ. Περιορίζει καὶ τὴν ἐπικὴ βράχυνση ("correptio epica"). Σπανίως χρησιμοποιεῖ λέξεις μὲ καταλήξεις -η, -η, -ω, -ω πρὶν ἀπὸ ἀρκτικὸ φωνῆεν καὶ ἀκόμη σπανιότερα μὲ καταλήξεις -ου καὶ -ει. Τὸ φαινόμενο παρα-

⁸¹ Μοναδικὴ ἐξαίρεση ἡ ἀντωνυμία τάδε στὸ 5.366, λόγῳ μίμησης τοῦ Καλλιμάχου (βλ. Keydell, ὁ.π., σ. 41*, 19· ἐπίσης West, ὁ.π., σ. 179· πβ. Maas, ὁ.π., § 121.

⁸² Μόνο στὶς φράσεις: ἀντ' ἐμέθεν στοὺς στίχους 9.209, 10.132 καὶ ἀμφ' ἐμὲ στοὺς στίχους 25.12, 34.10, 47.175· βλ. Keydell, ὁ.π., σσ. 41*-42*, 19· πβ. Vian, ὁ.π., σ. LV.

⁸³ Σημειωτέον ὅτι ὁ σύνδεσμος ὅτι, πού -ὠς γνωστόν- δὲν ὑφίσταται ἐκθλιψη, παθαίνει ἐκθλιψη μόνο στὴ φράση ὅμοι ὄτ' ἔξι φορὲς συνολικά· βλ. σχετικὰ Keydell, ὁ.π., σ. 42*, 19.

⁸⁴ Στὴ θέση τῆς πενθημμεροῦς τομῆς ἐπιτρέπεται σπανίως κατ' ἐξαίρεση ἡ ἐκθλιψη μόνον τοῦ δέ· βλ. Keydell, ὁ.π.· πβ. Vian, ὁ.π.

⁸⁵ Στὸ δεύτερο βραχὺ τοῦ τέταρτου δακτύλου ἐμφανίζεται μόνον στοὺς στίχους 19.197 (μετ' ἀέθλια) καὶ 48. 167 (ὑπ' ὀλιζοι), ἐνῶ στὸ δεύτερο βραχὺ τοῦ τρίτου μόνον στὸ 47.257 (τὸ δ' ἐτήτυμον)· βλ. Keydell, ὁ.π.

⁸⁶ Vian, ὁ.π.

⁸⁷ Keydell, ὁ.π.

⁸⁸ Maas, ὁ.π., § 122.

τηρείται συχνότερα στις καταλήξεις *-οι* και *-αι*⁸⁹, οί όποίες ώς πρὸς τὸν τονισμό λογαριάζονται ώς βραχεῖες ἐντούτοις, ἢ ἐπικὴ βράχυνση ἀποφεύγεται σὲ ὀνόματα πρώτης κλίσεως μὲ τὴν κατάληξη *-αι*⁹⁰. Τὸ σημεῖο τοῦ ἑξαμέτρου, ὅπου ἐντοπίζεται πιδ συχνὰ τὸ φαινόμενο, εἶναι τὸ δεύτερο βραχὺ στοιχεῖο τοῦ τρίτου δακτύλου. Τὸ φαινόμενο αὐτὸ παρατηρεῖται καὶ στὸ δεύτερο βραχὺ στοιχεῖο τοῦ πρώτου, τέταρτου καὶ πέμπτου δακτύλου, καθὼς καὶ στὸ πρῶτο βραχὺ τοῦ πρώτου δακτύλου⁹¹. Κατ' ἑξαίρεση ἐπικὴ βράχυνση συναντοῦμε στὸ δεύτερο βραχὺ τοῦ δευτέρου δακτύλου⁹² καὶ στὸ πρῶτο βραχὺ τοῦ πέμπτου δακτύλου⁹³. Ἡ ἐπικὴ βράχυνση τῶν λέξεων *καί, ἦ, μή*, ἀπαντᾷ μὲ μεγαλύτερη συχνότητα κι ἐλευθερία⁹⁴.

δ. Τό «εὐφωνικό» *ν* δημιουργεῖ θέσει μακρὰ συλλαβὴ μόνο στὸ μακρὸ τοῦ δευτέρου καὶ τέταρτου ποδός⁹⁵. Ἡ ἕκταση παρατηρεῖται μόνο στὸ μονοσύλλαβο ἐγκλιτικὸ κέν, στὰ δισύλλαβα πυρρίχιου ῥυθμοῦ (νυ) καὶ μία φορὰ στὴ φράση *οὐκ ὄφελέν ποτε*⁹⁶.

ε. Τὸ δίγαμμα (*F*) δὲν ὑφίσταται καθόλου οὔτε ἀσκεῖ μετρικὴ ἐπίδραση στὸν Νόννο⁹⁷.

στ. Ἀποφεύγει τὴ χασμωδία σχεδὸν ὀλοκληρωτικά, ἐκτὸς ἀπὸ ὀρισμένες πολὺ σπάνιες περιπτώσεις⁹⁸ ποὺ ὀφείλονται σὲ στερεότυπες φράσεις σὲς ὀποῖες μιμεῖται τὸν Ὅμηρο καὶ τὸν Ἀπολλώνιο Ῥόδιο (π.χ. *Ζεῦ ἄνα, ᾧ ἄνα, εὖ εἰδώς, εἰ ἔτεσόν, ἦ ὅτε, τῷ ἔνι, τῷ ἔπι κ.τ.ὄ*)⁹⁹. Σύμφωνα μὲ τὸν Maas¹⁰⁰, ὁ Νόννος ἐπιτρέπει τὴ χασμωδία συνήθως ἀνάμεσα σὲ ἕνα

⁸⁹ Keydell, δ.π., σ. 41*,18· πβ. Vian, δ.π.

⁹⁰ Lehrs, K., *Questiones epicae*, Regimonti 1837, σ. 266· Vian, δ.π.

⁹¹ Keydell, δ.π., σ. 41*,18· ἐπίσης βλ. Maas, δ.π., § 129· πβ. Vian, δ.π.

⁹² Μόνο στοὺς στίχους 20.366, 25.489, 33.105, 37.500 καὶ 41.303 (βλ. Keydell, δ.π.).

⁹³ Ἀποκλειστικὰ στὴν περίπτωση τῶν ἀντωνυμικῶν τύπων *μοί, σοί, οἱ*· βλ. Lehrs, δ.π., σ. 273· Keydell, δ.π.· Vian, δ.π.

⁹⁴ Ὅσον ἀφορᾷ τὴν περίπτωση τοῦ *μή*, ἐπιτρέπεται ἡ βράχυνση στὸ πρῶτο βραχὺ τοῦ πρώτου δακτύλου καὶ στὸ δεύτερο βραχὺ τοῦ τρίτου, μόνο στὴ στερεότυπη φράση *εἰ μή*· βλ. Keydell, δ.π.· πβ. Vian, δ.π.

⁹⁵ Βλ. Scheindler, δ.π., σ. 67 κ.έ.· Keydell, δ.π., σ. 40*,15· Vian, δ.π.

⁹⁶ Στὸν στίχο 7.57 (βλ. Keydell, δ.π.).

⁹⁷ Maas, δ.π., § 133: ἡ μόνη περίπτωση ποὺ τὸ δίγαμμα ἔχει μετρικὴ ἐπίδραση στὸν Νόννο εἶναι ἡ χρήση, λόγῳ μίμησης τοῦ Ὀμήρου, τῶν τύπων τῆς προσωπικῆς ἀντωνυμίας τοῦ τρίτου προσώπου, γιὰ τὴν ἀποφυγὴ τῆς χασμωδίας.

⁹⁸ Βλ. Maas, δ.π., § 141· West, δ.π., σ. 179· Vian, δ.π.

⁹⁹ Βλ. Lehrs, δ.π., σ. 277 κ.έ.· ἐπίσης Keydell, δ.π., σσ. 40*· 41*,17· πβ. Vian, δ.π.

¹⁰⁰ Βλ. ὀ.π.

μακρὸ καὶ ἓνα δισύλλαβο δίλογο μὲ ἐλάχιστες ἐξαιρέσεις¹⁰¹. Ἐπιπλέον, ποτὲ δὲν συναντᾶται ἀθεράπευτη χασμωδία μετὰ ἀπὸ τὸν σύνδεσμο καὶ ἢ μετὰ ἀπὸ ἐκθλιβόμενη κατάληξη -αι¹⁰².

Μὲ τὴ βοήθεια τῶν προαναφερθέντων κανόνων, ποὺ ἐφαρμόζει ὁ Νόννος γιὰ τὴν κατασκευὴ τῶν ἑξαμέτρων του, θὰ μπορούσαμε νὰ κατανοήσουμε τὰ χαρακτηριστικὰ γνωρίσματα τῆς περὶτεχνης μετρικῆς του. Ἡ προτίμηση τῆς δακτυλικῆς μορφῆς ἔναντι τῆς σπονδειακῆς σὲ καθέναν ἀπὸ τοὺς πέντε πρώτους πόδες τοῦ ἑξαμέτρου εἶναι ἐπιβλητικὴ. Ἡ ὑποχώρηση τοῦ σπονδείου, ποὺ συμβαίνει σταθερὰ μὲ διαρκῶς αἰσθητότερο ῥυθμὸ μέσα σὲ ὅλη τὴν ἱστορικὴ πορεία τοῦ ἑξαμέτρου, ἐντείνεται καὶ κορυφώνεται στὸν Νόννο. Ὡς γνωστόν, ἀπὸ τοὺς 32 δομικοὺς τύπους τοῦ δακτυλικοῦ ἑξαμέτρου ποὺ ἐφαρμόζει ὁ Ὀμηρος, ὁ Καλλίμαχος διατηρεῖ μόνον 20, ἐνῶ ὁ Νόννος χρησιμοποιεῖ μόνον ἐννέα¹⁰³. Ἀποκλείει τοὺς σπονδειαζόντες ἑξαμέτρους¹⁰⁴ καὶ τοὺς στίχους μὲ τρεῖς, τέσσερις ἢ πέντε σπονδείους. Ἀποφεύγει ἀκόμη τὴ διαδοχὴ δύο σπονδείων μέσα στὸν ἴδιο στίχο¹⁰⁵. Μὲ φθίνουσα συχνότητα, τὰ σχήματα ποὺ ἐμφανίζονται στὸν ἑξάμετρο τοῦ Νόννου εἶναι τὰ ἀκόλουθα¹⁰⁶:

δδδδδσ, δσδδδσ, δδδδσδ, δσδσδσ, σδδδδσ, σδδσδσ, δδσδδσ, σδσδδσ, δσσδδσ.

Μελετώντας τὰ στατιστικὰ στοιχεῖα ποὺ παραθέτει ὁ Ludwich¹⁰⁷ γιὰ τὰ πέντε πρώτα βιβλία τῶν Διονυσιακῶν τοῦ Νόννου, προέκυψαν γιὰ κάθε σχῆμα τὰ ἀντίστοιχα ποσοστὰ ποὺ ἐμφανίζονται στὸν ἀκόλουθο πίνακα (1.1), τὰ ὁποῖα ἀποτυπώνονται παραστατικὰ στὸ παρακάτω γράφημα (1.2). Εἶναι ἀξιο-

¹⁰¹ Ἡ μόνη περίπτωση ποὺ βρίσκουμε χασμωδία σὲ δίλογο εἶναι στὸν στίχο 35.334 *εἰ μὴ οἱ* ὁμως, σύμφωνα μὲ τὸν Keydell (δ.π., σ. 41*, 17), χασμωδία ἀνάμεσα σὲ ἓνα βραχὺ ληκτικὸ φωνῆεν καὶ σὲ λέξη ποὺ ἀρχίζει ἀπὸ φωνῆεν, ἐκτὸς τῆς Ὀμηρικῆς στερεότυπης ἐκφράσεως *πρὸ ἄστεος* ποὺ συναντοῦμε στὸν στ. 39.84, βρίσκουμε πρὶν ἀπὸ τοὺς τύπους τῆς προσωπικῆς ἀντωνυμίας *οἷ* καὶ *ἔ*, οἱ ὁποῖοι πάντοτε ἀκολουθοῦν φωνῆεν. Πβ. Maas, δ.π., § 133· βλ. παραπάνω, ὑποσ. 84.

¹⁰² Maas, δ.π.

¹⁰³ Ludwich, *Der Hexameter des Nonnos*, δ.π., σ. 57· Vian, δ.π., σ. L. Ἀξίζει στὸ σημεῖο αὐτὸ νὰ ἀναφερθεῖ ὅτι στοὺς χριστιανοὺς ποιητὲς τὰ σχήματα τοῦ ἑξαμέτρου περιορίζονται ἀκόμη περισσότερο, μὲ ἀποκορύφωμα τὸν Γ. Πισίδη, ὁ ὁποῖος χρησιμοποιεῖ μόνον 6 μορφὲς τοῦ ἑξαμέτρου!

¹⁰⁴ Βλ. παραπάνω, σ. 25, 3α.

¹⁰⁵ Βλ. παραπάνω, σ. 25, 3β καὶ 3γ.

¹⁰⁶ Ὅπου δ=δάκτυλος καὶ σ=σπονδεῖος. Βλ. Ludwich, δ.π.· πβ. Vian, δ.π., ὁ ὁποῖος παρουσιάζει κάποια διαφοροποίηση ἀπὸ τὰ στοιχεῖα τοῦ Ludwich ὡς πρὸς τὴ σειρὰ ἐμφάνισης τῶν παρατιθέμενων σχημάτων.

¹⁰⁷ Ὁ.π., σ. 57 κ.έ.

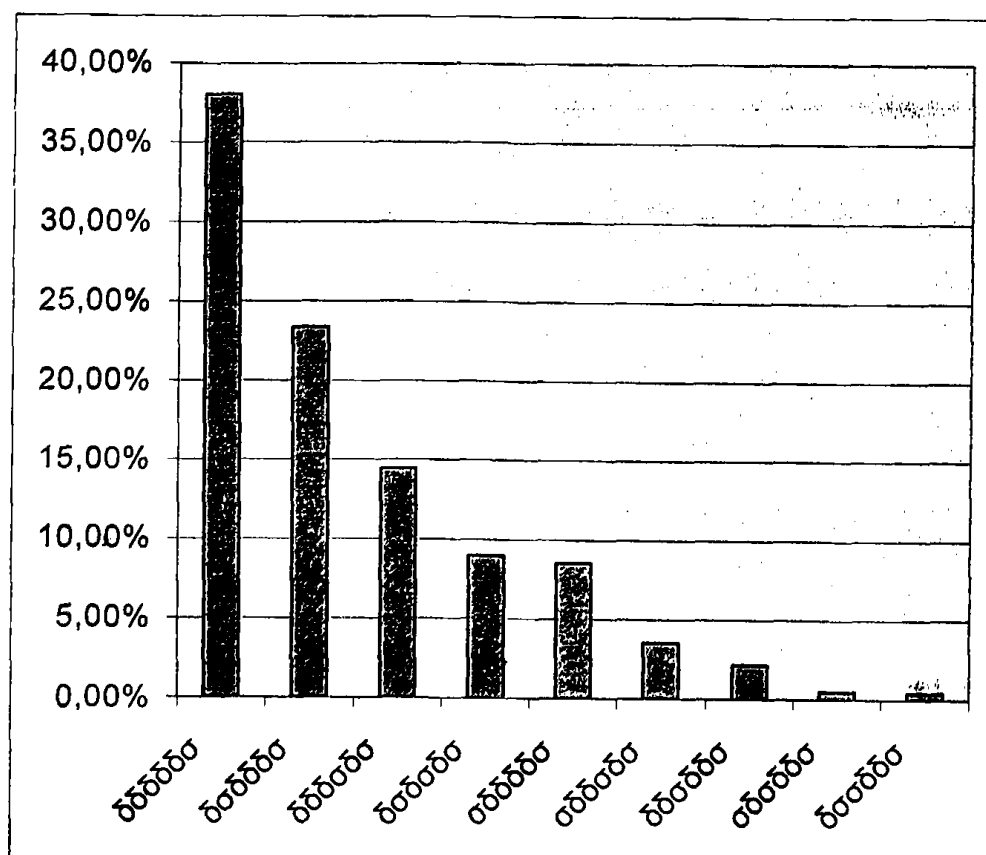

σημείωτο ότι τα τέσσερα τελευταία προαναφερθέντα σχήματα αντιπροσωπεύουν μόλις το 6,65 % του συνόλου των έξαμέτρων του Νόννου¹⁰⁸.

Πίνακας 1.1

	Σχήματα	Ποσοστά
1.	δδδδδσ	38,03 %
2.	δσδδδσ	23,32 %
3.	δδδσδσ	14,45 %
4.	δσδσδσ	8,97 %
5.	σδδδδσ	8,54 %
6.	σδδσδσ	3,56 %
7.	δδσδδσ	2,16 %
8.	σδσδδσ	0,50 %
9.	δσσδδσ	0,43 %

Γράφημα 1.2

¹⁰⁸ Σύμφωνα με τον Vian (δ.π.), καθαρά δακτυλικοί είναι το 38 % των στίχων του Νόννου στα πέντε πρώτα βιβλία των Διονυσιακών του, ενώ τα τέσσερα τελευταία σχήματα συνολικά αντιπροσωπεύουν λιγότερο από 7 %.

Διαπιστώνουμε ότι στον Νόννο συχνότερα εμφανίζεται τὸ ὀλοδακτυλικὸ σχῆμα. Ἡ προσφιλέστερη θέση τοῦ σπονδείου στον ἐξάμετρο του εἶναι ὁ δεῦτερος πούς¹⁰⁹ σὲ ποσοστὸ 33 %· ἔπεται ὁ τέταρτος (29 %) κι ἀκολουθεῖ ὁ πρῶτος (13%). Σπανίως ἐμφανίζεται ὁ σπονδεῖος στον τρίτο πόδα (3 %), ἐνῶ ποτὲ δὲν ἐμφανίζεται στον πέμπτο, ὅπως προαναφέρθηκε. Βάσει τῶν παραπάνω, θεωροῦμε ὅτι εἶναι ὀρθὴ ἡ ἄποψη¹¹⁰ ὅτι ὁ στίχος τοῦ Νόννου τείνει νὰ γίνει συλλαβικός, ὅπως ἀργότερα ὁ πολιτικὸς στίχος τῆς νεοελληνικῆς στιχουργικῆς, καθὼς ἐπιτρέπει 17 ἢ 16, καὶ κατ' ἐξαίρεση 15 συλλαβές.

Ἐξάλλου, ἡ ἔκδηλη προτίμηση τοῦ Νόννου στὴ χρήση τοῦ δακτύλου τὸν ὀδηγεῖ στὴν ἐπιλογή ἢ καὶ στὴ δημιουργία λέξεων πλούσιων σὲ βραχεά¹¹¹. Αὐτὴ ἢ πρόκριση ἐξηγεῖ ἐπίσης τοὺς περιορισμοὺς στὴ χρήση τῶν λέξεων σπονδειακοῦ ῥυθμοῦ καὶ τῶν μονοσύλλαβων μακρῶν¹¹². Ἀπὸ τὴν ἄλλη, ἂν λάβουμε ὑπόψη τοὺς περιορισμοὺς καὶ τὶς ὀριοθετήσεις τοῦ Νόννου στὰ σημεῖα τῶν τομῶν, καθὼς καὶ τὴν πιστὴ τήρηση τῶν ζευγμάτων¹¹³, παρατηροῦμε ὅτι ἐνισχύεται ἡ χρήση πολυσύλλαβων λέξεων, ὅπως π.χ. σύνθετων καὶ παρασύνθετων λέξεων. Πολὺ συχνὰ ἓνας στίχος ἀποτελεῖται ἀπὸ τέσσερις ἢ πέντε μόνον λέξεις¹¹⁴ καὶ ἡ ἀναλογία αὐτὴ γίνεται ἰδιαίτερος ὑψηλὴ, ἂν συμπεριλάβουμε καὶ τὶς ὀμάδες λέξεων¹¹⁵. Ἐνδεικτικὸ εἶναι ὅτι ἀκόμη καὶ οἱ καθαρὸι τετράκωλοι στίχοι¹¹⁶, αὐτοὶ δηλαδὴ ποὺ ἀποτελοῦνται ἀπὸ τέσσερις μόνο γραμματικὲς λέξεις χωρὶς μόρια, συνδέσμους κ.τ.δ, ἐμφανίζονται στον Νόννο μὲ μεγαλύτερη συχνότητα παρὰ σὲ ὅποιονδήποτε ἄλλον προγενέστερον ἐπικό· ἡ ἀναλογία τῶν τετράκωλων πρὸς τὸ σύνολο τῶν στίχων στὰ βιβλία 1-14 τῶν *Διονυσιακῶν* εἶναι 1:15.

Ὁ Νόννος διατηρεῖ τὸν παραδοσιακὸν ἐξάμετρο, τὸν διαμορφωμένο μὲ μιὰ αὐστηρὰ καθορισμένη διαδοχὴ μακρῶν καὶ βραχειῶν συλλαβῶν ἐντούτοις, ἐπιβάλλει στον στίχο του στοιχεῖα τονικοῦ ῥυθμοῦ, ἀφοῦ ῥυθμίζει τὴ θέση τοῦ

¹⁰⁹ Τὰ στατιστικὰ στοιχεῖα εἶναι ἐνδεικτικὰ κι ἀφοροῦν τὰ δύο πρῶτα βιβλία τῶν *Διονυσιακῶν*. Βλ. Ludwig, A., *Aristarhs Homerische Textkritik nach den Fragmenten des Didymos*, II, Leipzig 1885, σ. 329 κ.έ.· ἐπίσης βλ. West, δ.π., σ. 178.

¹¹⁰ Vian, δ.π.

¹¹¹ "Ο.π., σ. LI.

¹¹² Βλ. παραπάνω, σσ. 25-27, 3δ καὶ 4β.

¹¹³ Βλ. παραπάνω, σσ. 22-25, 1α-γ καὶ 2α-η.

¹¹⁴ Vian, δ.π., σ. LII.

¹¹⁵ Βλ. τὰ σχετικὰ μὲ τὴν ἔννοια "λέξη" ποὺ ἀναφέρονται στὴν Εἰσαγωγή.

¹¹⁶ Βλ. Bassett, S. E., "Versus tetracolos", *CPh*, τ. 14 (1919), σ. 230 πβ. Agosti - Gonnelli, δ.π., σ. 322 κ.έ.

τόνου¹¹⁷ τουλάχιστον καθενός ήμισιχίου σύμφωνα με την τονική προφορά της εποχής του¹¹⁸. Το γεγονός αυτό είναι ιδιαίτερος σημαντικό, καθώς μέχρι τον Νόννο κανείς άλλος έπικός ποιητής δεν είχε δώσει προσοχή στον τόνο της λέξεως¹¹⁹. Είναι ο πρώτος που εφαρμόζει τονική ρύθμιση στον έξαμετρο, γεγονός που αποκαλύπτει την αξία του τόνου, αλλά και την επίδρασή του στην ποσότητα των συλλαβών. Όπως χαρακτηριστικά αναφέρει ο Wifstrand, είναι βέβαιο ότι την εποχή του Νόννου μία τονισμένη συλλαβή διαρκούσε περισσότερο από μία άτονη¹²⁰. Τη στιγμή που οι ποσοτικές διακρίσεις των συλλαβών άρχισαν να εξαφανίζονται, άρχισε και η τοποθέτηση του δυναμικού λεκτικού τόνου σε καθορισμένες θέσεις μέσα στον στίχο¹²¹. Αυτό για πρώτη φορά παρατηρείται στον Νόννο.

Οί προσωδιακοί κανόνες, που εφαρμόζει ο Νόννος¹²², δείχνουν την τάση του προς μία ιδιαίτερα αυστηρή ρύθμιση στη χρήση της θέσει μακράς συλλαβής σε συγκεκριμένες θέσεις του στίχου και στους τρόπους θεραπείας της χασμωδίας: έξοβελίζει σχεδόν από τον στίχο του την άθεράπευτη χασμωδία και έτσι περιορίζει και όλους τους τρόπους που την θεραπεύουν, δηλαδή την έκθλιψη, την έπική βράχυνση, άκόμη και τη χρήση του εύφωνικού ν.

Βάσει των παραπάνω, προκύπτει ότι η μετρική του Νόννου οδηγεί στη σύνθεση στίχων που χαρακτηρίζονται από κάποια όμοιομορφία και μονοτονία¹²³, δεν υπάρχει στους στίχους του ή ρυθμική ποικιλία και ή έλευθερία, που συναντούμε στον όμηρικόν έξαμετρο. Η μετρική του έναρμονίζει τα έλληνιστικά σχήματα του έξαμέτρου του Καλλιμάχου με τις προτιμήσεις της εποχής του¹²⁴.

Βέβαια, θα μπορούσαμε να ισχυριστούμε ότι οι περιορισμοί του Νόννου εντάσσονται σε μία εξέλικτική διαδικασία μέσα στην ιστορία του έξαμέτρου. Για παράδειγμα, ή υπερίσχυση των δακτυλικών στοιχείων της γλώσσας στην έ-

¹¹⁷ Βλ. παραπάνω, σσ. 27-28, 5α-γ.

¹¹⁸ Βλ. παραπάνω στην Εισαγωγή, σ. 5 κ.έ.

¹¹⁹ Βλ. Ludwig, *Der Hexameter des Nonnos*, ό.π., σ. 77 κ.έ.

¹²⁰ Βλ. ό.π., σ. 36 κ.έ. Την άποψη αυτή υιοθετεί και ό West (ό.π.), σ. 180.

¹²¹ Maas, ό.π., § 21.

¹²² Βλ. παραπάνω, σσ. 29-30, 5δ-ζ.

¹²³ Vian, ό.π., σ. L.

¹²⁴ Hernández de la Fuente, D., "Las *Dionisiacas* de Nonno de Panopolis: la apoteosis tardía del dionisismo", *EClés*, τ. 120 (2001), σ. 21 κ.έ.

πικὴ ποίηση τῶν Ἑλλήνων ἀυξάνεται διαρκῶς¹²⁵ καὶ φθάνει στὴν ἀποκορύφω-
σὴ της μὲ τὸν Νόννο. Ἐξάλλου, οἱ κανόνες τοῦ Καλλιμάχου υἰοθετοῦνται ἢ
προσαρμόζονται μὲ μία μᾶλλον ἀκραία ἀυστηρότητα στὶς ἀνάγκες τοῦ ἑξαμέ-
τρου τοῦ Νόννου καὶ παράλληλα ἡ καινούργια τονικὴ προφορὰ ἐπιδρᾷ ῥυθμι-
στικὰ πλεόν στὴν προσωδιακὴ ποίηση.

¹²⁵ Ludwig, *Der Hexameter des Nonnos*, δ.π., σ. 58.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΥΤΕΡΟ

Η ΜΕΤΡΙΚΗ ΤΩΝ ΤΡΙΦΙΟΔΩΡΟΥ, ΚΟΛΛΟΥΘΟΥ ΚΑΙ ΜΟΥΣΑΙΟΥ

Δομή και έξωτερικά μετρικά χαρακτηριστικά του εξαμέτρου

1. Σχήματα του εξαμέτρου

Από τους 32 δομικούς τύπους του δακτυλικού εξαμέτρου που εφαρμόζει ο Όμηρος, ο Νόννος χρησιμοποιεί μόνον εννέα¹. Ο Μουσαῖος σαφώς υιοθετεί όλους τους τύπους του Νόννου και προσθέτει ακόμη έναν. Ο Κόλλουθος και ο Τριφιόδωρος αποκλίνουν από τον Νόννο, καθώς εφαρμόζουν αντιστοίχως 15 μορφές του δακτυλικού εξαμέτρου ο πρώτος και 17 ο δεύτερος². Ο Κόλλουθος δηλαδή έχει επιπλέον έξι και ο Τριφιόδωρος οκτώ σχήματα περισσότερα από όσα χρησιμοποιούνται στα Διονυσιακά.

Στον ακόλουθο πίνακα (2.1) παρατηρούμε τη χρήση και την ποσοστιαία κατανομή των μετρικών σχημάτων στους μελετώμενους ποιητές. Είναι προφανής ή σχεδόν απόλυτη συμφωνία των σχημάτων του Μουσαίου με εκείνα του Νόννου³, σε αντίθεση με τη σχετική διαφοροποίηση των σχημάτων του Κολλούθου και την ακόμη μεγαλύτερη εκείνων που χρησιμοποιεί ο Τριφιόδωρος.

Είναι αξιοσημείωτη ή προτεραιότητα του όλοδακτυλικού εξαμέτρου και στους τρεις ποιητές, όμως τη χρήση του Νόννου προσεγγίζει μόνον ο Μουσαῖος με 126 στίχους⁴ σε σύνολο 343 και ποσοστό 36,73 %. Η χρήση του όλοδακτυλου στίχου είναι συγκριτικῶς αρκετὰ μειωμένη στον Κόλλουθο και τον

¹ Βλ. παραπάνω, σ. 33 κ.έ.

² Τα στατιστικά στοιχεία για τους μελετώμενους ποιητές είναι δικά μας.

³ Βλ. παραπάνω, σσ. 33-35.

⁴ Πβ. Ludwig, A., "Der Hexameter des Nonnos", στο Rossbach, A. - Westphal, R., *Griechische Metrik (Theorie der musischen Künste der Hellenen, III. 2)*, Leipzig ³1889 (=1885), σ. 57, ο οποίος υπολογίζει δύο περιπτώσεις λιγότερες.

Τριφιόδωρο - σε αναλογία 1:4 περίπου - και διαφέρει αρκετά από εκείνην του Νόννου: βρίσκουμε 24,36 % για τὸν Κόλλουθο καὶ 25,47 % για τὸν Τριφιόδωρο.

Πίνακας 2.1

Σχήματα	Μουσαῖος	Κόλλουθος	Τριφιόδωρος
1. δδδδδσ	126 (36,73 %)	96 (24,36 %)	176 (25,47 %)
2. δσδδδσ	67 (19,53 %)	80 (20,31 %)	155 (22,43 %)
3. δδδσδσ	44 (12,83 %)	48 (12,18 %)	73 (10,56 %)
4. σδδδδσ	47 (13,70 %)	40 (10,15 %)	84 (12,16 %)
5. δσδσδσ	19 (5,54 %)	58 (14,72 %)	58 (8,39 %)
6. σδδσδσ	20 (5,83 %)	26 (6,60 %)	39 (5,64 %)
7. δδσδδσ	13 (3,79 %)	10 (2,54 %)	13 (1,88 %)
8. σδσδδσ	3 (0,88 %)	5 (1,27 %)	4 (0,58 %)
9. δσσδδσ	3 (0,88 %)	11 (2,79 %)	5 (0,72 %)
10. σσδδδσ	1 (0,29 %)	-	34 (4,92 %)
11. σσδσδσ	-	1 (0,25 %)	14 (2,03 %)
12. σδσσδσ	-	1 (0,25 %)	-
13. σσσδδσ	-	-	1 (0,15 %)
14. σσσσδσ	-	-	1 (0,15 %)
Σπονδειαζόντες σίχοι			
15. δδδδσσ	-	7 (1,78 %)	13 (1,88 %)
16. δσδδσσ	-	7 (1,78 %)	9 (1,30 %)
17. δδδδσσ	-	2 (0,51 %)	10 (1,45 %)
18. δσσδσσ	-	2 (0,51 %)	-
19. σσδδσσ	-	-	2 (0,29 %)
Σύνολο σπονδειαζόντων	0	18 (4,57 %)	34 (4,92 %)
Σύνολο στίχων	343	394	691

Συγκεκριμένα, παρατηρούμε ότι τὰ ἑννέα πρῶτα σχήματα⁵, ποὺ ἀντιπροσωπεύουν τὸ 100 % τῶν ἑξαμέτρων τοῦ Νόννου, καλύπτουν τὸ 99,71 % τῶν ἑξαμέτρων τοῦ Μουσαίου, σὲ ἀντίθεση μὲ τὸ 94,92 % τῶν ἑξαμέτρων τοῦ Κόλλουθου καὶ μόλις τὸ 87,83 % τοῦ Τριφιόδωρου. Ἐξάλλου, τὰ σχήματα ποὺ ἔχουν ἕναν μόνο σπονδεῖο στοὺς πέντε πρῶτους πόδες⁶ καλύπτουν συνολικὰ τὸ 49,85 % τῶν ἑξαμέτρων τοῦ Μουσαίου⁷, τὸ 46,96 % τῶν στίχων τοῦ Κόλλουθου καὶ τὸ*48,91 % τῶν στίχων τοῦ Τριφιόδωρου⁸. Καὶ οἱ τρεῖς ποιητὲς βρίσκονται πολὺ κοντὰ στὴ χρήση τοῦ Νόννου (48,47 %)⁹, ἐκ τῶν ὁποίων παρατηροῦμε ὅτι ὁ Μουσαῖος ὑπερβαίνει τὸ ποσοστὸ τοῦ δασκάλου του.

Ὅσον ἀφορᾷ τοὺς ἑξαμέτρους μὲ δύο σπονδεῖους στοὺς πέντε πρῶτους πόδες, περιορισμένη χρήση κάνει ὁ Μουσαῖος, ὁ ὁποῖος ἔχει συνολικὰ 46 τέτοιους στίχους (13,42 %)¹⁰. Γιὰ ἄλλη μιὰ φορὰ ὁ ποιητὴς ἑναρμονίζεται μὲ τὴ νοννιακὴ πρακτικὴ, καθὼς ὁ Νόννος παρουσιάζει στίχους μὲ δύο σπονδεῖους σὲ ποσοστὸ 13,46 %¹¹. Ἀντίθετα, ὁ Κόλλουθος καὶ ὁ Τριφιόδωρος ἀπομακρύνονται αἰσθητὰ ἀπὸ αὐτὴν τὴ χρήση, καθὼς ὁ πρῶτος ἔχει 109 στίχους μὲ δύο σπονδεῖους (27,67 %) καὶ ὁ δεύτερος 159 (23 %)¹².

Ὁ Μουσαῖος ἀποκλείει ἀπὸ τὸ ἔργο του ἔντελῶς τοὺς ἑξαμέτρους μὲ τρεῖς σπονδεῖους στοὺς πέντε πρῶτους πόδες, ὑπακούοντας πλήρως στὰ διδάγματα τοῦ Νόννου. Ὅμως, τόσο ὁ Κόλλουθος ὅσο καὶ ὁ Τριφιόδωρος ἀπομακρύνονται πλήρως ἀπὸ τὴν πρακτικὴ αὐτή. Καὶ οἱ δύο ἐπιτρέπουν στίχους μὲ τρεῖς σπονδεῖους ὁ Κόλλουθος, πὺδ φειδῶλὸς ἀπὸ τὸν Τριφιόδωρο ὡς πρὸς τὴ χρήση αὐτή, ἔχει συνολικὰ τέσσερις ἑξαμέτρους μὲ τρεῖς σπονδεῖους¹³. πρόκειται γιὰ τοὺς στίχους

⁵ Πρόκειται γιὰ τὰ ἑννέα συνολικὰ σχήματα τοῦ ἑξαμέτρου ποὺ χρησιμοποιεῖ ὁ Νόννος βλ. κεφ. 1^ο, σ. 33.

⁶ Ὅταν ἀναφερόμαστε στὸ σημεῖο αὐτὸ στοὺς σπονδεῖους τοῦ δακτυλικοῦ ἑξαμέτρου, δὲν συνοπλογοῦμε τὸν ἕκτο πόδα, ὁ ὁποῖος – ὡς γνωστόν – εἶναι πάντοτε σπονδεῖος.

⁷ Τὰ σχήματα δηλαδὴ 2, 3, 4 καὶ 7 τοῦ πίνακα (2.1) καλύπτουν συνολικὰ 171 στίχους σὲ σύνολο 343 τοῦ ποιήματος τοῦ Μουσαίου.

⁸ Πρόκειται γιὰ τὰ σχήματα 2, 3, 4, 7 καὶ 15 τοῦ πίνακα (2.1), τὰ ὁποῖα καλύπτουν συνολικὰ 185 στίχους ἀπὸ τοὺς 394 τοῦ ποιήματος τοῦ Κόλλουθου καὶ τοὺς 338 ἀπὸ τοὺς 691 τοῦ ποιήματος τοῦ Τριφιόδωρου.

⁹ Τὸ ποσοστὸ αὐτὸ προκύπτει ἀπὸ τὰ στοιχεῖα ποὺ παραθέτει ὁ Ludwig ("Der Hexameter des Nonnos", ὁ.π., σ. 56) γιὰ τὰ πέντε πρῶτα βιβλία τῶν Διονυσιακῶν.

¹⁰ Βλ. τὰ σχήματα 5, 6, 8, 9 καὶ 10 τοῦ πίνακα (2.1).

¹¹ Σύμφωνα μὲ τὰ στοιχεῖα τοῦ Ludwig (ὁ.π.) γιὰ τὰ πέντε πρῶτα βιβλία τῶν Διονυσιακῶν.

¹² Σχήματα 5, 6, 8, 9, 16 καὶ 17 τοῦ πίνακα (2.1) γιὰ τὸν Κόλλουθο καὶ ἐπιπλέον τὸ σχῆμα 10 γιὰ τὸν Τριφιόδωρο.

¹³ Πβ. La Roche, J., "Zur Prosodie und Metrik der Späteren Epiker", WS, τ. 22 (1900), σ. 41, ποὺ συγκαταλέγει σὲ αὐτὸ τὸ σχῆμα καὶ τὸν στ. 59 ("Ἦδη δ' Ἐσπερίδων χρυσέων ἐμνήσατο μῆλων"),

13 (σσοσσο): Ἀργεΐης. Αὐταὶ γὰρ ἐθήησασθαι μολοῦσαι

83 (σσοσσο): χρυσῶ μὲν πλοκάμους, χρυσῶ δ' ἐστέψατο χαίτην.

καὶ δύο σπονδειαίζοντες

21 (δοσσοσσο): αὐτοκασιγνήτην λευκώλενον Ἀμφιτρίτης.

καὶ 32 (δοσσοσσο): Οὐδὲ κασιγνήτη Λητωϊᾶς Ἀπόλλωνος

Συνολικὰ δηλαδὴ ὁ Κόλλουθος δὲν ὑπερβαίνει τὸ ποσοστὸ 1 % στὴ χρή-
ση τέτοιων ἐξαμέτρων.

Ἀπὸ τὴν ἄλλη πλευρά, ὁ Τριφιόδωρος ἐπιτρέπει στίχους μὲ τρεῖς σπον-
δεῖους στοὺς πέντε πρώτους πόδες ἀρκετὰ πῶς ἐλεύθερα: βρίσκουμε 14 στίχους
τῆς μορφῆς σσοσσο¹⁴:

60: Ἴδης ἐξ αὐτῆς, ὀπόθεν καὶ πρόσθε Φέρεκλος

129: εἰ μὴ πω στρουθοῖο καὶ ἀρχαίοιο δράκοντος

313: οἷη καὶ Τρώεσσι τότε φθισίμβροτος ἄτη

323: πολλῆ δ' ἐλκόντων ἐνοπῆ καὶ κόμπος ὀρώρει

369: οὐχ οὕτω Θρηῖσαν ἐνὶ δρυμοῖσι γυναῖκα

410: Ἄλλ' ἤδη φράζεσθε - τὰ δὲ γνῶσεσθε παθόντες -

422: Οὐ πω σοι κέκμηκε νόος λυσσώδεϊ νόσῳ,

468: ἔστι παπταίνουσα φυὴν εὐήνορος ἵππου.

520: Τοίη μαρμαίνουσα Θεραπναίη τότε νύμφη

524: Ἀργεῖοι σπεύδοντες, ἄπας δ' ἠπειέγεται ναύτης.

574: τοὺς μὲν γὰρ φεύγοντας ἐπὶ Σκαιῆσι πύλῃσι

595: ἀνδρῶν χηρεύουσα, περιπλήθουσα δὲ νεκρῶν.

647: Κασσάνδρην δ' ἥσυχυεν Ὀϊλῆος ταχὺς Αἴας

καὶ 651: Αἰνεΐαν δ' ἔκλεψε καὶ Ἀγχίσην Ἀφροδίτη

Ὁ Τριφιόδωρος ἔχει ἀκόμη ἓνα στίχο τῆς μορφῆς σσοσσο:

543: Τρώων φευγόντων, ἐστείνετο δ' Ἴλιος ἰρή

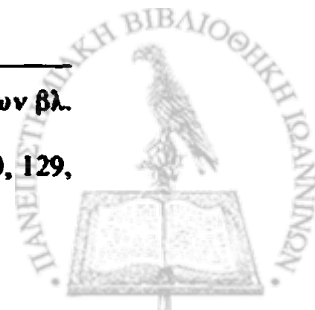
καθὼς καὶ δύο σπονδειαίζοντες στίχους τῆς μορφῆς σσοσσο:

104: εὐρύς θ' ὑψηλός τε τὸν οὐδέ κεν ἀρνήσαιο

καὶ 342: μολπῆ τ' ὀρχηθμῶ τε περὶ βρέτας εἰλίσσοντο

ὁ ὁποῖος ὁμοῦ θεωροῦμε ὅτι ἔχει τὴ μορφή σσοσσο. Γιά τὴν προσωδία τῆς λέξεως χρυσέων βλ.
παρακάτω, σσ. 105-106.

¹⁴ Πβ. La Roche, ὁ.π., σ. 40, ὁ ὁποῖος δὲν συμπεριλαμβάνει στὸ σχῆμα αὐτὸ τοὺς στίχους 60, 129,
313, 323, 410 καὶ 574, περιορίζοντας ἔτσι τοὺς στίχους αὐτοὺς σὲ ὀκτώ.

Συνολικά δηλαδή ο Τριφιόδωρος έχει ένα ποσοστό στίχων με τρεις σπονδείους στους πέντε πρώτους πόδες που προσεγγίζει το 2,5 %, γεγονός που τον διαφοροποιεί πλήρως από τη σχολή του Νόννου και τον φέρνει εγγύτερα στην πρακτική των ποιητών της έλληνιστικής εποχής.

Ο Μουσαῖος και ο Κόλλουθος αποκλείουν έντελώς από το έργο τους στίχους με τέσσερις ή περισσότερους σπονδείους, συντασσόμενοι πλήρως με τις επιλογές του Νόννου. Ακόμη και ο Τριφιόδωρος εφαρμόζει αυτήν την πρακτική με μοναδική εξαίρεση¹⁵ τὸν στίχο:

461 (σσοσσο)¹⁶: *μητ' ἄλλων Τρώων μητ' αὐτοῦ Δηιφόβοιο*

2. Μορφικὲς ἀκολουθίες στίχων

Ίδιαίτερο ἐνδιαφέρον παρουσιάζει ἀπὸ ὑφολογικὴ ἄποψη ἡ συχνὴ χρῆση καὶ ἀπὸ τους τρεῖς ποιητὲς στίχων οἱ ὁποῖοι ἐπαναλαμβάνονται στὴ σειρά. Παρατηροῦμε πολλὲς περιπτώσεις δύο, τριῶν ἢ καὶ περισσότερων ἀκόμη στίχων σὲ ῥυθμικὴ ἀκολουθία ἴδιων δομικῶν σχημάτων. Δὲν θὰ μπορούσαμε βέβαια νὰ ἰσχυρισθοῦμε ὅτι αὐτὴ ἡ χρῆση ὀφείλεται στὴν ἁρμονία¹⁷. οὔτε οἱ ἐπαναλήψεις στίχων ὀφείλονται σὲ κάποια νοηματικὴ ἢ συντακτικὴ συνάφεια. Μὲ αὐτὲς τὶς ἀκολουθίες ἐνισχύεται πιθανότατα ἡ ῥυθμικὴ κανονικότητα τοῦ δακτυλικοῦ ἑξαμέτρου, τὸ αἰσθητικὸ ὅμως ἀποτέλεσμα, ποὺ προκύπτει ἀπὸ τὴν ἐπανάληψη μορφικῶς ὁμοίων στίχων, εἶναι ἡ μονοτονία. Ἐπιπλέον, συχνὰ οἱ ἀλληλοδιάδοχοι στίχοι ἔχουν τὴν ἴδια τομὴ, ὅποτε ἡ ῥυθμικὴ μονοτονία καθίσταται ἐντονότερη.

Ὅσον ἀφορᾷ τὸν Μουσαῖο, μὲ τὴν ἴδια μορφὴ ἀπαντοῦν 26 ἀκολουθίες δύο στίχων, ἑννέα τριῶν, μία περίπτωση τεσσάρων στίχων, καθὼς καὶ τρεῖς ἀκολουθίες πέντε στίχων στὴ σειρά. Συνολικὰ δηλαδή διαπιστώνουμε ὅτι οἱ 98

¹⁵ Εἶναι ἀξιοσημεῖωτο τὸ ὅτι καὶ ὁ Κόιντος Σμυρναῖος ἔχει καὶ αὐτὸς ἕναν μόνον στίχο μὲ τέσσερις σπονδείους (6. 365).

¹⁶ Οἱ τέσσερις σπονδεῖοι στὴ σειρά τίθενται γιὰ ὑφολογικοὺς λόγους σὲ συνδυασμὸ μὲ τὸν προηγούμενο στίχο 460 (*Ἄλλ' ἴθι, μηδ' ἔτι τοι μελέτω Πριάμοιο γέροντος*), ποὺ εἶναι ὀλοδάκτυλος, οἱ σπονδεῖοι ἀναδεικνύουν ἐντονα καὶ ἐμφατικὰ τὸ πολυσύνδετο σχῆμα καὶ τονίζουν τὴ συμφορὰ τῆς Ἑλένης, τὴν ὁποία δολίως ἡ Ἀφροδίτη τὴν ἐπιστρέφει στὸν Μενέλαο.

¹⁷ Πβ. Ferrari, ὁ.π., σ. 130· ὁ μελετητὴς ἀναφέρει σχετικὰ μὲ τὸν Τριφιόδωρο ὅτι ἡ συνήθεια νὰ ἐπαναλαμβάνει τὶς ἴδιες φόρμες σὲ ἀκολουθία στίχων δὲν γίνεται χάριν τῆς ἁρμονίας, χωρὶς νὰ ἐπιχειρεῖ νὰ δώσει κάποια ἐξήγηση.

ἀπὸ τοὺς 343 ἑξαμέτρους τοῦ ἔργου τοῦ Μουσαίου βρίσκονται σὲ ἀκολουθία δύο, τριῶν, τεσσάρων ἢ πέντε στίχων. Οἱ περισσότερες περιπτώσεις ἀφοροῦν ἐπαναλήψεις ὀλοδάκτυλων ἑξαμέτρων. Συγκεκριμένα παρατηροῦμε τὶς ἀκόλουθες περιπτώσεις:

α. ἀκολουθίες δύο στίχων :

ὀλοδάκτυλοι (δδδδδσ)¹⁸: στ. 8-9, 16-17, 24-25, 31-32, 54-55, 81-82, 104-105, 111-112, 120-121, 141-142, 147-148, 188-189, 198-199, 218-219, 305-306, 317-318, 324-325 καὶ 335-336.

δσδδδσ¹⁹: στ. 13-14, 85-86 καὶ 109-110.

σδδδδσ: στ. 272-273 (μὲ τὴν ἴδια τομή).

δδδδσδ: στ. 168-169 (μὲ τὴν ἴδια τομή).

δσδσδσ: στ. 310-311 καὶ 333-334 (ἴδια τομή).

δδσδδσ: στ. 36-37 (ἴδια τομή).

β. ἀκολουθίες τριῶν στίχων :

ὀλοδάκτυλοι: στ. 47-49, 125-127, 136-138, 178-180 καὶ 267-269 (ὅλοι οἱ στίχοι ἔχουν τὴν ἴδια τομή).

δσδδδσ²⁰: στ. 26-28, 88-90 καὶ 295-297.

δδδσδσ: στ. 319-321 (μὲ τὴν ἴδια τομή).

γ. ἀκολουθίες τεσσάρων στίχων :

ὀλοδάκτυλοι: στ. 209-212 (ὅλοι οἱ στίχοι ἔχουν τὴν ἴδια τομή).

δ. ἀκολουθίες πέντε στίχων :

ὀλοδάκτυλοι²¹: στ. 69-73, 152-156 καὶ 191-195.

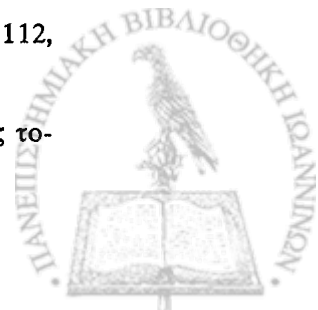
Ὅσον ἀφορᾷ τὸν Κόλλουθο, παρατηροῦμε 37 μορφικὲς ἀκολουθίες δύο στίχων στὴ σειρὰ καὶ ἕξι ἀκολουθίες τριῶν. Συνολικὰ δηλαδὴ οἱ 92 ἀπὸ τοὺς 394 ἑξαμέτρους τοῦ ἔργου τοῦ ἐν λόγῳ ποιητῆ βρίσκονται σὲ ἀκολουθία δύο ἢ

¹⁸ Ὅλες οἱ περιπτώσεις στίχων ἔχουν τὴν ἴδια τομή, ἐκτὸς ἀπὸ τοὺς στ. 31-32, 54-55, 111-112, 218-219, 305-306 καὶ 317-318.

¹⁹ Ἰδια τομή ἔχουν οἱ στ. 13-14 καὶ 109-110, ἐνῶ διαφορετικὴ οἱ στ. 85-86.

²⁰ Ἰδια τομή ἔχουν οἱ στ. 295-297, ἐνῶ οἱ στ. 26-28 καὶ 88-90 ἔχουν διαφορετικὴ ὁ καθένας τομή.

²¹ Ἰδια τομή ἔχουν οἱ στ. 152-156, ἐνῶ διαφορετικὴ οἱ στ. 69-73 καὶ 191-195.

τριῶν στίχων. Δὲν παρουσιάζονται ἀκολουθίες περισσότερων στίχων, ὅπως εἶδαμε στὸν Μουσαῖο. Στὸν Κόλλουθο, οἱ περισσότερες περιπτώσεις ἀφοροῦν στίχους κυρίως τοῦ σχήματος δσδδδσ, ἀλλὰ καὶ ὀλοδάκτυλους ἑξαμέτρους, καθὼς καὶ στίχους τοῦ σχήματος σδδδδσ. Συγκεκριμένα ἔχουμε:

α. ἀκολουθίες δύο στίχων:

ὀλοδάκτυλοι²²: στ. 79-80, 158-159, 163-164, 171-172, 176-177, 248-249, 298-299, 360-361 καὶ 387-388.

δσδδδσ²³: στ. 2-3, 77-78, 92-93, 114-115, 128-129, 160-161, 203-204, 258-259, 305-306, 316-317, 349-350, 352-353 καὶ 383-384.

σδδδδσ²⁴: στ. 24-39²⁵, 87-88, 186-187, 190-191, 262-263, ἀλλὰ καὶ οἱ στ. 378-375²⁶.

δδδδσδ: στ. 139-140, 232-233 καὶ 270-271 (μὲ τὴν ἴδια τομή).

δσδσδσ²⁷: στ. 49-50, 62-63, 180-181 καὶ 239b-240.

σδδδσδ: στ. 199-200 (μὲ τὴν ἴδια τομή).

δσδδσδ: στ. 245-246 (μὲ τὴν ἴδια τομή).

β. ἀκολουθίες τριῶν στίχων:

ὀλοδάκτυλοι²⁸: στ. 15-17, 167-169, 229-231 καὶ 289-291.

δδδσδσ: στ. 84-86 (μὲ τὴν ἴδια τομή).

δσδσδσ: στ. 44-46 (μὲ τὴν ἴδια τομή).

Στὸ ἔργο τοῦ Τριφιόδωρου συναντοῦμε 64 συνολικὰ περιπτώσεις μορφικῆς ἀκολουθίας δύο στίχων²⁹, δέκα περιπτώσεις μορφικῆς ἀκολουθίας τριῶν

²² Ὅλοι οἱ στίχοι ἔχουν τὴν ἴδια τομή, ἐκτὸς ἀπὸ τοὺς στίχους 79-80 καὶ 158-159, οἱ ὁποῖοι ἔχουν διαφορετικὴ ἢ καθένας τομή.

²³ Ἰδια τομή ἔχουν ὅλοι οἱ στίχοι, ἐκτὸς ἀπὸ τοὺς στίχους 92-93, 128-129 καὶ 258-259, ποὺ ἔχουν διαφορετικὴ τομή.

²⁴ Ἰδια τομή ἔχουν οἱ στ. 24-39, 186-187 καὶ 190-191, ἐνῶ διαφορετικὴ οἱ στ. 87-88, 262-263 καὶ 378-375.

²⁵ Ἡ ἀκολουθία τῶν στ. 24 καὶ 39 ὑφίσταται, καθὼς θεωροῦμε ὀρθὴ λόγῳ νοηματικῆς συνάφειας τοῦ χωρίου τὴ μετάθεση ἀπὸ τὸν Graefe τῶν στ. 39-40 μετὰ ἀπὸ τὸν στίχο 24.

²⁶ Ἰσχύει ἡ ἀκολουθία τῶν στ. 378 καὶ 375, καθὼς ἀποδεχόμεστε τὴ μετάθεση ἀπὸ τὸν Weinberger τοῦ στ. 375 μετὰ ἀπὸ τὸν στ. 378, ὥστε νὰ μὴ διαταράσσεται τὸ νόημα τοῦ χωρίου.

²⁷ Ἰδια τομή ἔχουν οἱ στ. 62-63, 180-181 καὶ 239b-240, ἐνῶ διαφορετικὴ οἱ στ. 49-50.

²⁸ Ὅλες οἱ περιπτώσεις στίχων ἔχουν τὴν ἴδια τομή, ἐκτὸς ἀπὸ τοὺς στ. 289-291.

²⁹ Ὁφείλομε νὰ ἐπισημάνουμε ὅτι σύμφωνα μὲ τὰ δικά μας στοιχεῖα διαφοροποιούμεστε σημαντικὰ ἀπὸ τὸν L. Ferrari (ἴδ., σ. 131), ὁ ὁποῖος σημειώνει μόνον 36 περιπτώσεις: "i gruppi poi di due versi con la stessa forma sono almeno 36 (con la cesura per lo più diversa), per es.: 130 e 131; 291 e 292; 420 e 421". Ἐμεῖς διαπιστώσαμε 64 περιπτώσεις. Ἐξάλλου ἡ ἀναφορὰ τῆς ἀκολουθίας τῶν στίχων 130 καὶ 131 εἶναι λανθασμένη, ἀφοῦ ὁ στ. 130 εἶναι τῆς μορφῆς σδδδδσ,

στίχων³⁰, μία περίπτωση τεσσάρων στίχων στη σειρά, καθὼς καὶ δύο περιπτώσεις πέντε στίχων. Συνολικὰ δηλαδὴ διαπιστώνουμε ὅτι οἱ 172 ἀπὸ τοῦς 691 ἑξαμέτρους τοῦ ἔργου τοῦ Τριφιόδωρου βρίσκονται σὲ ἀκολουθία δύο, τριῶν, τεσσάρων ἢ πέντε στίχων. Συγκεκριμένα παρατηροῦμε τὶς ἀκόλουθες περιπτώσεις:

α. ἀκολουθίες δύο στίχων:

ῥλοδάκτυλοι³¹: στ. 7-8, 12-13, 46-47, 75-76, 92-93, 131-132, 154-155, 169-170, 180-181, 230-231, 258-259, 287-288, 310-311, 339-340, 420-421, 424-425, 442-443, 450-451, 478-479, 564-565, 612-613 καὶ 638-639.

δσδδδσ³²: στ. 10-11, 32-33, 35-36, 82-83, 99-100, 107-108, 115-116, 189-190, 193-194, 274-275, 281-282, 291-292, 345-346, 371-372, 382-383, 385-386, 501-502, 518-519, 566-567, 608-609, 654-655 καὶ 669-670.

σδδδδσ³³: στ. 58-59, 172-173, 182-183, 202-203, 272-273, 343-344, 490-491 καὶ 555-556.

δδδσδσ³⁴: στ. 4-5, 43-44, 96-97, 253-254, 446-447 καὶ 455-456.

δσδσδσ³⁵: στ. 135-136, 226-227 καὶ 552-553.

σδδσδσ³⁶: στ. 109-110, 148-149 καὶ 204-205.

β. ἀκολουθίες τριῶν στίχων.

ῥλοδάκτυλοι³⁷: στ. 186-188, 329-331, 495-497, 507-509 καὶ 578-580.

Ἐνῶ ὁ στίχος 131 εἶναι ῥλοδάκτυλος προφανῶς, ἡ ὀρθὴ ἀκολουθία εἶναι τῶν στίχων 131-132, οἱ ὁποῖοι εἶναι ἀμφότεροι ῥλοδάκτυλοι.

³⁰ Ἐπίσης ἀποκλίνουμε ἀπὸ τὴν ἄποψη τοῦ Ferrari (ῥ.π., σσ. 130-131), ὁ ὁποῖος μετρεῖ μόνις πέντε ἀπὸ τὶς δέκα συνολικὰ περιπτώσεις τριῶν στίχων στη σειρά με τὴν ἴδια μορφή: "315, 316, 317; 329, 330, 331; 398, 399, 400; 514, 515, 516; 578, 579, 580". Στὴν περίπτωση τῶν ῥλοδάκτυλων στ. 315, 316, 317 πρέπει νὰ προστεθεῖ καὶ ὁ προηγούμενος ὁμοῖος στ. 314, ὅποτε ἡ συγκεκριμένη μορφικὴ ἀκολουθία δὲν εἶναι τριῶν, ἀλλὰ τεσσάρων στίχων.

³¹ Ἰδία τομὴ ἔχουν οἱ στ. 7-8, 12-13, 46-47, 75-76, 92-93, 154-155, 169-170, 258-259, 310-311, 420-421, 424-425, 442-443, 478-479 καὶ 638-639, ἐνῶ διαφορετικὴ οἱ στ. 131-132, 180-181, 230-231, 287-288, 339-340, 450-451, 564-565 καὶ 612-613.

³² Ἰδία τομὴ ἔχουν οἱ στ. 32-33, 35-36, 82-83, 99-100, 189-190, 193-194, 274-275, 371-372, 385-386, 501-502, 518-519, 566-567, 608-609, 654-655 καὶ 669-670, ἐνῶ διαφορετικὴ οἱ στ. 10-11, 107-108, 115-116, 281-282, 291-292, 345-346 καὶ 382-383.

³³ Ἰδία τομὴ ἔχουν οἱ στ. 58-59, 172-173, 272-273 καὶ 555-556, ἐνῶ διαφορετικὴ οἱ στ. 182-183, 202-203, 343-344 καὶ 490-491.

³⁴ Ἰδία τομὴ ἔχουν ὅλοι οἱ στίχοι, ἐκτὸς τῶν στ. 455-456 ποὺ ἔχουν διαφορετικὴ τομὴ.

³⁵ Οἱ στ. 135-136 καὶ 552-553 ἔχουν ἴδια τομὴ, ἐνῶ οἱ στ. 226-227 διαφορετικὴ.

³⁶ Οἱ στ. 204-205 ἔχουν ἴδια τομὴ, ἐνῶ οἱ στ. 109-110 καὶ 148-149 διαφορετικὴ.

³⁷ Ἰδία τομὴ ἔχουν ὅλοι οἱ στίχοι, ἐκτὸς τῶν στ. 507-509 ποὺ ἔχουν διαφορετικὴ τομὴ πβ. Ferrari, ῥ.π., σ. 130-131.

δσδδδσ³⁸: στ. 214-216, 302-304, 398-400 καὶ 416-418.

δ̄σδσδσ: στ. 514-516 (μὲ τὴν ἴδια τομή).

γ. ἀκολουθίες τεσσάρων στίχων.

όλοδάκτυλοι: στ. 314-317³⁹.

δ. ἀκολουθίες πέντε στίχων.

όλοδάκτυλοι: στ. 206-210 (μὲ τὴν ἴδια τομή).

δσδδδσ: στ. 267-271 (μὲ διαφορετικὴ τομή).

Ἀπὸ τὰ παραπάνω στοιχεῖα διαπιστώνουμε ὅτι ἡ συχνὴ ἀκολουθία τῶν δομικῶν σχημάτων ἑξαμέτρων μὲ τὴν ἴδια μορφὴ παρουσιάζει μεγάλη συχνότητα. Ἀναλογικῶς σὲ ἀκολουθία βρίσκεται ἕνας πρὸς 3,5 στίχους τοῦ Μουσαίου καὶ περίπου ἕνας πρὸς τεσσέρις στίχους τῶν Κολλούθου καὶ Τριφιδώρου. Ἀπὸ μία πρόχειρη διερεύνηση τῶν μορφικῶν ἀκολουθιῶν στίχων στὰ Διονυσιακά τοῦ Νόννου, μπορεῖ νὰ διαπιστωθεῖ ἡ ἴδια πρακτικὴ. Πιθανῶς αὐτὸ ὀφείλεται στὸν περιορισμὸ τῶν σχημάτων τοῦ ἑξαμέτρου καὶ φαίνεται ὅτι τείνει νὰ γίνῃ «μανιερισμός» κατὰ τὴν ὕστερη ἀρχαιότητα.

3. Ἄλληλοδιάδοχοι σπονδεῖοι

Ὡς γνωστὸν, ὁ Νόννος ἀποφεύγει τὴ διαδοχὴ δύο σπονδείων στὴ σειρὰ μέσα στὸν ἴδιο στίχο. Ἐπιτρέπει ἀλληλοδιάδοχους σπονδεῖους σὲ ἐλάχιστες μόνον περιπτώσεις στὸν δεῦτερο καὶ τρίτο πόδα⁴⁰ – ἐκεῖ δηλαδὴ ὅπου ὑπάρχει ἡ κύρια τομὴ⁴¹ τοῦ στίχου – σὲ ποσοστὸ 0,43 %⁴². Ὁ Μουσαῖος διαφοροποιεῖται ἐλάχιστα ἀπὸ αὐτὴν τὴ χρῆση τοῦ δασκάλου του. Ἐπιτρέπει δύο σπονδεῖους διαδοχικὰ στὸν δεῦτερο καὶ τρίτο πόδα – οἱ ὁποῖοι χωρίζονται ἀπὸ πενθημιμε-

³⁸ Ἰδια τομὴ ἔχουν οἱ στίχοι 214-216 καὶ 398-400, ἐνῶ διαφορετικὴ οἱ στ. 302-304 καὶ 416-418· πβ. Ferrari, ὁ.π.

³⁹ Οἱ στ. 314-316 ἔχουν κατὰ τρίτον τροχαῖον τομὴ, ἐνῶ ὁ στ. 317 πενθημιμερῆ· προφανῶς εἶναι λαθασμένη ἢ ἀναφορὰ τοῦ Ferrari (ὁ.π.) ὅτι οἱ στίχοι 315, 316, 317 ἔχουν τὴν ἴδια τομὴ.

⁴⁰ Βλ. παραπάνω, κεφ. πρῶτο, σ. 25, 3β.

⁴¹ Σὲ κάθε περίπτωσι δηλαδὴ οἱ ἀλληλοδιάδοχοι σπονδεῖοι χωρίζονται ἀπὸ πενθημιμερῆ τομὴ· βλ. Keydell, ὁ.π., σ. 37*, 11.

⁴² Βλ. παραπάνω, σ. 25, ὑπόσημ. 36.

ρη τομή - με ένα κάπως πιο αυξημένο ποσοστό (0,88 %)⁴³ από εκείνο του Νόννου· επιπλέον, παρουσιάζει κατ' εξαίρεση και έναν ακόμη στίχο αλληλοδιάδοχων σπονδείων στον πρώτο και δεύτερο πόδα⁴⁴. Όσον αφορά τον Μουσαίο, έχουμε παρατηρήσει ότι σε όλες τις περιπτώσεις αλληλοδιάδοχων σπονδείων αυτός απαγορεύει τέλος λέξεως ανάμεσα στους πόδες που καλύπτονται από δύο συνεχείς σπονδείους· με άλλα λόγια, υπάρχει ζευγάρι.

Ός προς τη χρήση αλληλοδιάδοχων σπονδείων στον ίδιο στίχο, ο Κόλλουθος διαφοροποιείται σημαντικά από τον Νόννο. Χρησιμοποιεί συχνότερα συνεχείς σπονδείους στον δεύτερο και τρίτο πόδα· παρατηρούνται 11 περιπτώσεις του σχήματος δσσδσ (στ. 61, 127, 132, 137, 146, 205, 236, 241, 282, 365 και 370), καθώς και δύο επιπλέον περιπτώσεις σπονδειαζόντων στίχων του σχήματος δσσδσ (στ. 21 και 32). Όλοι οι στίχοι παρουσιάζουν πενθημιμερή τομή, σύμφωνα με τον προαναφερόμενο κανόνα που ισχύει και στον Νόννο. Έτσι, ο Κόλλουθος παρουσιάζει 13 συνολικά στίχους με αλληλοδιάδοχους σπονδείους στον δεύτερο και τρίτο πόδα σε ποσοστό που άγγιζει το 3,3 %, γεγονός που τον διακρίνει αισθητά από τον ποιητή των Διονυσιακών και από τον Μουσαίο.

Προσέτι, παρουσιάζει μία περίπτωση συνεχών σπονδείων στους δύο πρώτους πόδες (στ. 13) - οι όποιοι χωρίζονται από τριημιμερή τομή - και μία ακόμη στον τρίτο και τέταρτο πόδα (στ. 83)⁴⁵. Όμως, πρέπει να επισημανθεί ότι και ο Κόλλουθος σε καμία περίπτωση αλληλοδιάδοχων σπονδείων δεν επιτρέπει τέλος λέξεως ανάμεσα σε δύο συνεχείς πόδες⁴⁶, και σε αυτήν την περίπτωση παρατηρείται πάντοτε ζευγάρι.

⁴³ Πρόκειται για τους στίχους 10, 19 και 213 του σχήματος δσσδσ.

⁴⁴ Πρόκειται για τον στίχο 342 του σχήματος σσδδδσ: *Κὰ δ' Ἡρῶ τέθνηκε σὺν ὀλλυμένῳ παρακοίτῃ* ἡ ὀρθότητα τοῦ στίχου αὐτοῦ ἔχει ἀμφισβητηθεῖ ἀπὸ ὀρισμένους μελετητές. Τὰ περισσότερα χειρόγραφα παραδίδουν τὴ γραφή *καδδ'*, ἢ *καδδ'*, ἢ *καδ'* (πβ. Νόννου *Διονυσιακῶν* 40, 113: *καδ' ἐμὲ χήρην ἔλλιπες*). Διαφορετικὰ παραδίδεται ἡ γραφή *καὶ δὲ ἐρῶ* σὺν κώδικα T (Vossianus gr. Q 59 ca. 1500, σύμφωνα με τὴν ἔκδοση τοῦ Orsini). Ὁ Scheindler πρότεινε τὴ διόρθωση *καὶ διερῶ*, ἐνῶ ὁ Ludwig στὴν ἔκδοσή του τοῦ Μουσαίου διόρθωσε *καὶ διερῆ*. Ὁ Orsini καὶ ὁ Kost στίς ἔκδόσεις τους τοῦ Μουσαίου υἱοθετοῦν τὴ γραφή *καδδ'* ποὺ παραδίδεται ἀπὸ τὰ περισσότερα χειρόγραφα. Συμφωνώντας με τοὺς δύο τελευταίους ἔκδοτες, θεωροῦμε ὀρθότερη τὴ γραφή ποὺ παραδίδουν οἱ περισσότεροι κώδικες. Ἄλλωστε, ὅπως ἀναφέρει ὁ Kost στὴν εἰσαγωγή τῆς ἔκδοσής του (*Musaios. Hero und Leander*, Bonn 1971, σ. 54) - θεωρώντας ἄδικη τὴν ἀμφισβήτηση τοῦ στίχου - «ὁ διπλὸς σπονδεῖος στὴν ἀρχὴ θέλει νὰ ἐκφράσει ἕνα συγκεκριμένο ἦθος». Ἐξάλλου καὶ ὁ Νόννος καταφεύγει σὲ αὐτὴ τὴ διέξοδο: χρησιμοποιεῖ αλληλοδιάδοχους σπονδείους στὴν ἀρχὴ τοῦ στίχου, λόγω συσσώρευσης κυρίων ὀνομάτων (βλ. παραπάνω, σ. 25, ὑποσημ. 37).

⁴⁵ Στὸν στίχο αὐτὸν οἱ σπονδεῖοι χωρίζονται ἀπὸ ἐφθημιμερῆ τομή.

⁴⁶ Βλ. Nardelli, M. L., "L' esametro di Colluto", ὀ.π., σ. 325.

Ὁ Τριφιόδωρος, ὡς πρὸς τὴν χρῆση ἀλληλοδιάδοχων σπονδείων, ἔχει ἀπολύτως διαφορετικὴ συμπεριφορά. Σὲ ἀντίθεση πρὸς τὸν Νόννο, ἐπιτρέπει μὲ ἀρκετὴ ἐλευθερία τὴ διαδοχὴ σπονδείων⁴⁷ στὸν πρῶτο καὶ δεῦτερο πόδα. Οἱ δύο πρῶτοι πόδες εἶναι ἡ προσφιλέστερη θέση τοῦ ἑξαμέτρου, στὴν ὁποία ὁ Τριφιόδωρος τοποθετεῖ ἀλληλοδιάδοχους σπονδεῖους⁴⁸. Βρίσκουμε 34 περιπτώσεις στίχων τοῦ σχήματος σσδδδσ (ποσοστὸ 4,92 %)⁴⁹, 14 περιπτώσεις τοῦ σχήματος δσδδσ (2,03 %)⁵⁰, καθὼς καὶ δύο περιπτώσεις σπονδειαζόντων στίχων τοῦ σχήματος σσδδσ (0,29 %)⁵¹. Ἀπὸ τὶς 50 συνολικὰ περιπτώσεις ἀλληλοδιάδοχων σπονδείων⁵² στοὺς δύο πρῶτους πόδες, μόνον στὶς 29 οἱ σπονδεῖοι χωρίζονται ἀπὸ τριημιμερῆ τομῆ. Ἐπομένως, οἱ ἑξάμετροι τοῦ Τριφιόδωρου ποὺ ἔχουν τοὺς δύο πρῶτους πόδες σπονδεῖους ἀγγίζουσιν ἓνα ἀρκετὰ ὑψηλὸ ποσοστὸ τῆς τάξεως τοῦ 7,24 %, τὸ ὁποῖο ἀποτελεῖ ἰσχυρὴ ἔνδειξη γιὰ τὴν διαφορετικὴ κατασκευὴ τοῦ στίχου τοῦ Τριφιόδωρου ἀπὸ ἐκείνη τοῦ Νόννου.

Ἐκτὸς ἀπὸ τὴ διαδοχὴ σπονδείων στοὺς δύο πρῶτους πόδες τοῦ ἑξαμέτρου, ὁ Τριφιόδωρος ἐπιτρέπει ἀλληλοδιάδοχους σπονδεῖους στὸν δεῦτερο καὶ τρίτο πόδα μὲ μικρὴ ὅμως συχνότητα. Βρίσκουμε μόλις πέντε στίχους τοῦ σχήματος δσδδσ (στ. 2, 61, 77, 152 καὶ 474)⁵³. τὸ ποσοστὸ δηλαδὴ 0,72 % τῶν στίχων αὐτῶν τοῦ Τριφιόδωρου εἶναι λίγο ὑψηλότερο ἀπὸ ἐκεῖνο τοῦ Νόννου (0,43 %), βρῖσκεται στὰ ἴδια περίπου ἐπίπεδα μὲ τὸ ποσοστὸ τοῦ Μουσαίου (0,88 %), ἐνῶ παρουσιάζεται ἀρκετὰ μειωμένο σὲ σύγκριση μὲ ἐκεῖνο τοῦ Κολούθου (3,3 %).

Ἐπιπλέον, ὁ Τριφιόδωρος διαφοροποιεῖται ἀκόμη περισσότερο ἀπὸ τὸν Νόννο καὶ τοὺς ἄλλους ὑπὸ μελέτην ποιητῆς, καθὼς παρουσιάζει ἓναν στίχο μὲ

⁴⁷ Πβ. Gerlaud, B., *Triphiodore. La prise d' Iliion* (Budé), Paris 1982, σ. 53.

⁴⁸ Cameron, A., *Claudian. Poetry and Propaganda at the Court of Honorius*, Oxford 1970, σ. 478 κ.έ. ἡ παρατήρηση τοῦ Cameron, ὅτι ὁ Νόννος ποτὲ δὲν ἔχει σπονδεῖους συγχρόνως καὶ στοὺς δύο πρῶτους πόδες, ἐνῶ ὁ Τριφιόδωρος ἔχει συχνά, ἰσχύει πλήρως ὅμως, τὸ ὅτι ποτὲ δὲν ἔχουν οὔτε ὁ Μουσαῖος οὔτε ὁ Κόλλουθος δὲν ἰσχύει, καθὼς εἶδαμε ὅτι καὶ οἱ δύο τους ἔχουν ἀπὸ ἓναν τέτοιο στίχο.

⁴⁹ Συγκεκριμένα, πρόκειται γιὰ τοὺς στίχους 30, 57, 70, 72, 86, 126, 128, 139, 147, 179, 185, 219, 235, 239, 266, 295, 305, 309, 352, 356, 367, 388, 406, 436, 452, 500, 506, 526, 571, 581, 590, 601, 610 καὶ 674. Πβ. Ferrari, L., *Sulla Presa di Ilio di Trifiodoro*, Palermo 1962, σ. 125, ὁ ὁποῖος ἀναφέρει 33 περιπτώσεις, παραλείποντας ἓναν στίχο.

⁵⁰ Βλ. παραπάνω, σελ. 41 (στ. 60, 129, 313, 323, 369, 410, 422, 468, 520, 524, 574, 595, 647 καὶ 651).

⁵¹ Οἱ στίχοι δηλαδὴ 104 καὶ 342.

⁵² Πβ. Gerlaud, δ.π., σελ. 53, ὁ ὁποῖος μετρεῖ 49 ἀπὸ τὶς 50 συνολικὰ περιπτώσεις δύο σπονδείων στὴ σειρά στὴν ἀρχὴ τοῦ ἑξαμέτρου.

⁵³ Σὲ ὅλες τὶς περιπτώσεις ἀλληλοδιάδοχων σπονδείων στὸν δεῦτερο καὶ τρίτο πόδα, ὁ Τριφιόδωρος θέτει πενθημιμερῆ τομῆ, ὅπως κάνει καὶ ὁ Νόννος.

τρεις συνεχείς σπονδείους, πὸν καλύπτουν τοὺς τρεῖς πρώτους πόδες (στ. 543: σσσοδδσ), ἀλλὰ κι ἓναν στίχο με τέσσερις σπονδείους πὸν καλύπτουν τοὺς τέσσερις πρώτους πόδες (στ. 461: σσσοδσ)⁵⁴. οἱ δύο αὐτὲς μορφὲς τοῦ ἑξαμέτρου εἶναι ἀπαγορευτικὲς γιὰ τὸν Νόννο, τὸν Μουσαῖο καὶ τὸν Κόλλουθο καὶ ἀποφεύγονται καὶ ἀπὸ ἄλλους προγενέστερους ποιητές.

Ἐξάλλου, τὸ ζεῦγμα πὸν παρατηρήσαμε ὅτι τηροῦν ὁ Μουσαῖος καὶ ὁ Κόλλουθος, οἱ ὁποῖοι σὲ ὅλες τὶς περιπτώσεις ἀλληλοδιάδοχων σπονδείων ἀπαγορεύουν τέλος λέξεως ἀνάμεσα στοὺς πόδες πὸν καλύπτονται ἀπὸ σπονδείους, δὲν ἔχει καμία ἀπολύτως ἰσχύ στὸν Τριφιόδωρο, καθὼς ἀφθονοῦν οἱ παραβάσεις⁵⁵: π.χ. Ἦδη / καὶ βουλήσι (στ. 57), Ἰδης / ἐξ αὐτῆς (στ. 60), Ἡμῖν / θαλπωραὶ (στ. 128), αὐλοὶ / καὶ φόρμιγγες (στ. 309), ἔστη / παπταίνουσα (στ. 486) κ.ἄ.

4. Σπονδειαζόντες ἑξάμετροι

Ὁ μόνος ποιητὴς τῆς τριάδας, ὁ ὁποῖος ἀποκλείει ἀπὸ τὸ ἔργο του τοὺς σπονδειαζόντες στίχους, εἶναι ὁ Μουσαῖος, καθὼς ἀκολουθεῖ εὐλαβικὰ τὸν Νόννο στὴ χρήση τῶν στίχων αὐτῶν⁵⁶. Ὁ Νόννος καὶ οἱ μιμητές του⁵⁷ ἀφαιροῦν τελείως ἀπὸ τὸν ἑξάμετρο τὴ δυνατότητα ἀντικατάστασης τοῦ δακτύλου ἀπὸ σπονδεῖο στὸν πέμπτο πόδα. Ὅπως ἀναφέρει χαρακτηριστικὰ ὁ Ludwig⁵⁸, ὁ τόσο ἀγαπητὸς κάποτε "*versus spondiacus*" εἶναι γιὰ τὸν Νόννο καὶ τοὺς μιμητές του μία ἐντελῶς ἀπαράδεκτη μορφὴ στίχου. Ἀντίθετα, τόσο ὁ Τριφιόδωρος ὅσο καὶ ὁ Κόλλουθος διαφοροποιοῦνται σημαντικὰ, καθὼς καὶ οἱ δύο παρουσιάζουν ἓνα καθόλου ἀμελητέο ποσοστὸ σπονδειαζόντων στίχων: 4,92 % ὁ πρῶτος

⁵⁴ Βλ. παραπάνω, σελ. 42 καὶ ὑποσημ. 16.

⁵⁵ Σὲ σύνολο 52 στίχων με ἀλληλοδιαδόχους σπονδείους, ὁ Τριφιόδωρος θέτει καθαρὰ τέλος λέξεως (σύμφωνα με ὅσα ἔχουμε ὀρίσει ὡς λέξη στὴν εἰσαγωγή, χωρὶς νὰ λαμβάνουμε ὡς ξεχωριστὲς λέξεις ἄρθρα, προθέσεις, κ.τ.δ. βλ. σ. 18 κ.έ.) ἀνάμεσα σὲ ἀλληλοδιαδόχους σπονδείους σὲ 24 περιπτώσεις. Πρόκειται γιὰ τοὺς στίχους: 57, 60, 70, 72, 86, 104, 126, 128, 179, 239, 295, 309, 313, 323, 342, 352, 367, 388, 461, 468, 520, 543, 581 καὶ 596. Στὶς μισὲς σχεδὸν περιπτώσεις ὁ Τριφιόδωρος παραβαίνει τὸν κανόνα πὸν ἰσχύει ἀπόλυτα γιὰ τὸν Μουσαῖο καὶ τὸν Κόλλουθο: ἐπομένως θὰ ἦταν ὀρθό, κατὰ τὴ γνώμη μας, νὰ ὑποστηριχθεῖ ὅτι ὁ Τριφιόδωρος δὲν ἀκολουθεῖ τὸ ζεῦγμα αὐτό.

⁵⁶ Βλ. παραπάνω, κεφ. πρῶτο, σ. 25, 3α.

⁵⁷ Μουσαῖος, Χριστόδωρος, Ἰωάννης ὁ Γάζης, Παῦλος Σιλεντιάριος.

⁵⁸ Ludwig, ὁ.π., σ. 56.

καὶ 4,57 % ὁ δεύτερος⁵⁹, ἀντιστοίχως. Ἐντούτοις, στὴν περίπτωση σπονδειαζόντων ἑξαμέτρου στοὺς δύο αὐτοὺς ποιητὲς παρατηρεῖται πάντοτε βουκολικὴ διαίρεση καὶ ἀκολουθεῖ τετρασύλλαβη λέξη. Ἡ πρακτικὴ αὐτὴ ἐμφανίζεται ἤδη στοὺς ἀλεξανδρινοὺς ποιητὲς⁶⁰, στοὺς ὁποίους ὁμως εἶναι ἐπιτρεπτὲς ἀκόμη καὶ λέξεις τρισύλλαβες μολοσσικοῦ ῥυθμοῦ (---) ἢ καὶ σύνθετοι ῥηματικοὶ τύποι μὲ ἕξι συλλαβὲς τῆς μορφῆς υ υ --- χ, ὅπως ἔχει ἤδη ἐπισημανθεῖ⁶¹.

Ὁ Κόλλουθος σὲ ὅλες τὶς περιπτώσεις σπονδειαζόντων ἑξαμέτρων κλείνει τὸν στίχο μὲ τετρασύλλαβη λέξη⁶². Στὶς 11 ἀπὸ τὶς 18 περιπτώσεις ὁ σπονδειαζὼν στίχος ἐξηγεῖται ἀπὸ τὴν παρουσία κάποιου κύριου ὀνόματος (στ. 21: Ἀμφιτρύτης · στ. 27: Κενταύροιο · στ. 32, 239, 309: Ἀπόλλωνος · στ. 69: Ἐρμῶνα · στ. 179: Ἄτρυτώνη · στ. 194: Ἄτρυτώνης · στ. 212: Παγγαίιοιο · στ. 222: Ἀτρείωνος καὶ στ. 245: Ἀπόλλωνι). Ἐκτὸς τῶν παραπάνω, βρίσκουμε ἑπτὰ ἀκόμη περιπτώσεις σπονδειαζόντων, ἐκ τῶν ὁποῶν οἱ τέσσερις ἔχουν κάποιον ῥηματικὸν τύπο (στ. 65: ληίζεσθαι · στ. 120: εὐνάζοντο · στ. 154: γυμνώσασα καὶ στ. 385: φωνήσασα) καὶ οἱ τρεῖς κάποιον ὀνοματικὸ (στ. 71: ἠβητῆρα · στ. 246: ἠβητῆρος καὶ στ. 325: ἰωχομοῖο).

Ὁ Τριφιόδωρος στὶς 33 ἀπὸ τὶς 34 περιπτώσεις σπονδειαζόντων στίχων, ἀκολουθεῖ τὸν κανόνα καὶ τοποθετεῖ στὸ τέλος τοῦ ἑξαμέτρου τετρασύλλαβη λέξη μετὰ ἀπὸ βουκολικὴ διαίρεση. Μοναδικὴ ἐξαίρεση ἀποτελεῖ ὁ στίχος 222, στὸ τέλος τοῦ ὁποῖου ὁ Τριφιόδωρος τοποθετεῖ τὸν ἑξασύλλαβο τύπο *περικυκλώσαντες* (υ υ --- χ), ἀκολουθώντας τὸ παράδειγμα τοῦ Καλλιμάχου⁶³. Ὁ σπονδειαζὼν ἑξάμετρος ἐξηγεῖται ἀπὸ τὴν παρουσία κάποιου κύριου ὀνόματος μόνον σὲ δύο περιπτώσεις (στ. 341: *Εἰλειθυῖς* καὶ στ. 641: Ἀπόλλωνος), ἐνῶ σὲ

⁵⁹ Πβ. Ludwich, A., *De hexametris poetarum Graecorum spondiacis* (Diss.), Halle 1866, σελ. 14-15· ὁ Ludwich ὑπολογίζει μίαν περίπτωσιν λιγότερη γιὰ τοὺς σπονδειαζόντες τοῦ Κόλλουθου (17 ἀντὶ γιὰ 18), πιθανῶς βασιζόμενος σὲ παλαιότερη ἐκδοσὴ, τὸν ὁποῖον ἀκολουθεῖ καὶ ὁ West (*Greek Metre*, δ.π., σ. 178). Ἡ Nardelli ὁμως (δ.π., σσ. 324-325) παραθέτει τὸν ἴδιον μὲ ἡμᾶς ἀριθμὸν σπονδειαζόντων ἑξαμέτρων τοῦ ἐν λόγῳ ποιητῆ.

⁶⁰ Ἐνδεικτικῶς ἀναφέρουμε τὰ ποσοστὰ σπονδειαζόντων στίχων σὲ προγενέστερους ποιητὲς: Ἄρατος 17%, Καλλιμάχος 7%, Ἀπολλώνιος 8%, Διονύσιος Περιγηγῆτης 10%, Κόιντος Σμυρναῖος 7% (βλ. West, δ.π., σ. 154 καὶ σ. 178· γιὰ τὸν Κόιντο Σμυρναῖο, πβ. Vian, *Recherches sur les Posthomeric de Quintus de Smyrne*, δ.π., σ. 246, ὅπου δίδεται ἓνα ποσοστὸ 6,7% κατὰ μέσο ὄρο). Παρατηρεῖται ἐπομένως μίαν τάση σταδιακῆς μείωσης τοῦ ποσοστοῦ τῶν σπονδειαζόντων στίχων ἀπὸ τὴν ἑλληνιστικὴ ἐποχὴ ἕως τὴν ὀλοκληρωτικὴ ἐξαφάνισή τους στὸν Νόννο.

⁶¹ Βλ. West, δ.π., σ. 154: "They usually end with a four-syllable word, or a compound verb of the form υ υ --- χ, less often with a trisyllable".

⁶² Οἱ μόνες τετρασύλλαβες λέξεις διασπόμεναι ῥυθμοῦ (---) ἀπαντοῦν στὰ ἔργα τῶν Κόλλουθου καὶ Τριφιόδωρου καὶ βρίσκονται στὸ τέλος τῶν σπονδειαζόντων ἑξαμέτρων τους, καλύπτοντας τοὺς δύο τελευταίους πόδες τοῦ στίχου· βλ. παρακάτω, σ. 87.

⁶³ Βλ. West, δ.π., σ. 154.

τρεις ακόμη περιπτώσεις υπάρχει κάποιος άλλος ονοματικός τύπος (στ. 21: *έλκυθμοῖσι* · στ. 133: *ὄμφητῆρος* καὶ στ. 354: *ὄρχηθμοῖο*). Στις υπόλοιπες 28 περιπτώσεις σπονδειαζόντων ἑξαμέτρων ἀπαντᾷ κάποιος τετρασύλλαβος ῥηματικός τύπος (στίχοι 23, 50, 85, 104, 125, 178, 251, 260, 336, 342, 355, 402, 415, 434, 454, 464, 488, 522, 548, 551, 587, 592, 611, 622, 623, 645 καὶ 680), πράγμα ποὺ μᾶς παραπέμπει στὴν πρακτικὴ τῶν ἀλεξανδρινῶν ποιητῶν⁶⁴.

Ἄξιοσημείωτο εἶναι ὑφολογικῶς ὅτι ἀλληλοδιάδοχοι σπονδειαζόντες στίχοι παρουσιάζονται στὸν Κόλλουθο μία φορά (στ. 245-246) καὶ στὸν Τριφιδωρο δύο φορές (στ. 341-342 καὶ στ. 622-623).

5. Χρήση καὶ κατανομὴ τοῦ σπονδείου στὸν στίχο⁶⁵

Ὅπως προαναφέρθηκε, ὁ Νόννος δὲν ἐπιτρέπει στὸν ἴδιο στίχο περισσότερους ἀπὸ ἓναν σπονδεῖο πρὶν κι ἀπὸ ἓναν μετὰ ἀπὸ τὴν κύρια τομὴ τοῦ ἑξαμέτρου⁶⁶. Ὁ κανόνας αὐτὸς ἀκολουθεῖται σχεδὸν ἀπαρέγκλιτα ἀπὸ τὸν Μουσαῖο σὲ ποσοστὸ 98 %, μὲ μοναδικὲς ἐξαιρέσεις τοὺς στίχους 42, 130 καὶ 237 (στοὺς ὁποίους καλύπτεται ἀπὸ σπονδεῖο ὁ πρῶτος καὶ ὁ τρίτος πύς), τοὺς ἀλληλοδιάδοχους σπονδεῖους τῶν στίχων 10, 19 καὶ 213 (μὲ σπονδεῖο τὸν δεῦτερο καὶ τρίτο πόδα) καὶ τοῦ στίχου 342 (μὲ σπονδεῖο τὸν πρῶτο καὶ δεῦτερο πόδα)⁶⁷. Ἀντίθετα, τόσο ὁ Κόλλουθος, ὅσο καὶ ὁ Τριφιδωρος, ἀποκλίνουν σὲ σημαντικὸ βαθμὸ ἀπὸ αὐτὸν τὸν κανόνα τοῦ Νόννου· ὁ πρῶτος παραβαίνει τὸν κανόνα σὲ 20 συνολικὰ στίχους μὲ ποσοστὸ 5,07 %⁶⁸, ἐνῶ ὁ δεῦτερος σὲ 61 συνολικὰ στίχους μὲ ποσοστὸ 8,83 %⁶⁹. Προφανῶς, ὁ Κόλλουθος δὲν τηρεῖ τὸν περιορισμὸ αὐτὸν τοῦ Νόννου στὸν ἑξάμετρο καὶ κατὰ πᾶσα πιθανότητα ὁ Τριφιδωρος τὸν ἀγνοεῖ πλήρως, ὄντας καὶ σὲ αὐτὴν τὴν περίπτωσι ἐγγύτερα στὴν πρακτικὴ τῶν ποιητῶν τῆς ἑλληνιστικῆς ἐποχῆς, ποὺ ἐκφράζουν ἀπλῶς μί-

⁶⁴ Στὰ εἰδύλλια τοῦ Θεοκρίτου ὁ τετρασύλλαβος ῥηματικός τύπος εἶναι ἀπαράβατος κανόνας σὲ κάθε σπονδειαζόντα στίχο. Βλ. West, ὁ.π.

⁶⁵ Ὅσον ἀφορᾷ τὴν τοποθέτησι τῶν λέξεων σπονδειακῆς μορφῆς σὲ συγκεκριμένα σημεῖα τοῦ ἑξαμέτρου στοὺς μελετώμενους ποιητές, βλ. παρακάτω, κεφ. τρίτο, σ. 80 κ.έ.

⁶⁶ Βλ. παραπάνω, κεφ. πρῶτο, σ. 25, 3γ καὶ ὑποσ. 38.

⁶⁷ Βλ. παραπάνω, σ. 47 καὶ ὑποσημ. 44.

⁶⁸ Βλ. παραπάνω, τὰ σχήματα 8, 9, 11, 12 καὶ 18 τοῦ πίνακα 2.1, σ. 39.

⁶⁹ Βλ. παραπάνω, τὰ σχήματα 8, 9, 10, 11, 13, 14 καὶ 19 τοῦ πίνακα 2.1, σ. 39.

α κλιμακωτή τάση περιορισμού τῆς χρήσης σπονδείων στὸν ἑξάμετρο⁷⁰.

Ὅσον ἀφορᾷ τὴν ἀναλογία δακτύλων καὶ σπονδείων συνολικὰ καὶ σὲ κάθε πόδα χωριστά, θὰ μπορούσαμε νὰ παρατηρήσουμε τὰ ἀκόλουθα: ὡς γνωστόν, ὁ Νόννος περιορίζει αἰσθητὰ τὴ χρήση τοῦ σπονδείου στὸν ἑξάμετρο τοῦ ὅπως προαναφέρθηκε, ἀποκλείει ἐντελῶς τὸν σπονδεῖο στὸν πέμπτο πόδα τοῦ ἑξαμέτρου καὶ τὸν ἀποφεύγει στὸν τρίτο. Συχνότερα ἐπιτρέπει τὸν σπονδεῖο στὸν δεύτερο ἀλλὰ καὶ τὸν τέταρτο πόδα, ἐνῶ τὸν τοποθετεῖ μὲ φειδῶ στὸν πρῶτο. Ἐνδεικτικῶς, ἡ ἀναλογία δακτύλων καὶ σπονδείων στοὺς πέντε πρώτους πόδες εἶναι συνολικὰ περίπου 85% πρὸς 15 % ἀντιστοίχως καὶ προκύπτουν τὰ ἀκόλουθα ποσοστὰ τοῦ πίνακα (2.2) γιὰ τὰ δύο πρώτα βιβλία τῶν Διονυσιακῶν⁷¹:

Πίνακας 2.2

Πόδες	1ος	2ος	3ος	4ος	5ος
δάκτυλοι	87 %	67 %	97 %	71 %	100 %
σπονδεῖοι	13 %	33 %	3 %	29 %	0 %

Στὸν ἀκόλουθο πίνακα (2.3) παρουσιάζουμε τὴν ἀναλογία δακτύλων καὶ σπονδείων στοὺς πέντε πρώτους πόδες, ὅπως αὐτὴ ἐμφανίζεται στοὺς τρεῖς ποιητὲς ποὺ ἐξετάζουμε. Μποροῦμε κατ' ἀρχὰς νὰ παρατηρήσουμε ὅτι καὶ στοὺς τρεῖς ποιητὲς ὑπερέχουν συντριπτικὰ οἱ δάκτυλοι ἀπὸ τοὺς σπονδεῖους, τὴν ἀναλογία ὅμως τοῦ Νόννου τὴν ἐφαρμόζει μόνον ὁ Μουσαῖος, σχεδὸν σὲ ἀπόλυτο βαθμὸ. Ἡ ἀναλογία δακτύλων πρὸς σπονδεῖους στὸν Μουσαῖο εἶναι 84,66 % πρὸς 15,43 % ἀντιστοίχως καὶ ταυτίζεται σχεδὸν μὲ ἐκείνην τῶν δύο πρώτων βιβλίων τῶν Διονυσιακῶν τοῦ Νόννου (85 % πρὸς 15 %). Ἀντιθέτως, τόσο ὁ Κόλλουθος⁷², ὅσο καὶ ὁ Τριφιόδωρος⁷³, παρουσιάζουν ἀξιοσημεῖωτα αὐξημένο τὸ ποσοστὸ τῶν σπονδείων σὲ σύγκριση πρὸς τὸν Νόννο καὶ τὸν Μουσαῖο (21,07 % ὁ Κόλλουθος καὶ 20,58 % ὁ Τριφιόδωρος).

⁷⁰ Ἡ περιοριστικὴ αὐτὴ τάση μᾶλλον δὲν ἔχει παγιωθεῖ πλήρως κατὰ τὴν ἐποχὴ τοῦ Τριφιόδωρου· ἐπομένως ἡ χρήση τοῦ σπονδείου ἀπὸ τὸν Τριφιόδωρο ἀποτελεῖ ἀκόμη μὴ ἐνδειξη γιὰ τὴν προωμότερη χρονολόγησή του.

⁷¹ Τα στατιστικὰ στοιχεῖα γιὰ τὸν Νόννο προκύπτουν ἀπὸ τὴ μελέτη τοῦ Ludwig, *Aristarhs Homerische Textkritik*, δ.π., σ. 329 κ.έ.: πβ. καὶ West, δ.π., σ. 178.

⁷² Βλ. Nardelli, δ.π., σ. 324.

⁷³ Πβ. Ferrari, δ.π., σ. 129 κ.έ.

Πίνακας 2.3

Πόδες		Μουσαῖος	Κόλλουθος	Τριφιόδωρος
I.	δάκτυλοι:	272 (79,30 %)	319 (80,96 %)	502 (72,65 %)
	σπονδείοι:	71 (20,70 %)	75 (19,04 %)	189 (27,35 %)
II.	δάκτυλοι:	253 (73,76 %)	235 (59,64 %)	412 (59,62 %)
	σπονδείοι:	90 (26,24 %)	159 (40,36 %)	279 (40,38 %)
III.	δάκτυλοι:	324 (94,46 %)	365 (92,64 %)	667 (96,53 %)
	σπονδείοι:	19 (5,54 %)	29 (7,36 %)	24 (3,47 %)
IV.	δάκτυλοι:	260 (75,80 %)	260 (65,99 %)	506 (73,23 %)
	σπονδείοι:	83 (24,20 %)	134 (34,01 %)	185 (26,77 %)
V.	δάκτυλοι:	343 (100 %)	376 (95,43 %)	657 (95,08 %)
	σπονδείοι:	-	18 (4,57 %)	34 (4,92 %)
Σύνολο:	δάκτυλοι:	1452 (84,66 %)	1555 (78,93 %)	2744 (79,42 %)
	σπονδείοι:	263 (15,34 %)	415 (21,07 %)	711 (20,58 %)

Ἡ προσφιλέστερη θέση τοῦ ἑξαμέτρου γιὰ τὴν τοποθέτηση σπονδείου εἶναι ὁ δεύτερος πούς καὶ γιὰ τοὺς τρεῖς ποιητές· ἐνῶ ὅμως ὁ Μουσαῖος φαίνεται πρὸς φειδωλὸς ἀπὸ τὸν Νόννο, καθὼς παρουσιάζει στὸ ἔργο του ἕνα ποσοστὸ 26,24 % (33 % ὁ Νόννος), τόσο ὁ Κόλλουθος, ὅσο καὶ ὁ Τριφιόδωρος, παρουσιάζουν ἕνα ἄρκετὰ μεγαλύτερο ποσοστὸ πὸν ὑπερβαίνει τὸ 40 %.

Ὅσον ἀφορᾷ τὴν δεύτερη κατὰ σειρὰν πρὸς προσφιλή θέση στὸν ἑξάμετρο γιὰ τὴν τοποθέτηση σπονδείου, τὴν προτίμηση τοῦ Νόννου στὸν τέταρτο πόδα (29 %) μιμοῦνται μόνον ὁ Μουσαῖος καὶ ὁ Κόλλουθος, καθὼς παρουσιάζουν σπονδεῖο στὸν πόδα αὐτὸν σὲ ποσοστὸ 24,2 % ὁ πρῶτος καὶ - ἄρκετὰ πρὸς αὐξημένο - 34,01 % ὁ δεύτερος. Ὁ Τριφιόδωρος, ἂν καὶ προσεγγίζει τὸ ποσοστὸ τοῦ Νόννου στὸν τέταρτο πόδα καθὼς στὸ 26,77 % τῶν στίχων του ἔχει σπονδεῖο, ἐντούτοις ἀπομακρύνεται ἀπὸ αὐτόν, ἀφοῦ ὁ τέταρτος πούς δὲν εἶναι ἡ δεύτερη κατὰ σειρὰν προσφιλέστερή του θέση γιὰ τὴν τοποθέτηση τοῦ σπονδείου, ἀλλὰ ὁ πρῶτος. Τὸ γεγονὸς αὐτὸ τὸν διαφοροποιεῖ σημαντικὰ ἀπὸ τὸν Νόννο.

Ὁ Μουσαῖος καὶ ὁ Κόλλουθος ἀκολουθοῦν τὸ παράδειγμα τοῦ Νόννου καὶ θέτουν σπονδεῖο στὸν πρῶτο πόδα σὲ ποσοστὸ 20,7 % ὁ πρῶτος καὶ 19,04 % ὁ δεύτερος. Ἄν καὶ τὸ ποσοστὸ τοῦ Μουσαίου καὶ τοῦ Κολλούθου παρουσιάζεται ἀρκετὰ ἀύξημένο σὲ σύγκριση μὲ αὐτὸ τοῦ Νόννου (μόλις 13 %), τὸ ποσοστὸ τοῦ Τριφιόδωρου (27, 35 %) φανερώνει ὅτι αὐτός, προκειμένου νὰ τοποθετήσῃ σπονδεῖο, προτιμᾷ τὸν πρῶτο ἀπὸ τὸν τέταρτο πόδα. Ἡ πρακτικὴ αὐτὴ τοῦ Τριφιόδωρου μᾶς ὁδηγεῖ στὸ συμπέρασμα ὅτι ὁ ποιητὴς βρίσκεται ἐγγύτερα στοὺς λίγο προγενέστερους τοῦ ποιητῆς καὶ εἰδικότερα στὸν Πρόκλο καὶ – κυρίως – στὸν Κόιντο Σμυρναῖο, οἱ ὁποῖοι παρουσιάζουν περίπου τὸ ἴδιο ποσοστὸ σπονδείων σὲ αὐτὴν τὴ θέση τοῦ ἑξαμέτρου (27 %)⁷⁴. Ἐξάλλου, ὅπως ἔχει δεῖξει ὁ Ludwig⁷⁵, οἱ ποιητῆς τῆς αὐτοκρατορικῆς ἐποχῆς θέτουν πιὸ συχνὰ σπονδεῖους στοὺς δύο πρῶτους πόδες τοῦ ἑξαμέτρου. Ἐπομένως, ἐνισχύεται ἴσως μὲ τὸν τρόπο αὐτὸν ἡ θέση μας ὅτι ὁ Τριφιόδωρος, ποὺ συχνὰ βρίσκεται ἐγγύτερα στὸν Κόιντο Σμυρναῖο καὶ ἀπομακρύνεται ἀπὸ τὸν Νόννο⁷⁶, θὰ πρέπει νὰ θεωρεῖται χρονικὰ προγενέστερος τοῦ τελευταίου.

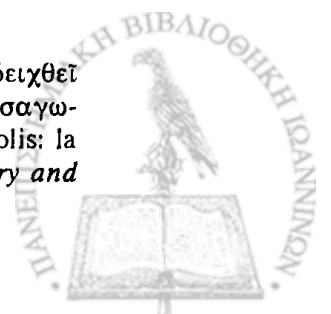
Ὅσον ἀφορᾷ τὴ χρῆση τοῦ σπονδείου στὸν τρίτο πόδα τοῦ ἑξαμέτρου, ἀπὸ τὸ 3 % τοῦ Νόννου ἀπομακρύνεται ἑλαφρῶς ὁ Μουσαῖος μὲ ποσοστὸ 5,54 % σπονδείων σὲ αὐτὴν τὴ θέση καὶ περισσότερο ὁ Κόλλουθος μὲ 7,36 %. Ὁ Τριφιόδωρος παρουσιάζει τὸ ποσοστὸ 3,47 %, ποὺ προσεγγίζει αὐτὸ τοῦ Νόννου. Θὰ μπορούσε αὐτὸ νὰ θεωρηθεῖ ἐνδεικτικὸ τῆς θέσης μας ὅτι ὁ Νόννος στὸ σημεῖο αὐτὸ μιμεῖται τὸν Τριφιόδωρο⁷⁷, καὶ ὄχι τὸ ἀντίθετο. Βέβαια, εἶναι ἀξιοσημείωτη ἡ τάση τοῦ Νόννου καὶ τῶν ποιητῶν τῆς ὕστερης ἀρχαιότητος νὰ ἀποφεύγουν τὴ χρῆση τοῦ σπονδείου καὶ στὸν τρίτο πόδα. Ἡ τάση αὐτὴ στὴν περίπτωση τοῦ Τριφιόδωρου παρουσιάζεται ἀυστηρότερη, καθὼς ἀποφεύγει μὲ μεγαλύτερη ἐπιμέλεια νὰ θέτῃ σπονδεῖο στὸν τρίτο πόδα ἀκόμη περισσότερο ἀπὸ ὅ,τι στὸν πέμπτο, ἀκολουθώντας ἔτσι τὴν πρακτικὴ τοῦ Κόιντου Σμυρναίου. Ὅπως προειπώθηκε, ὁ Τριφιόδωρος ἔχει μόνον στὸ 3,47 % τῶν στίχων του σπονδεῖο στὸν τρίτο πόδα, ἐνῶ ἔχει 4,92 % σπονδειάζοντες ἀντιστοίχως, ὁ Κό-

⁷⁴ Βλ. Ludwig, ὁ.π., σ. 329 κ.έ. καὶ Vian, *Quintus de Smyrne...*, ὁ.π., σ. 227· πβ. West, ὁ.π., σ. 178.

⁷⁵ Ludwig, *Aristarhs Homerische Textkritik*, ὁ.π.

⁷⁶ Βλ. Gerlaud, Β., ὁ.π., σ. 53.

⁷⁷ Μὲ τὴ βοήθεια τοῦ P. Oxy. 2946, ὁ ὁποῖος χρονολογεῖται στὸν 3^ο-4^ο αἰ. μ.Χ., ἔχει ἀποδειχθεῖ ὅτι ὁ Τριφιόδωρος εἶναι ἀρχαιότερος τοῦ Νόννου τουλάχιστον κατὰ ἕναν αἰῶνα (βλ. Εἰσαγωγή, σ. 2). Ἐπίσης βλ. Hernández de la Fuente, D., "Las *Dionisiacas* de Nonno de Panopolis: la apoteosis tardía del dionisismo", *EClás*, τ. 120 (2001), σ. 22 καὶ Cameron, *Claudian. Poetry and Propaganda at the Court of Honorius*, Oxford 1970, σ. 481-482.

ιντος Σμυρναῖος παρουσιάζει σπονδεῖο στὸν τρίτο πόδα σὲ ποσοστὸ 3 %, ἐνῶ τὸ 5 % τῶν στίχων του εἶναι σπονδειάζοντες⁷⁸.

Τέλος, τὴν ἀπόλυτη ἀπαγόρευση ἀπὸ τὸν Νόννο τῆς χρήσης σπονδείου στὸν πέμπτο πόδα τοῦ ἑξαμέτρου ἀκολουθεῖ μόνον ὁ Μουσαῖος. Τόσο ὁ Κόλλουθος, ὅσο καὶ ὁ Τριφιόδωρος, ἐπιτρέπουν σπονδεῖο στὸν πέμπτο πόδα σὲ ἓνα διόλου ἀμελητέο ποσοστὸ (4,57 ὁ Κόλλουθος καὶ 4,92 % ὁ Τριφιόδωρος)⁷⁹.

Συμπερασματικῶς, θὰ μπορούσαμε νὰ ἰσχυρισθοῦμε ὅτι, ὡς πρὸς τὴ χρήση τοῦ σπονδείου στὸν ἑξάμετρο, τὴ συμπεριφορὰ τοῦ Νόννου ἀκολουθεῖ εὐλαβικὰ ὁ Μουσαῖος ὁ Κόλλουθος ἀπομακρύνεται ἐλάχιστα ἀπὸ αὐτὴν, κυρίως σὲ ὅ,τι ἀφορᾷ τὴ χρήση τοῦ σπονδείου στὸν τρίτο πόδα καὶ τὴν ὕπαρξη σπονδειαζόντων στίχων ὁ Τριφιόδωρος διαφοροποιεῖται σημαντικά, προσεγγίζοντας περισσότερο τὴν πρακτικὴ τοῦ Κόιντου Σμυρναίου.

6. Τομές⁸⁰ - Βουκολικὴ Διαίρεση

Ἡ κλιμακωτὴ ὑπερίσχυση τῆς κατὰ τρίτον τροχαῖον τομῆς ἔναντι τῆς πενθημιμεροῦς κορυφώνεται κατὰ τὴν ὕστερη ἀρχαιότητα. Ἡ τάση αὐτὴ ἔχει ἤδη διαμορφωθεῖ ἀπὸ τὸν Καλλιμάχο καὶ τοὺς ποιητὲς τῆς ἑλληνιστικῆς ἐποχῆς⁸¹, κορυφώνεται ὁμως στοὺς ποιητὲς τῆς αὐτοκρατορικῆς περιόδου⁸². Ὅπως παρατηροῦμε στὸν ἀκόλουθο πίνακα (2.4), ἡ θήλεια τομὴ ὑπερέχει συντριπτικὰ καὶ στοὺς τρεῖς μελετώμενους ποιητὲς. Ἐγγύτερα στὸ 82 % τοῦ Νόννου βρῖσκε-

⁷⁸ Vian, Fr., *Quintus de Smyrne*, δ.π., σ. 227 κ.έ. καὶ 246· West, *Greek Metre*, δ.π., σ. 178.

⁷⁹ Γιὰ τὴ χρήση αὐτὴ βλ. παραπάνω ὅσα ἀναφέρονται σχετικὰ μὲ τοὺς σπονδειάζοντες, σ. 49 κ.έ.

⁸⁰ Σχετικὰ μὲ τὴν τοποθέτηση λέξεων συγκεκριμένης προσωδίας πρὶν ἀπὸ τὶς τομὲς τοῦ ἑξαμέτρου, βλ. τὸ ἐπόμενο κεφάλαιο· ὡς πρὸς τὸν τονισμό τους, βλ. κεφ. τέταρτο.

⁸¹ Βλ. West, δ.π., σ. 153· ἐνδεικτικὰ, στὸ 74 % τῶν στίχων τοῦ Καλλιμάχου τίθεται θήλεια τομὴ, καθὼς καὶ στὸ 72 % τῶν στίχων τῶν ἐπυλλίων τοῦ Θεοκρίτου· πβ. ὁμως Raalte, van M., *Rhythm and Metre*, δ.π., σ. 79.

⁸² Κατὰ τρίτον τροχαῖον τομὴ τίθεται στὸ 73 % τῶν στίχων τῶν Ἀλιευτικῶν τοῦ Ὀππιανοῦ (West, δ.π., σ. 177· πβ. Gerlaud, B., *Triphiodore*, δ.π., σ. 54), στὸ 81,14 % τῶν ἑξαμέτρων τοῦ Κόιντου Σμυρναίου (βλ. Vian, Fr., *Recherches...*, δ.π., σ. 228, ὅπου ἀναφέρεται ὅτι τὸ 18,86 % τῶν στίχων τοῦ Κόιντου Σμυρναίου ἔχουν πενθημιμερῆ τομὴ) καὶ στὸ 82 % τῶν στίχων τοῦ Νόννου (βλ. παραπάνω, σ. 22 κ.έ., 1α).

ται πάλι ὁ Μουσαῖος μὲ 80,17 %, ἀλλὰ καὶ ὁ Κόλλουθος καὶ ὁ Τριφιόδωρος μὲ 77,19 % καὶ 77,28 %, ἀντίστοιχα⁸³.

Πίνακας 2.4

Κύρια τομὴ τοῦ στίχου

Τομὲς	Μουσαῖος	Κόλλουθος	Τριφιόδωρος
Κατὰ τρίτον τροχαῖον ἢ θήλεια	275 (80,17%)	304 (77,19 %)	534 (77,28 %)
Πενθημιμερῆς ἢ ἄρρην	68 (19,83 %)	90 (22,84 %)	155 (22,43 %)
Ἐφθημιμερῆς	0	0	2 (0,29 %)

Παρατηροῦμε ὅτι τόσο ὁ Μουσαῖος, ὅσο καὶ ὁ Κόλλουθος, ἐφαρμόζουν πλήρως τὸν κανόνα τοῦ Νόννου⁸⁴ ὡς πρὸς τὴν κύρια τομὴ τοῦ στίχου. Ὅμως ὁ Τριφιόδωρος παρουσιάζει κατ' ἐξαιρέση δύο στίχους χωρὶς κύρια τομὴ στὸν τρίτο πόδα: πρόκειται γιὰ τοὺς στίχους 176 καὶ 181, ποὺ ἔχουν ὡς κύρια τὴν ἐφθημιμερῆ τομὴ⁸⁵ (ἐκ τῶν ὁποίων ὁ πρῶτος στίχος συνοδεύεται καὶ ἀπὸ τριημιμερῆ). Αὐτὴ ὅμως θὰ μπορούσε νὰ δικαιολογηθεῖ λόγῳ τῆς συσσώρευσης κυρίων ὀνομάτων καὶ στίς δύο περιπτώσεις⁸⁶. Ἐκτὸς ἀπὸ τὴν ὑπαρξὴ κυρίων ὀνομάτων, στὸν στίχο 176 (*Εὐρύπυλός τ' Εὐαιμονίδης ἀγαθός τε Λεοντεύς*), διαπιστώνεται μίμηση ἀπὸ τὸν Τριφιόδωρο τοῦ στ. Ε 76 τοῦ Ὁμήρου: *Εὐρύπυλός δ' Εὐαιμονίδης Ὑψήνορα δῖον*⁸⁷.

Ὡς γνωστόν, ἡ κύρια τομὴ τοῦ στίχου στὴν ἐπικὴ ποίηση συνοδεύεται ἀπὸ κάποια δευτερεύουσα συμπληρωματικὴ παύση: τὴν ἐφθημιμερῆ τομὴ ἢ τὴ βουκολικὴ διάρρηση. Κατὰ τὴ διάρκεια τῆς ἱστορίας τοῦ ἑξαμέτρου, διαπιστώνεται μία τάση αὔξεσης τῶν στίχων χωρὶς δευτερεύουσα συμπληρωματικὴ παύ-

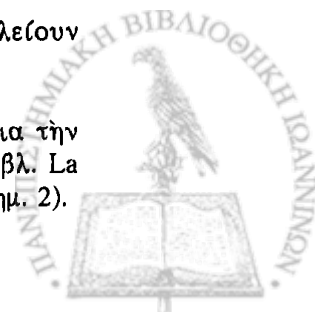
⁸³ Πβ. Ortiz de Landaluce, M. S., "Estudio metrico de las *Argonáuticas Órficas*, δ.π., σ. 108· ἐπίσης πβ. Gerlaud, δ.π., σ. 54: ὁ μελετητὴς αὐτὸς θεωρεῖ ὅτι οἱ στίχοι τοῦ Τριφιόδωρου, ποὺ ἔχουν πενθημιμερῆ τομὴ, εἶναι 153 (24,14 %).

⁸⁴ Βλ. παραπάνω, κεφ. πρῶτο, σσ. 22-23, 1α.

⁸⁵ Ὡς γνωστόν, ὁ Νόννος καὶ οἱ ποιητές, ποὺ ἀκολουθοῦν τοὺς περιορισμούς του, ἀποκλείουν τὴν ἐφθημιμερῆ ὡς κύρια τομὴ τοῦ στίχου.

⁸⁶ Βλ. καὶ Gerlaud, δ.π., σ. 54.

⁸⁷ Τὸ ἴδιο ἰσχύει καὶ γιὰ τὸν Κόιντο Σμυρναῖο, στὸν ὁποῖο βρισκόμαστε 30 στίχους μὲ κύρια τὴν ἐφθημιμερῆ τομὴ: σὲ αὐτοὺς ὑπάρχουν 60 κύρια ὀνόματα καὶ 18 μιμήσεις τοῦ Ὁμήρου (βλ. La Roche, J., "Zur Prosodie und Metrik der Späteren Epiker", WS, τ. 22 (1900), σ. 38 καὶ ὑπόσημ. 2).

ση, στην περίπτωση που κύρια τομή του στίχου είναι η θήλεια⁸⁸. Αντιθέτως οι στίχοι, που έχουν ως κύρια την ἄρρενα τομή, διαθέτουν μία ή περισσότερες δευτερεύουσες συμπληρωματικές παύσεις. Οί ποιητές από τον Καλλίμαχο και μετά αποφεύγουν τον στίχο με πενθημιμερῆ τομή, ἐὰν αὐτὴ δὲν συνοδεύεται εἴτε ἀπὸ ἐφθημιμερῆ τομῆ ἢ βουκολικῆ διαίρεση ἢ καὶ τὶς δύο⁸⁹: πρόκειται γιὰ κανόνα πού, ὅπως προαναφέρθηκε, ἀκολουθεῖ ὁ Νόννος⁹⁰.

Οἱ μελετώμενοι ποιητές ἀκολουθοῦν αὐτὸν τὸν κανόνα. Πιὸ αὐστηρὸς ἀκόμη καὶ ἀπὸ τὸν Νόννο⁹¹ φαίνεται ὁ Κόλλουθος, ὁ ὁποῖος δὲν ἔχει κανένα στίχο με ἄρρενα τομή, ἐὰν αὐτὴ δὲν ὑποστηρίζεται ἀπὸ δευτερεύουσα ἐφθημιμερῆ ἢ βουκολικῆ διαίρεση. Ὁ Τριφιόδωρος ἔχει μία μόνον ἐξαίρεση στὸν στίχο 544, ἡ ἄρρηνη τομή τοῦ ὁποῖου ὅμως ὑποστηρίζεται ἀπὸ μία δευτερεύουσα τριημιμερῆ. Λιγότερο ἐπιμελῆς εἶναι ὁ Μουσαῖος, ὁ ὁποῖος παρουσιάζει πέντε στίχους με πενθημιμερῆ μόνον τομή, χωρὶς ἐφθημιμερῆ ἢ βουκολικῆ διαίρεση⁹².

Ὅπως προειπώθηκε, ὁ Νόννος πάντοτε ἔχει τὸν τρίτο πόδα δάκτυλο στοὺς στίχους με ἄρρενα τομή, στοὺς ὁποῖους συνυπάρχει ἢ ἐφθημιμερῆς τομή ἢ ἢ ἐφθημιμερῆς μαζί με τὴ βουκολικῆ διαίρεση⁹³. Τὸν κανόνα αὐτὸν ἀκολουθεῖ χωρὶς καμία ἀπόκλιση μόνον ὁ Μουσαῖος. Ὁ Κόλλουθος ἔχει μία παράβαση αὐτοῦ τοῦ κανόνα στὸν στίχο 83 (*χρυσῶ μὲν πλοκάμους, / χρυσῶ δ' / ἐστέψατο χαίτην.*), στὸν ὁποῖο, παρὰ τὸ ὅτι συνυπάρχουν πενθημιμερῆς καὶ ἐφθημιμερῆς τομή, ὁ τρίτος πούς εἶναι σπονδαῖος. Ὁ Τριφιόδωρος παρουσιάζει δύο στίχους πού παραβαίνουν τὸν κανόνα κι ἔχουν σπονδαῖο στὸν τρίτο πόδα: ὁ στ. 395 (*Ὡμοὶ ἐμών / ἀχέων, / ὦμοι / σέο, // πάτριον ἄστν.*) ἔχει συγχρόνως πενθημιμερῆ καὶ ἐφθημιμερῆ τομή καὶ βουκολικῆ διαίρεση, ἀλλὰ καὶ τριημιμερῆ τομή⁹⁴. ἀκόμη ὁ στίχος 549 (*αὐχένας εἰς θάνατον / δειλοῖς / ὑπέβαλλον ἀκοίταις.*) ἔχει συγχρόνως πενθημιμερῆ καὶ ἐφθημιμερῆ τομή.

⁸⁸ Πβ. Ortiz de Landaluce, ὁ.π., σ. 109.

⁸⁹ Tiedke, *Quaestionum nonnianarum specimen*, ὁ.π., σ. 3· Wifstrand, ὁ.π., σ. 39· Gerlaud, ὁ.π., σ. 54.

⁹⁰ Βλ. παραπάνω, κεφ. πρῶτο, σ. 23, 1β.

⁹¹ Ὅπως προαναφέρθηκε, ὁ Νόννος ἔχει ἔξι στίχους με ἄρρενα μόνον τομή, πού ἐξηγοῦνται ἀπὸ τὴ συσσωρευση κυρίων ὀνομάτων (βλ. παραπάνω, σ. 23 καὶ ὑπόσημ. 14).

⁹² Πρόκειται γιὰ τοὺς στίχους 37, 46, 132, 200 καὶ 213, ἐκ τῶν ὁποῖων μόνον ὁ στ. 132 συνοδεύεται ἀπὸ δευτερεύουσα τριημιμερῆ τομή.

⁹³ Maas, ὁ.π., §93.

⁹⁴ Ἡ περίπτωση αὐτὴ θὰ μπορούσε νὰ δικαιολογηθεῖ γιὰ ὑφολογικοὺς λόγους. Τὸ θρηνητικὸ καὶ πένθιμο ὕφος ἐντείνεται καὶ καθίσταται ἰδιαιτέρως ἐμφατικὸ ἀπὸ τὴν μετρικὴ πολυδιάσπαση καὶ τὸ λεκτικὸ κομμάτιασμα τοῦ στίχου. Πράγματι, ὁ στίχος αὐτὸς εἶναι ἀπὸ τοὺς ἐλάχιστους στὸν Τριφιόδωρο, πού ἀποτελεῖται ἀπὸ ἐπὶ λέξεις καὶ τεμαχίζεται συγχρόνως με τρεῖς τομὲς καὶ τὴ βουκολικῆ διαίρεση σὲ πέντε μετρικὲς ἐνότητες.

Τὸν περιορισμὸ τοῦ Νόννου, ὅτι σὲ στίχους μὲ θήλεια τομὴ σπάνια συν-
υπάρχουν ἐφθήμερῆς τομὴ καὶ τέλος λέξεως μετὰ τὸ πέμπτο μακρὸ⁹⁵, τὸν ἐ-
φαρμόζουν καὶ ὁ Μουσαῖος καὶ ὁ Κόλλουθος μὲ δύο ἐξαιρέσεις ἕκαστος: στὸν
πρῶτο οἱ στίχοι 76 καὶ 274 καὶ στὸν δεῦτερο οἱ στίχοι 149 καὶ 161 ἔχουν συγ-
χρόνως θήλεια καὶ ἐφθήμερῆ τομὴ καὶ τέλος λέξεως στὸ μακρὸ τοῦ πέμπτου
ποδός. Ὁ Τριφιόδωρος ὅμως δὲν ἐφαρμόζει μὲ ιδιαίτερη συνέπεια τὸν περιορι-
σμὸ αὐτόν, καθὼς παρουσιάζει ἑπτὰ περιπτώσεις στίχων μὲ θήλεια καὶ ἐφθήμε-
μερῆ τομὴ καὶ τέλος λέξεως στὸ μακρὸ τοῦ πέμπτου ποδός⁹⁶. Συνεπῶς, ὁ ποιη-
τὴς αὐτὸς ἀπομακρύνεται ἀπὸ τὴν πρακτικὴ αὐτή, ἀφοῦ περίπου ἕνας στοὺς
100 στίχους του παραβαίνει τὸν κανόνα. Θὰ μπορούσαμε νὰ θεωρήσουμε ὅτι
καὶ αὐτὴ ἡ διαφοροποίηση τοῦ Τριφιόδωρου ἐνισχύει τὴ θέση μας γιὰ τὴν πρω-
μότερη χρονολόγησή του· αὐτό, ποὺ ἐμφανίζεται ὡς τάση στὸν Τριφιόδωρο,
καθίσταται κανόνας γιὰ τὸν Νόννο.

Ὅσον ἀφορᾷ τὴ συχνότητα ἐμφάνισης τῶν δευτερευουσῶν τομῶν καὶ
τῆς βουκολικῆς διαιρέσεως, θὰ μπορούσαμε νὰ παρατηρήσουμε τὰ ἀκόλουθα:
ὅπως φαίνεται στὸν παρακάτω πίνακα (2.5), πρὸ φειδωλὸς στὴ χρῆση δευτερευ-
ουσῶν τομῶν γενικότερα στοὺς στίχους του ἐμφανίζεται ὁ Κόλλουθος.

Πίνακας 2.5

Δευτερεύουσες τομὲς τοῦ στίχου - Βουκολικὴ διαίρεση

Τομὲς	Μουσαῖος	Κόλλουθος	Τριφιόδωρος
Ἐφθήμερῆς τομὴ	90 (26,24 %)	105 (26,65 %)	247 (35,75 %)
Τριήμερῆς τομὴ	153 (44,61 %)	148 (37,56 %)	298 (43,13 %)
Βουκολικὴ διαίρεση	145 (42,27 %)	143 (36,29 %)	301 (43,56 %)

Ἡ παρουσία τῆς τριήμερουσ τομῆς γενικὰ εἶναι συχνὴ καὶ στοὺς τρεῖς
ποιητὲς: περισσότερο στὸν Μουσαῖο καὶ τὸν Τριφιόδωρο (44,61 καὶ 43,13 %, ἀ-
ντιστοίχως), λιγότερο στὸν Κόλλουθο (37,56 %).

⁹⁵ Keydell, δ.π., σ. 36*,5 βλ. παραπάνω, κεφ. πρῶτο, σ. 23, 1γ.

⁹⁶ Πρόκειται γιὰ τοὺς στίχους 169, 191, 294, 296, 400, 401 καὶ 421.

Είναι εμφανής όμως ή τάση για έξασθένηση τῆς ἐφθημιμεροῦς τομῆς. Τὸ ὅτι κατὰ τὴ διάρκεια τῆς ἱστορίας τοῦ ἑξαμέτρου ὑπάρχει ή τάση ἀποφυγῆς⁹⁷ τῆς τομῆς αὐτῆς, ὀφείλεται στὴ δυσαρμονία ποὺ δημιουργεῖται στὸ δεύτερο ἡμιστίχιο τοῦ ἑξαμέτρου μὲ τὴν παρουσία τῆς ἀμέσως μετὰ ἀπὸ τὴν κύρια τομῆ τοῦ στίχου⁹⁸. Συγκεκριμένα, ἐνῶ ή ἐφθημιμερῆς τομῆ ἐμφανίζεται σὲ ποσοστὸ 46 % περίπου στὸν Ὅμηρο⁹⁹, περιορίζεται μόλις σὲ 24,37 % στὸν Νόννο¹⁰⁰. Πο- λὺ κοντὰ σὲ αὐτὸ τὸ ποσοστὸ βρίσκονται ὁ Μουσαῖος καὶ ὁ Κόλλουθος (26,24 καὶ 26,65 %, ἀντιστοίχως)· ἀντιθέτως, τὸ 35,75 % τῶν στίχων τοῦ Τριφιόδωρου ἔχει ἐφθημιμερῆ τομῆ, τάση ποὺ ἀπομακρύνει τὸν ποιητὴ γιὰ μίᾶ ἀκόμη φορὰ ἀπὸ τὸν Νόννο καὶ δείχνει ὅτι ἀνήκει σὲ προγενέστερη ἐποχὴ καὶ ὅτι βρίσκεται ἐγγύτερα στὸν Κόϊντο Σμυρναῖο¹⁰¹.

Ὅσον ἀφορᾷ τὴ βουκολικὴ διαίρεση, παρατηροῦμε ὅτι σὲ ἀντίθεση μὲ τὴν ἐφθημιμερῆ τομῆ χρησιμοποιεῖται συχνότατα. Σὲ ὅλη βέβαια τὴν ἱστορικὴ πορεία τοῦ ἑξαμέτρου, ή βουκολικὴ διαίρεση συναντᾶται σὲ ὑψηλὴ συχνότητα. Γιὰ παράδειγμα, στὸν Ὅμηρο τὴν βρίσκουμε σὲ ποσοστὸ 37 %, στὸν Καλλιμά- χο 47 %, στὸν Ἀπολλώνιο Ῥόδιο καὶ τὸν Ὀππιανό 40 %, στὸν Κόϊντο Σμυρναῖ- ο 48 %, ἐνῶ στὸν Νόννο - συχνότερα ἀπὸ ὅλους τοὺς ἐπικοὺς ποιητῆς - σὲ πο- σοστὸ 52 %¹⁰². Ἀπὸ τοὺς μελετώμενους ποιητῆς, κανεὶς δὲν φθάνει τὸ ἰδιαίτερα ὑψηλὸ ποσοστὸ τοῦ Νόννου, ἀν καὶ οἱ στίχοι μὲ βουκολικὴ διαίρεση, σὲ σχέση μὲ ὄσους ἔχουν ἐφθημιμερῆ τομῆ, ὑπερέχουν κατὰ πολὺ: 43,56 % στὸν Τριφιό- δωρο, 42,27 % στὸν Μουσαῖο καὶ 36,29 % στὸν Κόλλουθο¹⁰³.

Στὸν ἀκόλουθο πίνακα (2.6) παρατηροῦμε τὴ συχνότητα μὲ τὴν ὁποία ἐμφανίζονται ή βουκολικὴ διαίρεση καὶ οἱ δευτερεύουσες τομῆς τοῦ στίχου σὲ σχέση πρὸς τὴν κύρια τομῆ:

⁹⁷ Ortiz de Landaluce, ὁ.π., σ. 110· πβ. Bassett, S. E., "The Hephthemimeral Caesura in Greek Hexa- meter Poetry", *TAPhA*, τ. 48 (1917), σ. 109.

⁹⁸ Βλ. Vian, Fr., *Recherches sur les Posthomeric de Quintus de Smyrne*, ὁ.π., σ. 236: «L'hephté- mimèfe, trop proche de la césure principale, introduit une dissymétrie dans le second hémistiche».

⁹⁹ Βλ. Vian, ὁ.π., σσ. 235-236. πβ. Bassett, ὁ.π., σ. 86, ὁ ὁποῖος δίδει ποσοστὸ 43 % τῶν στίχων μὲ ἐφθημιμερῆ τομῆ στὸν Ὅμηρο.

¹⁰⁰ Πβ. Ortiz de Landaluce, ὁ.π.: τὰ στοιχεῖα όμως ποὺ παραθέτει ὁ μελετητῆς γιὰ τοὺς μελετώμε- νους ποιητῆς δὲν συμπίπτουν μὲ τὰ δικά μας.

¹⁰¹ Ὁ Vian (ὁ.π., σ. 236) δίδει ἕνα ποσοστὸ στίχων μὲ ἐφθημιμερῆ τομῆ γύρω στὸ 36 % στὸν Κό- ιντο Σμυρναῖο, ἐνῶ στοὺς προγενέστερους Καλλιμάχο καὶ Ἀπολλώνιο Ῥόδιο 43 % καὶ 42 %, ἀντιστοίχως.

¹⁰² Τὰ ποσοστὰ αὐτὰ βασίζονται στὸν Vian, ὁ.π., σ. 235.

¹⁰³ Πβ. Ortiz de Landaluce, ὁ.π., σ. 110 κ.έ., ὁ ὁποῖος παρουσιάζει στατιστικὰ στοιχεῖα ἐλαφρῶς διαφοροποιημένα ἀπὸ τὰ δικά μας.

Πίνακας 2.6¹⁰⁴

Συχνότητα Δευτερευουσών τομῶν τοῦ στίχου - Βουκολικῆς διαιρέσεως
ὡς πρὸς τὴν κύρια τομὴ

Τομὲς	Μουσαῖος	Κόλλουθος	Τριφιόδωρος
B_{Δ} πρὸς Θ	96 (34,91 %)	87 (28,62 %)	207 (38,76 %)
B_{Δ} πρὸς A	49 (72,06 %)	56 (62,22 %)	94 (60,65 %)
T_7 πρὸς Θ	71 (25,82 %)	65 (21,38 %)	167 (31,27 %)
T_7 πρὸς A	19 (27,94 %)	40 (44,44 %)	78 (50,32 %)
T_3 πρὸς Θ	128 (46,54 %)	134 (44,08 %)	254 (47,57 %)
T_3 πρὸς A	25 (36,76 %)	14 (15,55 %)	42 (27,10 %)

Γενικῶς θὰ μπορούσαμε νὰ εξαγάγουμε τὸ συμπέρασμα ὅτι καὶ οἱ τρεῖς ποιητές, πού ἐξετάζουμε, ἀκολουθοῦν τὴν τάση τῶν ἐπικῶν ποιητῶν ἀπὸ τὴν ἑλληνιστικὴ ἐποχὴ καὶ ἐντεῦθεν: ἀφ' ἑνὸς ἡ πενθημιμερῆς τομὴ νὰ ὑπόκειται σὲ διάφορους περιορισμούς καὶ νὰ ἐνισχύεται σχεδὸν πάντα ἀπὸ μία βοηθητικὴ τομὴ¹⁰⁵, καὶ ἀφ' ἑτέρου ἡ κατὰ τρίτον τροχαῖον νὰ καθίσταται περισσότερο ἀνεξάρτητη μέσα στὸν στίχο¹⁰⁶.

Συγκεκριμένα, ἡ βουκολικὴ διαιρέση συνυπάρχει στὸ 72,06 % τῶν στίχων τοῦ Μουσαίου μὲ ἄρρενα τομὴ, στὸ 62,22 % αὐτῶν τοῦ Κολλούθου καὶ στὸ 60,65 % ἐκείνων τοῦ Τριφιόδωρου. Ὅμως, ὑπάρχει μόνον στὸ 34,91 % τῶν στίχων τοῦ Μουσαίου πού ἔχουν θήλεια τομὴ καὶ ἀντίστοιχα στὸ 28,62 % καὶ 38,76 % τῶν στίχων τοῦ Κολλούθου καὶ τοῦ Τριφιόδωρου. Ἡ ἐφθημιμερῆς τομὴ συνοδεύει τὸ 27,94 % τῶν στίχων μὲ ἄρρενα τομὴ καὶ τὸ 25,82 % μὲ θήλεια τοῦ Μουσαίου¹⁰⁷. Ἐπίσης, ὑπάρχει στὸ 44,44 % τῶν στίχων μὲ ἄρρενα τομὴ καὶ στὸ 21,38 % μὲ θήλεια τοῦ Κολλούθου, καθὼς καὶ στὸ 50,32 % ἐκείνων τοῦ Τριφιο-

¹⁰⁴ Γιὰ πρακτικούς λόγους ἐφαρμόζουμε τὰ ἀκόλουθα σύμβολα: Θ = θήλεια τομὴ· A = ἄρρενη τομὴ· B_{Δ} = βουκολικὴ διαιρέση· T_7 = ἐφθημιμερῆς τομὴ καὶ T_3 = τριημιμερῆς τομὴ. Ἐπίσης, τὰ ποσοστὰ πού ἐμφανίζονται στὸν πίνακα 2.6 δὲν ἀφοροῦν τὸ σύνολο, ἀλλὰ τὸν ἀριθμὸ τῶν στίχων πού ἐμφανίζουν τὴ συγκεκριμένη - ἄρρενα ἢ θήλεια - κύρια τομὴ.

¹⁰⁵ Vian, *Nonnos de Panopolis*, ὅ.π., σ. LI.

¹⁰⁶ Βλ. Ortiz de Landaluce, ὅ.π., σ. 110.

¹⁰⁷ Εἶναι ἀξιοσημείωτο τὸ ὅτι στὸν Μουσαῖο ἡ παρουσία τῆς ἐφθημιμεροῦς ἀδιάκριτα συνοδεύει τὴν ἄρρενα καὶ τὴ θήλεια τομὴ, χωρὶς δηλαδὴ ἐμφανῆ τάση νὰ στηρίζει ἰδιαίτερα τὴν ἄρρενα. Ἐπιβεβαιώνεται ἀπλῶς ἡ τάση τοῦ περιορισμοῦ τῆς στὸν ποιητὴ, ὅπως συμβαίνει καὶ στὸν Κόλλουθο. Καὶ οἱ δύο, ὅπως προαναφέρθηκε, βρίσκονται πολὺ κοντὰ στὸν Νόννο, σὲ ἀντίθεση μὲ τὸν Τριφιόδωρο πού διαφοροποιεῖται ἀπὸ τὴ χρῆση αὐτῆ.

δώρου με ἄρρενα τομή και στὸ 31,27 % με θήλεια. Ἀπὸ τὰ παραπάνω παρατηροῦμε ὅτι στὸν Κόλλουθο, ἂν και περιορίζεται ἡ συχνότητα ἐμφάνισης τῆς ἐφθημιμεροῦς τομῆς στὸν στίχο, ἐντούτοις τείνει νὰ ὑπάρχει σὲ περίπου διπλάσιο ποσοστὸ σὲ στίχους με ἄρρενα τομή, σὲ σύγκριση πρὸς ἐκείνους με θήλεια. Στὸν Τριφιόδωρο ἡ συχνότητα τῆς ἐφθημιμεροῦς εἶναι ὅμοια με ἐκείνην τοῦ Κόιντου Σμυρναίου (36 % συνολικὰ)¹⁰⁸ και παρατηρεῖται σὲ περισσότερο ἀπὸ τὸ ἡμισὺ τῶν στίχων ποὺ ἔχουν ἄρρενα τομή, σύμφωνα με τὴν πρακτικὴ τῶν ποιητῶν τῆς ἑλληνιστικῆς ἐποχῆς και τοῦ Κόιντου Σμυρναίου, τὴν ὁποία ἀργότερα περιορίζει ὁ Νόννος.

Ἡ συχνότητα ἐμφάνισης τῆς τριημιμεροῦς τομῆς δεικνύει ὅτι αὐτὴ συνοδεύει περισσότερο τὴ θήλεια ἀπὸ τὴν ἄρρενα τομή και στοὺς τρεῖς ποιητές. Συγκεκριμένα, ὑπάρχει στὸ 46,54 % τῶν στίχων τοῦ Μουσαίου, στὸ 44,08 % αὐτῶν τοῦ Κολλούθου και στὸ 47,57 % τοῦ Τριφιόδωρου, ποὺ ἔχουν θήλεια τομή, ἐνῶ ἀντιστοίχως μόλις στὸ 36,76 % τῶν στίχων τοῦ Μουσαίου, στὸ 15,55 % τοῦ Κολλούθου και στὸ 27,10 % τοῦ Τριφιόδωρου, ποὺ ἔχουν ἄρρενα τομή. Εἶναι ἀξιοσημεῖωτο ὅτι στὸν Κόλλουθο ἡ τριημιμερῆς τομή παρουσιάζεται μειωμένη και περιορίζεται ἡ χρῆση της, ὅταν στὸν στίχο τίθεται ἄρρηνη τομή, κάτι ποὺ δὲν παρατηρεῖται σὲ τόσο ἐντονο βαθμὸ στοὺς ἄλλους δύο μελετώμενους ποιητές.

Στὸν ἀκόλουθο πίνακα (2.7) παρατηροῦμε λεπτομερῶς τὴ χρῆση και διανομὴ τῶν διαφορῶν βοηθητικῶν τομῶν και τῆς βουκολικῆς διαιρέσεως σὲ σχέση πρὸς τὴν κύρια τομή τοῦ ἑξαμέτρου. Διαπιστώνουμε ὅτι ἡ θήλεια τομή ἐμφανίζεται πολὺ συχνά μόνη της ἢ μαζί με τὴν τριημιμερῆ: συνολικὰ 40,86 % στὸν Κόλλουθο, 33,23 % στὸν Μουσαῖο και 27,5 % στὸν Τριφιόδωρο¹⁰⁹. Τὸ 36,96 % τοῦ Νόννου¹¹⁰ τὸ ὑπερβαίνει ὁ Κόλλουθος, ὁ ὁποῖος ἐνισχύει ἔτι περαιτέρω τὴν τάση ἀνεξαρτητοποιήσεως τῆς θήλειας τομῆς, και τὸ προσεγγίζει ὁ Μουσαῖος ὁ Τριφιόδωρος γιὰ ἄλλη μία φορὰ διαφοροποιεῖται ἀπὸ αὐτὴν τὴν τάση. Ἐξάλλου, ἡ ἄρρηνη τομή ποτὲ δὲν ἐμφανίζεται μόνη της ἢ μαζί με τὴν τριημιμερῆ τομή στὸν Κόλλουθο, ἀλλὰ στὸν Τριφιόδωρο αὐτὸ συμβαίνει σὲ ἕναν μόνον στίχο και στὸν Μουσαῖο σὲ πέντε συνολικὰ¹¹¹.

¹⁰⁸ Βλ. παραπάνω σ. 59 και ὑπόσημ. 101.

¹⁰⁹ Πβ. Orlitz de Landaluce (δ.π., σ. 110), τὰ ποσοστὰ τοῦ ὁποῖου διαφέρουν ἀπὸ τὰ δικά μας.

¹¹⁰ Βλ. δ.π.

¹¹¹ Βλ. παραπάνω, σ. 57.

Πίνακας 2.7

Σχέση βουκολικής διαιρέσεως και δευτερευουσών τομών του στίχου
πρὸς τὴν κύρια τομὴ

Τομὲς	Μουσαῖος	Κόλλουθος	Τριφιόδωρος
Θήλεια τομὴ			
Θήλεια μόνη	52 (15,16 %)	90 (22,84 %)	105 (15,20 %)
Θ & T ₃	62 (18,07 %)	71 (18,02 %)	85 (12,30 %)
Θ & B _Δ	51 (14,87 %)	44 (11,17 %)	86 (12,44 %)
Θ & T ₇	40 (11,66 %)	31 (7,87 %)	72 (10,42 %)
Θ & T ₃ & B _Δ	39 (11,37 %)	34 (8,63 %)	91 (13,17 %)
Θ & T ₃ & T ₇	25 (7,29 %)	25 (6,34 %)	65 (9,41 %)
Θ & T ₇ & B _Δ	4 (1,17 %)	5 (1,27 %)	17 (2,46 %)
Θ & T ₃ & T ₇ & B _Δ	2 (0,58 %)	4 (1,02 %)	13 (1,88 %)
Ἄρρηνη τομὴ			
Ἄρρηνη μόνη	4 (1,17 %)	0	0
A & T ₃	1 (0,29 %)	0	1 (0,14 %)
A & B _Δ	26 (7,58 %)	45 (11,42 %)	54 (7,82 %)
A & T ₇	9 (2,62 %)	30 (7,61 %)	46 (6,66 %)
A & T ₃ & B _Δ	18 (5,25 %)	6 (1,52 %)	22 (3,18 %)
A & T ₃ & T ₇	5 (1,46 %)	4 (1,02 %)	14 (2,03 %)
A & T ₇ & B _Δ	4 (1,17 %)	1 (0,25 %)	13 (1,88 %)
A & T ₃ & T ₇ & B _Δ	1 (0,29 %)	4 (1,02 %)	5 (0,72 %)

Ἡ θήλεια τομὴ πολὺ συχνὰ συνοδεύεται ἀπὸ βουκολικὴ διαίρεση ἢ ἐφθήμερη τομὴ¹¹² στὸν Μουσαῖο καὶ τὸν Τριφιόδωρο: 45,19 % τῶν στίχων συνολικᾶ στὸν πρῶτο καὶ 45,44 % στὸν δεύτερο. Στὸν Κόλλουθο τὸ ποσοστὸ αὐτὸ περιορίζεται σὲ 34,01 %.

Προσέτι, ἡ ἄρρηνη τομὴ συνοδεύεται συνολικᾶ ἀπὸ τὶς τομὲς ποὺ ἀναφέραμε παραπάνω σὲ μεγαλύτερο βαθμὸ στὸν Κόλλουθο (21,57 %), ἀλλὰ καὶ στὸν Τριφιόδωρο (19,69 %), ἐνῶ ὁ συνδυασμὸς αὐτὸς εἶναι πῶς περιορισμένος στὸν Μουσαῖο (16,91 %).

¹¹² Μαζὶ μὲ τὶς παραπάνω παύσεις μπορεῖ νὰ συνυπάρχει βεβαίως καὶ ἡ τριήμερη τομὴ.

Ἐντούτοις, ὁ Μουσαῖος καὶ ὁ Κόλλουθος ἀποφεύγουν τὴ χρήση μαζι μὲ τὴν κύρια συγχρόνως τῆς ἐφθήμερουσ τομῆς καὶ τῆς βουκολικῆς διαιρέσεως – μὲ τριημιμερῆ τομὴ ἢ χωρὶς αὐτὴν – μέσα στὸν ἴδιο στίχο: ὁ πρῶτος ἔχει μόλις ἕξι στίχους μὲ κύρια τὴ θήλεια τομὴ¹¹³ καὶ πέντε μὲ κύρια τὴν ἄρρενα¹¹⁴ (3,21 % συνολικά) καὶ ὁ δεύτερος ἑννέα τέτοιες περιπτώσεις μὲ κύρια τὴ θήλεια τομὴ¹¹⁵ καὶ πέντε μὲ τὴν ἄρρενα (3,56 %)¹¹⁶, ἀντιστοίχως. Ὁ Τριφιόδωρος ὁμοίως ἔχει πολὺ περισσότερους στίχους μὲ τὸν συνδυασμὸ τῶν παραπάνω τομῶν (6,94 % συνολικά)¹¹⁷, γεγονός πὸς πάλι ἀποτελεῖ ἰσχυρὴ ἔνδειξη γιὰ τὴν προωμιότερη στιχουργικὴ του τεχνικὴ.

7. Ζεύγματα - Νόμοι

α. Ζεῦγμα τοῦ Hermann

Ὅπως προαναφέρθηκε¹¹⁸, ὁ Νόννος σέβεται ἀπολύτως τὸ ζεῦγμα τοῦ Hermann· σὲ κανέναν στίχο τῶν *Διονυσιακῶν* δὲν τελειώνει λέξη στὸ πρῶτο βραχὺ στοιχεῖο τοῦ τέταρτου δακτύλου¹¹⁹. Αὐτὸ πὸς στὸν Ὅμηρο ἦταν μίᾳ πολὺ ἰσχυρὴ τάση¹²⁰, στὸν Καλλίμαχο καὶ τὸν Νόννο γίνεται αὐστηρότατος νόμος μὲ ἀπόλυτη ἰσχὺ.

Ἀπὸ τοὺς μελετώμενους ποιητὲς, μόνον ὁ Κόλλουθος δὲν παραβαίνει ποτὲ τὸν νόμο¹²¹. Ὁ Τριφιόδωρος παρουσιάζει μίᾳ μόνον σαφῆ παράβαση τοῦ ζεύγματος αὐτοῦ¹²² στὸν στ. 54: *ἀλκὴν πατρὸς ἔφαινε νέος περ // ἐὼν πολεμι-*

¹¹³ Οἱ στ. 71, 187, 212 καὶ 297 τοῦ Μουσαίου ἔχουν κύρια θήλεια τομὴ καὶ συγχρόνως καὶ ἐφθήμερῆ καὶ βουκολικὴ διαίρεση, ἐνῶ οἱ στ. 4 καὶ 246 ἔχουν ἐπιπλέον καὶ τριημιμερῆ τομὴ.

¹¹⁴ Πρόκειται γιὰ τοὺς στίχους 63, 69, 77 καὶ 287, κι ἀκόμη ὁ στ. 167, πὸς ἔχει ἐπιπλέον καὶ τριημιμερῆ τομὴ.

¹¹⁵ Οἱ στ. 91, 222, 229, 239 καὶ 273 τοῦ Κολλούθου συνδυάζουν τὴ θήλεια τομὴ μὲ T₇ καὶ B_Δ καὶ οἱ στ. 8, 96, 167 καὶ 351 ἔχουν ἐπιπλέον καὶ T₃.

¹¹⁶ Ὁ στ. 226, κι ἀκόμη οἱ στ. 133, 174, 266 καὶ 347, πὸς ἔχουν ἐπιπλέον καὶ T₃.

¹¹⁷ Συγκεκριμένα: Θ & T₇ & B_Δ ἔχουν οἱ στ.: 12, 46, 50, 55, 124, 138, 150, 240, 247, 252, 268, 288, 289, 297, 521, 567 καὶ 654· Θ & T₃ & T₇ & B_Δ οἱ στ.: 147, 151, 191, 207, 244, 246, 278, 399, 402, 473, 498, 571 καὶ 666· A & T₇ & B_Δ οἱ στ.: 19, 63, 120, 287, 290, 310, 336, 353, 442, 493, 548, 645 καὶ 662· τέλος, A & T₃ & T₇ & B_Δ ἔχουν οἱ στ.: 395, 406, 454, 464 καὶ 530.

¹¹⁸ Βλ. παραπάνω, κεφ. πρῶτο, σ. 23, 2α.

¹¹⁹ Keydjell, *Nonni Panopolitani Dionysiaka* (Prolegomena), δ.π., 35*: «post primam brevem quartum dactyli nullum finitur vocabulum»· West, δ.π., σ. 178· Korzeniewski, D., *Griechische Metrik*, Darmstadt 1968, σ. 33.

¹²⁰ Maas, δ.π., §87: «A word ends after the 'fourth trochee' only about once in 390 lines».

¹²¹ Πβ. Nardelli, δ.π., σ. 325.

¹²² Πβ. Gerlaud, *Triphiodore*, δ.π., σ. 54. Ἐξάλλου, ὁ Ortiz de Landaluce (δ.π., σ. 111, ὑπόσημ. 97), πιστεύει ὅτι ἡ περὶ αὐτὴ θὰ μπορούσε νὰ δικαιολογηθεῖ ἀπὸ τὴν παρουσία τῆς μετοχῆς

στής. Ὁ Μουσαῖος ἀπὸ τὴν πλευρά του παραβαίνει τὸ ζεύγμα σὲ δύο μόνον περιπτώσεις¹²³: στ. 213: *καί μιν ὀπιπεύων, οὐκ ὀψὲ // δύοντα Βοώτην, καὶ* στ. 295: *βένθεα δ' ἀστήρικτα καὶ ὕγρα // θέμεθλα θαλάσσης.*

β. Ζεύγμα τοῦ Naeke

Τὸ ζεύγμα τοῦ Naeke ἢ ἀλλιῶς ζεύγμα τῆς βουκολικῆς διαιρέσεως γίνεται ἀπολύτως σεβαστὸ ἀπὸ τὸν Νόννο¹²⁴. Σὲ κανέναν στίχο τῶν *Διονυσιακῶν* δὲν τελειώνει λέξη στὸ τέλος τοῦ τέταρτου ποδός, ἂν αὐτὸς ἔχει σπονδειακὴ μορφή¹²⁵. μὲ ἄλλα λόγια, ἀποφεύγεται ἡ βουκολικὴ διαίρεση ὅταν ὁ τέταρτος ποὺς εἶναι σπονδεῖος. Ἐνῶ στὸν Ὅμηρο ὑπάρχει παράβαση τοῦ ζεύγματος σὲ ποσοστὸ 4,45%, ὁ Καλλίμαχος τὸ σέβεται σχεδὸν ἀπολύτως¹²⁶.

Μόνον ὁ Μουσαῖος ἀπὸ τοὺς μελετώμενους ποιητὲς ἀκολουθεῖ εὐλαβικὰ τὴν πρακτικὴν τοῦ Νόννου καὶ δὲν παρουσιάζει καμία παράβαση τοῦ ζεύγματος αὐτοῦ. Ἀντιθέτως, ὁ Κόλλουθος τὸ παραβαίνει σὲ τέσσερις στίχους (1,02 %) καὶ ὁ Τριφιόδωρος σὲ ὀκτώ (1,16 %). Ὁ πρῶτος¹²⁷ ἔχει τέλος λέξεως στοὺς στ. 45, 108, 135 καὶ 357, ἐνῶ ὁ δεῦτερος¹²⁸ στοὺς στ. 5, 52, 148, 263, 408, 461, 640 καὶ 662. Εἶναι ἀξιοσημείωτο ἀκόμη ὅτι οἱ τρεῖς ἀπὸ τὶς τέσσερις παραβάσεις τοῦ ζεύγματος ἀπὸ τὸν Κόλλουθο ἀφοροῦν τῇ φράσει *καὶ αὐτῶν* ποὺ λήγει στὸ δ-γδοο στοιχεῖο τοῦ ἑξαμέτρου¹²⁹, καθὼς καὶ οἱ δύο ἀπὸ τὶς ὀκτὼ ποὺ συναντοῦμε στὸν Τριφιόδωρο, ὁ ὁποῖος μᾶλλον δὲν τηρεῖ μὲ ἀυστηρότητα τὸν νόμο τοῦ Naeke, ἀφοροῦν τῇ φράσει *καὶ αὐτῶ* (στ. 408 καὶ 640)¹³⁰.

τοῦ ῥήματος εἰμί στὸν στίχο αὐτόν "que llevaría a situar la cesura tras el quinto tiempo fuerre", ἀποψη ὅμως ποὺ κατὰ τὴ γνώμη μας δὲν εὐσταθεῖ. Ἐπίσης, πβ. Ferrari, ὁ.π., σ. 129 κ.έ.

¹²³ Πβ. Ortiz de Landaluce, ὁ.π., σ. 111, ὅπου ὁ μελετητὴς, ἀκολουθώντας πιθανῶς διαφοροτικὴ ἔκδοση, ἀναφέρει μόνον μία ἀπὸ τὶς δύο περιπτώσεις, τὸν στ. 295.

¹²⁴ Βλ. παραπάνω, κεφ. πρῶτο, σ. 23, 2β.

¹²⁵ Πβ. Maas, ὁ.π., §92, ὅπου ἀναφέρεται - κατὰ τὴν ὁρολογία τοῦ μελετητῆ - ὅτι ποτὲ δὲν ὑπάρχει τέλος λέξεως σὲ ἓνα μονοσύλλαβο ὄγδοο στοιχεῖο.

¹²⁶ Σύμφωνα μὲ τὰ στοιχεῖα ποὺ προκύπτουν ἀπὸ τὸν O' Neil (ὁ.π., σ. 159), στὴν Ἰλιάδα τὸ ζεύγμα αὐτὸ παραβαίνεται σὲ ποσοστὸ 5 %, στὴν Ὀδύσεια σὲ ποσοστὸ 3,9 %, ἐνῶ στὸν Καλλίμαχο μόνον σὲ ποσοστὸ 0,2 % γιὰ τὸν τελευταῖο, πβ. West, ὁ.π., σσ. 154-155.

¹²⁷ Πβ. Nardelli, ὁ.π., σ. 325, ἡ ὁποία συγκαταλέγει ἐπιπλέον τοὺς στ. 9, 68, 74, 76, 89, 95, 181, 192, 257, 260, 271 καὶ 297, οἱ ὁποῖοι ὅμως ἔχουν προκλητικὰ (*καί, οὐκ, μὴ*) καί, σύμφωνα μὲ ὅσα ὀρίσαμε γιὰ τὴν ἔννοια «λέξη» στὴν εἰσαγωγή, δὲν μπορούμε νὰ ὀμιλοῦμε γιὰ παράβαση τοῦ ζεύγματος σὲ αὐτὲς τὶς περιπτώσεις.

¹²⁸ Πβ. Gerlaud, ὁ.π., σ. 54 καὶ ὑπόσημ. 6· Cameron, ὁ.π., σ. 480· Ferrari, ὁ.π., σ. 130· ἐπίσης πβ. Ortiz de Landaluce, ὁ.π., σ. 110· West, ὁ.π., σ. 178.

¹²⁹ Ἐκτὸς τοῦ στ. 45, στὸν ὁποῖο τίθεται στὸ δγδοο στοιχεῖο τὸ μονοσύλλαβο ἐρωτηματικὸ ἐπίρρημα *πῶς*.

¹³⁰ Ὅτι μπορούσαμε ἴσως νὰ προσθέσουμε καὶ τὸν στ. 461, στὸν ὁποῖον ἡ σπονδειακοῦ ῥυθμοῦ λέξη *αὐτοῦ* καλύπτει τὸν τέταρτο πόδα τοῦ ἑξαμέτρου.

γ. Ζεύγμα τοῦ Hilberg

Τὸ ζεύγμα τοῦ Hilberg, ὅπως προαναφέρθηκε, γίνεται ἀπόλυτα σεβαστὸ ἀπὸ τὸν Νόννο¹³¹, ἀφοῦ σὲ κανέναν στίχο τῶν Διονυσιακῶν δὲν τελειώνει λέξη στὸ τέλος τοῦ δευτέρου ποδός, ὅταν αὐτὸς ἔχει σπονδειακὴ μορφή¹³². Ὁ Ὅμηρος τὸ παραβαίνει ἐλάχιστα σὲ ποσοστὸ 1,65 % καὶ ὁ Καλλίμαχος¹³³ μόλις σὲ ποσοστὸ 0,3 %.

Ἀπὸ τοὺς τρεῖς ποιητῆς, πὺ ἐξετάζουμε, ὁ Μουσαῖος καὶ ὁ Κόλλουθος¹³⁴ σέβονται ἀπολύτως τὸ ζεύγμα αὐτό, συντασσόμενοι πλήρως μὲ τὴν πρακτικὴ τοῦ Νόννου. Ἀντιθέτως στὸν Τριφιόδωρο ὑπάρχουν τρεῖς παραβάσεις¹³⁵. πρόκειται γιὰ τοὺς στίχους: 99: *Αὐτὰρ ἐπεὶ δὴ // πάντα κάμεν μενεδήιον ἵππον*, 147: *γινέσθω μήτ' // ἄλλο φόβου νέφος, οἷά τε νύκτες* καὶ 417: *Ἡ μὲν ἔφη τῇ δ' // οὗ τις ἐπειθέτο τὴν γὰρ Ἀπόλλων*. Ἀπὸ τὶς παραπάνω περιπτώσεις, σαφῶς ἢ πλεον ἔκδηλη καὶ ἀδικαιολόγητη παράβαση συμβαίνει στὴν πρώτη, ἐνῶ στὶς δύο ἄλλες μετριάζεται ἀπὸ τὴν παρουσία τῆς ἐκθλίψεως.

δ. Νόμος τοῦ Giseke

Ὁ νόμος τοῦ Giseke¹³⁶ γίνεται σεβαστὸς ἀπὸ τὸν Νόννο· λέξεις οἱ ὁποῖες ἀρχίζουν πρὶν ἀπὸ τὸ τρίτο στοιχεῖο – το μακρὸ δηλαδὴ τοῦ δευτέρου ποδός – δὲν τελειώνουν στὸ τέταρτο στοιχεῖο, στὸ τέλος δηλαδὴ τοῦ δευτέρου δακτύλου. Πιὸ πιστοὶ στὴν τήρηση τοῦ νόμου εἶναι ὁ Κόλλουθος καὶ ὁ Τριφιόδωρος, οἱ ὁποῖοι ἔχουν ἀπὸ μία μόνον ἐξαίρεση ὁ καθένας¹³⁷, ἐνῶ λιγότερο πιστὸς φαί-

¹³¹ Βλ. παραπάνω, κεφ. πρῶτο, σ. 24, 2γ.

¹³² Κατὰ τὴν ὁρολογία τοῦ Maas (δ.π., §92), ποτὲ δὲν ὑπάρχει τέλος λέξεως σὲ ἓνα μονοσύλλαβο τέταρτο στοιχεῖο.

¹³³ Τὰ ποσοστὰ αὐτὰ προκύπτουν ἀπὸ τὸν O' Neil (δ.π., σ. 159)· ὅσον ἀφορᾷ τὸν Καλλίμαχο, πβ. West, δ.π., σ. 179.

¹³⁴ Ὅσον ἀφορᾷ τὸν Κόλλουθο, πβ. Nardelli, δ.π., σ. 325, ἢ ὁποία σημειώνει ὅτι στοὺς στίχους 68, 92, 95, 160, 161, 242, 268 καὶ 306 ὑπάρχει παράβαση τοῦ ζεύγματος τοῦ Hilberg, πὺ ὅμως δὲν συμβαίνει κάτι τέτοιο, καθὼς ὅλες οἱ περιπτώσεις αὐτὲς ἀφοροῦν προκλιτικὲς λέξεις (καί, οὐκ, κ.τ.δ.).

¹³⁵ Πβ. Ferrarì, δ.π., σ. 130· ἐπίσης πβ. Cameron (δ.π., σ. 480), ὁ ὁποῖος θεωρεῖ ὡς καθαρὴ παράβαση τοῦ ζεύγματος αὐτοῦ μόνον τὸν στ. 99: *Αὐτὰρ ἐπειδὴ / πάντα...*, ἀφαιρώντας τὶς περιπτώσεις στὶς ὁποῖες τὸ τέταρτο στοιχεῖο εἶναι σύνδεσμος.

¹³⁶ Βλ. παραπάνω, κεφ. πρῶτο, σ. 24, 2δ.

¹³⁷ Πρόκειται γιὰ τὸν στίχο 209 τοῦ Κολλούθου: *ἐκλύσθη δέ τε // πόντος ἐρεσσομένων ἐρετῶν*, ὅπου ἡ μετρικὴ λέξη μὲ τὴ σπάνια προσωδία – – – υν καλύπτει τοὺς δύο πρώτους πόδες, καὶ γιὰ τὸν στ. 170 τοῦ Τριφιόδωρου: *καὶ Τελαμώνιος // υἱὸς ἐκηβόλος ἦε Τεῦκρος*, ὅπου ἡ μετρικὴ λέξη μὲ τὴ σπάνια προσωδία – υν – υν καλύπτει ἐπίσης τοὺς δύο πρώτους πόδες ἢ τελευταία ὅμως περὶπτωση μπορεῖ νὰ δικαιολογηθεῖ ἀπὸ τὴν ὑπαρξὴ κυρίου ὀνόματος. Πρόκειται γιὰ ἐξαίρεση πὺ βρισκόμε καὶ στὸν Νόννο (βλ. παραπάνω, κεφ. πρῶτο, σ. 24, ὑπόσημ. 23).

νεται ὁ Μουσαῖος, ὁ ὁποῖος παρουσιάζει δύο ἀδικαιολόγητες παραβάσεις¹³⁸.

ε. **Νόμοι τοῦ Meyer**

i. **Πρῶτος νόμος τοῦ Meyer**

Ὁ προαναφερθεὶς νόμος τοῦ Giseke συμπληρώθηκε ἀπὸ τὸν W. Meyer¹³⁹, ὁ ὁποῖος τὸν διευτύπωσε ὡς ἑξῆς: λέξεις οἱ ὁποῖες ἀρχίζουν πρὶν ἀπὸ τὸ τρίτο στοιχεῖο δὲν ἐπιτρέπεται νὰ λήγουν στὸν «δεύτερο τροχαῖο» ἢ δάκτυλο· μεῖν ἄλλα λόγια, στὸ πρῶτο ἢ δεύτερο βραχὺ στοιχεῖο τοῦ δευτέρου δακτύλου. Αὐτὴ ἡ παρατήρηση καθιερώθηκε ὡς ὁ λεγόμενος «πρῶτος νόμος τοῦ Meyer». Ὅπως προαναφέρθηκε¹⁴⁰, ὁ Νόννος σέβεται γενικὰ τὸν νόμο αὐτόν, μεῖν ἐλάχιστες παραβάσεις.

Καὶ στοὺς τρεῖς μελετώμενους ποιητὲς ἀφθονοῦν οἱ παραβάσεις σὲ ὅ,τι ἀφορᾷ τὸ τέλος λέξεων στὸ πρῶτο βραχὺ στοιχεῖο τοῦ δευτέρου δακτύλου. Ποτὲ ὅμως δὲν παραβαίνεται ὁ νόμος αὐτὸς σὲ ὅ,τι ἀφορᾷ τὸ τέλος λέξεων στὸ δεύτερο βραχὺ τοῦ δευτέρου δακτύλου.

Πίνακας 2.8

Παραβάσεις τοῦ πρώτου νόμου τοῦ Meyer στὸ σημεῖο 3 ½

Σχήματα	Μουσαῖος	Κόλλουθος	Τριφιόδωρος
- υυ - υ	9 (2,62 %)	2 (0,53 %)	14 (2,02 %)
- - - υ	1 (0,29 %)	5 (1,34 %)	10 (1,45 %)
υυ - υ	1 (0,29 %)	-	-
- - υ	-	-	1 (0,15 %)
υ - υ	3 (0,88 %)	-	2 (0,29 %)
Σύνολο:	14 (4,08 %)	7 (1,87 %)	27 (3,91 %)

Ὅπως μπορούμε νὰ παρατηρήσουμε στὸν παραπάνω πίνακα (2.8), τὶς λιγότερες παραβάσεις τοῦ νόμου αὐτοῦ παρουσιάζει ὁ Κόλλουθος (1,87 %), ὁ ὁποῖος ἔχει ἑπτὰ συνολικὰ στίχους μεῖν λέξεις ποὺ τελειώνουν στὸν δεύτερο τρο-

¹³⁸ Ὁ Μουσαῖος παραβαίνει τὸν νόμο τοῦ Giseke στὸν στ. 210: *Μοῦνον ἐμοί τινα // λύχνον ἀπ' ἡλιβάτου σέο πύργου*, ὅπου ἡ λεκτικὴ ομάδα *ἐμοί τινα* (υ - υυ) ἀρχίζει πρὶν ἀπὸ τὸ τρίτο στοιχεῖο καὶ τελειώνει στὸ τέταρτο· ἐπίσης στὸν στ. 24: *δίξεδ μοί τινα πύργον, // δη ποτὲ Σησιτιάς Ἡρώ*, ὅπου ἡ σπάνια ομάδα λέξεων μεῖν προσωδία - υυ - υυ καλύπτει τοὺς δύο πρώτους πόδες.

¹³⁹ Meyer, W., "Zur Geschichte des alexandrinischen Hexameters", δ.π., σ. 981.

¹⁴⁰ Βλ. παραπάνω, κεφ. πρῶτο, σ. 24, 2ε.

χαίο¹⁴¹. Προφανώς ὁ ποιητὴς ἀκολουθεῖ ἕως ἓναν βαθμὸν τὸν νόμο αὐτόν, χωρὶς ὅμως νὰ δεικνύει ἰδιαίτερη φροντίδα γιὰ τὴν τήρησή του, καθὼς οἱ παραβάσεις εἶναι ἀρκετὲς σὲ σχέση μὲ τὸν συνολικὸ ἀριθμὸ τῶν στίχων του. Δύο ἀπὸ αὐτὲς τὶς παραβάσεις (στ. 260 καὶ 378) ἀφοροῦν στίχους μὲ πενθημερῆ τομή.

Ἀντιθέτως, δὲν σέβονται καθόλου τὸν νόμο αὐτόν οὔτε ὁ Μουσαῖος οὔτε ὁ Τριφιόφωρος, ἀφοῦ τὸ ποσοστὸ τῶν παραβάσεων ἐπὶ τοῦ συνόλου τῶν στίχων τους ἀνέρχεται στὸ 4,08 % γιὰ τὸν πρῶτο¹⁴² καὶ στὸ 3,91 % γιὰ τὸν δεῦτερο¹⁴³. Λόγω τῶν πολλῶν παραβάσεων, θὰ ὑποστηρίζαμε ὅτι ὁ πρῶτος νόμος τοῦ Meyer δὲν ἰσχύει γιὰ τοὺς δύο αὐτοὺς ποιητὲς. Ὅμως, ὁ Μουσαῖος ἀκολουθεῖ τὸν Νόννο στὸ ὅτι παραβαίνει τὸν νόμο μόνο μία φορὰ (στ. 196), ὅταν ὑπάρχει ἄρρηνη τομή. Ὁ Τριφιόδωρος ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριὰ παρουσιάζει τρεῖς στίχους (321, 350 καὶ 503), στοὺς ὁποίους παραβαίνει τὸν νόμο πρὶν ἀπὸ ἄρρηνα τομή.

ii. Δεύτερος νόμος τοῦ Meyer

Ὁ δεῦτερος νόμος τοῦ Meyer, ποὺ ὀρίζει ὅτι σὲ στίχους μὲ ἄρρηνα τομή ἀποφεύγεται ἡ τοποθέτηση δισύλλαβων λέξεων ἰαμβικοῦ ῥυθμοῦ (υ -) στὸ σημεῖο αὐτὸ τοῦ ἑξαμέτρου, δὲν γίνεται σεβαστὸς ἀπὸ τὸν Νόννο, ὅπως προαναφέρθηκε¹⁴⁴, καθὼς ὑπάρχει πλῆθος ἐξαιρέσεων μέσα στὰ Διονυσιακά¹⁴⁵. Φαίνεται ὅτι ὁ νόμος αὐτὸς στὴν πραγματικότητα δὲν ἔχει καθολικὴ ἰσχύ στὴν ἐπικὴ ποίηση¹⁴⁶. Ὅπως ἔχει δεῖξει ὁ O' Neil¹⁴⁷, στὸν Ὅμηρο οἱ λέξεις ἰαμβικοῦ ῥυθμοῦ τοποθετοῦνται πρὶν ἀπὸ τὴν ἄρρηνα τομή σὲ ποσοστὸ ἄνω τοῦ 10 %, ἐνῶ στὸν Καλλίμαχο περιορίζονται σὲ 3,5 %¹⁴⁸. Στὸν Κόιντο Σμυρναῖο τὸ ποσοστὸ τῶν

¹⁴¹ Πρόκειται γιὰ τοὺς στ. 206 καὶ 267, στοὺς ὁποίους τοποθετοῦνται στὸ σημεῖο 3 ½ λέξεις τοῦ ῥυθμοῦ - υυ - υ, καὶ τοὺς στ. 29, 43, 100, 260 καὶ 378, στοὺς ὁποίους τοποθετοῦνται στὸ ἴδιο σημεῖο λέξεις τοῦ ῥυθμοῦ - - - υ.

¹⁴² Στὸς στ. 5, 12, 17, 20, 120, 129, 278, 301 καὶ 319 τοῦ Μουσαίου τοποθετοῦνται στὸ σημεῖο 3 ½ λέξεις τοῦ ῥυθμοῦ - υυ - υ' στὸν στ. 196 τοποθετεῖται στὸ ἴδιο σημεῖο λέξη τοῦ ῥυθμοῦ - - - υ' στὸν στ. 43 λέξη τοῦ ῥυθμοῦ υυ - υ καὶ στοὺς στ. 8, 47 καὶ 186 λέξεις τοῦ ῥυθμοῦ υ - υ.

¹⁴³ Στὸς στ. 44, 48, 141, 180, 181, 264, 340, 350, 450, 503, 547, 600, 615 καὶ 634 τοῦ Τριφιόδωρου τοποθετοῦνται στὸ 3 ½ λέξεις τοῦ ῥυθμοῦ - υυ - υ' στοὺς στ. 26, 51, 56, 148, 272, 296, 321, 462, 607 καὶ 652 λέξεις τοῦ ῥυθμοῦ - - - υ' στὸν στ. 337 λέξη τοῦ ῥυθμοῦ - - υ καὶ στοὺς στ. 92 καὶ 618 λέξεις τοῦ ῥυθμοῦ υ - υ.

¹⁴⁴ Βλ. παραπάνω, κεφ. πρῶτο, σ. 24, 2στ.

¹⁴⁵ Βλ. West, δ.π., σ. 179.

¹⁴⁶ Βλ. West, δ.π., σ. 155: "This is far from being an absolute rule".

¹⁴⁷ Βλ. O' Neil, δ.π., σσ. 140 καὶ 175.

¹⁴⁸ Βλ. Mersinias, St., "The metre in the *Cynegetica* of Ps. Oppian", *Δωδώνη* («Φιλολογία»), τ. 27 (1998), σ. 133 καὶ ὑπόσημ. 1.

λέξεων αὐτῶν πρὶν ἀπὸ πενθημιμερῆ τομῆ κυμαίνεται γύρω στὸ 4 %, ἐνῶ στὸν Νόννο ἀνέρχεται στὸ 5 %¹⁴⁹.

Ἀπὸ τοὺς μελετώμενους ποιητές, ὁ Μουσαῖος παρουσιάζει πέντε ἐξαιρέσεις στὸν δεῦτερο νόμο τοῦ Meyer (1,46 %) ¹⁵⁰. θὰ μπορούσαμε ἐπομένως νὰ θεωρήσουμε ὅτι ὁ ποιητὴς δὲν παραβαίνει τὸν νόμο αὐτὸν στὴν ἔκταση ποὺ διαπιστώνεται στὸν Νόννο, ἀλλὰ τείνει νὰ τὸν σέβεται, χωρὶς ὅμως νὰ τὸν ἐφαρμόζει μὲ ἀπόλυτη συνέπεια. Ὁ Κόλλουθος σὲ τέσσερις μόνον στίχους τοποθετεῖ λέξη ἱαμβικοῦ ῥυθμοῦ πρὶν ἀπὸ ἄρρενα τομῆ (1,02 %) ¹⁵¹. ἐπομένως, θὰ μπορούσαμε νὰ ἰσχυρισθοῦμε ὅτι τηρεῖ τὸν νόμο ὅπως καὶ ὁ Μουσαῖος, μὲ κάπως πιὸ αὐξημένη ἐπιμέλεια. Ὁ Τριφιόδωρος παραβαίνει τὸν νόμο ἐπίσης σὲ τέσσερις μόνον στίχους (0,5 %) ¹⁵². φαίνεται ὅτι ἀπὸ τοὺς τρεῖς αὐτοὺς ποιητὲς ὁ τελευταῖος εἶναι ὁ αὐστηρότερος ὡς πρὸς τὴν τήρηση τοῦ νόμου αὐτοῦ, γεγονὸς βεβαίως ποὺ μᾶς ἐκπλήσσει, καθὼς διαπιστώνουμε ὅτι παρουσιάζει τὶς λιγότερες - ἀπὸ ὅσον γνωρίζουμε - παραβάσεις ἀπὸ κάθε ἄλλον ἐπικὸν ποιητὴ.

iii. Τρίτος νόμος τοῦ Meyer

Ὁ τρίτος νόμος τοῦ Meyer, ποὺ ἀπαγορεύει τέλος λέξεως συγχρόνως στὰ σημεῖα 5 καὶ 9 τοῦ στίχου (δηλαδὴ πρὶν ἀπὸ τὴν ἄρρενα τομῆ καὶ στὸ μακρὸ στοιχεῖο τοῦ πέμπτου δακτύλου) ¹⁵³, τηρεῖται ἀπὸ τὸν Νόννο, ὅπως προαναφέρθηκε ¹⁵⁴, ἐνῶ ὁ νόμος αὐτὸς δὲν ἐφαρμόζεται ἀπὸ τοὺς ποιητὲς τῆς ἑλληνιστικῆς ἐποχῆς ¹⁵⁵. Ἀπὸ τοὺς ἐξεταζόμενους ποιητὲς, ὁ Κόλλουθος τηρεῖ χωρὶς καμία ἐξαίρεση τὸν νόμο, ἀκολουθώντας τὴν πρακτικὴ τοῦ Νόννου· ὁ Μουσαῖος παρουσιάζει δύο μόνον ἐξαιρέσεις ¹⁵⁶. Ἀντιθέτως, ὁ Τριφιόδωρος παραβαίνει τὸν νόμο σὲ πέντε στίχους ¹⁵⁷ καί, ὡς ἐκ τούτου, ἀπομακρύνεται καὶ στὴν περίπτωσιν αὐτὴ ἀπὸ τὸν Νόννο, προσεγγίζοντας γιὰ ἄλλη μία φορὰ περισσότερο τὴν πρακτικὴ τῶν προγενέστερων ποιητῶν.

¹⁴⁹ Βλ. Vian, *Recherches sur les Posthomericæ ...*, ὁ.π., σ. 229.

¹⁵⁰ Πρόκειται γιὰ τοὺς στ. 77 (ἔχει), 157 (φίλη), 177 (μάτην), 190 (ἔχω) καὶ 196 (πόθου).

¹⁵¹ Στ. 226 (ἔην), 260 (ἔρωσ), 378 (μολὸν) καὶ 389 (κόμην).

¹⁵² Στ. 166 (ἔχων), 321 (κάλων), 350 (βοῆ) καὶ 564 (καὶ ὡς).

¹⁵³ Πβ. Ο' Neil, ὁ.π., σ. 176.

¹⁵⁴ Βλ. παραπάνω, κεφ. πρῶτο, σσ. 24-25, 2ξ καὶ ὑπόσημ. 30.

¹⁵⁵ Βλ. Mersinias, ὁ.π., σ. 133, ὑπόσημ. 2.

¹⁵⁶ Οἱ στ. 46 καὶ 57, ποὺ ἔχουν πενθημιμερῆ τομῆ καὶ συγχρόνως τέλος λέξεως στὸ μακρὸ στοιχεῖο τοῦ πέμπτου δακτύλου.

¹⁵⁷ Πρόκειται γιὰ τοὺς στίχους 166, 382, 530, 544 καὶ 610.

iv. Τέταρτος νόμος τοῦ Meyer

Ὁ νόμος αὐτὸς ὀρίζει ὅτι ἀποφεύγεται τέλος λέξεως συγχρόνως στὸ ἔβδομο καὶ ἔνατο στοιχεῖο τοῦ στίχου (δηλαδή στὴν ἐφθήμερῆ τομῆ καὶ στὸ μακρὸ στοιχεῖο τοῦ πέμπτου ποδός)¹⁵⁸ καὶ - ὅπως προαναφέρθηκε¹⁵⁹ - παραβαίνεται ἀπὸ τὸν Νόννο σὲ ἀναλογία 1:500 στίχους περίπου (δηλαδή 0,2 %), σχεδὸν ποτὲ ὅμως σὲ στίχους μὲ ἄρρενα τομῆ¹⁶⁰. Ἀπὸ τοὺς τρεῖς μελετώμενους ποιητές, ἐγγύτερα στὸν Νόννο βρίσκεται ὁ Κόλλουθος, ὁ ὁποῖος ἔχει δύο μόνον στίχους μὲ τέλος λέξεως συγχρόνως στὸ μακρὸ τοῦ τέταρτου καὶ πέμπτου ποδός (0,5 %)¹⁶¹. Ὁ Μουσαῖος ὅμως εἶναι ἀρκετὰ ἐλαστικότερος ὡς πρὸς τὴν τήρηση τοῦ νόμου αὐτοῦ, καθὼς τὸν παραβαίνει σὲ πέντε περιπτώσεις συνολικά (1,46 %)¹⁶². Ὁμοίως καὶ ὁ Τριφιόδωρος, ποὺ παραβαίνει τὸν νόμο σὲ ὀκτώ στίχους (1,16 %)¹⁶³.

8. Μονοσύλλαβες λέξεις στὸ τέλος τοῦ στίχου

Ὅπως ἀναφέραμε στὸ πρῶτο κεφάλαιο¹⁶⁴, ὁ Νόννος ἀποφεύγει τὴν τοποθέτηση μονοσυλλάβων στὸ τέλος τοῦ στίχου· ἀπαγορεύει σὲ αὐτὴν τὴν θέση ὁποιαδήποτε ἐγκλιτικὴ λέξη καὶ ἐπιτρέπει - μόνον ἂν προηγεῖται βουκολικὴ διαίρεση - τὰ μόρια *δέ, γάρ, μέν*, καθὼς καὶ οὐσιαστικὰ τῶν ὁποίων προηγεῖται ἓνα ἐπίθετο χοριαμβικοῦ ῥυθμοῦ¹⁶⁵.

Ὁ Κόλλουθος εἶναι ἀκόμη πιὸ ἀυστηρὸς ἀπὸ τὸν Νόννο, καθὼς ἀποκλείει ὁποιαδήποτε μονοσύλλαβη λέξη ἀπὸ τὸ τέλος τοῦ στίχου. Ὁ Τριφιόδωρος εἶναι τόσο φειδωλός, ὅσο καὶ ὁ Νόννος ἔχει συνολικά ἑννέα στίχους (1,3 %) μὲ μονοσύλλαβο στὸ τέλος τους. Στούς στίχους 326, 452, καὶ 596 ὑπάρχει τὸ μό-

¹⁵⁸ Meyer, ὁ.π., σ. 987· πβ. O' Neil, ὁ.π., σ. 176, ὅπου καὶ ἡ σχετικὴ συζήτηση ὅσον ἀφορᾷ τὴν ἰσχύ τοῦ νόμου αὐτοῦ.

¹⁵⁹ Βλ. παραπάνω, κεφ. πρῶτο, σ. 25, 2η.

¹⁶⁰ Πβ. σ. 25, ὑποσημ. 32.

¹⁶¹ Πρόκειται γιὰ δύο στίχους, οἱ ὁποῖοι παρουσιάζουν ἀξιοσημείωτη μορφικὴ ἀντιστοιχία καὶ ἐπαναληπτικὴ ὁμοιότητα μεταξύ τους: στ. 149: Ἔργα μῦθων ἀθέριζε τί γὰρ πολέμων βασιλῆι; καὶ στ. 161: Ἔργα μῦθων οὐκ οἶδα τί γὰρ σακῆων Ἀφροδίτη;

¹⁶² Στ. 76, 186, 248, 274 καὶ 285.

¹⁶³ Στ. 169, 191, 294, 296, 400, 401, 421 καὶ 530. Ἐνδιαφέρον παρουσιάζει ὁ στίχος 530: Ἐνθα δὲ δὴ περὶ / πρότεροι / κίον, οἱ δ' / ἐπέλειφθεν, στὸν ὁποῖο παραβαίνονται συγχρόνως καὶ ὁ τρίτος καὶ ὁ τέταρτος νόμος τοῦ Meyer.

¹⁶⁴ Βλ. παραπάνω, σ. 26, 4α.

¹⁶⁵ Βλ. παραπάνω, σ. 26, ὑποσημ. 46 καὶ 47.

ριο δέ, στους στ. 145, 394 και 443 τὸ οὐσιαστικὸ πῦρ, στὸν στ. 230 φλόξ καὶ στὸν στ. 453 νύξ Ἀξιοσημείωτη εἶναι ἡ περίπτωση τοῦ στίχου 404, ὅπου στὸ τέλος βρίσκουμε τὴν ἐγκλιτικὴ λέξι τις, κάτι ποὺ ποτὲ δὲν ἀπαντᾷ στὸ ἔργο τοῦ Νόννου. Σὲ ὅλες τὶς περιπτώσεις προηγεῖται βουκολικὴ διαίρεση καὶ ἐπίθετο χοριαμβικοῦ ῥυθμοῦ (ποὺ συνδέεται νοηματικῶς ἄμεσα μὲ τὸ μονοσύλλαβο ποὺ προσδιορίζει), ἐκτὸς τῶν στίχων 404 καὶ 453, στους ὁποίους προηγεῖται ἰδίου ῥυθμοῦ ῥῆμα.

Ὁ Μουσαῖος ὁμως παρουσιάζει διαφορετικὴ συμπεριφορὰ: σὲ 11 συνολικὰ περιπτώσεις τοποθετεῖ μονοσύλλαβη λέξι στὸ τέλος τοῦ στίχου (3,2 %). Οἱ ἔξι ἀπὸ αὐτὲς ἀφοροῦν τὸ μόριο δέ¹⁶⁶, μία τὸν αἰτιολογικὸ σύνδεσμο γὰρ (στ. 208) καὶ τρεῖς κάποιο οὐσιαστικὸ (στ. 8: Ζεὺς, στ. 246: πῦρ καὶ στ. 255 νηῦς). Παρεκκλίνει ὁμως περιέργως ἀπὸ τὴν πρακτικὴ τοῦ Νόννου στὸν στίχο 76, ὅπου τοποθετεῖ τὸ ἐγκλιτικὸ τε, χωρὶς νὰ προηγεῖται βουκολικὴ διαίρεση¹⁶⁷, ὅπως συμβαίνει σὲ ὅλες τὶς ὑπόλοιπες περιπτώσεις. Ἀκόμη, δὲν τοποθετεῖ πάντοτε ἐπίθετο χοριαμβικοῦ ῥυθμοῦ πρὶν ἀπὸ τὸ μονοσύλλαβο, παρὰ μόνον στὴν περίπτωση τῶν μονοσύλλαβων οὐσιαστικῶν καὶ τοῦ στ. 164¹⁶⁸. Στὶς ὑπόλοιπες περιπτώσεις θέτει κυρίως κάποια μετοχὴ τοῦ ἰδίου ῥυθμοῦ¹⁶⁹, ἐκτὸς τοῦ στ. 287, ὅπου συναντοῦμε ἀντωνυμία (Ἀμφότεροι δέ), καὶ τοῦ στ. 208, στὸν ὁποῖο βρίσκουμε ἐπίρρημα (οὐχ ἔκαθεν γάρ).

Ἐπομένως, ἀπὸ τὰ παραπάνω προκύπτει ὅτι ὁ Μουσαῖος δὲν τοποθετεῖ μὲ ἰδιαίτερη ἐπιμέλεια τὰ μονοσύλλαβα στὸ τέλος τοῦ στίχου καὶ σὲ αὐτὸ τὸ σημεῖο ἀποκλίνει ἀπὸ τὸν Νόννο. Θεωροῦμε ὅτι τοῦτο ὀφείλεται - καθὼς δὲν βρίσκουμε κάποια περισσότερο πειστικὴ ἐξήγηση γιὰ τὴ συμπεριφορὰ του αὐτῆ - ὄχι τόσο στὴν ἔλλειψη στιχουργικῆς δεξιότητος ἐκ μέρους του, ὅσο κυρίως στὸ ὅτι τὰ μόρια δέ καὶ γὰρ ἐκλαμβάνονται στὴν ἐποχὴ του ὡς λέξεις ἐγκλιτικῆς¹⁷⁰. συνεπῶς, δὲν χωρίζονται ἀπὸ τὴν προηγούμενη λέξι, ἀλλὰ ἀποτελοῦν μαζί της μία λεκτικὴ ἐνότητα, ὅποτε στὴν πραγματικότητά δὲν εἶναι μονοσύλλαβα¹⁷¹.

¹⁶⁶ Πρόκειται γιὰ τοὺς στίχους 61, 162, 164, 287, 297 καὶ 307.

¹⁶⁷ Στ. 76: τοίην δ' οὐ ποτ' ὄπωπα νέην ἰδανὴν θ' ἀπαλήν τε στὸν στίχο αὐτὸν ὁ Μουσαῖος θέτει πρὶν ἀπὸ τὸ ἐγκλιτικὸ στὸ τέλος τοῦ στίχου τὸ ἐπίθετο ἀναπαιστικοῦ ῥυθμοῦ (υυ -) ἀπαλήν.

¹⁶⁸ Στ. 8: αἰθέριος Ζεὺς 246: ἐνδόμυχον πῦρ 255: αὐτόματος νηῦς καὶ 164: παρθενικῆς δέ.

¹⁶⁹ Στ. 61: νισσομένης δέ 162: αἰδομένη δέ 297: τυπτομένην δέ καὶ 307: θελγομένη δέ.

¹⁷⁰ West, ὁ.π., σ. 180: "At this period δέ, γάρ, μὲν count as enclitics, and may retain their accents or throw them back".

¹⁷¹ Βλ. καὶ ὅσα ἔχουμε ὀρίσει γιὰ τὴν ἐννοια λέξι στὴν εἰσαγωγή, σσ. 20-21.

9. Στίξη - Παύση¹⁷²

Όπως προαναφέρθηκε¹⁷³, στὸν Νόννο περιορίζονται τὰ σημεῖα τοῦ ἑξαμέτρου στὰ ὁποῖα ἐπιτρέπεται ἡ χρήση κάποιου σημείου στίξεως. Τὸ τέλος τοῦ στίχου εἶναι τὸ προσφιλέστερο σημεῖο ὅπου τίθεται στίξη. Στὸ ἐσωτερικὸ τοῦ στίχου, συχνότερα ὑπάρχει στίξη στὴ βουκολικὴ διαίρεση, κι ἀκόμη στὴν κύρια τομὴ (ἄρρενα ἢ θήλεια). Λιγότερο συχνὰ ἐπιτρέπεται στίξη στὴν τριημιμερῆ τομὴ, ἐνίοτε ἰσχυρὴ στίς περιπτώσεις ποὺ ὑπάρχει διασκελισμὸς στὸν ἑξάμετρο, ἀλλὰ καὶ στὴν ἐφθημιμερῆ τομὴ, ὅταν στὸν στίχο ὑπάρχει θήλεια τομὴ καὶ στίξη στὴν τριημιμερῆ. Ἀποφεύγεται στὸν «πρῶτο τροχαῖο» καὶ στὸ τέλος τοῦ πρώτου ποδός, ἂν αὐτὸς εἶναι σπονδαῖος. Στὰ ὑπόλοιπα σημεῖα τοῦ ἑξαμέτρου ἡ στίξη δὲν εἶναι ἐπιτρεπτή.

Όπως μποροῦμε νὰ παρατηρήσουμε στὸν ἀκόλουθο πίνακα (2.9), καὶ στοὺς τρεῖς ποιητὲς ἡ στίξη παρουσιάζει ἰδιαίτερα μεγάλη συχνότητα στὸ τέλος τοῦ στίχου: ἡ συχνότερη ὅλων στὸν Μουσαῖο (71,43 %), συχνότατη στὸν Κόλλουθο (63,96 %) καὶ ἀρκετὰ συχνὴ στὸν Τριφιόδωρο (50,65 %). Κυρίως στὸν πρῶτο καθίσταται ἐμφανὴς κάποια τάση γιὰ νοηματικὴ αὐτοτέλεια τοῦ στίχου.

Όσον ἀφορᾷ τὸ ἐσωτερικὸ τοῦ στίχου, στὰ ἔργα καὶ τῶν τριῶν ποιητῶν ἀπαγορεύεται ἢ τουλάχιστον ἀποφεύγεται ἡ στίξη στὰ σημεῖα 1, 3½, 4, 6, 7, 7½, 9, 9½, 10 καὶ 11. Ὁ Μουσαῖος παρουσιάζει μίαν μόνον ἐξαίρεση στὸν στ. 157, ὅπου ὑπάρχει ἀδύνατη στίξη στὸν «δεύτερο τροχαῖο»¹⁷⁴, κάτι ποὺ δὲν συναντᾶται ποτὲ στὸν Νόννο. Ὁ ἴδιος ποιητὴς ἔχει κατ' ἐξαίρεση δύο στίχους ποὺ ἔχουν ἀδύνατη στίξη στὸ σημεῖο 6, στὸ τέλος δηλαδὴ τοῦ τρίτου ποδός¹⁷⁵, πρᾶγμα ποὺ ἀποφεύγεται ἐντελῶς στὰ Διονυσιακά· δύο ἐπίσης στὸ μακρὸ τοῦ πέμπτου

¹⁷² Ὡς γνωστόν, τὰ σημεῖα τοῦ δακτυλικοῦ ἑξαμέτρου, ὅπου μποροῦν νὰ γίνουν παύσεις (τομές, βουκολικὴ διαίρεση, τέλος στίχου), εἶναι ἐκεῖνα στὰ ὁποῖα τίθεται κάποιο σημεῖο στίξεως. Βλ. σχετικὰ Allen, *Accenti and Rhythm...*, ὁ.π., σσ. 115-117. Τὸ ζήτημα αὐτὸ βέβαια ἐν πολλοῖς ἐξαρτᾶται καὶ ἀπὸ τὴν ἔκδοση τοῦ κειμένου καὶ ἀπὸ πολλοὺς ἄλλους παράγοντες, ποὺ δὲν ἀποτελοῦν ὁμῶς ἀντικείμενο τῆς μελέτης αὐτῆς. Διευκρινίζουμε βέβαια ὅτι ἡ στίξη εἶναι ἰσχυρὴ ὅταν ὑπάρχει ὡς σημεῖο στίξεως τελεῖα στιγμὴ, ἄνω στιγμὴ, ἐρωτηματικὸ ἢ θαυμαστικὸ, ἐνῶ εἶναι ἀδύνατη ὅταν ὑπάρχει κόμμα.

¹⁷³ Βλ. παραπάνω, κεφ. πρώτο, σ. 30, 5στ καὶ ὑποσημ. 75 καὶ 76.

¹⁷⁴ Πείθεο καὶ σύ, φίλη, μὴ Κύπριδι μῆνιν ἐγείρης». Ἡ στίξη στὸ σημεῖο αὐτὸ προφανῶς ἐξηγεῖται ἀπὸ τὴν κλητικὴ προσφώνηση.

¹⁷⁵ Πρόκειται γιὰ τοὺς στ. 123: «Ξεῖνε, τί μαργαίνεις; Τί με, δύσμορε, παρθένον ἔλκεις;», στὸν ὁποῖον ἡ στίξη προφανῶς ἐξηγεῖται ἀπὸ ὑφολογικοὺς λόγους, καὶ στ. 148: σὸν δ' ἰκέτην με κόμιζε καί, ἦν ἐθέλεις, παρακοίτην, στὸν ὁποῖον ὑπάρχει ἀδύνατη στίξη στὰ σημεῖα 6 καὶ 9, μεταξὺ τῶν ὁποῶν περιχλιεῖται ἡ δευτερεύουσα ὑποθετικὴ πρόταση.

δακτύλου και μία στο τέλος αυτού¹⁷⁶. Στον Κόλλουθο δύο σίχοι έχουν κατ' εξαίρεση-στίξη στην έφθημιμερη τομή¹⁷⁷ και έξι στον «πέμπτο τροχαίο»¹⁷⁸. Στον Τριφιόδωρο βρίσκουμε έξι κι έναν σίχο αντιστοιχώς στα ίδια σημεία¹⁷⁹. Παρατηρούμε γενικώς ότι και οί τρεις ποιητές αποφεύγουν τή στίξη στην έφθημιμερη τομή· ό Μουσαίος δέν έχει κανέναν σίχο με στίξη στο σημείο αυτό και ό Κόλλουθος δύο μόνον· τοιουτοτρόπως, φαίνεται ότι οί δύο τελευταίοι ποιητές είναι αύστηρότεροι στο σημείο αυτό από τον Νόννο.

Έκτος των προαναφερθέντων σημείων, περιορισμένος αριθμός σίχων έχει στίξη στον «πρώτο τροχαίο», γεγονός που σημαίνει ότι και οί τρεις ποιητές την αποφεύγουν¹⁸⁰, όπως και ό Νόννος. Το ίδιο συμβαίνει και στο τέλος του πρώτου ποδός, ιδίως αν αυτός έχει σπονδειακή μορφή¹⁸¹. Περιορισμένοι είναι και οί σίχοι που έχουν στίξη στην τριημιμερη τομή (1,75 % στον Μουσαίο, 3,79 % στον Κόλλουθο και 2,46 % στον Τριφιόδωρο)¹⁸², αλλά και στην άρρενα τομή (3,79 % ό πρώτος, 2,79 % ό δεύτερος και 3,76 % ό τρίτος). Στα σημεία αυτά του έξαμέτρου και οί τρεις ποιητές φαίνονται αύστηρότεροι από τον Νόννο.

Το πιο συχνό σημείο στο εσωτερικό του σίχου, στο όποιο τίθεται στίξη, είναι ή κατά τρίτον τροχαίο τομή: 16,91 % στον Μουσαίο, 14,97 % στον Κόλλουθο και 11,58 % στον Τριφιόδωρο. Στη βουκολική διαίρεση έχουν στίξη το 9,33 % των σίχων του Μουσαίου και το 9,26 % αυτών του Τριφιόδωρου, ενώ το ποσοστό εκείνων του Κόλλουθου περιορίζεται περίπου στο ήμισυ (μόλις 4,82 %). Η παρατήρηση του Wifstrand¹⁸³, ότι στον Νόννο, όταν το μακρό του πέμπτου ποδός είναι μονοσύλλαβη λέξη, σχεδόν πάντοτε υπάρχει στίξη στη

¹⁷⁶ Έκτος του προαναφερθέντος σίχου 148, είναι κι ό στ. 96: *Είλε δέ μιν τότε θάμβος, αναιδείη, τρόμος, αιδώς* όπου ή συνεχής αδύνατη στίξη (σημεία 9 και 10, εκτός των έπιτρεπτών 5^η και 12) έντείνει ύφολογικώς τήν συναισθηματική φόρτιση.

¹⁷⁷ Πρόκειται για τους στ. 270 και 351, εκ των όποιων μόνον ό τελευταίος έχει στίξη και στην τριημιμερη τομή.

¹⁷⁸ Οί στ. 43, 72, 130, 215, 348 και 368.

¹⁷⁹ Στίξη στην έφθημιμερη τομή έχουν οί στ. 181 (που είναι και ή μόνη του σίχου), 220, 234, 399 (με στίξη και στη θήλεια τομή και στη βουκολική διαίρεση), 411 (έπίσης με στίξη στην θήλεια τομή) και 428 (με στίξη και στην τριημιμερη), ενώ στον "πέμπτο τροχαίο" έχει στίξη ό στ. 305.

¹⁸⁰ Στον Μουσαίο στίξη στον «πρώτο τροχαίο» έχουν οί σίχοι: 1, 8, 70, 174, 123, 216, 218 και 271· στον Κόλλουθο οί σίχοι: 5, 61, 96, 138, 155, 266, 284 και 316· στον Τριφιόδωρο οί σίχοι: 194, 278, 284, 289 και 398.

¹⁸¹ Στίξη στον πρώτο πόδα, όταν αυτός είναι σπονδείο, έχουν μόνον οί σίχοι 103, 139, 176 και 309 του Μουσαίου (1,16 %), 187 και 330 του Κόλλουθου (0,5 %), και ό στ. 122 του Τριφιόδωρου (0,14 %).

¹⁸² Στίξη στην τριημιμερη τομή υπάρχει κυρίως μετά από διασκελισμό, όποτε στο σημείο αυτό του έξαμέτρου όλοκληρώνεται το νόημα του προηγούμενου σίχου.

¹⁸³ Wifstrand, δ.π., σ. 55.

βουκολική διαίρεση¹⁸⁴, έχει απόλυτη ισχύ στον Μουσαίο, τοῦ ὁποῖου καὶ οἱ ἕξι στίχοι τοῦ, ποὺ τὸ ἕνατο στοιχεῖο τους εἶναι μονοσύλλαβο¹⁸⁵, ἔχουν πάντοτε στίξη στὴ βουκολική διαίρεση. Ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον, αὐτὸ ισχύει καὶ γιὰ τὸν Τριφιόδωρο· ἀπὸ τοὺς δώδεκα στίχους τοῦ μὲ μονοσύλλαβο ἕνατο στοιχεῖο, οἱ δέκα ἀκολουθοῦν τὸν κανόνα¹⁸⁶. Στὸν Κόλλουθο ὁ κανόνας αὐτὸς δὲν ἔχει ἐφαρμογή, καθὼς στὸν ποιητὴ αὐτὸν ποτὲ δὲν εἶναι μονοσύλλαβο τὸ μακρὸ στοιχεῖο τοῦ πέμπτου ποδός.

Πίνακας 2.9¹⁸⁷*Ἡ στίξη στὰ διάφορα σημεῖα τοῦ στίχου*

Σημεῖα	Μουσαῖος	Κόλλουθος	Τριφιόδωρος
1	—	—	—
1½	8 (2,33 %)	8 (2,03 %)	5 (0,72 %)
2	13 (3,79 %)	12 (2,79 %)	19 (2,75 %)
3	6 (1,75 %)	15 (3,81 %)	17 (2,46 %)
3½	1 (0,29 %)	—	—
4	—	—	—
5	13 (3,79 %)	11 (2,79 %)	26 (3,76 %)
5½	58 (16,91 %)	59 (14,97 %)	80 (11,58 %)
6	2 (0,58 %)	—	—
7	—	2 (0,50 %)	6 (0,87 %)
7½	—	—	—
8	32 (9,33 %)	19 (4,82 %)	64 (9,26 %)
9	2 (0,58 %)	—	—
9½	—	6 (1,52 %)	1 (0,14 %)
10	1 (0,29 %)	—	—
11	—	—	—
12	245 (71,43 %)	252 (63,96 %)	350 (50,65 %)

¹⁸⁴ Βλ. παραπάνω, κεφ. πρώτο, σ. 30, ὑπόσημ. 76.

¹⁸⁵ Πρόκειται γιὰ τοὺς στίχους 59, 138, 144, 180, 274 καὶ 291.

¹⁸⁶ Οἱ στ. 30, 191, 382, 427, 429, 430, 527, 530, 610 καὶ 615· ὅμως στοὺς στίχους 166 καὶ 265, ἀν καὶ τὸ ἕνατο στοιχεῖο εἶναι μονοσύλλαβο, ἐντούτοις δὲν ὑπάρχει στίξη στὴ βουκολική διαίρεση.

¹⁸⁷ Τὸ ποσοστὸ ἐπὶ τοῖς ἑκατὸ στίχοις παρενθέσεις προκύπτει ἀπὸ τὴν ἀναγωγή τῶν περιπτώσεων ἐπὶ τοῦ συνόλου τῶν στίχων.

Συνοψίζοντας, τὰ σημεῖα τοῦ ἑξαμέτρου στὰ ὁποῖα ἐπιτρέπεται στίξη -
παύση στὰ ἔργα τῶν Μουσαίου, Κολλούθου καὶ Τριφιοδώρου εἶναι σχηματικὰ
τὰ ἀκόλουθα [ὄπου ἢ τελεία στιγμή (.) σημαίνει ἰσχυρὴ στίξη κι ὄπου ἢ ἄνω
τελεία (·) ἀδύνατη]¹⁸⁸:

$$1\text{---}\overset{(-)}{v}\cdot v\cdot 3\text{---}\cdot\overset{-}{v}\overset{-}{v} 5\text{---}\cdot\overset{-}{v}\cdot v 7\text{---}(\cdot)\overset{-}{v}\overset{-}{v}\cdot 9\text{---}v(\cdot)v 11\text{---}\text{---}\cdot$$

¹⁸⁸ Πβ. τὸ ἀντίστοιχο σχῆμα γιὰ τὸν Νόννο, σ. 30.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΡΙΤΟ

ΕΣΩΤΕΡΙΚΗ ΜΕΤΡΙΚΗ ΔΟΜΗ - ΚΩΛΟΜΕΤΡΙΑ

ΤΟΥ ΕΞΑΜΕΤΡΟΥ

ΤΩΝ ΤΡΙΦΙΟΔΩΡΟΥ, ΚΟΛΛΟΥΘΟΥ ΚΑΙ ΜΟΥΣΑΙΟΥ

1. Ἡ τοποθέτηση τῶν μετρικῶν λέξεων μέσα στὸν στίχο

Σὲ αὐτὸ τὸ κεφάλαιο ἐξετάζουμε τὴν τοποθέτηση (localization)¹ τῶν διαφόρων μετρικῶν λέξεων², ποὺ χρησιμοποιοῦνται ἀπὸ τοὺς μελετώμενους ποιητὲς σὲ συγκεκριμένα σημεῖα τοῦ ἑξαμέτρου. Ὡς γνωστόν, ἡ μελέτη τῆς κατανομῆς τῶν λέξεων αὐτῶν σὲ συγκεκριμένα σημεῖα τοῦ στίχου ἐξετάσθηκε γιὰ πρώτη φορὰ ἀπὸ τὸν Eug. O' Neil, ὁ ὁποῖος ἐρεῦνησε συστηματικὰ τὴν «ἐσωτερικὴ μετρικὴ» (inner metric)³ τοῦ ἑξαμέτρου στὴν ἐπικὴ ποίηση ἀπὸ τὸν Ὅμηρο καὶ τὸν Ἡσίοδο ἕως καὶ τοὺς ποιητὲς τῆς ἑλληνιστικῆς ἐποχῆς (Καλλίμαχο, Ἄρατο, Ἀπολλώνιο Ῥόδιο καὶ Θεόκριτο)⁴.

Υἱοθετοῦμε τὴν ἴδια μέθοδο γιὰ νὰ παρουσιάσουμε ἀναλυτικὰ τὴν ἐσωτερικὴ μετρικὴ τῶν Μουσαίου, Κολλούθου καὶ Τριφιοδώρου καὶ νὰ διαπιστώσουμε κατὰ πόσον αὐτὴ ἐφαρμόζεται αὐστηρότερα ἢ ὄχι κατὰ τὴν ὕστερη αυτοκρατορικὴ περίοδο σὲ σύγκριση μὲ τοὺς προγενέστερους ποιητὲς⁵. Ὡς σημεῖο

¹ Μὲ τὸν ὄρο τοποθέτηση ἀποδίδουμε στὰ ἑλληνικὰ τὸν ὄρο localization, τὸν ὁποῖο εἰσήγαγε ὁ O' Neil στὴ γνωστὴ μελέτη του "The Localization of metrical word-types in the Greek Hexameter (Homér, Hesiod and the Alexandrians)", *YCIS*, τ. 8 (1942), σσ. 105-178.

² Βλ. ὅσα ἔχουμε ὀρίσει γιὰ τὸ νόημα τοῦ ὄρου λέξη στὴ μετρικὴ στὴν εἰσαγωγή, σ. 18 κ.έ.

³ Ὁ ὅρος «ἐσωτερικὴ μετρικὴ» περιλαμβάνει κατὰ τὴν ἄποψή μας ὅλους τοὺς μετρικοὺς περιορισμοὺς στὸ ἐσωτερικὸ τοῦ ἑξαμέτρου ἐκτὸς ἀπὸ τὴν τοποθέτηση τῶν λέξεων σὲ συγκεκριμένα σημεῖα τοῦ ἑξαμέτρου, ἀφορᾶ καὶ τὴν ἐφαρμογὴ τῶν ζευγμάτων καὶ τῶν νόμων ποὺ ἐξετάστηκαν στὸ προηγούμενο κεφάλαιο.

⁴ Θεωροῦμε ὅτι ὀφείλομε νὰ προσθέσουμε καὶ τὴ μελέτη τῆς ἐσωτερικῆς μετρικῆς τοῦ ἔργου *Κυνηγετικά* τοῦ Ψευδο-Ὀπριανοῦ ἀπὸ τὸν Mersinias, "The metre in the *Cynegetica* of Ps. Oprian", *δ.π.*, σ. 137 κ.έ.

⁵ Στὸ σημεῖο αὐτὸ θεωροῦμε ὅτι ἀξίζει νὰ ἐπισημάνουμε πὼς θὰ ἦταν πολὺ χρήσιμη μία μελέτη τῆς ἐσωτερικῆς μετρικῆς ἱκανοῦ στατιστικοῦ δείγματος ἀπὸ τὰ 48 βιβλία τῶν *Διονυσιακῶν* τοῦ Νόννου, προκειμένου νὰ ἐξαχθοῦν πλήρη συμπεράσματα ὅσον ἀφορᾶ τὴν ἐσωτερικὴ μετρικὴ τῆς ὕστερης ἀρχαιότητος.

τοποθέτησης κάθε μετρικής λέξεως ἐκλαμβάνεται τὸ σημεῖο τοῦ ἑξαμέτρου στὸ ὁποῖο αὐτὴ λήγει: π.χ. ἡ λέξη *σημήνη* τοῦ στ. 145 τοῦ Τριφιόδωρου μὲ ῥυθμὸ μολοσσοῦ (- - -), ποὺ τοποθετεῖται στὴν ἀρχὴ τοῦ στίχου, ἔχει ὡς σημεῖο τοποθέτησης τὸ σημεῖο 3 τοῦ ἑξαμέτρου· ὁμοίως ἡ μετρικὴ λέξη *Σοὶ δέ με* δακτυλικοῦ ῥυθμοῦ (- υυ) στὸν στίχο 152 τοῦ Μουσαίου τοποθετεῖται πρὶν ἀπὸ τὸ σημεῖο 2, ἐνῶ ἡ λέξη *Καί τις* τροχαϊκοῦ ῥυθμοῦ (- υ) στὸν στίχο 107 τοῦ Κολλούθου πρὶν ἀπὸ τὸ σημεῖο 1½, κ.ο.κ.

Μὲ τὸν τρόπο αὐτόν, ἐπιχειροῦμε νὰ ἀναδείξουμε τοὺς ἐπιπλέον περιορισμοὺς ποὺ τίθενται στὸν ἑξάμετρο, ὅπως γιὰ παράδειγμα σχετικὰ μὲ τὴν τοποθέτηση τῶν μονοσύλλαβων⁶ μακρῶν λέξεων, ἢ τὴ χρήση τῶν λέξεων σπονδειακῆς μορφῆς. Πρέπει βέβαια νὰ διευκρινίσουμε ὅτι ἡ μετρικὴ προσωδία τῶν τελικῶν συλλαβῶν τῶν μετρικῶν λέξεων, ἢ ὁποῖα χρησιμοποιεῖται στὰ στατιστικά μας στοιχεῖα, εἶναι ἡ λειτουργικὴ καὶ ὄχι ἡ φυσικὴ. Δηλαδή, ἡ θέσει μακρὰ συλλαβὴ ἐκλαμβάνεται κανονικὰ ὡς μακρὰ, ἔστω κι ἂν ἡ φυσικὴ τῆς ποσότητα εἶναι βραχεῖα⁷. Αὐτονόητο βεβαίως εἶναι ὅτι ἡ τελικὴ συλλαβὴ τοῦ ἑξαμέτρου πάντοτε ὑπολογίζεται ὡς μακρὰ, ἀκόμη κι ἂν ἡ φυσικὴ τῆς ποσότητα εἶναι βραχεῖα.

α. Μονοσύλλαβα

Ὅπως μποροῦμε νὰ παρατηρήσουμε στὸν πίνακα 1 τοῦ παραρτήματος⁸, ἔχουμε ταξινομήσει 7087 μετρικὲς λέξεις ποὺ περιέχονται στοὺς 1428 συνολικὰ στίχους τῶν μελετώμενων ποιητῶν. Εἶναι φανερὸ ὅτι καὶ οἱ τρεῖς ποιητὲς ἀποφεύγουν ἐν γένει τὶς μονοσύλλαβες λέξεις ὁ Κόλλουθος, αὐστηρότερος ὄλων, ἔχει συνολικὰ μόνον 35 μονοσύλλαβες (1,85 %) ἀπὸ τὶς 1893 συνολικὰ μετρικὲς λέξεις ποὺ χρησιμοποιεῖ στὸ ἔργο του. Ὁ Μουσαῖος κι ὁ Τριφιόδωρος παρουσιάζουν τὴν ἴδια τάση περιορισμοῦ τῶν μονοσυλλάβων, ὄχι ὅμως στὸν ἴδιο βαθμό: 66 μονοσύλλαβα (3,77 %) ὁ πρῶτος καὶ 103 (2,99 %) ὁ δεύτερος.

Εἰδικότερα, οἱ μονοσύλλαβες βραχεῖες λέξεις ἀποφεύγονται μὲ ἐπιμέλεια

⁶ Ἐπισημαίνουμε στὸ σημεῖο αὐτὸ ὅτι δὲν ἀποδεχόμαστε τὴ θέσει τοῦ Ο' Neil, ὁ ὁποῖος ταυτίζει τὴ μετρικὴ μὲ τὴ γραμματικὴ λέξη καὶ ἐκλαμβάνει ὡς μετρικὰ ἀνεξάρτητες ἀκόμη καὶ τὶς προκλιτικὲς καὶ ἐγκλιτικὲς λέξεις (βλ. εἰσαγωγή, σσ. 18-19). Ὡς ἐκ τούτου, τὰ στατιστικὰ στοιχεῖα ποὺ παρουσιάζονται στοὺς πίνακες 1 καὶ 2 τοῦ ἄρθρου του (δ.π., σσ. 138-139) δὲν ἀνταποκρίνονται στὴν πραγματικότητα, καθὼς ὁ ἀριθμὸς τῶν μονοσυλλάβων εἶναι πολὺ μικρότερος.

⁷ Πβ. Ο' Neil, δ.π., σ. 111 κ.έ.

⁸ Βλ. παρακάτω, σ. 152.

καὶ ἀπὸ τοὺς τρεῖς ποιητές, ὅπως βλέπουμε στὸν πίνακα 2 τοῦ παραρτήματος⁹. Οἱ πράγματι ἐλάχιστες, ποὺ ὑπάρχουν, ποτὲ δὲν καλύπτουν τὸ πρῶτο βραχὺ κανενὸς δακτύλου, μὲ μία μοναδικὴ ἐξαίρεση ἀπὸ τὸν Τριφιόδωρο στὸ πρῶτο βραχὺ τοῦ πρώτου δακτύλου¹⁰, καθὼς καὶ ἄλλη μία ἀπὸ τὸν Μουσαῖο στὸ πρῶτο βραχὺ τοῦ δεύτερου¹¹. Τὰ περισσότερα βραχέα μονοσύλλαβα τοποθετοῦνται στὸ σημεῖο 6 τοῦ ἑξαμέτρου (Μουσαῖος: 12 περιπτώσεις, 75 %· Κόλλουθος: τέσσερις, 80 %· Τριφιόδωρος: ἑπτὰ, 77,78 %)· τοποθετοῦνται δηλαδὴ ἀμέσως μετὰ ἀπὸ τὴ θήλεια τομὴ καὶ στοὺς τρεῖς ποιητές. Ἐκτὸς ἀπὸ τὴ θέση αὐτή, βραχέα μονοσύλλαβα βρίσκουμε καὶ στὸ δεύτερο βραχὺ στοιχείο τοῦ πρώτου δακτύλου σὲ μικρότερο ὅμως βαθμῶ. Ἐπομένως, ἡ τοποθέτηση αὐτῶν τῶν λέξεων στὰ σημεῖα 2 καὶ 6 τοῦ ἑξαμέτρου εἶναι ἀπόλυτη στὸν Κόλλουθο (100 %), πολὺ ὑψηλὴ στὸν Μουσαῖο (93,75 %) καὶ ἀρκετὰ ὑψηλὴ στὸν Τριφιόδωρο (88,88 %). Τὰ προαναφερθέντα ποσοστὰ εἶναι τὰ ὑψηλότερα ἀπὸ ὅλους τοὺς ἐπικοὺς ποιητές, τῶν ὁποίων ἔχει μελετηθεῖ ἡ ἐσωτερικὴ μετρικὴ.

Ὅσον ἀφορᾷ τὶς μονοσύλλαβες μακρὲς λέξεις, ὁ Κόλλουθος πάλι παρουσιάζεται ἀυστηρότερος ἀπὸ ὅ,τι οἱ ἄλλοι δύο ποιητές, ἀκόμη ἀυστηρότερος καὶ ἀπὸ τὸν Νόννο. Ὅπως εἶδαμε στὸ πρῶτο κεφάλαιο¹², ὁ Νόννος ἀποφεύγει τὰ μονοσύλλαβα μακρὰ στὰ σημεῖα 2, 4, 5, 6, 7, 8, 10 καὶ 11. Τὰ ἐπιτρέπει μόνο στὸ σημεῖο 1 (ὅταν συνυπάρχουν τριημιμερῆς τομὴ καὶ βουκολικὴ διαίρεση), στὸ 3, στὸ 9 (ὅταν στὴ βουκολικὴ διαίρεση προηγεῖται στίξις) καὶ στὸ τέλος τοῦ στίχου, ὅταν προηγεῖται ἐπίθετο χοριαμβικοῦ ῥυθμοῦ¹³. Ἄν παρατηρήσουμε τὸν πίνακα 3¹⁴, διαπιστώνουμε ὅτι ὁ Κόλλουθος ἐπιτρέπει μονοσύλλαβα μακρὰ μόνο στὰ σημεῖα 1¹⁵ καὶ 3, μὲ δύο ἐξαιρέσεις ποὺ ἀντιτίθενται στὴ χρῆση τοῦ Νόννου¹⁶. Ἐντούτοις, περιορίζει ἀκόμη περισσότερο ἀπὸ τὸν τελευταῖο τὴ χρῆση τῶν μονοσύλλαβων μακρῶν, καθὼς δὲν τὰ ἐπιτρέπει – ἐκτὸς τῶν ἄλλων – οὔτε στὰ σημεῖα 9 καὶ 12, στὰ ὁποῖα ὅμως τὰ συναντοῦμε στὸν Νόννο καὶ τοὺς

⁹ Βλ. παρακάτω, σ. 153.

¹⁰ Πρόκειται γιὰ τὸν στ. 304: Ὡς ἄρ' ἔφη...

¹¹ Στ. 246: ... ὕδωρ, τὸ δ' ἔρωτος...

¹² Βλ. παραπάνω, σσ. 26-27, 4β.

¹³ Βλ. παραπάνω, κεφ. πρῶτο, σ. 26, 4α.

¹⁴ Βλ. παρακάτω, σ. 153.

¹⁵ Ὁ Κόλλουθος δὲν ἀκολουθεῖ τὴν πρακτικὴ τοῦ Νόννου, ὁ ὁποῖος ἐπιτρέπει στὴν ἀρχὴ τοῦ στίχου μονοσύλλαβο μακρὸ μόνον ὅταν συνυπάρχουν στὸν ἴδιο στίχο τριημιμερῆς τομὴ καὶ βουκολικὴ διαίρεση, καθὼς ἀφθονοῦν οἱ παραβάσεις: στ. 41, 77, 99, 121 κ.ο.κ.

¹⁶ Πρόκειται γιὰ τὸν στ. 85, στὸν ὁποῖο χρησιμοποιεῖται ἡ λέξη πῶς στὸ σημεῖο 8 (πβ. σ. 64, ὑποσημ. 129), καὶ τὸν στ. 188, ὅπου ὑπάρχει ἡ λέξη οὗτ' στὸ σημεῖο 6. Καὶ οἱ δύο αὐτὲς περιπτώσεις ἀπομακρύνουν τὸν ποιητὴ ἀπὸ τὴν πρακτικὴ τοῦ Νόννου.

ἄλλους δύο ἐξεταζόμενους ποιητές.

Ὁ Μουσαῖος ἀκολουθεῖ γιὰ ἄλλη μία φορὰ τὸν Νόννο, παρουσιάζοντας ὁμως τρεῖς ἐξαιρέσεις¹⁷. Εἶναι ἀξιοσημεῖωτο ὅτι οὔτε ὁ Μουσαῖος ἐφαρμόζει τὸν κανόνα τοῦ Νόννου, καθὼς ἔχει στὴν ἀρχὴ τοῦ στίχου μονοσύλλαβα μακρὰ χωρὶς νὰ ἀκολουθεῖ τριημιμερῆς τομὴ καὶ βουκολικὴ διαίρεση¹⁸. Ἐφαρμόζει ὁμως πιστὰ τοὺς περιορισμοὺς τοῦ προτύπου του, ὅσον ἀφορᾷ τὰ σημεῖα 9 καὶ 12 τοῦ ἑξαμέτρου¹⁹.

Ὁ Τριφιόδωρος παρουσιάζει πολλὰ διαφοροποιήσεις. Βρίσκουμε μονοσύλλαβα μακρὰ σὲ περιορισμένο ἀριθμὸ στὰ ἀπαγορευτικὰ γιὰ τὸν Νόννο σημεῖα 2, 4, 6 καὶ 8²⁰. Ἐπίσης, τοποθετεῖ χωρὶς περιοριστικούς κανόνες μονοσύλλαβο μακρὸ στὴν ἀρχὴ τοῦ στίχου. Στὰ σημεῖα ὁμως 9 καὶ 12 γενικῶς ἐφαρμόζει τοὺς ἴδιους περιορισμοὺς μὲ τὸν ποιητὴ τῶν Διονυσιακῶν²¹.

Ἀπὸ τὰ παραπάνω προκύπτει ὅτι ὁ Κόλλουθος τοποθετεῖ τὰ μονοσύλλαβα μακρὰ μόνον στὰ σημεῖα 1 καὶ 3 σὲ ποσοστὸ 93,94 %, ἐνῶ ὁ Μουσαῖος καὶ ὁ Τριφιόδωρος, ἐκτὸς τῶν παραπάνω σημείων, ἐπιπροσθέτως καὶ στὰ σημεῖα 9 καὶ 12 (94 % καὶ 91,49 %, ἀντιστοίχως). Διαπιστώνουμε ἐπομένως ὅτι κατὰ τὴν ὕστερη αὐτοκρατορικὴ περίοδο εἶναι ἐμφανέστατη ἡ τάση περιορισμοῦ τῶν μονοσυλλάβων σὲ ἐλάχιστα σημεῖα τοῦ στίχου, κάτι ποὺ δὲν ἰσχύει στὸν ἴδιο βαθμὸ στὴν προγενέστερη ἐπικὴ ποίηση²².

β. Δισύλλαβες μετρικὲς λέξεις

Οἱ δισύλλαβες μετρικὲς λέξεις χρησιμοποιοῦνται εὐρέως καὶ ἀπὸ τοὺς τρεῖς ποιητές. Ὁ Μουσαῖος ἔχει συνολικὰ 494 (28,21 %), ὁ Κόλλουθος 481 (25,41 %) καὶ ὁ Τριφιόδωρος 973 (28,26 %)²³. Ἀπὸ αὐτές, οἱ μετρικὲς λέξεις μὲ πυρρίχιο ῥυθμὸ (υυ) εἶναι οἱ λιγότερο συχνές.

¹⁷ Συγκεκριμένα, στοὺς στίχους 41 καὶ 309 ἔχει μονοσύλλαβο μακρὸ στὸ σημεῖο 2, ἐνῶ στὸν στ. 46 στὸ σημεῖο 6 (πβ. Wifstrand, ὁ.π., σ. 63, ὅπου ὁ στίχος αὐτὸς θεωρεῖται "unnonnianisch").

¹⁸ Π.χ. οἱ στίχοι 43, 67, 71, 77, 142 κ.ο.κ.

¹⁹ Βλ. παραπάνω, σσ. 72-73 σχετικὰ μὲ τὸ μονοσύλλαβο στὸ σημεῖο 9, καὶ σσ. 69-70 σχετικὰ μὲ τὸ τέλος τοῦ στίχου.

²⁰ Στὸ σημεῖο 2 ἔχει μονοσύλλαβο μακρὸ ὁ στ. 362· στὸ 4 οἱ στ. 147 καὶ 417· στὸ 6 οἱ στ. 461, 471, 544 καὶ 620· στὸ 8 ὁ στ. 662.

²¹ Βλ. παραπάνω, σ. 73 καὶ ὑπόσημ. 185 ὅσον ἀφορᾷ τὸ σημεῖο 9, καὶ σσ. 69-70 ὡς πρὸς τὸ τέλος τοῦ στίχου.

²² Βλ. σχετικὰ Ὁ Neil, ὁ.π., σ. 123 κ.έ.

²³ Βλ. Παράρτημα, πίνακα 1, σ. 152.

Ὅπως μπορούμε νὰ παρατηρήσουμε στὸν πίνακα 4²⁴, κανεὶς ἀπὸ τοὺς τρεῖς ποιητὲς δὲν παρουσιάζει κάποια ἰδιαίτερη προτίμηση τοποθέτησης τῶν λέξεων πυρρίχιου ῥυθμοῦ σὲ συγκεκριμένα σημεῖα τοῦ ἑξαμέτρου· τὶς βρίσκουμε σὲ ὁποιοδήποτε δίλογο σημεῖο τοῦ στίχου. Αὐτὸ παρατηρεῖται ἄλλωστε καὶ στοὺς προγενέστερους ἐπικούς ποιητές, στοὺς ὁποίους ὑπάρχει ἀπλῶς μία τάση προτίμησης τοῦ σημείου 8, χωρὶς ὅμως παράλληλα νὰ ὑπάρχει κάποιο σημεῖο πρὶν ἀπὸ τὸ ὁποῖο νὰ ἀποφεύγεται ἡ τοποθέτηση τῶν λέξεων αὐτῶν²⁵. Ἐντούτοις, ἂν καὶ τὸ σημεῖο 8 εἶναι τὸ συχνότερο στὸν Κόλλουθο (26,92 %) καὶ τὸν Τριφιόδωρο (40,68 %), ὁ Μουσαῖος προτιμᾷ τὸ 10 (35,42 %), ἐνῶ τὸ 8 ἀποτελεῖ γι' αὐτὸν τὴ δεύτερη ἐπιλογή (27,08 %). Πρὶν ἀπὸ τὰ σημεῖα 2, 4 καὶ 10 οἱ δύο πρῶτοι ἐπιτρέπουν ἐλεύθερα λέξεις πυρρίχιου ῥυθμοῦ, ἐνῶ λιγότερο συχνὰ ὁ Μουσαῖος πρὶν ἀπὸ τὰ σημεῖα 2 καὶ 4. Ἡ μόνη ἐμφανῆς τάση ἀποφυγῆς λέξεων πυρρίχιου ῥυθμοῦ, πὸν θὰ μπορούσαμε νὰ διακρίνουμε, εἶναι τοῦ σημείου 6 (Κόλλουθος: 5,77 %, Μουσαῖος: 10,42 %, Τριφιόδωρος: 10,17 %), καθὼς - ὡς γνωστὸν - οἱ ποιητὲς γενικὰ ἀποφεύγουν τέλος λέξεως στὸ σημεῖο αὐτὸ τοῦ ἑξαμέτρου, ὥστε νὰ μὴ χωρίζεται ὁ στίχος σὲ δύο ἴσα μέρη.

Οἱ μετρικὲς λέξεις ἰαμβικοῦ ῥυθμοῦ (υ -) ὑπόκεινται σὲ περιορισμοὺς καὶ στοὺς τρεῖς ποιητὲς. Στὸν πίνακα 5²⁶ παρατηροῦμε ὅτι οἱ λέξεις τοῦ ῥυθμοῦ αὐτοῦ πὶδ συχνὰ τοποθετοῦνται πρὶν ἀπὸ τὴν ἐφθήμερη τομή (Μουσαῖος: 68,42 %, Κόλλουθος: 68,04 %, Τριφιόδωρος: 77,46 %) καὶ λιγότερο συχνὰ πρὶν ἀπὸ τὴν τριήμερη τομή (27,19 % ὁ πρῶτος, 27,84 % ὁ δεύτερος καὶ 20,19 % ὁ τρίτος). Στὰ δύο αὐτὰ σημεῖα ἐντοπίζεται κυρίως ἡ τοποθέτηση τῶν λέξεων ἰαμβικοῦ ῥυθμοῦ. Ὅσον ἀφορᾷ τὴν τοποθέτηση τῶν λέξεων τοῦ ῥυθμοῦ αὐτοῦ πρὶν ἀπὸ τὴν ἄρρενα τομή, παρατηροῦμε ὅτι αὐτὴ ἐπιτρέπεται σὲ περιορισμένο βαθμὸ στὸν Μουσαῖο (4,39 %) καὶ τὸν Κόλλουθο (4,12 %), ἐνῶ ἀποφεύγεται ἀπὸ τὸν Τριφιόδωρο (1,88 %)²⁷. Διαπιστώνουμε ἐπομένως ὅτι οἱ δύο πρῶτοι ἀκολουθοῦν τὴν τάση τοῦ Νόννου, ὁ ὁποῖος δὲν σέβεται τὸν δεύτερο νόμο τοῦ Meyer καὶ τοποθετεῖ δισύλλαβες ἰαμβικὲς λέξεις πρὶν ἀπὸ τὴν πενθήμερη το-

²⁴ Βλ. Παράρτημα, σ. 154.

²⁵ Ο' Neil, ὁ.π., σ. 124.

²⁶ Βλ. Παράρτημα, σ. 154.

²⁷ Θεωροῦμε ὅτι τὸ ποσοστὸ τῶν λέξεων αὐτῶν στὴν ἄρρενα τομή εἶναι ἀμελητέο, σὲ σχέση τόσο πρὸς τοὺς προγενέστερους συγγραφεῖς, ὅσο καὶ πρὸς τὸν Νόννο, γι' αὐτὸ καὶ δὲν τὸ συνυπολογίζουμε στὸν πίνακα 29 (βλ. παράρτημα, σ. 164). Βλ. καὶ παραπάνω, σσ. 67-68, ὅπου παρουσιάζεται ἀναλυτικὰ ἡ συμπεριφορὰ τῶν μελετώμενων ποιητῶν ὡς πρὸς τὸν δεύτερο νόμο τοῦ Meyer.

μή²⁸. Ὁ Τριφιόδωρος ὅμως παρουσιάζεται περισσότερο φειδωλός, καθὼς ἔχει τὴ μικρότερη τοποθέτηση λέξεων ἰαμβικοῦ ῥυθμοῦ πρὶν ἀπὸ τὴν ἄρρενα τομὴ καὶ ἔτσι ἀπομακρύνεται ἀπὸ τὸν Νόννο, καθὼς σέβεται σὲ μεγαλύτερο βαθμὸ τὸν νόμο αὐτὸν τοῦ Meyer. Τέλος ἀποκλείεται ἡ τοποθέτηση λέξεων τοῦ ῥυθμοῦ αὐτοῦ στὰ σημεῖα 9 καὶ 11 τοῦ ἑξαμέτρου²⁹.

Οἱ δισύλλαβες μετρικὲς λέξεις τροχαϊκοῦ ῥυθμοῦ (- υ) χρησιμοποιοῦνται ἀρκετὰ συχνὰ καὶ ἀπὸ τοὺς τρεῖς ποιητὲς. Ὅπως παρατηροῦμε στὸν πίνακα 6³⁰, οἱ λέξεις αὐτὲς τοποθετοῦνται χωρὶς περιορισμὸ πρὶν ἀπὸ τὰ σημεῖα 1½, 3½ 5½ καὶ 9½ τοῦ ἑξαμέτρου, ἐνῶ ἀπαγορεύονται, χωρὶς καμία ἐξαίρεση, στὸ σημεῖο 7½. Πιὸ συχνὰ ἐντοπίζονται στὸν «πρῶτο τροχαῖο» (Κόλλουθος: 55,5 %, Μουσαῖος: 40,12 %, Τριφιόδωρος: 47,83 %) καὶ στὸν «τέταρτο τροχαῖο» (περίπου 30 % καὶ γιὰ τοὺς τρεῖς ποιητὲς). Λιγότερο συχνὰ τοποθετοῦνται πρὶν ἀπὸ τὸν «δεύτερο τροχαῖο³¹» καὶ τὴ θήλεια τομὴ, χωρὶς ὅμως τὰ ποσοστὰ τοποθέτησής τους νὰ μᾶς ἐπιτρέπουν νὰ ἰσχυρισθοῦμε ὅτι ἀποφεύγονται πρὶν ἀπὸ τὰ σημεῖα αὐτά.

Οἱ λέξεις σπονδειακοῦ ῥυθμοῦ (- -) τοποθετοῦνται σὲ ἐλάχιστα σημεῖα τοῦ ἑξαμέτρου καὶ τῶν τριῶν μελετώμενων ποιητῶν. Ἐνῶ στοὺς προγενέστερους ποιητὲς τίς βρίσκουμε περισσότερο ἢ λιγότερο συχνὰ σὲ ὅλα σχεδὸν τὰ σημεῖα τοῦ στίχου ἐκτὸς τῶν σημείων 6, 10 καὶ 11³², στὸν Νόννο, ὅπως εἶδαμε³³, συχνότερα ἐντοπίζονται στὰ σημεῖα 2 καὶ 12 καὶ σπανιότερα - ὑπὸ συγκεκριμένες προϋποθέσεις - στὴν τριημιμερῆ καὶ πενθημιμερῆ τομὴ. Σύμφωνα μὲ τὰ στατιστικὰ στοιχεῖα ποὺ παρατίθενται ἀπὸ τὸν Scheindler³⁴, τὰ ὁποῖα συμπληρώθηκαν ἐνδεικτικὰ ἀπὸ τὸν O' Neil³⁵, ὁ Νόννος ἐπιτρέπει τίς λέξεις τοῦ ἐν λό-

²⁸ Βλ. παραπάνω, κεφάλαιο πρῶτο, σ. 24, 2στ.

²⁹ Μία μοναδικὴ ἐξαίρεση παρουσιάζει ὁ Τριφιόδωρος στὸν στ. 54, στὸν ὁποῖο ἔχει τὸν τύπο ἐὼν στὸ σημεῖο 9 τοῦ ἑξαμέτρου.

³⁰ Βλ. Παράρτημα, σ. 154.

³¹ Ὅπως εἶδαμε (σ. 24, 2στ), ὁ Νόννος δὲν σέβεται τὸν νόμο τοῦ Meyer ποὺ ἀναφέρει ὅτι σὲ στίχους μὲ πενθημιμερῆ τομὴ εἶναι πολὺ σπάνιο ἀκόμη καὶ γιὰ μικρὲς λέξεις νὰ λήγουν στὸν «δεύτερο τροχαῖο». Καὶ οἱ τρεῖς μελετώμενοι ποιητὲς ἀκολουθοῦν τὴν ἴδια πρακτικὴ μὲ τὸν Νόννο, ἀφοῦ καὶ στοὺς τρεῖς ἀφθονοῦν οἱ στίχοι στοὺς ὁποίους ὑπάρχει ἄρρηνη τομὴ καὶ τροχαϊκὴ λέξη στὸ σημεῖο 3½.

³² Βλ. O' Neil, ὁ.π., σ. 141· πρέπει βέβαια νὰ ἐπισημανθεῖ ὅτι οἱ ποιητὲς τῆς ἐλληνιστικῆς περιόδου ἀσφεύγουν τίς λέξεις σπονδειακοῦ ῥυθμοῦ ἐπίσης καὶ στὰ σημεῖα 4, 8 καὶ 9.

³³ Βλ. παραπάνω, κεφ. πρῶτο, σσ. 25-26, 3δ.

³⁴ Scheindler, A., "Zu Nonnos von Panopolis", WS, τ. 3 (1881), σσ. 68-81.

³⁵ Ὁ O' Neil (ὁ.π., σσ. 173-174), βάσει τῶν 500 πρώτων στίχων τοῦ πρώτου βιβλίου τῶν Διονυσιακῶν, ἔδωσε τὰ ποσοστὰ τῶν λέξεων ῥυθμοῦ --, ποὺ ἀφοροῦν τὰ σημεῖα 2 καὶ 12 τοῦ στίχου.

γω ῥυθμοῦ κατὰ φθίνουσα σειρὰ ὡς ἑξῆς 12: 86,3 %· 2: 9,6 %· 3: 2,8 %· 5: 1,2 %. Λέξεις σπονδειακοῦ ῥυθμοῦ δὲν ἐμφανίζονται σὲ κανένα ἄλλο σημεῖο τοῦ ἑξαμέτρου τῶν *Διονυσιακῶν*³⁶.

Ὅπως παρατηροῦμε στὸν πίνακα 7³⁷, οἱ μελετώμενοι ποιητὲς τοποθετοῦν τὶς λέξεις τοῦ ῥυθμοῦ αὐτοῦ κυρίως στὸ τέλος τοῦ στίχου (71,26 % ὁ Μουσαῖος, 73,76 % ὁ Κόλλουθος καὶ 68,75 % ὁ Τριφιόδωρος) καὶ δευτερευόντως καλύπτουν τὸν πρῶτο πόδα (21, 25 %, 20,57 % καὶ 21,88 %, ἀντιστοίχως). Σπανιότερα, ἐπιτρέπεται ἡ τοποθέτηση λέξεων σπονδειακοῦ ῥυθμοῦ πρὶν ἀπὸ τὴν τριημιμερῆ τομή: ὁ Μουσαῖος ἔχει 8 περιπτώσεις³⁸, ὁ Κόλλουθος ἕξι³⁹ καὶ ὁ Τριφιόδωρος 14⁴⁰ (5 %, 4,25 % καὶ 4,38 %, ἀντιστοίχως). Σὲ ὅλες αὐτὲς τὶς περιπτώσεις ποτὲ δὲν προηγεῖται κάποιο μονοσύλλαβο ὄνομα, ὅπως διαπιστώνεται καὶ στὰ *Διονυσιακά*. Ὁ Κόλλουθος καὶ ὁ Μουσαῖος ἔχουν τὴν τάση νὰ ἀποφεύγουν τὴν τοποθέτηση λέξεων ῥυθμοῦ σπονδείου⁴¹ πρὶν ἀπὸ τὴν πενθημιμερῆ τομή, ἐνῶ ὁ Τριφιόδωρος τὸ ἐπιτρέπει σὲ ποσοστὸ 3,75 %· σὲ ὅλες ὅμως τὶς περιπτώσεις⁴² συνυπάρχει στὸ στίχο κάποια ἄλλη ἰσχυρὴ παύση, εἴτε τριημιμερῆς τομῆς εἴτε βουκολικὴ διαίρεση. Πρὶν ἀπὸ τὴν ἐφθημιμερῆ τομή ὁ Κόλλουθος τοποθετεῖ κατ' ἐξαίρεση μία φορὰ λέξη σπονδειακοῦ ῥυθμοῦ καὶ ὁ Τριφιόδωρος δύο⁴³. ὁ Μουσαῖος ὅμως ποτέ. Στὸ σημεῖο 8 τοῦ ἑξαμέτρου ἡ μοναδικὴ περίπτωση εἶναι ὁ στ. 461 τοῦ Τριφιόδωρου, στὸν ὁποῖο παραβαίνεται τὸ ζευγμα τοῦ *Naeke*⁴⁴, ἐνῶ στὸ σημεῖο 9 ἐντοπίζεται μία φορὰ λέξη τέτοιου ῥυθμοῦ ἀπὸ τὸν Τριφιόδωρο καὶ ἀπὸ τὸν Μουσαῖο⁴⁵.

Διαπιστώνουμε ἐπομένως ὅτι οἱ λέξεις σπονδειακοῦ ῥυθμοῦ τοποθετοῦνται κυρίως στὴν ἀρχὴ καὶ τὸ τέλος τοῦ στίχου, ἀλλὰ καὶ πρὶν ἀπὸ τὴν τριημι-

³⁶ Πβ. West, δ.π., σ. 179.

³⁷ Βλ. Παράρτημα, σ. 155.

³⁸ Πρόκειται γιὰ τοὺς στίχους 38, 67, 158, 207, 221, 251, 272 καὶ 289.

³⁹ Οἱ στίχοι 26, 15, 190, 331, 363 καὶ 385.

⁴⁰ Στ. 16, 139, 173, 198, 328, 356, 410, 436, 439, 461, 526, 592, 601 καὶ 674.

⁴¹ Ὁ Κόλλουθος ἔχει μόνο ἓναν στίχο μὲ λέξη σπονδειακοῦ ῥυθμοῦ πρὶν ἀπὸ τὴν ἀρρενα τομή (133: *γλαυκῶν*) καὶ ὁ Μουσαῖος τρεῖς (19: *φλέξας*, 89: *ζώειν* καὶ 114: *θλίβων*). Σὲ ὅλες τὶς περιπτώσεις συνυπάρχουν στὸν στίχο τριημιμερῆς τομῆς καὶ βουκολικὴ διαίρεση.

⁴² Πρόκειται γιὰ τοὺς στίχους 152, 396, 406, 418, 437, 461, 500, 530, 590, 610 καὶ 677.

⁴³ Ὁ στ. 83 (*χρησῶ δ'*), ὅσον ἀφορᾷ τὸν Κόλλουθο, καὶ οἱ στ. 395 (*ᾠμοι*) καὶ 540 (*δειλοῖς*), ὅσον ἀφορᾷ τὸν Τριφιόδωρο.

⁴⁴ Βλ. παραπάνω, κεφ. δεύτερο, σ. 64.

⁴⁵ Στ. 296 (*αὐτοῦ*) γιὰ τὸν Τριφιόδωρο καὶ 285 (*πνεύων*) γιὰ τὸν Μουσαῖο. Καὶ στίς δύο περιπτώσεις προηγεῖται θήλια τομή στὸν στίχο.

μερῆ τομῆ⁴⁶. Αποκλείονται ἢ ἀποφεύγονται στὰ ὑπόλοιπα σημεῖα τοῦ ἑξαμέτρου, ἔποτε κατὰ τὴν ὕστερη ἀρχαιότητα ἢ τοποθέτηση τῶν λέξεων τοῦ ῥυθμοῦ αὐτοῦ περιορίζεται δραστικὰ σὲ λιγότερα σημεῖα, συγκριτικὰ μὲ τὴ χρήση τῶν ποιητῶν τῆς ἑλληνιστικῆς περιόδου.

γ. Τρισύλλαβες μετρικὲς λέξεις

Οἱ τρισύλλαβες λέξεις χρησιμοποιοῦνται συχνότερα ἀπὸ ὅλες τὶς ἄλλες καὶ στοὺς τρεῖς μελετώμενους ποιητῆς. Καλύπτουν τὸ 30,9 % τοῦ συνόλου τῶν μετρικῶν λέξεων τοῦ Μουσαίου, τὸ 30,8 % τοῦ Κόλλουθου καὶ τὸ 29,33 % τοῦ Τριφιόδωρου⁴⁷. Ἡ παρουσία τους εἶναι σαφῶς συχνότερη ἀπὸ ἐκείνη τῶν δισύλλαβων λέξεων. Ἐξάλλου, βρίσκονται σὲ ὑψηλότερη ἀναλογία σὲ σχέση μὲ αὐτὴν τῶν ποιητῶν τῆς ἑλληνιστικῆς περιόδου καὶ ὑπερβαίνουν ἀκόμη καὶ ἐκείνη τῆς Ἰλιάδας τοῦ Ὀμήρου⁴⁸.

Συγκεκριμένα, ὅπως μπορούμε νὰ παρατηρήσουμε στὸν πίνακα 8⁴⁹, οἱ λέξεις ἀναπαιστικοῦ ῥυθμοῦ (υυ -), οἱ ὁποῖες δὲν εἶναι ἰδιαίτερα συχνὲς σὲ κανέναν ἀπὸ τοὺς τρεῖς ποιητῆς, ἀποκλείονται πρὶν ἀπὸ τὸ σημεῖο 11 τοῦ στίχου καὶ ἀποφεύγεται ἢ τοποθετήσῃ τους πρὶν ἀπὸ τὸ σημεῖο 9. Στὸ τελευταῖο σημεῖο ὁ Μουσαῖος παρουσιάζει τρεῖς περιπτώσεις (6 %), ὁ Κόλλουθος δύο (3,57 %) καὶ ὁ Τριφιόδωρος πέντε (3,94 %)⁵⁰. Συχνότερα τοποθετοῦνται πρὶν ἀπὸ τὴν ἐφθημιμερῆ τομῆ ἀπὸ τὸν Κόλλουθο καὶ τὸν Τριφιόδωρο (67,86 % καὶ 59,84 % ἀντιστοίχως), σημεῖο ποῦ γιὰ τὸν Μουσαῖο ἀποτελεῖ δεύτερη σὲ συχνότητα ἐπιλογή (36 %). Ὁ τελευταῖος φαίνεται ὅτι προτιμᾷ νὰ τὶς τοποθετεῖ πρὶν ἀπὸ τὴν πενθημιμερῆ τομῆ (42 %), ποῦ εἶναι τὸ δεύτερο πρὸ συχνὸ σημεῖο γιὰ τοὺς ἄλλους δύο ποιητῆς (23,21 % γιὰ τὸν Κόλλουθο καὶ 23,62 % γιὰ τὸν Τριφιόδωρο). Ἐξάλλου, ἡ τοποθέτησή τους ἐπιτρέπεται ἐπίσης καὶ πρὶν ἀπὸ τὴν τριημιμερῆ τομῆ, ἀλλὰ σὲ χαμηλότερο ποσοστὸ (16 % στὸν Μουσαῖο, 12,6 % στὸν Τριφιόδωρο καὶ μόλις 5,36 % στὸν Κόλλουθο). Ἀπὸ τὰ παραπάνω γίνεται φανερὸ ὅτι

⁴⁶ Ἀθροιστικῶς τὰ ποσοστὰ στὰ σημεῖα αὐτὰ τοῦ ἑξαμέτρου εἶναι: 97,5 % γιὰ τὸν Μουσαῖο, 98,58 % γιὰ τὸν Κόλλουθο καὶ 95,01 % γιὰ τὸν Τριφιόδωρο.

⁴⁷ Βλ. πίνακα 1 τοῦ Παραρτήματος, σ. 152.

⁴⁸ Ἀπὸ τὰ στατιστικὰ στοιχεῖα τοῦ Ο' Neil προκύπτει ὅτι τὰ τρισύλλαβα στὴν Ἰλιάδα καλύπτουν τὸ 27,91 % τῶν λέξεων, ἐνῶ στοὺς ποιητῆς τῆς ἑλληνιστικῆς περιόδου ὑπερβαίνουν ἐλάχιστα τὸ 20 %, ἂν ἐξαιρέσει κανεὶς τὸ 23,43 % τοῦ Καλλιμάχου.

⁴⁹ Βλ. Παράρτημα, σ. 155.

⁵⁰ Πρόκειται γιὰ τοὺς στίχους 76 (ιδανὴν θ'), 186 (ὄνομα) καὶ 248 (ροθίων) τοῦ Μουσαίου, 149 (πολέμων) καὶ 161 (σακέων) τοῦ Κόλλουθου καὶ 169 (κρατερὸς), 294 (πολιόν), 400 (μεγάλου), 401 (βροτέης) καὶ 421 (ύλάουσ') τοῦ Τριφιόδωρου.

τις λέξεις αυτές τις τοποθετούν σε περιορισμένες θέσεις του εξαμέτρου με μεγαλύτερη έπιμέλεια ο Κόλλουθος και ο Τριφιόδωρος, ενώ ο Μουσαῖος παρουσιάζει την τάση να μη φροντίζει και πολύ την κατανομή τους.

Σε αντίθεση με τις αναπαιστικές, τις λέξεις δακτυλικού ρυθμού (- υυ) τις χρησιμοποιούν συχνότατα και οι τρεις ποιητές. Όπως φαίνεται στον πίνακα 9⁵¹, όλοι οι έπικοί ποιητές τις θέτουν με μεγαλύτερη συχνότητα στην αρχή του εξαμέτρου (Μουσαῖος: 54,94 %, Κόλλουθος: 65,95 %, Τριφιόδωρος: 54, 49 %)⁵². Πολύ συχνά βρίσκονται και στο σημείο 10 (34,07 %, 30,27 % και 34,22 % αντιστοίχως) και πολύ λιγότερο στο σημείο 8 (7,69 %, 3,78 % και 5,31 % αντιστοίχως), στο οποίο οι λέξεις του ρυθμού αυτού βρίσκονται με μεγάλη συχνότητα στους προγενέστερους ποιητές⁵³. Απαγορεύεται, όπως είναι φυσικό, η τοποθέτησή τους πριν από το σημείο 6, για να μη χωρίζεται ο στίχος σε δύο ίσα μέρη, ενώ ο Κόλλουθος δεν τις τοποθετεί ούτε πριν από το σημείο 4. Στον Μουσαῖο και τον Τριφιόδωρο εμφανίζονται στο σημείο αυτό, σε περιορισμένο όμως βαθμό (3,3% στον πρώτο και 5,98 % στον δεύτερο). Παρατηρούμε ότι γενικώς ο Κόλλουθος είναι ο έπιμελέστερος όλων στην τοποθέτηση των λέξεων αυτών.

Οι μετρικές λέξεις άμφιβράχους ρυθμού (υ - υ) δεν εμφανίζονται συχνά σε κανέναν από τους τρεις έξεταζόμενους ποιητές, όπως άλλωστε διαπιστώνεται και σε όλους τους έπικούς ποιητές. Όπως βλέπουμε στον πίνακα 10⁵⁴, ο Κόλλουθος έχει μόνον 18 λέξεις του ρυθμού αυτού, τις οποίες τοποθετεί αποκλειστικά πριν από τη θήλεια τομή, η οποία είναι το σημείο τοποθέτησης των λέξεων αυτών και για τον Μουσαῖο και για τον Τριφιόδωρο (88,68 % και 94 %, αντιστοίχως)⁵⁵. Στο σημείο 3½ ο πρώτος παρουσιάζει τρεις περιπτώσεις και ο δεύτερος δύο⁵⁶, στο 7½ από μία έκαστος⁵⁷, ενώ στο 9½ ο Μουσαῖος δύο⁵⁸. Θα μπορούσαμε να ισχυρισθούμε ότι το μόνο σημείο τοποθέτησης των λέξεων αυ-

⁵¹ Βλ. Παράρτημα, σ. 156.

⁵² Κατά τον Ο' Neil (δ.π., σ. 142), στη θέση αυτή το ύψηλότερο ποσοστό από τους ποιητές της έλληνιστικής έποχής το έχουν ο Απολλώνιος Ρόδιος (45,3 %) και ο Άρατος (41,3 %).

⁵³ Ένδεικτικώς πριν από το σημείο 8 τοποθετούν λέξεις δακτυλικού ρυθμού ο Θεόκριτος σε ποσοστό 47,1 %, ο Καλλίμαχος 25,5 % και ο Απολλώνιος Ρόδιος 24,9 % (βλ. Ο' Neil, δ.π.).

⁵⁴ Βλ. Παράρτημα, σ. 156.

⁵⁵ Πριν από το σημείο αυτό τοποθετούνται και από τους προγενέστερους ποιητές, σε χαμηλότερο όμως ποσοστό (βλ. Ο' Neil, δ.π.).

⁵⁶ Στ. 8 (Έρωτος), 47 (γυνή τις) και 186 (έμόν σε) για τον Μουσαῖο και στ. 92 (και ένθα) και 618 (δύω περ) για τον Τριφιόδωρο. Προφανώς, οι περιπτώσεις αυτές παραβαίνουν τον πρώτο νόμο του Meyer (βλ. παραπάνω, σ. 67, ύπρσημ. 142 και 143).

⁵⁷ Στ. 295 (και ύγρά) για τον Μουσαῖο και 54 (νέος περ) για τον Τριφιόδωρο. Οι περιπτώσεις αυτές παραβαίνουν το ζεύγμα του Hermann (βλ. παραπάνω, σσ. 63-64).

⁵⁸ Στ. 213 (δύοντα) και 295 (θέμεθλα).

τῶν εἶναι ἢ θήλεια τομή, καὶ οἱ ἑξαίρεσις ποὺ παρουσιάζουν ὁ Τριφιόδωρος καὶ - περισσότερο - ὁ Μουσαῖος ὀφείλονται στὸ ὅτι οἱ δύο αὐτοὶ ποιητὲς δὲν φροντίζουν ἰδιαίτερα τὸν στίχο τους.

Οἱ λέξεις βακχειακοῦ ῥυθμοῦ (υ - -) ἔχουν συχνότατη παρουσία καὶ στοὺς τρεῖς ποιητὲς, ὅπως καὶ σὲ ὀλόκληρη τὴν ἐπική παράδοση. Τὸ μοναδικὸ σημεῖο, ποὺ τοποθετοῦνται, εἶναι τὸ τέλος τοῦ στίχου (σημεῖο 12), ὅπως φαίνεται στὸν πίνακα 11⁵⁹. Ὁ Μουσαῖος εἶναι ὁ πλέον συνεπής, καθὼς στὸ σημεῖο 12 τοποθετεῖ τὸ 100 % τῶν λέξεων αὐτῶν, ἐνῶ ὁ Κόλλουθος καὶ ὁ Τριφιόδωρος παρουσιάζουν ὀρισμένες περιπτώσεις στὸ σημεῖο 8, παραβαίνοντας ἔτσι τὸ ζεῦγμα τοῦ Naeke⁶⁰. Ἐπιπλέον, ὁ Τριφιόδωρος μὲ μία περίπτωση στὸ σημεῖο 4 παραβαίνει τὸ ζεῦγμα τοῦ Hilberg⁶¹. Δεδομένου ὅτι τὰ ποσοστὰ τοῦ Τριφιόδωρου βρίσκονται, ὅσον ἀφορᾷ τὴν τοποθέτηση τῶν λέξεων αὐτῶν στὰ σημεῖα 4 καὶ 8, κοντὰ σὲ ἐκεῖνα τοῦ Ἀπολλωνίου Ῥοδίου καὶ τοῦ Θεοκρίτου⁶², ὁ ποιητὴς αὐτὸς φαίνεται γιὰ ἄλλη μία φορὰ ὅτι μᾶλλον δέχεται μεγαλύτερες ἐπιδράσεις ἀπὸ τοὺς ποιητὲς τῆς ἑλληνιστικῆς περιόδου.

Ὅσον ἀφορᾷ τὶς μετρικὲς λέξεις παλιμβάκχειου ῥυθμοῦ (- - υ)⁶³, αὐτὲς τοποθετοῦνται κυρίως σχεδὸν ἀποκλειστικὰ πρὶν ἀπὸ τὴν θήλεια τομή καὶ τὸν «τέταρτο τροχαῖο» (σημεῖο 9½). Ὁ Κόλλουθος δὲν ἔχει καμία λέξη τοῦ ῥυθμοῦ αὐτοῦ σὲ ἄλλο σημεῖο τοῦ ἑξαμέτρου, ἐνῶ ὁ Μουσαῖος ἔχει μία στὸ σημεῖο 7½, μὲ τὴν ὁποία βέβαια παραβαίνεται τὸ ζεῦγμα τοῦ Hermann⁶⁴. Ὁ Τριφιόδωρος ἐπίσης μία στὸ σημεῖο 3½, ὅπου παραβαίνεται ὁ πρῶτος νόμος τοῦ Meyer⁶⁵.

Οἱ λέξεις μολοσσικοῦ ῥυθμοῦ (- - -)⁶⁶ χρησιμοποιοῦνται περιορισμένα καὶ ἀπὸ τοὺς τρεῖς ποιητὲς. Κυρίως τοποθετοῦνται πρὶν ἀπὸ τὴν τριημιμερῆ τομή (Μουσαῖος: 78,79 %, Κόλλουθος 78, 57 % καὶ Τριφιόδωρος: 77,5 %) καὶ σὲ μικρότερο βαθμὸ πρὶν ἀπὸ τὴν πενθημιμερῆ τομή (18,18 %, 21,43 % καὶ 21,67 % ἀντιστοίχως). Ἀποκλείονται σὲ ὅλα τὰ ὑπόλοιπα σημεῖα τοῦ ἑξαμέτρου, ἐκτὸς ἀπὸ τὸ σημεῖο 9, ὅπου ὁ Μουσαῖος καὶ ὁ Τριφιόδωρος παρουσιάζουν ἀπὸ μία

⁵⁹ Βλ. Παράρτημα, σ. 156.

⁶⁰ Βλ. παραπάνω, σ. 64. Πρόκειται γιὰ τοὺς στίχους 108, 135 καὶ 357 τοῦ Κολλούθου καὶ τοὺς στ. 5, 148, 408 καὶ 640 τοῦ Τριφιόδωρου.

⁶¹ Εἶναι ὁ στ. 99· βλ. παραπάνω, σ. 65.

⁶² Στὸ σημεῖο 4 ἔχουν: 0,7 % ὁ Ἀπολλώνιος Ῥόδιος καὶ 0,8 % ὁ Θεόκριτος, ἐνῶ στὸ 8 ἔχουν: 1,6 % καὶ 1,2 % ἀντιστοίχως (βλ. Ο' Neil, ὁ.π., σ. 142).

⁶³ Βλ. Παράρτημα, πίνακα 12, σ. 157.

⁶⁴ Πρόκειται γιὰ τὸν στίχο 213· βλ. καὶ παραπάνω, σ. 64.

⁶⁵ Ὁ στίχος 337· βλ. παραπάνω, σ. 67, ὑποσημ. 143.

⁶⁶ Βλ. Παράρτημα, πίνακα 13, σ. 157.

περίπτωση ἕκαστος⁶⁷. Σὲ σύγκριση μὲ τοὺς προγενέστερους ποιητὲς⁶⁸ παρατηροῦμε ὅτι καὶ οἱ τρεῖς μελετώμενοι ποιητὲς περιορίζουν τὶς ἐπιτρεπτὲς θέσεις τῶν λέξεων αὐτῶν στὸν ἑξάμετρο.

δ. Τετρασύλλαβες μετρικὲς λέξεις

Οἱ τετρασύλλαβες μετρικὲς λέξεις ἐμφανίζονται ἀρκετὰ συχνὰ καὶ στοὺς τρεῖς ἐξεταζόμενους ποιητὲς, στὴν ἴδια περίπου αναλογία μὲ ἐκείνην τῶν δισύλλαβων λέξεων⁶⁹. Ὁ Κόλλουθος τὶς χρησιμοποιεῖ ποσοστιαῖα κάπως πῶς συχνὰ ἀπὸ τὶς δισύλλαβες λέξεις (26,57 %), ὁ Τριφιόδωρος τὶς χρησιμοποιεῖ σὲ ποσοστὸ 26,26 % καὶ ὁ Μουσαῖος σὲ ποσοστὸ 23,47 %. Ὡς γνωστόν, στὸν ἑξάμετρο οἱ λέξεις αὐτὲς μπορεῖ νὰ εἶναι ὀκτῶ διαφορετικῶν ῥυθμῶν: β' παίωνος (υ - υυ), γ' παίωνος (υυ - υ), χοριάμβου (- υυ -), ἰωνικοῦ ἀπ' ἔλασσονος (υυ - -), ἰωνικοῦ ἀπὸ μειζονος (- - υυ), α' ἐπιτρίτου (υ - - -), δ' ἐπιτρίτου (- - - υ) καὶ δισπονδείου (- - - -).

Συγκεκριμένα, οἱ μετρικὲς λέξεις ῥυθμοῦ β' παίωνος τοποθετοῦνται ἀποκλειστικὰ πρὶν ἀπὸ τὴ βουκολικὴ διαίρεση (πίνακας 14)⁷⁰ καὶ ἀπὸ τοὺς τρεῖς ποιητὲς. Ἡ τοποθέτηση στὴ θέση αὐτὴ εἶναι ἀποκλειστικὴ, μὲ μία μοναδικὴ ἐξαίρεση, πὸν παρατηρεῖται στὸν Μουσαῖο⁷¹. Οἱ λέξεις τοῦ ῥυθμοῦ αὐτοῦ εἶναι ἀρκετὰ προσφιλεῖς στοὺς ποιητὲς, καθὼς προσφέρονται ἰδιαίτερα, γιὰ νὰ καλύψουν τὸ τμήμα τοῦ στίχου ἀπὸ τὴ θήλεια τομὴ ἕως τὴ βουκολικὴ διαίρεση. Ἄλλωστε, στὸ ἴδιο σημεῖο τοποθετοῦνται κατὰ βάσιν καὶ ἀπὸ τοὺς προγενέστερους ποιητὲς, χωρὶς ὅμως νὰ ἀποκλείεται σὲ ἐκείνους καὶ τὸ σημεῖο 10 τοῦ στίχου⁷².

Οἱ λέξεις ῥυθμοῦ γ' παίωνος⁷³ τοποθετοῦνται κυρίως πρὶν ἀπὸ τὴ θήλεια τομὴ καὶ δευτερευόντως πρὶν ἀπὸ τὸ σημεῖο 9½. Ἀποκλείονται πρὶν ἀπὸ τὸ 3½⁷⁴ καὶ φυσικὰ πρὶν ἀπὸ τὸ 7½, γιὰ νὰ μὴν παραβαίνεται τὸ ζεῦγμα τοῦ Hermann.

⁶⁷ Ὁ στ. 227 (ὄρφναίνην) τοῦ Μουσαίου καὶ 575 (ἔξ εὐνής) τοῦ Τριφιόδωρου.

⁶⁸ Οἱ ποιητὲς τῆς ἑλληνιστικῆς ἐποχῆς θέτουν λέξεις αὐτοῦ τοῦ ῥυθμοῦ σὲ μεγαλύτερο ποσοστὸ στὸ σημεῖο 9 καὶ σπανιότερα στὸ τέλος τοῦ στίχου (βλ. Ὁ Neil, ὅ.π., σ. 144).

⁶⁹ Βλ. Παράρτημα, πίνακα 1, σ. 152.

⁷⁰ Βλ. Παράρτημα, σ. 158.

⁷¹ Πρόκειται γιὰ τὸν στ. 210 (Μοῦνον ἐμοί τινα λύχρον ...), στὸν ὁποῖον παραβαίνεται ὁ νόμος τοῦ Giseke (βλ. παραπάνω, σ. 66, ὑπόσημ. 138).

⁷² Βλ. Ὁ Neil, ὅ.π., σ. 143.

⁷³ Βλ. Παράρτημα, πίνακα 15, σ. 158.

⁷⁴ Πάλι ὁ Μουσαῖος παρουσιάζει μία μοναδικὴ ἐξαίρεση στὸν στίχο 43 (τὴν ἀνά Σηστὸν ἄγουσιν ...), ὅπου παραβαίνεται ὁ πρῶτος νόμος τοῦ Meyer (βλ. παραπάνω, σ. 67, ὑπόσημ. 142).

Οί λέξεις χοριαμβικού ρυθμοῦ τοποθετοῦνται καὶ ἀπὸ τοὺς τρεῖς ποιητὲς πρὶν ἀπὸ τὴν τριημιμερῆ τομή (πίνακας 16)⁷⁵ σὲ ὑψηλότερο ποσοστὸ ἀπὸ κάθε ἄλλον προγενέστερο ἐπικό. Ὁ Μουσαῖος θέτει λέξεις αὐτοῦ τοῦ ρυθμοῦ πρὶν ἀπὸ τὸ σημεῖο 3 τοῦ ἑξαμέτρου σὲ ποσοστὸ 76,6 %, ὁ Κόλλουθος σὲ ποσοστὸ 71,15 % καὶ ὁ Τριφιόδωρος 72,16 %. Δεύτερο προσφιλέστερο σημεῖο τοποθέτησης τῶν λέξεων χοριαμβικού ρυθμοῦ εἶναι ἡ ἄρρηνη τομή, σὲ ἀρκετὰ ὅμως μικρότερο ποσοστὸ (Μουσαῖος 17,02 %, Κόλλουθος 28,85 % καὶ Τριφιόδωρος 24,43 %). Καὶ οἱ τρεῖς ἀποκλείουν φυσικὰ τὴν ἐφθημιμερῆ τομή γιὰ τὴν τοποθέτηση τῶν λέξεων αὐτῶν, ἀφοῦ διαφορετικὰ δὲν θὰ μπορούσε νὰ ὑπάρξει ἡ κύρια τομή τοῦ στίχου. Ὁ Κόλλουθος ἀποκλείει τὶς λέξεις χοριαμβικού ρυθμοῦ καὶ ἀπὸ τὰ ὑπόλοιπα σημεῖα τοῦ ἑξαμέτρου, ἐνῶ ὁ Μουσαῖος καὶ ὁ Τριφιόδωρος τὶς ἐπιτρέπουν κατ' ἐξαίρεση στὰ σημεῖα 9 καὶ 11 τοῦ στίχου⁷⁶.

Οἱ μετρικὲς λέξεις ἰωνικοῦ ἀπ' ἐλάσσονος ρυθμοῦ δὲν χρησιμοποιοῦνται συχνὰ καὶ τοποθετοῦνται ἀποκλειστικὰ στὸ τέλος τοῦ στίχου, ὅπως παρατηροῦμε στὸν πίνακα 17⁷⁷. Μοναδικὴ ἐξαίρεση ἀποτελεῖ ὁ στίχος 52 τοῦ Τριφιόδωρου, στὸν ὁποῖο τοποθετεῖται λέξη τοῦ ρυθμοῦ αὐτοῦ πρὶν ἀπὸ τὸ σημεῖο 8 τοῦ ἑξαμέτρου, ὅπου ὑπάρχει παράβαση τοῦ ζεύγματος τοῦ Naeke⁷⁸. Ὡς πρὸς τὴν τοποθέτηση τῶν λέξεων αὐτῶν στὸν ἑξάμετρο, ἡ συμπεριφορὰ τῶν τριῶν ποιητῶν ἀκολουθεῖ τὴν πρακτικὴ τῶν προηγούμενων ἐπικῶν.

Οἱ λέξεις ἰωνικοῦ ἀπὸ μείζονος ρυθμοῦ (πίνακας 18)⁷⁹ χρησιμοποιοῦνται ἀκόμη λιγότερο. Τοποθετοῦνται κυρίως πρὶν ἀπὸ τὴ βουκολικὴ διαίρεση, καλύπτοντας ἔτσι τὸ διάστημα τοῦ στίχου ἀπὸ τὴν ἄρρηνη τομή ἕως τὸ τέλος τοῦ τέταρτου ποδός. Λιγότερο συχνὰ τοποθετοῦνται πρὶν ἀπὸ τὸ σημεῖο 10 τοῦ ἑξαμέτρου στὰ ἔργα τῶν Μουσαίου καὶ Κολλούθου. Εἶναι ὅμως ἀξιοσημείωτο ὅτι ὁ Τριφιόδωρος προτιμᾷ νὰ τοποθετεῖ λέξεις τοῦ ἐν λόγω ρυθμοῦ πρὶν ἀπὸ τὸ σημεῖο αὐτὸ περισσότερο ἀπὸ ὅ,τι πρὶν ἀπὸ τὸ σημεῖο 8, σὲ ἀντίθεση τόσο πρὸς τοὺς δύο ἄλλους ποιητὲς, ὅσο καὶ πρὸς τοὺς προγενέστερους⁸⁰. Σὲ κάθε ἄλλο

⁷⁵ Βλ. Παράρτημα, σ. 158.

⁷⁶ Στὸ σημεῖο 9 τελειώνουν λέξεις τοῦ ρυθμοῦ αὐτοῦ στοὺς στ. 46, 146 καὶ 148 τοῦ Μουσαίου, καθὼς καὶ στὸν στ. 544 τοῦ Τριφιόδωρου. Στὸ σημεῖο 11 στοὺς στ. 8, 246 καὶ 255 τοῦ πρώτου καὶ 145, 230, 394, 443 καὶ 453 τοῦ δεύτερου (πβ. παραπάνω, σσ. 69-70, σχετικὰ μὲ τὰ μονοσύλλαβα στὸ τέλος τοῦ στίχου, τῶν ὁποίων προηγεῖται λέξη χοριαμβικού ρυθμοῦ).

⁷⁷ Βλ. Παράρτημα, σ. 159.

⁷⁸ Βλ. παραπάνω, σ. 64.

⁷⁹ Βλ. Παράρτημα, αὐτ.

⁸⁰ Βλ. Ο' Neil, ὁ.π., σ. 145.

σημείο τοῦ στίχου οἱ λέξεις ἰωνικοῦ ἀπὸ μειζονος ῥυθμοῦ ἀποκλείονται, ὅπως ἄλλωστε συμβαίνει καὶ μὲ τοὺς ἐπικοὺς ποιητὲς τῆς ἀρχαϊκῆς καὶ ἑλληνιστικῆς ἐποχῆς.

Οἱ μετρικὲς λέξεις ῥυθμοῦ α' ἐπιτρίτου (πίνακας 19)⁸¹ εἶναι σχετικῶς ἐλάχιστες τοποθετοῦνται κυρίως πρὶν ἀπὸ τὸ σημεῖο 9 τοῦ στίχου καὶ σὲ μικρότερο βαθμὸ πρὶν ἀπὸ τὴν ἄρρενα τομή. Ἀποκλείονται σὲ ὅλα τὰ ὑπόλοιπα σημεία, καθὼς ἀκολουθεῖται καὶ ἐδῶ ἡ πρακτικὴ τῶν προγενέστερων ἐπικῶν.

Οἱ λιγοστὲς λέξεις ῥυθμοῦ δ' ἐπιτρίτου (πίνακας 20)⁸² τοποθετοῦνται κυρίως πρὶν ἀπὸ τὴ θήλεια τομή, χωρὶς ὅμως νὰ ἀποκλείονται καὶ πρὶν ἀπὸ τὸ σημεῖο 3½ τοῦ στίχου, τουλάχιστον ὅσον ἀφορᾷ τὸν Κόλλουθο καὶ τὸν Τριφιόδωρο (7,69 % γιὰ τὸν πρῶτο καὶ 11,76 % γιὰ τὸν δεῦτερο)⁸³. Ὁ Μουσαῖος παρουσιάζει μόνον ἓνα παράδειγμα σὲ αὐτὸ τὸ σημεῖο⁸⁴. Οἱ λέξεις τοῦ ῥυθμοῦ αὐτοῦ ἀποκλείονται στὸ σημεῖο 7½ γιὰ νὰ ἀποφεύγεται ἡ παράβαση τοῦ ζεύγματος τοῦ Hermann, ἐνῶ στὸ σημεῖο 9½ ὁ Κόλλουθος καὶ ὁ Τριφιόδωρος παρουσιάζουν ἀπὸ μία περίπτωση ἕκαστος. Ἐπομένως, οἱ τρεῖς ποιητὲς τοποθετοῦν σὲ λιγότερα σημεία τοῦ ἑξαμέτρου τὶς λέξεις αὐτές, σὲ σχέση μὲ τοὺς προηγούμενους ἐπικοὺς ποιητὲς οἱ ὁποῖοι τὶς τοποθετοῦν σὲ ἄρκετὰ μεγάλο ποσοστὸ στὸ σημεῖο 9½ τοῦ στίχου⁸⁵.

Τὶς λέξεις δισπόνδειου ῥυθμοῦ⁸⁶ τὶς ἀποκλείει ἐντελῶς ἀπὸ τὸ ἔργο του ὁ Μουσαῖος, ἀκολουθώντας τὸ παράδειγμα τοῦ Νόννου. Ὁ Κόλλουθος ὅμως καὶ ὁ Τριφιόδωρος τὶς χρησιμοποιοῦν ἀποκλειστικῶς στὸ τέλος τοῦ ἑξαμέτρου, μετὰ ἀπὸ τὴ βουκολικὴ διαίρεση, ὅπως καὶ οἱ ποιητὲς τῆς ἑλληνιστικῆς περιόδου. Οἱ λέξεις δηλαδὴ τοῦ ῥυθμοῦ αὐτοῦ ἐντοπίζονται μόνον στοὺς σπονδειαζόντες στίχους τῶν δύο ποιητῶν, τῶν ὁποίων καλύπτουν τοὺς δύο τελευταίους πόδες⁸⁷.

⁸¹ Βλ. Παράρτημα, σ. 159.

⁸² Βλ. Παράρτημα, σ. 160.

⁸³ Οἱ περιπτώσεις αὐτὲς βέβαια παραβαίνουν τὸν πρῶτο νόμο τοῦ Meyer (βλ. παραπάνω, σσ. 66-67).

⁸⁴ Πρόκειται γιὰ τὸν στ. 196 (Λεῖανδρος δέ), ὅπου ὑπάρχει παράβαση τοῦ πρώτου νόμου τοῦ Meyer (βλ. παραπάνω, σ. 67, ὑποσημ. 142).

⁸⁵ Βλ. Ο' Neil, ὁ.π., σ. 146.

⁸⁶ Βλ. Παράρτημα, πίνακα 21, σ. 160.

⁸⁷ Βλ. παραπάνω σχετικὰ μὲ τοὺς σπονδειαζόντες στίχους, σσ. 45-46.

ε. Πεντασύλλαβες μετρικὲς λέξεις

Οἱ πεντασύλλαβες μετρικὲς λέξεις καλύπτουν τὸ 11,25 % τῶν λέξεων τοῦ Μουσαίου, τὸ 11,73 % αὐτῶν τοῦ Κολλούθου καὶ τὸ 11,47 % τοῦ Τριφιόδωρου. Πρόκειται γιὰ τὸ ὑψηλότερο ποσοστὸ σὲ σχέση μὲ τοὺς προγενέστερους ἐπικοὺς ποιητῆς.

Οἱ λέξεις τοῦ ῥυθμοῦ υυ - υυ⁸⁸ τοποθετοῦνται μόνον πρὶν ἀπὸ τὴ βουκολικὴ διαίρεση καὶ πρὶν ἀπὸ τὸ σημεῖο 10 τοῦ στίχου. Εἶναι ἀξιοσημεῖωτο ὅτι ὁ Κόλλουθος καὶ ὁ Μουσαῖος ἔχουν ὡς πρώτη ἐπιλογὴ τοποθέτησης τὸ πρὶν ἀπὸ τὴ βουκολικὴ διαίρεση τμήμα τοῦ στίχου, ἐνῶ ὁ Τριφιόδωρος προτιμᾷ ἐλαφρῶς τὸ πρὶν ἀπὸ τὸ σημεῖο 10 τμήμα. Πρόκειται γιὰ προσωπικὴ ἰδιορρυθμία τοῦ ποιητῆ, καθὼς ὅλοι οἱ προγενέστεροι τοποθετοῦν τὶς λέξεις αὐτὲς συχνότερα πρὶν ἀπὸ τὴ βουκολικὴ διαίρεση⁸⁹, καλύπτοντας ἔτσι τὸ διάστημα τοῦ στίχου ἀπὸ τὴν πενθημιμερῆ τομὴ ἕως τὸ τέλος τοῦ τέταρτου ποδός.

Οἱ λέξεις τοῦ ῥυθμοῦ υ - υυ - (πίνακας 23)⁹⁰ τοποθετοῦνται κατὰ κύριο λόγο πρὶν ἀπὸ τὸ σημεῖο 9 τοῦ ἑξαμέτρου καὶ δευτερευόντως πρὶν ἀπὸ τὴν ἄρρενα τομὴ. Σὲ κάθε ἄλλο μέρος ἀποκλείονται, ὅπως ἐξάλλου συμβαίνει καὶ στοὺς ποιητῆς τῆς ἑλληνιστικῆς ἐποχῆς.

Οἱ λέξεις ἀδώνειου ῥυθμοῦ (- υυ - υ), ὅπως φαίνεται στὸν πίνακα 24⁹¹, τοποθετοῦνται κυρίως πρὶν ἀπὸ τὴ θήλεια τομὴ, ἐνῶ ἐμφανίζονται καὶ πρὶν ἀπὸ τὸ σημεῖο 3½, ὅποτε γίνεται παράβαση τοῦ πρώτου νόμου τοῦ Meyer⁹². Περισσότερο φειδωλὸς στὴν τοποθέτηση πρὶν ἀπὸ τὸ σημεῖο αὐτὸ εἶναι ὁ Κόλλουθος, μὲ δύο μόνον παραδείγματα. Στὰ ἄλλα σημεία τοῦ ἑξαμέτρου δὲν ὑπάρχουν λέξεις μὲ τὸν ῥυθμὸ αὐτόν, ἂν ἐξαιρεθεῖ ὁ στ. 159 τοῦ Τριφιόδωρου, ὅπου μιὰ τέτοια λέξη (εὐπατέρεια) τοποθετεῖται πρὶν ἀπὸ τὸ σημεῖο 9½.

Λέξεις μὲ ῥυθμὸ - υυ - - ὑπάρχουν ἐλάχιστες καὶ τοποθετοῦνται χωρὶς καμία ἐξαίρεση στὸ τέλος τοῦ στίχου μετὰ ἀπὸ τὴ βουκολικὴ διαίρεση, ὅπως παρατήροῦμε στὸν πίνακα 25⁹³. Οἱ λέξεις μὲ ῥυθμὸ υ - - - υ (πίνακας 26)⁹⁴ τοποθετοῦνται κυρίως πρὶν ἀπὸ τὸ σημεῖο 9½ καὶ δευτερευόντως πρὶν ἀπὸ τὴ θή-

⁸⁸ Βλ. Παράρτημα, πίνακα 22, σ. 161.

⁸⁹ Βλ. Ο'Neil, ὁ.π., σ. 145.

⁹⁰ Βλ. Παράρτημα, αὐτ.

⁹¹ Βλ. αὐτ.

⁹² Βλ. παραπάνω, σσ. 66-67, ὑπόσημ. 141, 142 καὶ 143.

⁹³ Βλ. Παράρτημα, σ. 162.

⁹⁴ Βλ. αὐτ.

λεια τομή· φυσικὰ δὲν τίθενται ποτὲ πρὶν ἀπὸ τὸ σημεῖο 7½. Τὶς λέξεις μὲ τοὺς δύο παραπάνω ῥυθμοὺς τὶς τοποθετοῦν καὶ οἱ τρεῖς μελετώμενοι ποιητὲς σύμφωνα μὲ τὴν πρακτικὴ τῶν προγενεστέρων. Ὁ Τριφιόδωρος μόνον διαφοροποιεῖται ἐλάχιστα, καθὼς προτιμᾷ νὰ τοποθετεῖ τὶς λέξεις μὲ τὸν ῥυθμὸν υ - - - υ περισσότερο πρὶν ἀπὸ τὴ θήλεια τομή παρὰ πρὶν ἀπὸ τὸ σημεῖο 9½· πρόκειται πάλι γιὰ ἰδιορρυθμία δική του, καθὼς δὲν παρατηρεῖται τέτοιο φαινόμενο σὲ κάποιον ἄλλον προγενέστερο ποιητὴ.

Πεντασύλλαβες λέξεις μὲ ἄλλους ῥυθμοὺς δὲν χρησιμοποιοῦνται καὶ ἀπὸ τοὺς τρεῖς ποιητὲς. Ὅπως μπορούμε νὰ διακρίνουμε στὸν πίνακα 28⁹⁵, ὁ Μουσαῖος δὲν χρησιμοποιεῖ ἄλλη πεντασύλλαβη μετρικὴ λέξη. Ὁ Κόλλουθος ἔχει μόνον μία μετρικὴ λέξη μὲ τὸν ῥυθμὸν - - - υυ στὸν στίχο 209 (*ἐκλύσθη δέ τε*) πρὶν ἀπὸ τὸ σημεῖο 4 τοῦ στίχου καὶ μία ἐπίσης μὲ τὸν ῥυθμὸν - - υυ - στὸν στίχο 263 (*οὐχ ἡμερίδων*) πρὶν ἀπὸ τὴν ἄρρενα τομή. Ὁ Τριφιόδωρος θέτει στὸν στίχο 176 καὶ μάλιστα πρὶν ἀπὸ τὴν ἐφθήμερη τομή τὸ ἰδίου ῥυθμοῦ κύριο ὄνομα *Εὐαιμονίδης*, τὸ ὁποῖο τὴν καθιστᾷ, ὅπως εἶδαμε⁹⁶, κύρια τομή τοῦ στίχου. Τοποθετεῖ ἐπίσης καὶ μία λέξη μὲ τὸν ῥυθμὸν υυ - - - στὸν στίχο 291 (*ἐπιθαρσῆσας*) πρὶν ἀπὸ τὴν ἄρρενα τομή. Ἄλλες πεντασύλλαβες μετρικὲς λέξεις δὲν ἀπαντοῦν στοὺς μελετώμενους ποιητὲς.

στ. Ἑξασύλλαβες μετρικὲς λέξεις

Οἱ λέξεις αὐτὲς χρησιμοποιοῦνται σὲ μικρὸ βαθμὸ ἀπὸ τοὺς ποιητὲς μας⁹⁷. Πιὸ συχνὰ τὶς βρίσκουμε στὸν Κόλλουθο (3,59 %) καὶ σπανιότερα στὸν Μουσαῖο (1,94 %) καὶ τὸν Τριφιόδωρο (1,6 %). Στὸν πίνακα 27⁹⁸ παρατηροῦμε ὅτι οἱ λέξεις τοῦ ῥυθμοῦ υ - υυ - υ τοποθετοῦνται καὶ ἀπὸ τοὺς τρεῖς ποιητὲς κυρίως πρὶν ἀπὸ τὸ σημεῖο 9½ τοῦ στίχου καὶ κατὰ δεύτερο λόγον πρὶν ἀπὸ τὴ θήλεια τομή· ἀποκλείονται βεβαίως πρὶν ἀπὸ τὸ σημεῖο 7½. Οἱ λέξεις μὲ αὐτὸν τὸν ῥυθμὸν εἶναι στοὺς τρεῖς ἐξεταζόμενους ποιητὲς πολὺ συχνότερες σὲ σύγκριση μὲ τὴν πρακτικὴ τῶν προγενέστερων ποιητῶν⁹⁹. Λέξεις μὲ ῥυθμὸν υ - - - υυ χρησιμοποιοῦνται συχνὰ ἀπὸ τὸν Κόλλουθο πρὶν ἀπὸ τὸ σημεῖο 10 τοῦ στίχου,

⁹⁵ Βλ. Παράρτημα, σ. 163, ὅπου παρατίθενται ὄλες οἱ σπάνιες μετρικὲς λέξεις πέντε, ἕξι καὶ ἑπτὰ συλλαβῶν, τὶς ὁποῖες χρησιμοποιοῦν οἱ τρεῖς ποιητὲς στὰ ἔργα τους.

⁹⁶ Βλ. παραπάνω, σ. 56.

⁹⁷ Βλ. πίνακα 1, σ. 152.

⁹⁸ Βλ. Παράρτημα, σ. 162.

⁹⁹ Βλ. Ο' Neil, ὁ.π., σ. 149.

ἐνώ στὸ ἴδιο μέρος βρίσκουμε ἓνα μόνον παράδειγμα στὸν Κόλλουθο καὶ δύο στὸν Τριφιόδωρο¹⁰⁰. Λέξη μὲ ῥυθμὸ - υυ - υυ ἔχει μία ὁ Μουσαῖος κι ἄλλη μία ὁ Τριφιόδωρος, πρὶν ἀπὸ τὸ σημεῖο 4 τοῦ στίχου¹⁰¹. Ὁ ῥυθμὸς υυ - υυ - παρατηρεῖται μόνο στὸν Τριφιόδωρο δύο φορές, πρὶν ἀπὸ τὴν ἄρρενα τομῆ¹⁰², ἐνώ ὁ ῥυθμὸς - υυ - - - ἀπαντᾷ μία φορὰ στὸν Κόλλουθο καὶ μία στὸν Τριφιόδωρο, ἐπίσης πρὶν ἀπὸ τὴν ἄρρενα τομῆ¹⁰³. Ὁ ῥυθμὸς υυ - - - υ συναντᾶται πρὶν ἀπὸ τὴ θήλεια τομῆ μία φορὰ στὸν Κόλλουθο καὶ δύο στὸν Τριφιόδωρο¹⁰⁴. Ὁ ῥυθμὸς - - υυ - υ συναντᾶται μόνον στὸν Μουσαῖο ἅπαξ πρὶν ἀπὸ τὴ θήλεια τομῆ¹⁰⁵ καὶ τρεῖς φορές πρὶν ἀπὸ τὸ σημεῖο 9½ τοῦ ἑξαμέτρου¹⁰⁶. Τέλος, μόνον ὁ Τριφιόδωρος ἔχει μία λέξη μὲ ῥυθμὸ υυ - - - - στὸ τέλος τοῦ στίχου¹⁰⁷.

ζ. Ἑπτασύλλαβες μετρικὲς λέξεις

Οἱ λέξεις αὐτὲς σπάνια ἀπαντοῦν στοὺς τρεῖς ποιητὲς ποὺ ἐξετάζουμε: ὁ Κόλλουθος ἔχει μόνον μία τέτοια λέξη, ὁ Τριφιόδωρος τρεῖς κι ὁ Μουσαῖος ὀκτώ. Συγκεκριμένα, πρὶν ἀπὸ τὴ θήλεια τομῆ ὁ Μουσαῖος ἔχει μία λέξη μὲ ῥυθμὸ - υυ - - - υ στὸν στ. 204 (εἰ περιπαφλάζοιτο) καὶ ὁ Τριφιόδωρος ἐπίσης μία μὲ ῥυθμὸ - - - υυ - υ στὸν στ. 45 (εἰ μὴ Δημόβοιο), οἱ ὁποῖες καλύπτουν τὸ πρῶτο ἡμιστίχιο τοῦ ἑξαμέτρου. Τέλος, ὁ Μουσαῖος τοποθετεῖ πρὶν ἀπὸ τὸ σημεῖο 10 τοῦ στίχου ἑπτὰ λέξεις¹⁰⁸ μὲ ῥυθμὸ υ - υυ - υυ, ὁ Κόλλουθος μία καὶ ὁ Τριφιόδωρος δύο¹⁰⁹.

Ἀπὸ τὰ παραπάνω στοιχεῖα συνάγεται ὅτι καὶ οἱ τρεῖς ποιητὲς τοποθετοῦν σὲ περιορισμένα σημεία τοῦ ἑξαμέτρου τὶς διάφορες μετρικὲς λέξεις. Αὐτὸ τὸ κάνουν μὲ μεγαλύτερη ἐπιμέλεια ἀπὸ ὅ,τι οἱ προγενέστεροι ἐπικοὶ ποιητὲς, καθὼς παρουσιάζουν πολὺ ὑψηλότερα ποσοστὰ τοποθέτησης ἀπὸ τοὺς τελευ-

¹⁰⁰ Στ. 338 (παρὰ κρηπίδα δέ) τοῦ Μουσαίου καὶ στ. 68 (κατεσφορηγίζετο) καὶ 595 (περιπλήθουσα δέ) τοῦ Τριφιόδωρου.

¹⁰¹ Στ. 24 (δίξέ μοι τινα) τοῦ Μουσαίου καὶ στ. 170 (καὶ Τελαμώνιος) τοῦ Τριφιόδωρου.

¹⁰² Στ. 71 (ἐπιμισγομένων) καὶ 671 (ἐπαγαλλόμενοι).

¹⁰³ Στ. 21 (αὐτοκασιγνήτην) τοῦ Κόλλουθου καὶ στ. 77 (καὶ διὰ μυκτῆρων) τοῦ Τριφιόδωρου.

¹⁰⁴ Στ. 285 (καὶ ἀπ' Οὐλύμποιο) τοῦ Κόλλουθου καὶ στ. 33 (ὑπὸ Θερμόδοντος) καὶ 67 (ἐπικυμαίνουσα) τοῦ Τριφιόδωρου.

¹⁰⁵ Στ. 300 (οὐ χειμερίης σε).

¹⁰⁶ Στ. 37 (ξηλήμονές εἰσι), 132 (αὐτάγγελοι εἰσιν) καὶ 200 (βουληφόρος ἐστὶ)· σὲ ὅλες αὐτὲς τὶς περιπτώσεις, ἡ μετρικὴ λέξη περιέχει ἐγκλιτικὸν τύπο.

¹⁰⁷ Πρόκειται γιὰ τὸν στ. 222 (περικυκλώσαντες), ποὺ ἡ λέξη καλύπτει τὸ τελευταῖο μέρος τοῦ σπονδειαζόντος στίχου, ὁ ὁποῖος εἶναι ὁ μοναδικὸς χωρὶς βουκολικὴ διάρρηξη.

¹⁰⁸ Οἱ στ. 108, 188, 189, 210, 239, 301 καὶ 343.

¹⁰⁹ Ὁ στ. 358 τοῦ Κόλλουθου καὶ οἱ στ. 98 καὶ 580 τοῦ Τριφιόδωρου.

ταίους. Οί λέξεις συσσωρεύονται σὲ πολὺ λιγότερα σημεῖα τοῦ ἑξαμέτρου σὲ σχέση μετὰ τὴν πρακτικὴ τῶν προγενεστέρων¹¹⁰. Ἀπὸ τοὺς πίνακες 29 καὶ 30¹¹¹ διαπιστώνουμε ὅτι ὁ Κόλλουθος τοποθετεῖ κατὰ 100 % σὲ συγκεκριμένες θέσεις τοῦ ἑξαμέτρου τὶς μετρικὲς λέξεις εἰκοσιτριῶν ῥυθμῶν ἀπὸ τοὺς εἰκοσιεπτὰ διαφορετικοὺς ῥυθμούς, ποὺ χρησιμοποιεῖ στὸ ἔργο του. Ἀντιστοιχῶς, ὁ Μουσαῖος τοποθετεῖ κατὰ 100 % τὶς λέξεις δεκατεσσάρων διαφορετικῶν ῥυθμῶν καὶ ὁ Τριφιόφωρος δεκατριῶν. Συμπεραίνουμε ἐπομένως ὅτι ἡ σύνθεση τοῦ στίχου τοῦ Κολλούθου εἶναι περισσότερο τυποποιημένη καὶ φροντισμένη ἀπὸ ἐκείνη τῶν ἄλλων δύο ποιητῶν. Ἀξιοσημείωτο ἀκόμη εἶναι τὸ γεγονός ὅτι λέξεις ὀκτῶ διαφορετικῶν ῥυθμῶν ἐντοπιζοῦνται σὲ ἓνα μοναδικὸ σημεῖο τοῦ ἑξαμέτρου, λέξεις δεκαπέντε ῥυθμῶν συσσωρεύονται σὲ δύο σημεῖα καὶ μόλις δύο ῥυθμῶν σὲ τρία καὶ σὲ τέσσερα σημεῖα, ἀντιστοιχῶς¹¹².

2. Κωλομετρία¹¹³

Ὡς γνωστόν, ἡ μελέτη τῆς τοποθέτησης τῶν λέξεων στὸν ἑξάμετρο, ποὺ γιὰ πρώτη φορὰ ἔγινε ἀπὸ τὸν Ο' Neil, ἔδωσε ἕναυσμα στοὺς ἐρευνητὲς νὰ ἐξετάσουν τὰ μετρικὰ κῶλα, τὶς ἐνότητες δηλαδὴ τῶν μετρικῶν σχημάτων ποὺ μποροῦν νὰ συνθέσουν τὸν ἑξάμετρο. Ὁ Beeks¹¹⁴, στηριζόμενος στὸν προαναφερθέντα μελετητὴ, διετύπωσε ὀρισμένους κανόνες, μετὰ τοὺς ὁποίους ὑποστηρί-

¹¹⁰ Ὅσον ἀφορᾷ τοὺς ποιητὲς τῆς ἀρχαϊκῆς καὶ ἑλληνιστικῆς ἐποχῆς, βλ. τοὺς σχετικούς πίνακες 31 καὶ 32 ποὺ παραθέτει ὁ Ο' Neil, ὁ.π., σσ. 153-154.

¹¹¹ Βλ. Παράρτημα, σσ. 164-165.

¹¹² Βλ. Παράρτημα, πίνακα 29, σ. 164: οἱ λέξεις τῶν ῥυθμῶν μετὰ ἀύξοντα ἀριθμὸ 8, 9, 12, 15, 19, 23, 26 καὶ 27 τοποθετοῦνται σὲ ἓνα μόλις σημεῖο τοῦ ἑξαμέτρου· οἱ λέξεις μετὰ ἀύξοντα ἀριθμὸ 1, 3, 5, 10, 11, 13, 14, 16, 17, 18, 20, 21, 22, 24 καὶ 25 σὲ δύο σημεῖα, αὐτὲς μετὰ ἀύξοντα ἀριθμὸ 6 καὶ 7 σὲ τρία σημεῖα καὶ τέλος οἱ λέξεις μετὰ ἀύξοντα ἀριθμὸ 2 καὶ 4 σὲ τέσσερα σημεῖα.

¹¹³ Ἀρχικὰ ὀνομάζεται κῶλον τὸ μέλος ἢ σκέλος τοῦ σώματος. Ἡ λέξη αὕτη χρησιμοποιεῖται μεταφορικῶς καὶ γιὰ τὰ τμήματα τοῦ στίχου. Στὴ μετρικὴ ὁ χωρισμὸς τῶν κῶλων γίνεται μετὰ βάση τὴν τομὴ καὶ τὸ τέλος τῶν λέξεων, ποὺ ἀντιστοιχοῦν παράλληλα σὲ ῥυθμικὲς διαιρέσεις (κωλομετρία). Ἡ ἐρμηνεία τῶν κῶλων ὡς σύνθετων τμημάτων, τὰ ὁποῖα ἀπαρτίζονται ἀπὸ πόδες καὶ προκύπτουν ἀπὸ τὶς τομὲς τῶν βασικῶν στιχικῶν μέτρων ἦταν ἰδιαίτερος διαδεδομένη στὴν ἀρχαιότητα, ἀν κρίνουμε ἀπὸ ὀνομασίες κῶλων ποὺ υἱοθετοῦνται ἀπὸ τὸν Ἡφαιστῖωνα, ὅπως ἐφθημιμερῆ καὶ πενθημιμερῆ κῶλα, οἱ ὁποῖες παραπέμπουν στὶς ἀντίστοιχες τομὲς. Γιὰ τὴν ἱστορικὴ μετρικὴ διερεύνηση τοῦ ὅρου κῶλον, βλ. ἀναλυτικὰ Παπαδημητρίου, Π. Γ., *Ἱστορικὴ διερεύνηση τῶν ἀρχαιοελληνικῶν ἀντιλήψεων γιὰ τὸν ῥυθμὸ καὶ τὸ μέτρο* (διδασκατορικὴ διατριβή), Θεσσαλονίκη 1997, σσ. 173-178.

¹¹⁴ Beeks, R. S. P., "On the Structure of the Greek Hexameter: O' Neill' Interpreted", *Glotta*, τ. 50 (1972), σσ. 1-10.

ζει τὴ θεωρία του Fraenkel¹¹⁵ ὅτι ὁ ἑξάμετρος ἀποτελεῖται ἀπὸ τέσσερα κῶλα¹¹⁶. Συνοπτικὰ οἱ κανόνες αὐτοὶ εἶναι οἱ ἑξῆς: (α) ἡ κύρια τομὴ τοῦ στίχου εἶναι ὑποχρεωτική· (β) τέλος λέξεως εἶναι ἐπιθυμητὸ στὴ βουκολικὴ διαίρεση· (γ) τέλος λέξεως ἀπαγορεύεται στὸ σημεῖο $7\frac{1}{2}$ · (δ) ἀποφεύγεται τέλος λέξεως στὸ σημεῖο $3\frac{1}{2}$ καί, ὅταν ὑπάρχει μακρὰ κατάληξη, ἀποφεύγεται ἐπίσης καὶ στὸ σημεῖο 4· (ε) μακρὰ κατάληξη ἀπαγορεύεται στὸ 10 καὶ ἀποφεύγεται πάρα πολὺ στὸ σημεῖο 8· (στ) τέλος λέξεως ἀποφεύγεται στὸ σημεῖο 11.

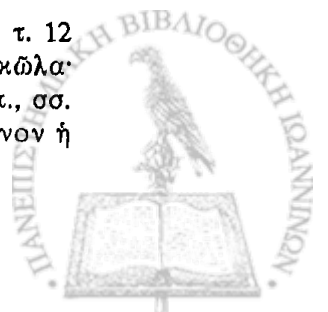
Κατὰ τὴ δική μας ἄποψη καὶ σύμφωνα μὲ ὅσα ἔχουμε ὑποστηρίξει ἕως ἐδῶ, οἱ παραπάνω κανόνες ἰσχύουν κατὰ βάση, ἐκτὸς τοῦ (δ), καθὼς ὁ πρῶτος νόμος τοῦ Meyer δὲν ἰσχύει στοὺς μελετώμενους ποιητὲς. Ἄν παρατηρήσουμε τὸν πίνακα 31¹¹⁷, θὰ ἐπισημάνουμε τὰ σημεῖα τοῦ ἑξαμέρου, πρὶν ἀπὸ τὰ ὁποῖα ἐπιτρέπεται νὰ τελειώνει κάποια μετρικὴ ἐνότητα, καὶ ἐκεῖνα, πρὶν ἀπὸ τὰ ὁποῖα δὲν ἐπιτρέπεται. Φαίνεται ὅτι καὶ οἱ τρεῖς ποιητὲς δὲν ἐπιτρέπουν τέλος μετρικῆς ἐνότητας πρὶν ἀπὸ τὸ σημεῖο $3\frac{1}{2}$ καὶ τὸ 4, ὅπου ποτὲ δὲν ὑπάρχει μακρὰ κατάληξη. Μετὰ ἀπὸ τὴν κύρια τομὴ, εἶναι βέβαιο ὅτι δὲν ἐπιτρέπουν τέλος λέξεως πρὶν ἀπὸ τὸ σημεῖο 6, γιὰ νὰ μὴ χωρίζεται ὁ στίχος σὲ δύο ἴσα μέρη, πρὶν ἀπὸ τὸ $7\frac{1}{2}$, γιὰ νὰ τηρεῖται τὸ ζεῦγμα τοῦ Hermann, καὶ πρὶν ἀπὸ τὸ σημεῖο 11, γιὰ νὰ μὴν κλείνει ὁ στίχος μὲ μονοσύλλαβη λέξη.

Ἀντιθέτως, οἱ ποιητὲς αὐτοὶ ἀρέσκονται νὰ τοποθετοῦν συχνότατα λέξεις ποὺ τελειώνουν πρὶν ἀπὸ τὴ θήλεια τομὴ, ἐνῶ λιγότερο συχνὰ παρατηρεῖται τέλος λέξεων πρὶν ἀπὸ τὴν ἄρρενα τομὴ. Συχνὰ ἀπαντοῦν λέξεις ποὺ καλύπτουν τὸν πρῶτο πόδα, κυρίως ἂν αὐτὸς εἶναι δάκτυλος, καὶ ἄλλες ποὺ τελειώνουν πρὶν ἀπὸ τὴν τριημιμερῆ τομὴ. Ὅσον ἀφορᾷ τὸ δεῦτερο ἡμιστίχιο, ἔχουμε πρὸς συχνὰ τέλος λέξεως πρὶν ἀπὸ τὴ βουκολικὴ διαίρεση καὶ λιγότερο συχνὰ πρὶν ἀπὸ τὴν ἐφθημιμερῆ τομὴ. Πρὸς συχνὰ ἐπίσης τελειώνει λέξη πρὶν ἀπὸ τὸ σημεῖο $9\frac{1}{2}$ παρὰ πρὶν ἀπὸ τὸ 9, καὶ σὲ μεγάλη συχνότητα πρὶν ἀπὸ τὸ σημεῖο 10.

¹¹⁵ Fränkel, H., "Der kallimachische und der homerische Hexameter", δ.π., σσ. 197-229· καὶ "L'esametro di Omero e di Callimaco", στῶν: Fantuzzi, M. - Pretagostini, R., *Struttura e Storia dell'Esametro Greco* (GEI), (Vol. II) Roma 1996, σσ. 173-248.

¹¹⁶ Ἡ θεωρία αὕτη τροποποιήθηκε ἀπὸ τὸν Porter ("The Early Greek Hexameter", *YCLS*, τ. 12 (1951), σσ. 3-63), μὲ τὴν ἐπισήμανση ὅτι ὁ ἑξάμετρος χωρίζεται μὲ τὶς τομὲς σὲ ῥυθμικὰ κῶλα· τὴν ἀνασκέυασε ὅμως ὁ Kirk ("Studies in Some Technical Aspects of Homeric Style", δ.π., σσ. 75-152), ὁ ὁποῖος δὲν δέχεται τὴν ἄποψη αὕτη καὶ θεωρεῖ ὅτι λειτουργικὸ ῥόλο ἔχει μόνον ἡ κύρια τομὴ τοῦ στίχου.

¹¹⁷ Βλ. Παράρτημα, σσ. 166-169.

Ὅπως ἔχει ὑποστηρίξει ὁ Vian¹¹⁸, στὸν Νόννο δὲν ἐφαρμόζονται ἀπὸ τὴν ἀρχὴ τοῦ στίχου ἕως τὴν κύρια τομὴ τὰ μετρικὰ σχήματα: - υ | υ - υυ | - (υ), - | υυ - υ | υ - (υ), - υ | υ - υ | υ - (υ), ἀλλὰ κυρίως τὸ σχῆμα: - υυ | - υ | υ - (υ). Ἡ ἴδια προτίμηση παρατηρεῖται καὶ στοὺς τρεῖς ποιητὲς μας. Ὁ πρῶτος ποῦ συνθέτει ἔτσι τὸν στίχο του εἶναι ὁ Τριφιόδωρος. Τὴν τεχνικὴ αὐτὴ τελειοποιεῖ ὁ Νόννος, τὸν ὁποῖον ἀκολουθοῦν ὁ Μουσαῖος καὶ ὁ Κόλλουθος.

Συνεπῶς, οἱ τρεῖς μελετώμενοι ποιητὲς ἐφαρμόζουν στὸ τμήμα ἀπὸ τὴν ἀρχὴ τοῦ ἑξαμέτρου ἕως τὴν κύρια τομὴ κυρίως τὰ ἀκόλουθα σχήματα¹¹⁹:

Ποῖν ἀπὸ τὴν ἄρρενα τομὴ

1. - υυ | - υυ -
2. - υυ - | υυ -
3. - υ | υ - υ | υ -
4. - - | - υυ -
5. - - - | υυ -

Ποῖν ἀπὸ τὴ θήλεια τομὴ

1. - υυ | - υυ - υ
2. - υ | υ - υυ - υ
3. - υυ - | υυ - υ
4. - υ | υ - | υυ - υ
5. - υυ | - υ | υ - υ
6. - - | - υυ - υ
7. - - - | υυ - υ
8. - υυ | - - - υ
9. - υυ - | - - υ
10. - υ | υ - - - υ.

Καὶ στὸ μέρος τὸ μετὰ ἀπὸ τὴν κύρια τομὴ ἕως τὸ τέλος τοῦ στίχου τὰ ἐξῆς σχήματα:

Μετὰ ἀπὸ τὴν ἄρρενα τομὴ

1. υυ - | υυ - υ | υ - -
2. υυ - | υυ | - υ | υ - -
3. υυ - υυ | - υ | υ - -
4. υυ - υυ | - υυ | - -
5. - - υυ | - υ | υ - -
6. υυ - | - - υυ | - -

Μετὰ ἀπὸ τὴ θήλεια τομὴ

1. υ - | υυ - υυ | - -
2. υ - | υυ | - υ | υ - -
3. υ - υυ | - υ | υ - -
4. υ - υυ - | υυ - -
5. υ - υυ - υ | υ - -
6. υ - υυ | - υυ | - -
7. υ - - - υ | υ - -
8. υ - - - | υυ - -¹²⁰.

¹¹⁸ N. Vian, *Nonnos de Panopolis*, δ.π., σ. LII.

¹¹⁹ Βλ. Παράρτημα, αὐτ.

¹²⁰ Τὰ ὑπόλοιπα σχήματα ποῦ μποροῦν νὰ ἐφαρμοσθοῦν στὸν ἑξάμετρο ἀποκλείονται - ἢ τοῦλάχιστον - ἀποφεύγονται.

α. Τετράκωλοι στίχοι

Ὡς γνωστόν, τετράκωλος¹²¹ ὀνομάζεται ὁ στίχος ποῦ ἀποτελεῖται ἀπὸ τέσσερις μόνον γραμματικὲς λέξεις. Οἱ τετράκωλοι ἑξάμετροι δὲν περιλαμβάνουν μόρια, προκλιτικὲς ἢ ἐγκλιτικὲς λέξεις καὶ πολὺ σπάνια ἔχουν συνδέσμους. Ἀκόμη, ἡ στίξη στὸ ἐσωτερικὸ τοῦ στίχου ἀπουσιάζει παντελῶς. Ἀπὸ ὑφολογικὴ ἄποψη, οἱ στίχοι αὐτοῦ τοῦ εἴδους τείνουν νὰ ἀπομονώνονται καὶ νὰ καθίστανται ἀσύνδετοι, ἀνεξάρτητοι καὶ αὐτοτελεῖς νοηματικὰ ἀπὸ τοὺς προηγούμενους καὶ ἐπόμενους στίχους καὶ ἐσωτερικὰ ἐνωμένοι μέσα στὸν ἑαυτὸ τους¹²². Ὅπως ἔχει δεῖξει ὁ Bassett¹²³, δὲν εἶναι τυχαία ἡ αὐξημένη χρῆση τῶν σπονδείων στοὺς τετράκωλους, ἀλλὰ φαίνεται ὅτι γίνεται σκοπίμως, γιὰ νὰ ὑπάρξει μιὰ εὐχάριστη ποικιλία λόγῳ τῆς ἀντίθεσής τους μὲ τοὺς κανονικοὺς στίχους, στοὺς ὁποίους περιέχονται πολλὰ μόρια, εἴτε χάριν ἐντυπώσεως.

Σύμφωνα μὲ τὰ στατιστικὰ στοιχεῖα τοῦ Bassett¹²⁴, ἡ ἀναλογία τῶν τετράκωλων πρὸς τὸ σύνολο τῶν στίχων τῶν βιβλίων I - XIV τῶν Διονυσιακῶν τοῦ Νόννου εἶναι 1 : 15 (437 τετράκωλοι πρὸς 6615 συνολικὰ στίχους). Ἡ ἀναλογία αὕτη εἶναι κατὰ τὸν μελετητὴ ἢ ὑψηλότερη ποῦ ἐμφανίζεται στὸ σύνολο τῶν ἐπικῶν ποιητῶν¹²⁵.

Ὅσον ἀφορᾷ τοὺς μελετώμενους ποιητὲς, ὁ Bassett δίδει τὰ ἀκόλουθα στοιχεῖα¹²⁶: Μουσαῖος: 19 τετράκωλοι σὲ σύνολο 341 στίχων (ἀναλογία 1: 18)

¹²¹ Ἀπὸ ὅσο γνωρίζουμε, ἡ πληρέστερη μελέτη γιὰ τοὺς τετράκωλους στίχους εἶναι τοῦ Bassett, S. E., "Versus tetracolos", *CPh*, τ. 14 (1919), σσ. 216-233.

¹²² Βλ. Bassett, "Versus tetracolos", ὁ.π., σσ. 216 κ.έ. Ἐξάλλου, μὲ κριτήριον τὸν διασκελισμὸν, ὁ μελετητὴς ἐξετάζει τὸν βαθμὸ ἀνεξαρτησίας καὶ ἐνότητος τῶν τετράκωλων στίχων, τοὺς ὁποίους διακρίνει σὲ τρεῖς ὁμάδες (πλήρης διασκελισμὸς - ἀφηγηματικοὶ στίχοι, μερικὸς διασκελισμὸς, πλήρης ἀπουσία διασκελισμοῦ - ἐπεξηγηματικοὶ στίχοι). Ἐπιπλέον, καθορίζει ἕξι τύπους τῶν στίχων αὐτῶν: δίστιχος, ὀκτάμετρος, ἀπαρεμφατικός, μετοχικός, ἐπιθετικός κι ἐκεῖνος ποῦ περιέχει κύριον ὄνομα. Τὰ συμπεράσματα ὁμοῦς τοῦ Bassett, ὡς πρὸς τὴν παραγωγή τῶν προαναφερθέντων τύπων στοὺς μεταγενέστερους ποιητὲς καὶ ἰδίως σὲ αὐτοὺς ποῦ μελετοῦμε, δὲν προσφέρουν κάτι ἀξιοσημείωτο, καθὼς καὶ οἱ ἕξι τύποι μαζί, ἐνῶ στὸν Ὅμηρον καλύπτουν τὸ 85 % τῶν τετράκωλων, στὸν Νόννον ἀφοροῦν μόλις τὸ 54 % αὐτῶν (ὁ.π., σ. 231).

¹²³ Ὁ.π.: βλ. καὶ Τσαβαρῆ, Ἰ., *Διονυσιακὰ Α'*. Ἐρευνες στὴν Οἰκουμένης Περιήγησιν Διονυσίου τοῦ Ἀλεξανδρέως, κεφ. IV, Οἱ τετράκωλοι στίχοι στὸν Διονύσιον τὸν Περιηγητὴ. Ἰωάννινα 1992, σσ. 45 - 52.

¹²⁴ Βλ. Bassett, "Versus tetracolos", ὁ.π., σ. 230.

¹²⁵ Βλ. Bassett, ὁ.π. ἐνδεικτικῶς ἀναφέρουμε ὅτι κατὰ τὸν μελετητὴ ἢ ἀναλογία τῶν τετράκωλων πρὸς τὸ σύνολο τῶν στίχων εἶναι 1 : 65 στὸν Ὅμηρον, 1 : 63 στὸν Καλλιμάχον, 1 : 29 στὸν Ἀπολλώνιον Ῥόδιον καὶ 1 : 38 στὸν Κόνιντο Συμωναῖον. Ἐπομένως, ἡ χρῆση τοῦ τετράκωλου αὐξάνει προοδευτικὰ ἀπὸ τὸν Ὅμηρον στοὺς μεταγενέστερους ποιητὲς, μὲ τὴν ἐξαίρεση τοῦ Καλλιμάχου, ὁ ὁποῖος παρουσιάζει τὴν ἴδια περίπου συχνότητα τετράκωλων μὲ τὸν Ὅμηρον. Κατὰ τὴν ὕστερη αὐτοκρατορικὴ περίοδο, συναντοῦμε τὴν μεγαλύτερη ἀναλογία τετράκωλων πρὸς τὸ σύνολο τῶν στίχων, καθὼς στὸν Νόννον ὑπερτετραπλασιάζεται σὲ σύγκριση μὲ τὸν Ὅμηρον.

¹²⁶ Ὁ.π., σ. 230.

Τριφιόδωρος: 41 τετράκωλοι σὲ σύνολο 691 στίχων (ἀναλογία 1: 17)· Κόλλουθος: 24 τετράκωλοι σὲ σύνολο 392 στίχων¹²⁷ (ἀναλογία 1: 16). Σύμφωνα ὁμοίως μὲ τοὺς δικούς μας ὑπολογισμούς, τὰ ἀνωτέρω στοιχεῖα δὲν εἶναι ἀπολύτως ἀκριβῆ. Ὅπως παρατηροῦμε στὸν ἀκόλουθο πίνακα (3.1), ὁ Μουσαῖος ἔχει 20 τετράκωλους στίχους (5,83 %)¹²⁸ σὲ σύνολο 343, παρουσιάζει δηλαδὴ μίαν ἀναλογία 1: 17 περίπου· ὁ Κόλλουθος ἔχει 29 τετράκωλους (7,36 %)¹²⁹, δηλαδὴ μίαν ἀναλογία 1: 13,5 στίχους περίπου καὶ ὁ Τριφιόδωρος 42 τετράκωλους ἑξαμέτρους (6,08 %)¹³⁰, μίαν ἀναλογία δηλαδὴ 1: 16,5.

Πίνακας 3.1

Ποιητὲς	Σύνολο στίχων	Ἀριθμὸς Τετράκωλων	Ἀναλογία ἐπὶ τοῦ συνόλου τῶν στίχων	Ποσοστὸ %
Μουσαῖος	343	20	1: 17,15	5,83
Κόλλουθος	394	29	1: 13,59	7,36
Τριφιόδωρος	691	42	1: 16,45	6,08

Ἀπὸ τὰ παραπάνω στοιχεῖα διαπιστώνουμε ὅτι καὶ οἱ τρεῖς ποιητὲς βρίσκονται κοντὰ στὴ χρήση τοῦ Νόννου. Ὁ Κόλλουθος εἶναι αὐτὸς ποὺ παρουσιάζει τὴ μεγαλύτερη συχνότητα τετράκωλων στὸ ἔργο του, ὑπερβαίνοντας ἀκόμη καὶ ἐκείνην τοῦ Νόννου. Αὐτὸ ἔχει σημασία, ἂν ἀναλογισθοῦμε ὅτι ὁ Κόλλουθος εἶναι ὁ μεταγενέστερος ἀπὸ τοὺς μελετώμενους ποιητὲς καὶ ἔζησε σχεδὸν μισὸν αἰῶνα μετὰ ἀπὸ τὸν Νόννο¹³¹. Ὁ Μουσαῖος καὶ ὁ Τριφιόδωρος παρουσιάζουν ἑλαφρῶς μικρότερη ἀναλογία τετράκωλων σὲ σύγκριση μὲ ἐκείνην τοῦ Νόννου.

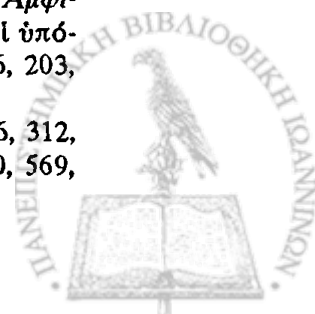
¹²⁷ Ὁ Bassett, ὅσον ἀφορᾷ τὸν Μουσαῖο καὶ τὸν Κόλλουθο, ὑπολογίζει στὸ σύνολο τῶν στίχων τοὺς δύο στίχους λιγότερους γιὰ τὸν καθένα, βασιζόμενος προφανῶς σὲ παλαιότερες ἐκδόσεις. Ὡς γνωστόν, τὸ ἔργο τοῦ Μουσαίου ἀποτελεῖται ἀπὸ 343 καὶ τοῦ Κόλλουθου ἀπὸ 394 στίχους.

¹²⁸ Πρόκειται γιὰ τοὺς στίχους: 6, 7, 34, 36, 56, 106, 122, 130, 161, 223, 226, 235, 236, 261, 292, 294, 302, 303, 310 καὶ 334.

¹²⁹ Στὸν ἀριθμὸ αὐτὸν συνυπολογίζουμε καὶ τὸν στίχο 21: *αὐτοκασιγνήτην λευκώλενον Ἀμφιτρίτης*, ὁ ὁποῖος ἀποτελεῖται μόνις ἀπὸ τρεῖς λέξεις (πβ. Bassett, ὁ.π., ὑπόσημ. 1, σ. 218). Οἱ ὑπόλοιποι στίχοι εἶναι οἱ: 5, 18, 19, 29, 32, 58, 69, 100, 128, 140, 152, 182, 185, 187, 194, 196, 203, 216, 234, 239b, 245, 246, 248, 274, 327, 335, 366 καὶ 367.

¹³⁰ Πρόκειται γιὰ τοὺς στίχους: 1, 11, 24, 35, 41, 143, 153, 160, 168, 179, 192, 193, 249, 306, 312, 334, 354, 355, 361, 387, 397, 416, 423, 455, 466, 484, 515, 519, 523, 529, 532, 538, 546, 560, 569, 597, 602, 628, 646, 657, 667 καὶ 687.

¹³¹ Βλ. Εἰσαγωγή, σ. 2 καὶ σ. 4.

Ὅσον ἀφορᾷ τὴ μετρικὴ μορφή τῶν στίχων αὐτῶν, ἂν καὶ θὰ ἦταν ἀναμενόμενη ἡ ὑπαρξὴ ἀρκετῶν σπονδείων, ἐντούτοις κυριαρχοῦν οἱ τετράκωλοι ποὺ ἔχουν μόνον ἓναν ἢ δύο σπονδεῖους στοὺς πέντε πρώτους πόδες ἢ εἶναι ὀλοδάκτυλοι καὶ ἀποφεύγονται οἱ στίχοι ποὺ περιέχουν τρεῖς σπονδεῖους. Ὅπως φαίνεται στὸν ἀκόλουθο πίνακα (3.2), οἱ τρεῖς ποιητὲς μας διαφοροποιοῦνται ὡς πρὸς τὴ χρῆση τῶν σπονδείων μέσα σὲ αὐτοὺς τοὺς στίχους. Ὁ Τριφιόδωρος σαφῶς προτιμᾷ τετράκωλους μὲ ἓναν μόνον σπονδεῖο σὲ ποσοστὸ 59,52 %· ἓνας στοὺς τρεῖς τέτοιους στίχους του περιέχουν δύο σπονδεῖους, κανένας δὲν ἔχει τρεῖς σπονδεῖους, ἐνῶ ἐλάχιστοι εἶναι ὀλοδάκτυλοι. Ὁ Μουσαῖος τείνει στὴ σύνθεση τετράκωλων μὲ ἓναν ἢ δύο σπονδεῖους ἀδιακρίτως (85 % συνολικά), ἀποδεχόμενος καὶ μερικοὺς ὀλοδάκτυλους καὶ ἀποκλείοντας φυσικὰ τοὺς στίχους μὲ τρεῖς σπονδεῖους, καθὼς δὲν ἔχει κανέναν τέτοιον ἑξάμετρο¹³². Ὁ Κόλλουθος ὅμως συνθέτει ἀδιακρίτως τοὺς τετράκωλους ἑξαμέτρους του μὲ ἓναν ἢ δύο σπονδεῖους ἢ τοὺς ἔχει ὀλοδάκτυλους, χωρὶς κάποια ἐμφανῆ προτίμηση. Προσέτι, μόνον αὐτὸς ἀπὸ τοὺς μελετώμενους ποιητὲς ἔχει καὶ δύο σπονδειαζόντες στίχους τῆς μορφῆς δσδσσ, ποὺ περιέχουν τρεῖς σπονδεῖους¹³³.

Πίνακας 3.2

Μορφή τετράκωλων	Κόλλουθος	Μουσαῖος	Τριφιόδωρος
Ὀλοδάκτυλοι	8 (27,59 %)	3 (15 %)	3 (7,14 %)
στ. μὲ ἓναν σπονδεῖο	9 (31,03 %)	8 (40 %)	25 (59,52 %)
στ. μὲ δύο σπονδεῖους	10 (34,48 %)	9 (45 %)	14 (33,33 %)
στ. μὲ τρεῖς σπονδεῖους	2 (6,90 %)	0	0

Ἀξιοσημεῖωτο εἶναι ὅτι καὶ στοὺς τρεῖς ποιητὲς οἱ στίχοι αὐτοὶ ἔχουν στὴ συντριπτικὴ τους πλειοψηφία κατὰ τρίτον τροχαῖον τομῆ. Συγκεκριμένα, ὁ Κόλλουθος καὶ ὁ Μουσαῖος σὲ ὅλους τοὺς τετράκωλους παρουσιάζουν τὴν τομὴ αὐτῆ, μὲ δύο ἑξαιρέσεις ἕκαστος¹³⁴. ὁ Τριφιόδωρος ἔχει τρεῖς στίχους μὲ πενθιμερῆ τομῆ¹³⁵. Σὲ ὅλες ὅμως τὶς περιπτώσεις, ποὺ ἀπαντᾷ ἡ τομὴ αὐτῆ, συνυ-

¹³² Βλ. παραπάνω, πίνακα 2.1, σ. 39.

¹³³ Εἶναι ὁ στ. 21, τοῦ ὁποῖου οἱ σπονδεῖοι δικαιολογοῦνται καθὼς ἀποτελεῖται ἀπὸ τρεῖς μόνον λέξεις, καὶ ὁ στ. 32. Αὐτονόητο εἶναι ὅτι δὲν συνυπολογίζουμε τὸν ἕκτο πόδα τοῦ στίχου.

¹³⁴ Πρόκειται γιὰ τοὺς στίχους 21 καὶ 32 τοῦ Κόλλουθου καὶ 36 καὶ 130 τοῦ Μουσαίου.

¹³⁵ Εἶναι οἱ στίχοι 143, 423 καὶ 687.

πάρχει καὶ βουκολικὴ διαίρεση καὶ στοὺς τρεῖς ποιητές.

Ἀκόμη, ἡ στίξις ἀποφεύγεται ἐπιμελῶς στὸ ἐσωτερικὸ τῶν τετράκωλων ἑξαμέτρων. Στὸν Μουσαῖο δὲν ὑπάρχει πουθενὰ στίξις μέσα στὸν τετράκωλο, ἐνῶ στὸν Τριφιόδωρο παρουσιάζεται μία μόνον ἑξαίρεση στὸν στίχο 306 (*δησάμενοι σειρήσιν, ἐυπλέκτοισι κάλωσιν*), ὅπου ὑπάρχει ἀδύνατη στίξις στὴ θήλεια τομῆ. Μοναδικὲς ἑξαιρέσεις στὸν Κόλλουθο ἀποτελοῦν οἱ στίχοι 245 (*ἄνθος ἀνέξηαε, παραίφασιν Ἀπόλλωνι*,) καὶ 274 (*ἀγλαΐην Πηλῆος, ἐυκλείην Τελαμῶνος*,) μὲ ἀδύνατη στίξις ἐπίσης στὴ θήλεια τομῆ, ἀλλὰ καὶ οἱ στίχοι 5 (*δεῦτε, θεμιστοπόλοιο νοήματα μηλοβοτῆρος*) καὶ 187 (*τοῖαι, κυδαλίμοισιν ἀγαλλόμεναι πολέμοισι*), ποὺ παρουσιάζουν ἀδύνατη στίξις στὸν πρῶτο τροχαῖο ὁ ἕνας καὶ στὸν πρῶτο σπονδεῖο ὁ ἄλλος, ἀντιστοίχως.

β. Μετρικὲς λέξεις καὶ ἀριθμὸς συλλαβῶν σὲ κάθε στίχο

Ἄν συνυπολογίσουμε στοὺς τετράκωλους στίχους καὶ ἐκείνους ποὺ ἀποτελοῦνται ἀπὸ τέσσερις λεκτικὲς ἐνότητες, παρατηροῦμε ὅτι συνολικὰ οἱ στίχοι, ποὺ ἀποτελοῦνται ἀπὸ τέσσερις μετρικὲς λέξεις, ἀνέρχονται σὲ ποσοστὸ ἰδιαίτερα ὑψηλό, ὅσον ἀφορᾷ τὸν Κόλλουθο (35,79 %), ἀλλὰ καὶ ἀρκετὰ ὑψηλὸ καὶ στοὺς ἄλλους δύο (25,47 % στὸν Τριφιόδωρο καὶ 21,57 % στὸν Μουσαῖο), ὅπως φαίνεται στὸν ἀκόλουθο πίνακα (3.3). Οἱ στίχοι ὅμως, ποὺ ἀποτελοῦνται ἀπὸ πέντε μετρικὲς λέξεις, εἶναι οἱ περισσότεροι: 49,86 % ἔχει ὁ Μουσαῖος, 49,75 % ὁ Κόλλουθος καὶ 52,53 % ὁ Τριφιόδωρος. Ἀρκετὰ ὑψηλὸ εἶναι τὸ ποσοστὸ τῶν στίχων ἑξὶ λέξεων στὸν Μουσαῖο (25,07 %), ἐλαττωμένο στὸν Τριφιόδωρο (19,68 %) καὶ σχετικὰ χαμηλὸ στὸν Κόλλουθο (12,18 %). Στίχοι ἑπτὰ ἢ ὀκτὼ λέξεων¹³⁶ ἀποτελοῦν ἀμελητέο ποσοστὸ καὶ στοὺς τρεῖς ποιητές.

Ἄπὸ τὰ παραπάνω, θὰ μπορούσαμε νὰ ὑποστηρίξουμε ὅτι ἡ συντριπτικὴ πλειοψηφία τῶν στίχων καὶ τῶν τριῶν ποιητῶν ἀποτελεῖται ἀπὸ τέσσερις ἕως ἑξὶ λέξεις, ποὺ κατανέμονται ἰσομερῶς γύρω ἀπὸ τὴν κύρια τομῆ, ἡ ὁποία ἔτσι καθίσταται κυρίαρχο δομικὸ στοιχεῖο τοῦ στίχου. Δὲν μπορούμε νὰ ἀγνοήσουμε τὸ ὅτι τουλάχιστον κάθε ἡμιστίχιο χωρίζεται σὲ δύο τμήματα: τὸ πρῶτο συνήθως ἔχει τέλος λέξεως στὸ σημεῖο 2, ἂν εἶναι δάκτυλος, ἢ στὴν τριημιμερῆ τομῆ. Τὸ δεύτερο ἡμιστίχιο συχνὰ ἔχει τέλος στὴ βουκολικὴ διαίρεση καὶ ἀρκε-

¹³⁶ Στίχοι ὀκτὼ λέξεων εἶναι οἱ στ. 246 καὶ 274 τοῦ Μουσαίου, 351 τοῦ Κόλλουθου καὶ 288 καὶ 427 τοῦ Τριφιόδωρου.

τά συχνά και στο 9 ή 9½. Έτσι, προκύπτει ότι έχουμε μέσα στον στίχο από τέσσερα έως έξι ρυθμικά κώλα.

Πίνακας 3.3

Μετρικές λέξεις σε κάθε στίχο

Αριθμός λέξεων	Μουσαίος	Κόλλουθος	Τριφιόδωρος
τρεις	-	1 (0,25 %)	-
τέσσερις	74 (21,57 %)	141 (35,79 %)	176 (25,47 %)
πέντε	171 (49,86 %)	196 (49,75 %)	363 (52,53 %)
έξι	86 (25,07 %)	48 (12,18 %)	136 (19,68 %)
έπτά	10 (2,92 %)	7 (1,78 %)	14 (2,03 %)
οκτώ	2 (0,58 %)	1 (0,25 %)	2 (0,29 %)

Τέλος, στον ακόλουθο πίνακα (3.4) παρουσιάζουμε τον αριθμό των συλλαβών κάθε στίχου. Παρατηρούμε ότι όλοι οι εξάμετροι του Μουσαίου αποτελούνται από 15 έως 17 συλλαβές (100 %), όπως και εκείνοι του Νόννου. Το ίδιο ισχύει ίσως και για τον Κόλλουθο (98,99 % συνολικά), ο οποίος έχει μόνον 4 στίχους 14 συλλαβών (1,1 %). Δεν ισχύει όμως για τον Τριφιόδωρο, ο οποίος αποκλίνει ελαφρώς, καθώς έχει 17 στίχους 14 συλλαβών (2,46 %) και έναν στίχο μόλις 13 συλλαβών¹³⁷. Έπομένως, η παρατήρηση που ισχύει για τον Νόννο ότι ο στίχος του τείνει να γίνει συλλαβικός¹³⁸, ισχύει σχεδόν απόλυτα για τον Μουσαίο, μερικώς για τον Κόλλουθο και σχεδόν καθόλου για τον Τριφιόδωρο.

Πίνακας 3.4

Αριθμός συλλαβών κάθε στίχου

Αριθμός συλλαβών	Μουσαίος	Κόλλουθος	Τριφιόδωρος
17	126 (36,74 %)	96 (24,37 %)	176 (25,48 %)
16	171 (49,85 %)	185 (46,95 %)	338 (48,91 %)
15	46 (13,41 %)	109 (27,67 %)	159 (23,01 %)
14	-	4 (1,01 %)	17 (2,46 %)
13	-	-	1 (0,14 %)

¹³⁷ Είναι προφανές ότι οι ολόδακτυλοι εξάμετροι αποτελούνται από 17 συλλαβές, οι στίχοι με έναν σπονδείο από 16 συλλαβές, οι στίχοι με δύο σπονδείους από 15, κ.ο.κ.

¹³⁸ Vian, *Nonnos de Panopolis*, ό.π., σ. L.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΕΤΑΡΤΟ

Η ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΑ ΤΗΣ ΠΡΟΣΩΔΙΑΣ ΚΑΙ ΤΟΥ ΤΟΝΙΣΜΟΥ

1. Προσωδία

α. Χρήση τῆς θέσει μακροῦς συλλαβῆς

Ὅπως ἀναφέρθηκε στὸ πρῶτο κεφάλαιο¹, ὁ Νόννος περιορίζει τὴ θέσει μακρὰ συλλαβὴ σὲ ὀρισμένα σημεῖα τοῦ ἑξαμέτρου μὲ αὐστηρότητα. Ὁ Τριφιόδωρος δὲν ἐφαρμόζει τοὺς περιορισμοὺς τοῦ Πανοπολίτη ἐκτείνει ἀδιαφόρως βραχεῖες καταλήξεις λέξεων (οἱ ὁποῖες λήγουν εἴτε σὲ γυμνὸ φωνῆεν πρὶν ἀπὸ λέξη ποὺ ἀρχίζει ἀπὸ δύο σύμφωνα, εἴτε σὲ σύμφωνο πρὶν ἀπὸ λέξη ποὺ ἐπίσης ἀρχίζει ἀπὸ σύμφωνο) στὴν ἐφθήμερη², τὴν τριήμερη³ τομῆ³, καθὼς καὶ στὸ σημεῖο 9 τοῦ ἑξαμέτρου⁴. Συχνὰ τοποθετεῖ λέξη μὲ θέσει μακρὰ κατάληξη στὴν ἄρρενα τομῆ⁵, μόνον ὅμως ὅταν αὐτὴ λήγει σὲ σύμφωνο, ὅπως συμβαίνει - σὲ σαφῶς λιγότερες περιπτώσεις - καὶ στὰ σημεῖα 1⁶ καὶ 11⁷.

Ὅσον ἀφορᾷ τὰ δίλογα στοιχεῖα τοῦ ἑξαμέτρου, ὁ ποιητὴς τοποθετεῖ κυρίως στὸ τέλος τοῦ πρώτου ποδὸς θέσει μακρὰ συλλαβή, ἢ ὁποῖα ἀνήκει σὲ λέξεις ποὺ λήγουν σὲ ἓνα σύμφωνο⁸, καὶ ἔτσι δὲν εἶναι κατ' ἀνάγκην ὁ πρῶτος

¹ Βλ. παραπάνω, σ. 29, 58.

² Π.χ. στοὺς στίχους: 3, 19, 36, 46, 54, 55, 60, 62, 63, 64, 65, 73, 78, 85, 89, 91, 92, 94, 99, 107, 109, 114, 120, 121 κ.ο.κ.

³ Π.χ. στοὺς στίχους: 6, 25, 30, 44, 46, 60, 64, 65, 75, 81, 82, 84, 87, 94, 95, 101, 106, 119 κ.ο.κ.

⁴ Π.χ. στοὺς στίχους: 1, 25, 37, 47, 59, 69, 109, 153, 154, 155, 165, 167, 168, 169, 176, 193, 227, 228, 232, 239, 243 κ.ο.κ.

⁵ Πρόκειται γιὰ 26 περιπτώσεις στοὺς ἐξῆς στίχους: 52, 104, 120, 172, 238, 239, 270, 285, 286, 301, 304, 305, 327, 357, 418, 432, 465, 498, 503, 535, 549, 617, 636, 642, 645 καὶ 574. Πβ. West, δ.π., σ. 177 καὶ ὑπόσημ. 44, ὁ ὁποῖος ἀναφέρει μόνον 17 περιπτώσεις.

⁶ Εἶναι οἱ ἀκόλουθοι 16 περιπτώσεις στοὺς στίχους: 26 (ἐς Τροίην), 68 (ἐκ κορυφῆς), 107 (πρὶν μιν), 110 (ἐς βουλῆν), 155 (ὅς τε), 291 (τὸν δ'), 327 (ἐκ Διὸς), 333 (ὅς δὲ), 406 (τίς γὰρ), 420 (τίς σε), 456 (ἐκ δὲ), 469 (τρίς δὲ), 496 (σὺν πυρὶ), 537 (ἐς νομὸν), 562 (Σὺν δ') καὶ 691 (ἐκ Τροίης).

⁷ Μόλις πέντε περιπτώσεις, πλήρως ἀσύμφωνες μὲ τὴν χρῆση τοῦ Νόννου, στοὺς στίχους: 145 (ἐσπέριον πῦρ), 394 (κευθόμενον πῦρ), 404 (ὡς ὄφελέν τις), 443 (μαρνάμενον πῦρ) καὶ 453 (ἀμφέβαλε⁷ νύξ).

⁸ Πρόκειται γιὰ τὶς ἐξῆς 15 περιπτώσεις στοὺς στίχους: 25 (Κλέον μὲν), 30 (Ῥῆσον μὲν), 105 (εἰ μιν ζῶδν), 202 (αὐτὸς δ'), 219 (Μοῦνος δὲ), 251 (οἱ μὲν γὰρ), 293 (Ἄργος μοι), 295 (ἵππον δ'), 296 (εἰ μὲν γὰρ), 406 (Τίς γὰρ μοι), 483 (Καὶ τὸν μὲν), 498 (Καὶ τὴν μὲν), 574 (τοὺς μὲν γὰρ), 625

ποὺς δάκτυλος, ὅπως συμβαίνει στὸν Νόννο. Ὅμως, σὲ ἀντίθεση πρὸς τὸν τελευταῖο, ὁ Τριφιόδωρος ἔχει δύο περιπτώσεις θέσει μακρῶν μονοσυλλάβων στὸ τέλος τοῦ δευτέρου ποδὸς στοὺς στίχους 274 (σὺν τοῖσι) καὶ 558 (σὺν παισὶν), καθὼς καὶ μία στὸ τέλος τοῦ τέταρτου ποδὸς στὸν στίχο 649 (τὸ πρόσθεν), ποὺ λήγει σὲ γυμνὸ φωνῆεν. Ποτὲ δὲν θέτει θέσει μακρὰ συλλαβὴ στὰ ὑπόλοιπα σημεία τοῦ στίχου.

Προσέτι, ὁ Τριφιόδωρος παρουσιάζει μετρικὴ ἔκταση γυμνοῦ τελικοῦ φωνήεντος μπροστὰ ἀπὸ ῥ στοὺς στίχους 266 (*Τρώων δὲ ῥυτῆρα*) καὶ 502 (*αὐτόματα ῥείεσκε*) στὴν τριημιμερῆ τομῆ. Αὐτὸ δὲν συναντᾶται ποτὲ στὸν Νόννο⁹, ἀλλὰ ἀποτελεῖ – ὡς γνωστόν – συχνὴ ὁμηρικὴ πρακτικὴ. Ἡ ἔκταση αὐτὴ βρῆσκει καὶ στὸ σημεῖο 7 (στ. 216: *ἀπὸ Ῥοιτειάδος*), στὸ ὁποῖο εἶναι κατ' ἐξαίρεση ἐπιτρεπτὴ καὶ ἀπὸ τὸν Νόννο.

Ὁ Μουσαῖος ἀποφεύγει νὰ καθιστᾶ θέσει μακρὰ τὴν κατάληξη τῶν λέξεων στὰ σημεία 2, 4, 6, 8 καὶ 10 τοῦ ἑξαμέτρου, δηλαδὴ στοὺς ἀδύνατους χρόνους. Οἱ ἐλάχιστες περιπτώσεις ἐκτάσεως ποὺ παρατηροῦνται σὲ ἀδύνατο χρόνο ἀφοροῦν κυρίως τὸ τέλος τοῦ πρώτου ποδός, καὶ μόνον σὲ λέξεις ποὺ λήγουν σὲ ἓνα σύμφωνο, ὅπως καὶ στὸν Νόννο¹⁰. Ὑπάρχουν ὅμως τρεῖς περιπτώσεις, ποὺ ἔρχονται σὲ ἀντίθεση μὲ τὴ νοννιακὴ πρακτικὴ: στοὺς στίχους 176 καὶ 181 ὑπάρχει ἔκταση στὸ σημεῖο 8 (*ἔς πατρίδα*) καὶ στὸν στίχο 243 βρῆσκουμε τὴ μοναδικὴ περίπτωση γυμνοῦ βραχέος φωνήεντος ποὺ ἐκτείνεται στὸ τέλος τοῦ δευτέρου ποδός (*τὸ πρῶτον*).

Ὅσον ἀφορᾷ τοὺς ἰσχυροὺς χρόνους, ἡ βραχεῖα συλλαβὴ ἐκτείνεται συχνὰ σὲ θέσει μακρὰ στὴν τριημιμερῆ¹¹ καὶ ἐφθημιμερῆ¹² τομῆ, ἐνῶ σπανιότερα στὰ σημεία 1, 5, 9 καὶ 11¹³. Παρατηροῦμε ὅτι ἐδῶ ὁ Μουσαῖος δὲν ἐφαρμόζει

(*θῆρας δειμαλέους*) καὶ 664 (*Πᾶσαν δ'*). Ὑπάρχει ἀκόμη καὶ μία περίπτωση ποὺ ἐκτείνεται γυμνὸ βραχὺ φωνῆεν στὸ δλογο τοῦ πρώτου ποδός στὸν στ. 126 (*ἀλλὰ χρῆ*).

⁹ Βλ. παράπανω, κεφ. πρῶτο, σ. 30, 5ζ.

¹⁰ Πρόκειται γιὰ τοὺς στίχους 21 (*Ἡ μὲν Σηιστόν*), 42 (*Δὴ γὰρ Κυπριδίη*), 92 (*Κάλλος γὰρ*), 134 (*τοῖον μῦθον*), 187 (*πύργος δ'*), 201 (*αὐτὸς καὶ*) καὶ 224 (*ἡ μὲν φῶς*).

¹¹ Στοὺς στίχους: 2, 4, 5, 9, 11, 13, 19, 28, 29, 30, 32, 35, 59, 60, 61, 64, 65, 67, 72, 75, 86, 87, 89, 93, 94, 96, 97, 108, 114, 138, 146, 164, 167, 176, 181, 184, 186, 189, 196, 203, 219, 221, 225, 227, 237, 243, 244, 253, 260, 279, 289, 291, 307, 312, 317, 320, 325, 332, 339, 340 καὶ 341.

¹² Στοὺς στίχους: 14, 18, 21, 27, 47, 48, 62, 63, 65, 78, 95, 103, 124, 137, 150, 156, 160, 163, 169, 174, 184, 189, 201, 211, 215, 246, 253, 257, 262, 264, 269, 284, 285, 291, 300, 311, 332, 338, 340 καὶ 343.

¹³ Στὸ σημεῖο 1 ὑπάρχει ἔκταση στοὺς στίχους: 90 (*σὺν βλεφάρων*), 148 (*σὺν δ'*), 149 (*τὸν σοὶ*) καὶ 342 (*καὶ δ'*)· στὴν πενθημιμερῆ τομῆ στὸν στίχο 327 (*αὐτόματος χύσις*)· στὸ σημεῖο 9 στοὺς στ.: 110 (*ἔς δύσιν*), 183 (*ἐν δὲ*), 186 (*ἄνομα κλυτὸν*), 241 (*πάρ δὲ*), 260 (*ἐκ δὲ*), 288 (*ἔς δύσιν*) καὶ 337 (*ἀλωάμενον παρακοίτην*)· στὸ 11 στοὺς στ.: 208 (*ἔκαθεν γὰρ*) καὶ 255 (*αὐτόματος νηῦς*).

τοὺς περιορισμοὺς τοῦ Νόννου σὲ ἀπόλυτο βαθμὸν, ἀλλὰ παρουσιάζει κάποιες ἀποκλίσεις. Οἱ περισσότερες βέβαια περιπτώσεις ἀφοροῦν ἔκταση βραχειῶν καταλήξεων ποὺ λήγουν σὲ σύμφωνο· ὅμως, στὸν στίχο 311 (*ἐπὶ ῥηγμῖνι*), ἔχουμε τὴν μόνη περίπτωση ποὺ τὸ γυμνὸ βραχὺ φωνῆεν τῆς καταλήξεως ἐκτείνεται μετρικῶς μπροστὰ ἀπὸ λέξη ποὺ ἀρχίζει ἀπὸ ἓνα μόνο σύμφωνο, τὸ ὑγρὸ ῥ, στὸ σημεῖο 7 τοῦ ἑξαμέτρου. Τέλος, στὴν ἀρχὴ τῶν στίχων 196 (*Λεῖανδρος δὲ*) καὶ 244 (*τοῖοισιν προσέλκετο*) παρατηροῦμε ἔκταση τῆς καταλήξεως, παρὰ τὸ ὅτι οἱ λέξεις εἶναι μολοσσικοῦ ῥυθμοῦ¹⁴.

Ὁ Κόλλουθος ἔχει καὶ αὐτὸς μία μοναδικὴν περίπτωση στὸν στίχο 212 (*μετὰ ῥία*) μετρικῆς ἐκτάσεως γυμνοῦ βραχέος φωνήεντος μπροστὰ ἀπὸ ῥ στὸ σημεῖο 7 τοῦ στίχου. Ὅσον ἀφορᾷ τὴν χρῆσιν τῆς θέσει μακρᾶς συλλαβῆς, ὁ Κόλλουθος φαίνεται αὐστηρότερος ἀπὸ τὸν Νόννο τόσο ὡς πρὸς τὴν ἀποφυγὴν τῆς στοὺς ἀδύνατους χρόνους, ὅσο καὶ ὡς πρὸς τὸν περιορισμὸν τῆς στοὺς ἰσχυροῦς. Τὸ γυμνὸ βραχὺ φωνῆεν ποτὲ δὲν ἐκτείνεται σὲ ἀδύνατο χρόνο· συναντᾶται ὡς ἐκτεταμένο κυρίως στὴν ἐφθημιμερῆ τομῇ¹⁵ καὶ σχεδὸν πάντοτε προηγεῖται δάκτυλος¹⁶. Στὸ σημεῖο 1 τοῦ ἑξαμέτρου ὑπάρχουν δύο μόνον περιπτώσεις ἐκτάσεως στοὺς στίχους 307 (*τὸ πρὶν*) καὶ 378 (*ὁ χθιζόν με*), ἐνῶ στὸ σημεῖο 3 ἐπίσης δύο: στ. 119 (*Ταῦροι δὲ χλοερῆς*) καὶ 383 (*ἐπὶ Σπάρτην*). Οἱ μόνες λέξεις ποὺ ἐκτείνουν τὸ ληκτικὸν τὸν φωνῆεν εἶναι οἱ προθέσεις, τὸ ἐπίθετο *μέγα* (στ. 167), τὸ ἐπίρρημα *ἔτι* (στ. 337), οἱ σύνδεσμοι *ὅτι* (στ. 67), *ὅτε* (368), *δὲ* (στ. 8 καὶ 119) καὶ τὸ ἄρθρο *ὁ* (στ. 378). Δὲν ἐκτείνουν τὸ ληκτικὸν τὸν φωνῆεν οἱ τρισύλλαβες λέξεις ἀναπαιστικοῦ ῥυθμοῦ, οἱ ὅποιες ἀπαντοῦν στὸν Νόννο.

Ἐξάλλου, ἡ βραχεῖα λήγουσα μὲ ἓνα καταληκτικὸν σύμφωνο τίθεται ὡς θέσει μακρὰ σὲ ὅλες τὶς μακρὰς θέσεις τοῦ ἑξαμέτρου, ἀρκεῖ νὰ ἀκολουθεῖ λέξη μὲ ἀρκτικὸν σύμφωνο καὶ ὁ προηγούμενος ποὺς νὰ εἶναι δάκτυλος· ὅταν ὅμως ὁ ποὺς αὐτὸς εἶναι σπονδειὸς, ἔχουμε σχεδὸν πάντοτε θέσει μακρὰ στὴν τριημιμερῆ τομῇ¹⁷. Ἄλλωστε, ἡ λέξη μὲ αὐτὴν τὴν θέσει μακρὰ κατάληξη τονίζεται στὴν παραλήγουσα ἢ εἶναι ὀξύτονη (στὴν περίπτωση τοῦ *μὲν*). Ὅσον ἀφορᾷ τοὺς ἀ-

¹⁴ Αὕτῃ ἡ περίπτωση σπάνια συναντᾶται καὶ στὸν Νόννο (βλ. Vian, ὁ.π., σ. LV)· πβ. Nardelli ("L' e-sametro di Museo", ὁ.π., σ. 161).

¹⁵ Στὸς στίχους 3, 8, 14, 30, 42, 46, 67, 102, 104, 112, 165, 167, 212, 264, 280, 281, 303, 310, 312, 334, 337, 355, 368 καὶ 382.

¹⁶ Ἡ μοναδικὴ ἔκταση μετὰ ἀπὸ σπονδεῖο γίνεται στὸν στίχο 119.

¹⁷ Μοναδικὰς ἐξαιρέσεις στὸν στίχο 199 (*αὐτῆμαρ κάμε*), στὸν ὁποῖο ἡ ἔκταση γίνεται στὸ σημεῖο 9, καὶ στὸν στ. 352 (*θηρὲς σε*), ὅπου γίνεται στὸ σημεῖο 5.

δύνατους χρόνους, μία τέτοια λήγουσα άπαντᾶ σπανίως καὶ μάλιστα ἀποκλειστικά στὸ πρῶτο δίλογο¹⁸, ἐνῶ ὁ Νόννος τὴν θέτει ἐπίσης καὶ στὸ δεῦτερο¹⁹.

β. Ἀττική βράχυνση

Ὡς γνωστόν, ἀττική βράχυνση ("correptio attica")²⁰ ὀνομάζεται τὸ φαινόμενο κατὰ τὸ ὁποῖο τὸ βραχὺ φωνῆεν δὲν ἐκτείνεται μπροστὰ ἀπὸ τὸ συμφωνικὸ σύμπλεγμα, τὸ ἀποτελούμενο ἀπὸ ἄφωνο καὶ υγρό. Ὅπως εἶδαμε στὸ πρῶτο κεφάλαιο²¹, τὴ βράχυνση αὐτὴν τὴ χρησιμοποιεῖ πολὺ περιορισμένα ὁ Νόννος σὲ σύγκριση πρὸς τοὺς προγενέστερους ἐπικοὺς ποιητές, εἴτε στὴν ἀρχὴ εἴτε στὸ ἐσωτερικὸ μιᾶς λέξεως. Τὴν ἐπιτρέπει μόνον λόγῳ μετρικῆς ἀνάγκης σὲ συγκεκριμένους θέσεις τοῦ ἑξαμέτρου, προκειμένου νὰ τοποθετηθοῦν στὸν στίχο λέξεις, ποὺ διαφορετικὰ δὲν θὰ μπορούσαν νὰ χρησιμοποιηθοῦν²².

Ἐξάλλου, ὁ Νόννος περιορίζει τὸ φαινόμενο αὐτὸ σὲ φωνήεντα ποὺ βρίσκονται ἀποκλειστικά πρὶν ἀπὸ τὰ συμφωνικά συμπλέγματα *πρ*, *δρ*, *φρ*, *τρ*, *κρ*, *χρ* καὶ *πλ*²³. Δηλαδή δὲν παρατηρεῖται ποτὲ πρὶν ἀπὸ τὸν συνδυασμὸ ἄφωνων καὶ ἔρρινων συμφώνων, ὅπως συμβαίνει σὲ προγενέστερους ἐπικοὺς ποιητές. Παράλληλα, ὁ Νόννος ἀποφεύγει τὴ βράχυνση αὐτὴ πρὶν ἀπὸ τὸ σύμπλεγμα *ἄφωνο + λ*, ἂν ἐξαιρέσει κανεὶς τὸ ὅτι τὴν ἐπιτρέπει πρὶν ἀπὸ τὸ *π + λ*. Ἀκόμη, ὁ Νόννος καταφεύγει στὴν ἀττική βράχυνση κυρίως στὴ θήλεια τομῆ καὶ στὸ πρῶτο βραχὺ στοιχεῖο τοῦ πέμπτου, τοῦ δεύτερου καὶ τοῦ πρώτου δακτύλου, ἐνῶ τὴν ἀποφεύγει σὲ ὅλα τὰ ὑπόλοιπα σημεῖα τοῦ ἑξαμέτρου²⁴.

Ὁ Μουσαῖος, ἀκολουθώντας καὶ στὴν ἐν λόγῳ βράχυνση τὸ πρότυπὸ τοῦ Νόννου, τὴν περιορίζει αἰσθητὰ, δεδομένου ὅτι τὴν χρησιμοποιεῖ συνολικὰ μόλις δώδεκα φορές²⁵, ἐκ τῶν ὁποίων οἱ δέκα συμβαίνουν στὸ πρῶτο βραχὺ τοῦ πέμ-

¹⁸ Πρόκειται γιὰ πέντε μόλις περιπτώσεις, στοὺς στίχους 34 (*Οἶος δ'*), 81 (*Κύπρις μὲν*), 200 (*νηῆας δ'*), 269 (*Πάσαν Δευκαλίωνος*) καὶ 330 (*Παῖδες, πῆ*).

¹⁹ Στὴν περίπτωση τῶν μονοσύλλαβων *μέν*, *γάρ*, *ὅς* καὶ *μὴν*· βλ. παραπάνω, σ. 29.

²⁰ Τὸ φαινόμενο ὀνομάστηκε ἔτσι, διότι ἀπετέλεσε πολὺ συχνὸ χαρακτηριστικὸ τῶν ἀπαγγελόμενων μέτρων τῆς ἀττικῆς κωμωδίας καὶ τραγωδίας. Ἐξάλλου, ἐπειδὴ ἡ ἀττική βράχυνση εἶναι ἰδιαιτέρως συχνὴ στὸν Ἀριστοφάνη, ἀναδεικνύει πιθανότατα ἕνα χαρακτηριστικὸ τῆς προφορικῆς γλώσσας τῆς ἐποχῆς· βλ. σχετικὰ Allen, *Vox Graeca*, ὁ.π., σ. 131 κ.έ.

²¹ Βλ. παραπάνω, σσ. 29-30, 5ε.

²² Πβ. Keydell, ὁ.π., σ. 40*, 16.

²³ Τὰ στατιστικὰ στοιχεῖα γιὰ τὰ πέντε πρώτα βιβλία τῶν *Διονυσιακῶν* παρατίθενται ἀπὸ τὸν Ortiz de Landaluce, ὁ.π., σσ. 104-106.

²⁴ Ὑπάρχει κατ' ἐξαιρέση μόλις ἕνα παράδειγμα ἀττικῆς βράχυνσης στὸ πρῶτο καὶ ἕνα ἀκόμη στὸ δεῦτερο βραχὺ στοιχεῖο τοῦ τέταρτου δακτύλου στὰ πέντε πρώτα βιβλία τῶν *Διονυσιακῶν*· βλ. ὁ.π., σ. 106.

²⁵ Πβ. Ortiz de Landaluce, ὁ.π., ὁ ὁποῖος ἀναφέρει ἔνδεκα περιπτώσεις.

πτου δακτύλου, όπως παρατηρούμε στον παρακάτω πίνακα (4.1). Οι έξι περιπτώσεις παρατηρούνται στο έσωτερικό κάποιου τύπου του κυρίου ονόματος *Ἀφροδίτη*²⁶ και οι άλλες έξι στο ληκτικό γυμνό φωνήεν μιάς λέξεως πριν από λέξη που αρχίζει από *πρ*, *βρ*, ή *κρ*²⁷. Επομένως, ο ποιητής χρησιμοποιεί την άττική βράχυνση μόνον λόγω μετρικής ανάγκης.

Πίνακας 4.1

Κατανομή της άττικής βράχυνσης στον έξαμετρο

Σημεία	Μουσαίος	Κόλλουθος	Τριφιόδωρος
1½	-	-	-
2	-	1 (5,26 %)	-
3½	-	-	2 (15,38 %)
4	-	-	-
5½	1 (8,33 %)	6 (31,58 %)	1 (7,69 %)
6	-	-	-
7½	-	-	1 (7,69 %)
8	1 (8,33 %)	-	-
9½	10 (83,33 %)	12 (63,16 %)	7 (53,85 %)
10	-	-	2 (15,38 %)
Σύνολο :	12	19	13

Ο Κόλλουθος επίσης χρησιμοποιεί περιορισμένα την άττική βράχυνση, καθώς επιβάλλεται, όπως και στον Νόννο, από μετρική ανάγκη²⁸. Από τις δεκαεννέα περιπτώσεις του φαινομένου, οι δώδεκα συμβαίνουν στο σημείο 9½, οι έξι στη θήλεια τομή, και μία περίπτωση κατ' εξαίρεση στο δεύτερο βραχύν στοιχείο του πρώτου δακτύλου, ή οποία είναι αντίθετη προς τη χρήση του Πανοπολίτη. Έπτά περιπτώσεις υπάρχουν στο έσωτερικό κάποιου τύπου του κυρίου ό-

²⁶ Στους στίχους 6, 38, 143, 155, 182 και 320, όλες στο σημείο 9½ του έξαμετρου.

²⁷ Συγκεκριμένα, στους στίχους 56 (*ἀπαστράπτουσα*), 170 (*ἐρρωμανέεσσι*) και 173 (*ἀποστάζουσα*) ή άττική βράχυνση γίνεται πριν από κάποιον τύπο του ουσιαστικού *πρόσωπον* και στον στ. 200 (*έστι*) πριν από το *βροτοίσιν* στο σημείο 9½, στον στίχο 164 (πάντά) πριν από το *πρό-άγγελα* στη θήλεια τομή και στον στ. 194 (*φάρεϊ*) πριν από το *κρύπτε* στη βουκολική διαίρεση. Η τελευταία, είναι η μοναδική περίπτωση βράχυνσης που δεν όφειλεται σε μετρική ανάγκη.

²⁸ Μοναδική εξαίρεση είναι αυτή του στίχου 212: *δὲ Θρηκίολιο* στο δεύτερο βραχύν του πρώτου δακτύλου.

νόματος Ἀφροδίτη²⁹, ἐνῶ οἱ ὑπόλοιπες δώδεκα εἶναι ἐξωτερικὲς καὶ ἀφοροῦν τὸ ληκτικὸν γυμνὸν βραχὺ φωνῆεν μιᾶς λέξεως ποῦ δὲν ἐκτείνεται μπροστὰ ἀπὸ τὸ ἀρκτικὸν *πρ* ἢ *κρ* τῆς ἐπόμενης λέξεως³⁰.

Σὲ σύγκριση μὲ τοὺς προηγούμενους ποιητὲς, ὁ Τριφιόδωρος εἶναι πιὸ κλειδωλὸς στὴ χρήση τῆς ἀττικῆς βράχυνσης, καθὼς παρουσιάζει μόλις δεκατρεῖς περιπτώσεις, ἐκ τῶν ὁποίων οἱ ἑπτὰ ἐντοπίζονται στὸ σημεῖο 9½. Οἱ ὑπόλοιπες κατανέμονται σὲ διάφορες θέσεις τοῦ ἑξαμέτρου, ὅπως φαίνεται στὸν παραπάνω πίνακα (4.1). Ὅλες αὐτὲς οἱ περιπτώσεις ὀφείλονται σὲ μετρικὴ ἀνάγκη, ὅπως καὶ στοὺς ἄλλους δύο ποιητὲς. Ἐξάλλου, οἱ ἕξι περιπτώσεις εἶναι ἐσωτερικὲς³¹, ἐνῶ οἱ ὑπόλοιπες ἐξωτερικὲς καὶ ἐπιδροῦν στὸ ληκτικὸν γυμνὸν φωνῆεν μιᾶς λέξεως πρὶν ἀπὸ λέξη ποῦ ἀρχίζει ἀπὸ *πρ*, *τρ*, *δρ*, *χρ* ἢ *κρ*³². Ἐπομένως, καὶ οἱ τρεῖς ποιητὲς χρησιμοποιοῦν σὲ περιορισμένη ἔκταση καὶ σὲ περιορισμένα σημεῖα τοῦ ἑξαμέτρου (πλὴν τοῦ Τριφιόδωρου) τὴν ἀττικὴν βράχυνση.

Πίνακας 4.2

Συμφωνικὰ συμπλέγματα

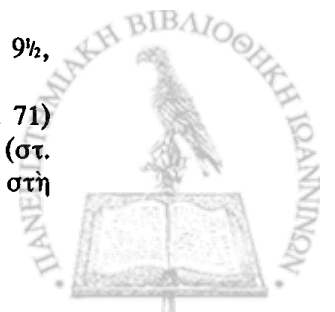
Συμφωνικὰ συμπλέγματα	Μουσαῖος	Κόλλουθος	Τριφιόδωρος
<i>πρ</i>	4	10	2
<i>φρ</i>	6	7	3
<i>κρ</i>	1	1	1
<i>βρ</i>	1	-	-
<i>θρ</i>	-	1	1
<i>τρ</i>	-	-	3
<i>χρ</i>	-	-	2
<i>δρ</i>	-	-	1

²⁹ Στὸς στίχους 16, 26, 139, 161, 202, 294 καὶ 375, ὅλες στὸ σημεῖο 9½ τοῦ ἑξαμέτρου.

³⁰ Συγκεκριμένα, στοὺς στίχους 74 (*κύκλα*), 86 (*διακρίνουσί*), 251 (*ἀγλαίησί*) καὶ 261 (*ἐνγλήνοιο*) ἡ βράχυνση γίνεται πρὶν ἀπὸ κάποιον τύπο τοῦ οὐσιαστικοῦ πρόσωπον στὸ σημεῖο 9½ καὶ στὸν στ. 77 (*ἐπέτελλε*) πρὶν ἀπὸ τὸ *Κρονίων* στὸ ἴδιο σημεῖο· στοὺς στίχους 69 (*ἐφεδρήσοντι*), 126 (*δειμαίνοντι*), 158 (*μειδισώσᾱ*), 189 (*ἐφυβρίζουσᾱ*) καὶ 376 (*φωνήσασᾱ*) πρὶν ἀπὸ τὸ ῥῆμα *προσέννεπε(ν)* στὴ θῆλεια τομῆ, στὴν ὁποία ἔχουμε ἐπιπλέον καὶ τὴν περίπτωση τοῦ στ. 60 (*πολέμοιο*) πρὶν ἀπὸ τὸ οὐσιαστικὸν *προάγγελον*.

³¹ Πρόκειται γιὰ τύπους τοῦ ὀνόματος Ἀφροδίτη στοὺς στίχους 455, 651 καὶ 655 στὸ σημεῖο 9½, *ἀλλοθρόοις* (στ. 23) καὶ *ἀλλοτριών* (στ. 492) στὸ 3½, καθὼς καὶ *ἀλλοπρόσαλλον* στὸ 7½.

³² Πρόκειται γιὰ τίς ἀκόλουθες περιπτώσεις: *τρίχᾱ χρυσῶ* (στ. 66), *ἀμαρύγματι χροίης* (στ. 71) στὸ σημεῖο 10, *ἀρχαίαιο δράκοντος* (στ. 129), *ἀνέκοπτε τριαίνῃ* (στ. 339), *ἠδὲ τραπέζης* (στ. 668) καὶ *κατεχρύσωσε προσώπῳ* (στ. 515) στὸ σημεῖο 9½ καὶ *προχέουσᾱ κρόκῳ* (στ. 348) στὴ θῆλεια τομῆ.

Ακόμη, όπως φαίνεται στον παραπάνω πίνακα (4.2), και οι τρεις ποιητές επιτρέπουν την άττική βράχυνση πριν από τα συμφωνικά συμπλέγματα *πρ*, *φρ* και *χρ*, με την προσθήκη του *βρ* για τον Μουσαίο και των *τρ*, *χρ*, *δρ* και *θρ* για τον Τριφιόδωρο. Δηλαδή, ο Κόλλουθος και ο Μουσαίος επιτρέπουν την άττική βράχυνση πριν από σαφώς λιγότερα συμφωνικά συμπλέγματα από ό,τι ο Νόννος³³, ενώ ο Τριφιόδωρος σε περισσότερα.

γ. Άλλα προσωδιακά φαινόμενα

Το φαινόμενο της συνιζήσεως (ή συνεκφωνήσεως) επάλληλων φωνηέντων σε χρόνο μιᾶς μακρᾶς συλλαβῆς³⁴, που συμβαίνει ενίοτε στην έπική ποίηση, περιορίζεται αισθητᾶ κατά την ιστορική πορεία του έξαμέτρου από τους έλληνιστικούς χρόνους και έντεϋθεν³⁵. Στους ποιητές τῆς αὐτοκρατορικῆς έποχῆς ἡ συνιζήση άπαντᾶ σπανιότατα, ένῳ στον Νόννο εξαφανίζεται έντελῶς³⁶. Σε κανέναν από τους τρεις ποιητές δέν συναντᾶται τὸ φαινόμενο αὐτό.

Τὸ στερητικὸ *ά*- παραμένει συνήθως βραχύ, έντούτοις σε όρισμένες περιπτώσεις έκτείνεται μετρικῶς σε κάποιες λέξεις, προκειμένου νᾶ χωρέσουν στον έξάμετρο. Για παράδειγμα, στον στίχο 53 του Μουσαίου και μάλιστα στή λέξη *άθανάτοισιν* (- υυ - υ), που τοποθετεῖται πριν από τῆ θήλεια τομή, έκτείνεται τὸ άρχικὸ *α*· όμως στον στ. 127 του ίδιου ποιητῆ, τὸ στερητικὸ *ά*- στήν άρχῆ τῆς λέξεως *άμήχανον* (υ - υυ), ἡ όποία τοποθετεῖται στή βουκολική διαίρεση, παραμένει βραχύ. Όσον άφορᾶ τον Κόλλουθο, στή θήλεια τομή του στίχου 11 τὸ *άθανάτοισι* έχει τον ρυθμὸ - υυ - υ και στήν άρρενα τομή του στίχου 308 τὸ *άθανάτων* έχει τον ρυθμὸ - υυ -, ένῳ στή θήλεια τομή του στίχου 185 τὸ *άδίδακτος* έχει τον ρυθμὸ υυ - υ.

Άξιοσημείωτο επίσης είναι ότι στον Κόλλουθο τύποι του επιθέτου *χρῦσειος* και άλλα δμόρριζά του ενίοτε έχουν βραχὺ τὸ *υ*, τὸ όποιο κανονικά είναι μακρὸ στήν έπική ποίηση. Έτσι, στήν έφθημιμερῆ τομή του στίχου 59 τὸ *χρῦσέων* έχει τὴν προσωδία υυ - και σε εκείνην του στίχου 389 τὸ *χρῦσέην* δ' τον

³³ Ο Νόννος δέν επιτρέπει τὸ φαινόμενο πριν από *βρ* και *θρ*, τὸ επιτρέπει όμως πριν από *πλ* (βλ. Ortiz de Landaluce, δ.π., σσ. 104-105).

³⁴ Βλ. West, δ.π., σ. 12 κ.έ.: βεβαίως, τὸ φωνῆεν μπορεί νᾶ άντικαθίσταται από δίφθογγο.

³⁵ Π.χ. στα *Κυνηγετικά* μόνο μία φορά υπάρχει συνιζήση στήν κατάληξη -εω (IV, 409: ἡ λέξη *άήτεω* έχει προσωδία υ - -) βλ. Mersinias, δ.π., σ. 129.

³⁶ Βλ. Lehrs, δ.π., σ. 257: «Immo quid moverit Nonnum ut formas εω et εων excluderet intelligemus ... nam et synizesin ... vitavit de industria».

ῥυθμὸν υυ -. Στὶς ὑπόλοιπες ὁμῶς περιπτώσεις τὸ υ παραμένει μακρό³⁷. Στοὺς ἄλλους δύο μελετώμενους ποιητὲς, τὸ υ τῆς λέξεως αὐτῆς σὲ κάθε περίπτωση εἶναι μακρό³⁸, ἐκτὸς ἀπὸ μία μόνον ἑξαίρεση στὴν ἐφθημιμερῆ τομῆ τοῦ στίχου 513 τοῦ Τριφιόδωρου, ὅπου τὸ χρυσέην ἔχει τὸ υ βραχύ.

Προσέτι, ὁ Κόλλουθος θέτει τὸ κύριο ὄνομα Ἀπόλλων με βραχὺ τὸ ἀρχικό του φωνῆεν στὸ τέλος τοῦ ἑξαμέτρου στοὺς στίχους 24, 242, 279, 288 καὶ 310. Στοὺς σπονδειαζόντες ὁμῶς στίχους 32, 239 καὶ 245 τὰ Ἀπόλλωνος (- - -) ἔχουν τὸ Ἀ- μακρό. Ὁμοιοτρόπως, καὶ ὁ Τριφιόδωρος χρησιμοποιεῖ αὐτὸ τὸ κύριο ὄνομα στὸ τέλος τοῦ στίχου με βραχὺ τὸ ἀρχικό του φωνῆεν (στ. 509: Ἀπόλλων), ἀλλὰ στὸν σπονδειαζόντα στίχο 641 (Ἀπόλλωνος) τὸ Ἀ- εἶναι μακρό.

Οἱ παραπάνω παρεκκλίσεις (σὲ μεγαλύτερο βαθμὸ στὸν Κόλλουθο, λιγότερο στοὺς ἄλλους δύο μελετώμενους ποιητὲς) δὲν συναντῶνται καθόλου στὸν Νόννο καὶ μαρτυροῦν ἴσως κάποια ἀδεξιότητα στὴν κατασκευὴ τοῦ στίχου, εἴτε ὀφείλονται σὲ ἐπίδραση ἀπὸ τὴν προγενέστερη ἐπική παράδοση· εἶναι πολὺ πιθανὸ ὁμῶς νὰ ἀποκαλύπτουν ὅτι ἡ εὐκαιριακὴ χρῆση λανθασμένων προσωδιακῶς τύπων δὲν γίνεται ἰδιαίτερος ἀντιληπτὴ κατὰ τὴν ἐποχὴ αὐτή, καθὼς ἔχει πλέον χαθεῖ ὀριστικὰ ἡ ποσοτικὴ διάκριση τῶν συλλαβῶν³⁹.

Ὅσον ἀφορᾷ τέλος τὰ κύρια ὀνόματα, ἐκτὸς τῆς ἀττικῆς βραχύνσεως τοῦ ὀνόματος Ἀφροδίτη⁴⁰ καὶ τὴν ἔκταση τοῦ Ἀ- στὸ Ἀπόλλωνος, ἔχουμε νὰ παρατηρήσουμε τὰ ἀκόλουθα: ὁ Μουσαῖος χρησιμοποιεῖ τοὺς ἐπικούς τύπους Ἡρακλῆα (στ. 150 στὴ θήλεια τομῆ), Ποσειδάωνα (στ. 321 στὸ σημεῖο 9 1/2) καὶ Βορέην (στ. 317 καὶ 322 στὴν ἄρρενα τομῆ). Ἐξάλλου, ἀναλόγως τῶν μετρικῶν ἀναγκῶν, γράφει ἄλλοτε Λεάνδρος καὶ ἄλλοτε Λεϊάνδρος⁴¹. Ὁ Κόλλουθος καὶ ὁ Τριφιόδωρος, οἱ ὁποῖοι βέβαια ἔχουν ὑποστῆ σαφῶς περισσότερες ὁμηρικὲς γλωσσικὲς ἐπιδράσεις ἀπὸ ὅ,τι ὁ Μουσαῖος, προτιμοῦν τὶς ἐπικὲς καταλήξεις

³⁷ Δηλαδή στοὺς στίχους: 39 χρυσεῖς (- -) στὴν τριημιμερῆ τομῆ, 134 χρυσῶ (- -) καὶ 238 χρύσειον (- υυ) στὸ τέλος τοῦ πρώτου ποδός καὶ 258 χρύσειον (- - υ) στὴ θήλεια τομῆ.

³⁸ Στὸν Μουσαῖο συναντᾶται μόνον στὴ λέξη χρυσόρραπις (- - υυ) στὸ τέλος τοῦ πέμπτου ποδός καὶ στὸν Τριφιόδωρο στοὺς στίχους: 66 χρυσῶ (- -) στὸ τέλος τοῦ στίχου, 301 χρυσήνιον (- - υυ) στὸ τέλος τοῦ πέμπτου ποδός, 515 κατεχρύσωσε (υ - - - υ) στὸ σημεῖο 9 1/2 τοῦ ἑξαμέτρου καὶ χρυσὸν (- υ) στὸ σημεῖο 1 1/2.

³⁹ Σχετικὰ μετὰ τὸ ὅτι ἔχει ἐκλείψει ἡ διάκριση τῆς μακρότητος τῶν συλλαβῶν βλ. Allen, *Vox Graeca*, ὁ.π., σσ. 117-118.

⁴⁰ Βλ. παραπάνω, σσ. 103-104.

⁴¹ Χρησιμοποιεῖ κάποιον τύπο τοῦ ὀνόματος Λεάνδρος στὴ θήλεια τομῆ τῶν στίχων 5, 20, 283, 301 καὶ 319 καὶ στὸ τέλος τῶν στίχων 25 καὶ 27· προτιμᾷ ὁμῶς τὸν τύπο Λεϊάνδρος στὴ θήλεια τομῆ τῶν στίχων 28, 86, 109, 170, 220 καὶ 312.

τις γενικῆς ἐνικοῦ -οιο, -αο, -ῆος⁴², καθὼς καὶ τῆς δοτικῆς πληθυντικοῦ -ῆσι(ν), -σι(ν) τῶν κυρίων ὀνομάτων⁴³. Ἐπιπλέον, χρησιμοποιοῦν στὴ γενικὴ πληθυντοῦ τις ἐπικῆς καταλήξεις -άων, ὅταν θέτουν λέξεις μολοσσικοῦ ῥυθμοῦ στὴν ὄχνη τοῦ ἑξαμέτρου (ὁ Κόλλουθος χρησιμοποιεῖ καὶ τὴν κατάληξη -ῆων, ὅταν θεί στο τέλος τοῦ στίχου ὀνόματα με ῥυθμὸ - υυ - -)⁴⁴. Ὅσον ἀφορᾷ τις παμπάνω καταλήξεις στὰ προσηγορικὰ ὀνόματα, αὐτὲς χρησιμοποιοῦνται πολὺ συχνὰ καὶ ἀπὸ τοὺς τρεῖς μελετώμενους ποιητές. Ἀκόμη, προτιμῶνται οἱ ἀσυναίρετοι ἐπικοί τύποι τοῦ ὀνόματος *Ποσειδάων* με μακρὸ α, ἀντὶ τοῦ ἀπτικοῦ *Ποσειδῶν*⁴⁵, *Δημοφῶν* ἀντὶ *Δημοφῶν*⁴⁶ καὶ *Τρωιάδες* ἀντὶ *Τρωάδες*⁴⁷.

Προσέτι, ἀξιοσημεῖωτη εἶναι στὸν Κόλλουθο ἡ χρῆση τῶν ἀσυναίρετων ἐπικῶν τύπων *Ἑρμάνα* καὶ *Ἑρμάωνι* τοῦ ὀνόματος *Ἑρμῆς*⁴⁸, καθὼς καὶ *Τιτήης* (στ. 50) καὶ *Νηιάδες* (στ. 362). Ἀξίζει ἀκόμη νὰ ἀναφερθεῖ ἡ βράχυνση τοῦ ὀνόματος *Ἀχιλλῆος* - ποὺ τοποθετεῖται στο τέλος τοῦ στίχου 275 - καὶ ὁ ὁμηρικὸς τύπος *Οὐλύμποιο* ἀντὶ *Ὀλύμπου*, ποὺ βρίσκουμε στὴ θήλεια τομὴ τῶν στίχων 22 καὶ 285.

Ἐπιπλέον στὸν Τριφιόδωρο εἶναι ἀξιοπρόσεκτη στὰ κύρια ὀνόματα ἡ χρῆση τῆς ἐπικῆς δοτικῆς τοῦ ἐνικοῦ με κατάληξη -ῆι καὶ τοῦ πληθυντικοῦ με κατάληξη -εσσι⁴⁹, καθὼς καὶ τῆς αἰτιατικῆς *Ἰδομενῆα* στὴ θήλεια τομὴ τοῦ στίχου 18. Τέλος, ἄς σημειωθοῦν ἡ βράχυνση τοῦ *υ* στο *Ὀδυσῆι*⁵⁰ στὴ θήλεια τομὴ τοῦ στίχου 122, ἡ παρουσία τοῦ τύπου *Πολυξείνη* ἀντὶ *Πολυξένη* στὴν ἄρρενα το-

Συγκεκριμένα, στὸν Κόλλουθο βρίσκουμε: *Οὐλύμποιο* (στ. 22, 285), *Ξάνθοιο* (στ. 70), *Ἰδαίοιο* (στ. 70), *Πριάμοιο* (στ. 71, 138, 283), *Ἥφαιστοιο* (στ. 178), *Θρηκίοιο* (στ. 212), *Ἀμυκλαίοιο* (στ. 9b), *Θανάτοιο* (στ. 364), *Εὐρώτῆο* (στ. 223, 345), *Ἀτρεΐδαο* (στ. 247), *Πηλῆος* (στ. 18), *Ἀχιλλῆος* (στ. 275), *Ἄρης* (στ. 173, ἀλλὰ καὶ *Ἄρεος* στὸν στίχο 184). Ἀντιστοιχῶς, στὸν Τριφιόδωρο βρίσκουμε: *Πατρόκλοιο* *Μενοιτιάδοιο* (στ. 27), *Ἐλένοιο* (στ. 133), *Ἀδμήτοιο* (στ. 171), *Τενέδοιο* (στ. 217), *Ἀργείοιο* (στ. 257), *Πριάμοιο* (στ. 358), *Ἑρκείοιο* (στ. 400), *Ἰσκαενοίο* (στ. 668), *Πελίδοιο* (στ. 181), *Αἰδᾶο* (στ. 589), *Αἰακιδᾶο* (στ. 687), *Ἀχιλλῆος* (στ. 52, 270, 510), *Ὀϊλῆος* (στ. 165, 277), *Πηλῆος* (στ. 637), *Ὀδυσσῆος* (στ. 645), *Δηιφόβοιο* (στ. 45, 461, 613, ἀλλὰ καὶ *Δηιφόβου* στὸν στίχο 163).

Στὸν Κόλλουθο βρίσκουμε: *Ἰδαίησιν* (στ. 4) καὶ *Ἀργείοισι* (στ. 300). Ἀντιστοιχῶς στὸν Τριφιόδωρο: *Νυμφαίησιν* (στ. 324), *Σκαιῆσι* (στ. 574), *Δαναοῖσι(ν)* (στ. 8, 46, 55, 414, 565), *Ἀργείοι(ν)* (στ. 265, 279, 295, 510, 650).

Ὁ Κόλλουθος ἔχει *Μουσάων* (στ. 24), *Αἰακιδάων* (273) καὶ *Αἰμονιῶν* (στ. 17), ὁ Τριφιόδωρος *Μουσάων* (στ. 666).

Στοὺς στίχους 22, 288 καὶ 307 τοῦ Κόλλουθου καὶ 338, 529 καὶ 681 τοῦ Τριφιόδωρου.

Στ. 216 τοῦ Κόλλουθου καὶ 177 τοῦ Τριφιόδωρου.

Στ. 1 (ἐπίσης καὶ στ. 141, 210 *Τρώιον*) τοῦ Κόλλουθου καὶ 340, 547 καὶ 688 τοῦ Τριφιόδωρου. Ὁ Κόλλουθος χρησιμοποιεῖ καὶ τὸν ἐπικό τύπο *Θρηῆισαν* ἀντὶ *Θρηῆσαν* στὸν στίχο 369.

Στοὺς στίχους 69, 77, 115 καὶ 122, ὅμως: *Ἑρμῆς* στο τέλος τοῦ στίχου 126.

Συγκεκριμένα: *Ὀδυσῆι* (στ. 112), *Αἰγιαλῆι* (στ. 161), *Τρώεσσι* (στ. 221, 235, 284, 313, 540), *Ἰλιδεσσι* (στ. 235).

Στὴ βουκολικὴ διάλεξη ὅμως τοῦ στίχου 475 ὁ Τριφιόδωρος τοποθετεῖ τὸ ὄνομα *Ὀδυσσέα*, χρησιμοποιώντας κανονικὰ τὸ μακρὸ τοῦ *υ*.

ἢ τῶν στίχων 403 καὶ 686 καὶ ἡ χρῆσις τοῦ ἐπικοῦ ἀναπαιστικοῦ τύπου *Αἴδης* (στὴν πενθημιμερῆ τομῆ τοῦ στίχου 570) καὶ *Αἶδαο* (μετὰ τὴν προσωδία υυ - υ) καὶ τὴν θήλειαν τομῆ τοῦ στίχου 589), ἀντὶ τῶν ἀντίστοιχων ἀπτικῶν τύπων *Ἄδης* καὶ *Ἄδου*.

Ἡ φυσικὴ ποσότης τοῦ τέλους τοῦ στίχου

Ὅπως ἔχει ἀναφερθεῖ στὸ πρῶτο κεφάλαιο, ὁ Νόννος στὸ τέλος τοῦ στίχου τείνει νὰ τοποθετῆ φύσει μακρῆς συλλαβῆς⁵¹. Ἀποφεύγει τὴν τοποθέτησιν ἐπὶ τοῦ σημείου αὐτὸ βραχειῶν ἢ θέσει μακρῶν συλλαβῶν⁵². Ἀπὸ τοὺς μελετώμενους ποιητῆς, τὴν τάσιν αὐτὴν κατὰ κύριον λόγον ἀκολουθεῖ ὁ Μουσαῖος, ὁ ὁποῖος παρουσιάζει μόνον 42 στίχους (12,24 %), μετὰ βραχεῖαν τὴν τελευταίαν συλλαβὴν τους. Ἐφαρμόζει γενικῶς τὴν πρακτικὴν τοῦ προτύπου του, καθὼς ἐπιτρέπει στὸ τέλος τοῦ στίχου βραχεῖαν συλλαβὴν στὴν περίπτωσιν τῶν δὲ καὶ γὰρ⁵³ καὶ σὲ δισύλλαβους ἢ πολυσύλλαβους λέξεις ποὺ τονίζονται στὴν παραλήγουσα⁵⁴. Ἐντούτοις, παρουσιάζει πέντε στίχους ποὺ διαφοροποιοῦνται ἀπὸ τὴν νοννιακὴν χρῆσιν⁵⁵: στὸν π. 291 βρίσκουμε τὴν ὀξύτονην μετρικὴν λέξιν *ἐπὶ δηρὸν*, ἐνῶ στὸν σ. 18 (*οἰκιστὸν*), 34, 136 (*γυναιξίν*) καὶ 92 (*γυναικὸς*) τοποθετεῖται τρισύλλαβη ὀξύτονη λέξις, κάτι ποὺ στὸν Νόννον δὲν συναντᾶται σχεδὸν ποτέ⁵⁶. Στὶς ὑπόλοιπες περιπτώσεις ὁ Μουσαῖος ἀκολουθεῖ πλήρως τὴν πρακτικὴν τοῦ δασκάλου του· πρὸς τὸ ἐνὰ στὸ τέλος τοῦ ἑξαμέτρου δὲν συναντοῦμε προπαροξύτονην λέξιν.

⁵¹ Βλ. παραπάνω, σ. 27.

⁵² Ὁ Νόννος στὸ τέλος τοῦ στίχου ἐπιτρέπει βραχεῖαν συλλαβὴν μόνον στὴν περίπτωσιν τῶν λέξεων *εἰ, γὰρ, αὐτὸς* καὶ τῶν τρισύλλαβων καὶ πολυσύλλαβων λέξεων ποὺ τονίζονται στὴν παραλήγουσα. Ἄλλη δισύλλαβη ὀξύτονη λέξις ἐκτὸς τῆς αὐτῆς συναντᾶται στὰ *Διονυσιακὰ* σὲ ἀναλογία μόνον 1:500 στίχους (βλ. Maas, ὁ.π., § 22).

⁵³ Βλ. παραπάνω, κεφ. δεύτερον, σ. 70 καὶ ὑποσημ. 166.

⁵⁴ Π.χ. στὸν στίχον 30, 31, 37, 66, 68, 71, 73, 74, 84, 116, 118, 124, 128 κ.ο.κ.

⁵⁵ Ἴσως πρέπει νὰ προστεθῆ καὶ ἡ μοναδικὴ περίπτωσις τοῦ σ. 76, ὅπου ὑπάρχει τὸ ἐγκλιτικὸν *εἰ*, κάτι πρὸ ἀύστηρως ἀποφεύγεται στὸν Νόννον (βλ. καὶ παραπάνω, κεφ. δεύτερον, σ. 70). Ὁμοίως, στὸν σ. 146 *ἔστι γάμος καὶ λέκτρα. Σὺ δ' εἰ φιλέεις Κυθήρειαν*, ἀποδεχόμενοι τὴν διόρθωσιν τοῦ Ludwich *Ἀφροδίτην*, τὴν ὁποῖαν πρότεινε στὸ τέλος τοῦ στίχου αὐτοῦ ἀντὶ τῆς γραφῆς *Κυθήρειαν*, ποὺ παραδίδουν τὰ χειρόγραφα. Τὴν διόρθωσιν αὐτὴν υἰοθετεῖ καὶ ὁ Kost (ὁ.π., σ. 18) στὴν ἐκδόσιν του τοῦ Μουσαίου καὶ ὁ Orsini (ὁ.π., σ. 7), ἀν καὶ δὲν τὴν ἀποδέχεται στὴν διόρθωσιν του ἐκδόσιν, ἐντούτοις τὴν κρίνει "melius, ut videtur". Πβ. ἐξἄλλου Νόννου *Διονυσιακῶν* 48, 137: *καὶ εἰ στυγέεις Ἀφροδίτην*. Θεωροῦμε ὅτι ἡ γραφὴ *Ἀφροδίτην* εἶναι ἡ ὀρθότερη, τὴν ὁποῖαν ἀποδεχόμενοι, δὲν βρίσκουμε καμία ἄλλη προπαροξύτονην λέξιν στὸ τέλος τοῦ στίχου· τοιοῦτο ὅπως, ὁ Μουσαῖος δὲν ἀποκλίνει καθόλου ἀπὸ τὴν πρακτικὴν τοῦ Νόννου, ποὺ ἀπαγορεύει πλήρως τὴν ὑπαρξιν προπαροξύτων λέξεων στὸ σημεῖον αὐτὸ τοῦ στίχου.

⁵⁶ Βλ. παραπάνω, κεφ. πρῶτον, σ. 27, ὑποσημ. 57.

Ὁ Κόλλουθος ἐπίσης ἔχει τὴν τάση νὰ τοποθετεῖ στὸ τέλος τοῦ στίχου, ἂν καὶ σὲ μικρότερο βαθμὸ, φύσει μακρὰς συλλαβῆς θέσει μακρὰς καὶ βραχεῖες καταλήξεις ἔχουν μόνον 86 στίχοι τοῦ ἔργου του (21,83 %). Ἄν καὶ δὲν ἔχει καθόλου μονοσύλλαβα στὸ τέλος τοῦ ἑξαμέτρου⁵⁷, διαφοροποιεῖται σημαντικὰ ἀπὸ τὴ νωννιακὴ χρῆση. Ἐκτὸς ἀπὸ τὶς προπαροξύτονες καὶ προπερισπώμενες δισύλλαβες καὶ πολυσύλλαβες λέξεις μὲ βραχεῖα τὴν τελευταία συλλαβὴ τοῦ στίχου⁵⁸, ποὺ χρησιμοποιοῦνται στὰ *Διονυσιακά*, στὸν Κόλλουθο ἀπαντοῦν ἐπίσης ἀρκετὰ συχνὰ τετρασύλλαβες καὶ πεντασύλλαβες προπαροξύτονες λέξεις (18 περιπτώσεις, ἦτοι τὸ 20,93 % τοῦ συνόλου τῶν στίχων μὲ θέσει μακρὰ κατάληξη)⁵⁹. Στὸ τέλος ὅμως οὐδενὸς στίχου δὲν συναντοῦμε τρισύλλαβη προπαροξύτονη λέξη⁶⁰. Ἐπιπλέον, ἀντίθετα μὲ τὴ χρῆση τοῦ Νόννου, στὸν Κόλλουθο βρίσκουμε ἓνα ὀξύτονο τρισύλλαβο μὲ βραχεῖα λήγουσα (στ. 175: *ἀρωγόν*), καθὼς κι ἓνα δισύλλαβο (στ. 283: *υῖός*) στὸ τέλος τοῦ στίχου⁶¹.

Ὁ Τριφιόδωρος ὅμως, σὲ ἀντίθεση μὲ τοὺς ἄλλους δύο ἑξεταζόμενους ποιητὲς, παρουσιάζει σὲ πολὺ μεγαλύτερη συχνότητα τέλος στίχου μὲ βραχεῖα κατάληξη καὶ σὲ καμία περίπτωση δὲν ἐφαρμόζει τοὺς περιορισμοὺς τοῦ Νόννου. Ἡ ἀναλογία τῶν στίχων αὐτῶν ὡς πρὸς τὸ σύνολο ὑπερβαίνει τὸ 1:3 (231 περιπτώσεις, ποσοστὸ 33,43 %)⁶². Συναντοῦμε χωρὶς κανέναν περιορισμὸ λέξεις

⁵⁷ Βλ. παραπάνω, κεφ. δεύτερο, σ. 69.

⁵⁸ Στίχοι αὐτοῦ τοῦ εἶδους εἶναι ἐνδεικτικὰ οἱ 5, 11, 23, 30, 33, 41, 43, 44, 46, 49, 53, 60, 66, 71, 84, 97, 98, 103, 116, 117, 136 κ.ο.κ.

⁵⁹ Τετρασύλλαβα προπαροξύτονα μὲ βραχεῖα κατάληξη βρίσκουμε στοὺς στίχους: 27 (*Κενταύροιο*), 32, 239, 309 (*Ἀπόλλωνος*), 39 (*πλοκάμοισι*), 69 (*Ἐρμάωνα*), 120 (*εὐνάζοντο*), 154 (*γυμνώσασα*), 187 (*πολέμοισι*), 203 (*θυέεσσιν*), 212 (*Παγγαίοιο*), 222 (*Ἀτρείωνος*), 245 (*Ἀπόλλωνι*), 248 (*χαρίτεσσιν*), 301 (*μελέεσσιν*), 367 (*βλεφάροισι*) καὶ 385 (*φωνήσασα*), ἐνῶ ἡ μοναδικὴ πεντασύλλαβη προπαροξύτονη λέξη ὑπάρχει στὸν στίχο 216 (*Δημοφώντα*): πβ. Orsini, Colluthos, δ.π., σ. XXVIII, ὅπου παραλείπονται οἱ στίχοι 27, 212, 301 καὶ 367.

⁶⁰ Ἡ μόνη περίπτωση θὰ ἦταν στὸν στ. 206: *κυανὴ μὲν ὑπερθεν ἀναθρώσκουσα † θάλασσα †*. Ὅμως ἡ προβληματικὴ γραφὴ τῶν χειρογράφων *θάλασσα* ἀπορρίπτεται ἀπὸ τοὺς ἐκδότες τοῦ Κόλλουθου. Ὅπωςδήποτε ἡ γραφὴ αὐτὴ δὲν μπορεῖ νὰ γίνῃ ἀποδεκτὴ, καθὼς θὰ ἦταν ἡ μοναδικὴ περίπτωση στὸν Κόλλουθο τρισύλλαβης προπαροξύτονης λέξεως στὸ τέλος τοῦ στίχου (Livrea, δ.π., σσ. 166-167). Ὁ Livrea στὴν ἐκδοσὴ του (δ.π., σ. 30) υἱοθετεῖ τὴν ἀμφίβολη διόρθωση τοῦ Weinberger *καλύπτρη* ὁ Orsini (δ.π., σ. 10) στὴν δική του ἐκδοσὴ θέτει τὸ χωρὶς σὲ cruces χωρὶς νὰ προβαίνει σὲ κάποια διόρθωση. Κατὰ τὴ γνώμη μας δὲν εὐσταθεῖ ἡ διόρθωση τοῦ Livrea *καλύπτρη*, καθὼς δὲν μπορεῖ νὰ δικαιολογηθεῖ πειστικῶς, ὅπως ἔχει δείξει ὁ Vian, "L'Enlèvement d'Hélène de Collouthos", *REG*, τ. 82 (1969), σ. 592. Ἡ παλαιὰ διόρθωση τοῦ Ludwich (*Jahrbücher für classische Philologie*, τ. 123 (1881), σ. 120) *θαλάσσης* θεωροῦμε ὅτι εἶναι ὀρθότερη ἢ γενικὴ πτώση βέβαια θὰ ἀποτελοῦσε πρόβλημα, τὸ ὁποῖο ὅμως λύνεται, ἂν ἀποδεχθοῦμε τὴν ἀπώλεια ἐνὸς στίχου ἀμέσως μετὰ ἀπὸ τὸ σημεῖο αὐτὸ τοῦ ἔργου, συμφωνώντας μὲ τὴν ἀποψη τοῦ Wifstrand (δ.π., σ. 76).

⁶¹ Πβ. Nardelli, "L' esametro di Colluto", δ.π., σ. 329, καθὼς καὶ Orsini, Collouthos, δ.π., σ. XXVIII.

⁶² Πβ. Ferrari, δ.π., σσ. 126-128 ἀπὸ τὰ στοιχεῖα τοῦ μελετητῆ, ποὺ ὅμως δὲν συμπίπτουν μὲ τὰ δικά μας, οἱ στίχοι μὲ βραχεῖα κατάληξη εἶναι ἀκόμη περισσότεροι.

μὲ βραχεῖα λήγουσα μονοσύλλαβες⁶³, δισύλλαβες, τρισύλλαβες καὶ πολυσύλλαβες, οἱ ὅποῖες ὡς πρὸς τὸν τονισμό μπορεῖ νὰ εἶναι παροξύτονες⁶⁴, προπερισπῶμενες⁶⁵, ὀξύτονες⁶⁶, ἀλλὰ καὶ προπαροξύτονες⁶⁷. Ἐπομένως, φαίνεται ὅτι ὁ ποιητὴς αὐτὸς δὲν δίδει σημασία στὴ φυσικὴ ποσότητα τοῦ τέλους τοῦ στίχου, ὅπου ἀβίαστα τοποθετεῖ λέξεις κάθε εἶδους χωρὶς καμία τονικὴ ῥύθμιση. Αὐτὸ σημαίνει ὅτι ὁ Τριφιόδωρος ἀκολουθεῖ τὴν τεχνικὴ τῶν προγενεστέρων ἐπικῶν ποιητῶν καὶ σὲ αὐτὸ τὸ ζήτημα.

Πίνακας 4.3

Τέλος στίχου μὲ φύσει βραχεῖα ἢ θέσει μακρὰ προσωδία⁶⁸

Προσωδία μετρικῶν λέξεων	Μουσαῖος	Κόλλουθος	Τριφιόδωρος
υ	-	-	1 (0,43 %) ⁶⁹
- υ	13 (30,95%)	14 (16,28 %)	36 (15,59 %)
υ - υ	16 (38,10 %)	36 (41,86 %)	97 (41,99 %)
υυ - υ	3 (7,14 %)	19 (22,09 %)	40 (17,32 %)
- υυ - υ	10 (23,81 %)	3 (3,49 %)	28 (12,12 %)
- - - υ	-	14 (16,28 %)	28 (12,12 %)
υυ - - - υ	-	-	1 (0,43 %) ⁷⁰
σύνολο περιπτώσεων	42 (12,24 %)	86 (21,83 %)	231 (33,43 %)

Ὅπως παρατηροῦμε στὸν παραπάνω πίνακα (4.3), στὸ τέλος τοῦ στίχου

⁶³ Γιὰ τὶς μονοσύλλαβες λέξεις τοῦ Τριφιόδωρου βλ. παραπάνω, κεφ. δεύτερο, σσ. 69-70.

⁶⁴ Π.χ. στοὺς στίχους: 22 (ἄλγος), 27 (πεσόντα), 46 (μάντις), 51 (ἄστν), 73 (δδόντας), 99 (ἵππον), 109 (φυγόντες), 124 (έδντας), 136 (ἄλγος), 140 (βαλόντες), 142 (νόστον), 147 (νύκτες), 300 (ἀμφιβαλάντες) κ.ο.κ.

⁶⁵ Γιὰ παράδειγμα στοὺς στίχους: 3 (ἀνεῖσα), 16 (ἠνιοχῆας), 17 (έταῖρον), 21 (έλκνυθοῖσι), 33 (γυναῖκες), 36 (μολούσαν), 62 (ἀραρυῖαν), 81 (συνῆψε), 170 (Τεῦκρος), 229 (αἶμα) κ.ο.κ.

⁶⁶ Π.χ. στοὺς στίχους: 57 (Ἐπειός), 108 (νηός), 135 (ἐπὶ νηδύν), 183 (Ἐπειός), 508 (νηόν) κ.ο.κ.

⁶⁷ Π.χ. στοὺς στίχους: 1 (πολέμοιο), 6 (λυκάβαντος), 23 (κωκύνοντες), 35 (Πενθεσίλειαν), 49 (Ἐλένοιο), 50 (ἠρτύνατο), 53 (κροτάφοισιν), 55 (ἄγουσα), 60 (Φέρεκλος), 65 (ἐπηξε), 173 (έκτελέσαντες), 245 (έμελλον), 336 (έστείνοντο), κ.ο.κ.

⁶⁸ Τὰ προσοστὰ ἐπὶ % στὶς παρενθέσεις τῶν μετρικῶν λέξεων ἀφοροῦν τὴν ἀναλογία ἐπὶ τοῦ συνόλου τῶν περιπτώσεων. Τὰ ποσοστὰ ὁμῶς τοῦ συνόλου αὐτοῦ ὑπολογίζονται ἐπὶ τοῦ συνολικοῦ ἀριθμοῦ τῶν στίχων.

⁶⁹ Πρόκειται γιὰ τὸ θέσει μακρὸ τῆς μονοσύλλαβης λέξεως φλδξ στὸν στίχο 230 (βλ. καὶ παραπάνω, σ. 70).

⁷⁰ Εἶναι ἡ λέξη περικυκλώσαντες τοῦ σπονδειαζόντος στίχου 222 (βλ. καὶ παραπάνω, σ. 46).

είναι περιορισμένοι οί ρυθμοί τῶν μετρικῶν λέξεων ποὺ ἔχουν βραχεῖα κατάληξη καὶ στοὺς τρεῖς ποιητές. Οἱ δισύλλαβες λέξεις τροχαϊκοῦ ρυθμοῦ παρουσιάζουν ὑψηλὴ ἀναλογία στὸν Μουσαῖο (30,95 %), ὅμως – συγκριτικῶς – ἀρκετὰ μειωμένη τόσο στὸν Κόλλουθο, ὅσο καὶ στὸν Τριφιόδωρο (16,28 % καὶ 15,59 %, ἀντιστοίχως). Πιὸ συχνὰ τοποθετοῦνται στὸ σημεῖο αὐτὸ τρισύλλαβες λέξεις ἀμφιβράχειος ρυθμοῦ (Μουσαῖος: 38,1 %, Κόλλουθος: 41,86 %, Τριφιόδωρος: 41,99 %)· οἱ τετρασύλλαβες λέξεις ρυθμοῦ γ' παίωνος ἀποφεύγονται ἀπὸ τὸν Μουσαῖο, ὁ ὁποῖος ἔχει μόνον τρεῖς τέτοιες περιπτώσεις⁷¹ (7,14 %), ἐνῶ χρησιμοποιοῦνται συχνὰ ἀπὸ τοὺς ἄλλους δύο ποιητές (22,09 % ὁ Κόλλουθος καὶ 17,32 % ὁ Τριφιόδωρος). Οἱ τετρασύλλαβες ρυθμοῦ δ' ἐπιτρίτου, ὅπως εἶναι φυσικό, δὲν χρησιμοποιοῦνται καθόλου στὸ σημεῖο αὐτὸ ἀπὸ τὸν πρῶτο, καθὼς δὲν ἔχει σπονδειαζόντες στίχους· στοὺς ἄλλους δύο, οἱ λέξεις αὐτὲς καλύπτουν τοὺς δύο τελευταίους πόδες τῶν σπονδειαζόντων⁷². Οἱ πεντασύλλαβες λέξεις στὸ τέλος τοῦ ἑξαμέτρου τοῦ ρυθμοῦ – υυ – υ εἶναι προσφιλέστερες στὸν Μουσαῖο (23,81 %) καὶ χρησιμοποιοῦνται καὶ ἀπὸ τὸν Τριφιόδωρο (12,12 %), ὅμως τὶς ἀποφεύγει ὁ Κόλλουθος, ὁ ὁποῖος παρουσιάζει μόνον τρεῖς περιπτώσεις (3,49 %)⁷³.

Ἐπομένως, ἂν καὶ οἱ τρεῖς ποιητές στὸ τέλος τοῦ στίχου μὲ βραχεῖα φυσικὴ κατάληξη προτιμοῦν τρισύλλαβες λέξεις, ἐντούτοις διαφοροποιοῦνται ὡς πρὸς τὴ χρῆση τῶν ὑπόλοιπων λέξεων. Ὁ Μουσαῖος ἀποφεύγει τὶς τετρασύλλαβες καὶ προτιμᾷ δισύλλαβες καὶ πεντασύλλαβες· ὁ Κόλλουθος ἀποφεύγει τὶς πεντασύλλαβες καὶ προτιμᾷ τὶς τετρασύλλαβες, ἐνῶ ὁ Τριφιόδωρος ἐπίσης προτιμᾷ τὶς τελευταῖες, χωρὶς ὅμως νὰ ἀποφεύγει τὶς πρῶτες.

3. Περιορισμοὶ στὴ θέση τοῦ τόνου

Ὅπως ἔχει ἤδη προαναφερθεῖ⁷⁴, τουλάχιστον ἀπὸ τὰ τέλη τοῦ δευτέρου αἰῶνα μ.Χ. φαίνεται ὅτι ἔχει ἀρχίσει ἡ μεταβολὴ τοῦ τονισμοῦ ἀπὸ μουσικὸ σὲ δυναμικὸ, ἡ ὁποία κατὰ τὸ δεύτερο ἡμισυ τοῦ τέταρτου αἰῶνα ἔχει συντελεσθεῖ

⁷¹ Στὸς στίχους 76, 227 καὶ 291.

⁷² Σχετικὰ βλ. παραπάνω, σσ. 45-46.

⁷³ Στὸς στίχους 5, 158 καὶ 216.

⁷⁴ Βλ. παραπάνω, Εἰσαγωγή, σσ. 5-6.

πλήρως⁷⁵ καὶ αὐτὸ μπορεῖ νὰ ἀποδειχθεῖ ἀπὸ τοὺς ὕμνους ποὺ συνέθεσε ὁ Γρηγόριος ὁ Ναζιανζηνὸς σὲ προσωδιακὰ μέτρα, βασισμένα ὁμως σὲ δυναμικὸν τονισμό⁷⁶.

Βέβαια, οἱ τονικοὶ περιορισμοί, ποὺ ἐφαρμόζει ὁ Νόννος στοὺς ἑξαμέτρους του, θὰ λέγαμε ὅτι μποροῦν νὰ θεωρηθοῦν ἰσχυρὴ ἔνδειξη δυναμικῆς ἐντάσεως ὁ τονισμὸς τῶν λέξεων ἀποκτᾶ ῥυθμικὴ λειτουργία, παρὰ τὸ ὅτι τὸ μέτρο εἶναι προσωδιακόν. Ἄλλωστε, εἶναι διαπιστωμένο ὅτι κατὰ τὴν ἐποχὴ αὐτὴ ἀπὸ τὶς μακρὲς συλλαβὲς μία τονισμένη ἦταν ἰσχυρότερη ἀπὸ μία ἄτονη⁷⁷. Τὸ γεγονός ὅτι ὁ Νόννος ῥυθμίζει τὸν τονισμό τῶν λέξεων στὶς τομὲς καὶ στὸ τέλος τοῦ στίχου δεικνύει ὅτι ὁ δυναμικὸς τονισμὸς προσδίδει στοιχεῖα ῥυθμοῦ στὸν ἑξάμετρο⁷⁸, καθὼς πλεόν - ὡς γνωστόν - τὴν ἐποχὴ αὐτὴ ἔχει χαθεῖ ἡ προσωδία στὸν προφορικὸν λόγον καὶ δὲν γίνεται ἀντιληπτὴ ἡ ποσοτικὴ διάκριση τῶν φωνηέντων⁷⁹.

Οἱ παραπάνω ἀλλαγὲς δημιούργησαν τὸ ὑπόβαθρον, ὥστε νὰ ἐμφανισθοῦν τὰ ῥυθμοτονικὰ μέτρα τῆς νεοελληνικῆς ποιήσεως, ποὺ βασίζονται στὴν ἀρχὴ τῆς ἰσοσυλλαβίας καὶ στὴν ῥυθμικῶς ἐπαναλαμβανόμενη ἐναλλαγὴ τονισμένων καὶ ἄτονων συλλαβῶν, ὅπως γιὰ παράδειγμα ὁ ἰαμβικὸς δεκαπεντασύλλαβος στίχος, στὸν ὁποῖον ὑπάρχει μεγάλη ῥυθμικὴ ποικιλία ἀπὸ τὴν ἐναλλαγὴ τῶν λεκτικῶν τόνων. Πάντοτε ὁμως εἶναι σταθερὸς ὁ μετρικὸς τόνος στὴν ἕκτη ἢ ὄγδοη συλλαβὴ στὸ πρῶτον ἡμιστίχιον καὶ στὴν προτελευταία συλλαβὴ στὸ τέλος τοῦ στίχου⁸⁰.

⁷⁵ Οἱ τονικὲς ἰδιορρυθμίαι τῶν χωλιάμβων τοῦ Βαβρίου, ὁ ὁποῖος θέτει παροξύτονον τονισμόν στὸ τέλος τοῦ στίχου, ἀποτελεῖ ἔνδειξιν ὑπάρξεως δυναμικοῦ τόνου· ὅποτε, ἡ πιθανότατη χρονολόγησί του στὸν δεῦτερον αἰῶνα μ.Χ., δεικνύει ὅτι ἡ μετάβασις ἀπὸ τὸ ἓνα τονικὸν σύστημα στὸ ἄλλο θὰ μπορούσε νὰ βρισκῆται σὲ ἐξέλιξιν (βλ. Allen, *Vox Graeca*, ὁ.π., σ. 154).

⁷⁶ Σχετικὰ μὲ τὴν τροπὴν ἀπὸ μουσικὸν σὲ δυναμικὸν τονισμό βλ. λεπτομερῶς Allen, *Accent and Rhythm*, ὁ.π., σ. 268 κ.έ.

⁷⁷ Wifstrand, ὁ.π., σ. 36.

⁷⁸ Μὲ τὸν τρόπο αὐτὸν ὁ Νόννος προαναγγέλλει τὴν ἐξαφάνισιν τῆς ποσοτικῆς μετρικῆς· βλ. Vian, "L'Épopée grecque de Quintus de Smyrne à Nonnos de Panopolis", *BAGB*, τ. 45 (1986), σ. 340.

⁷⁹ Βλ. Allen, *Vox Graeca*, ὁ.π., σσ. 117-118.

⁸⁰ Ἡ διερεύνησις τοῦ πλαισίου κατὰ τὸ ὁποῖον διαμορφώθηκαν τὰ μέτρα ποὺ βασίζονται στὸν τονισμό, δὲν ἀποτελεῖ ἀντικείμενον τῆς μελέτης αὐτῆς, ἐντούτοις ἀξίζει νὰ ἀναφερθεῖ ὅτι ἔχουν γίνεαι πολλὰ προσπάθειαι σύνδεσεως τῶν ἀρχαιοελληνικῶν μέτρων μὲ τὰ νεοελληνικά, χωρὶς ὁμως νὰ ἔχει τεκμηριωθεῖ ἐπιστημονικὰ ἕως σήμερον κάποιον εἶδον καταγωγῆ τῶν τελευταίων ἀπὸ τὰ πρῶτα. Βλ. ἀναλυτικὰ τὴ μελέτη τοῦ Γαζαντούδη Εὐρ., *Ἀρχαία καὶ Νέα Ἑλληνικὴ Μετρικὴ. Ἱστορικὸν διάγραμμα μιᾶς παρεξήγησεως* (Εἰσαγωγὴ Massimo Peri), *Studi Bizantini e Neogreci*, Quaderni 21, Università di Padova, 1989.

α. Ὁ τόνος στὸ τέλος τοῦ ἑξαμέτρου

Στὸ τέλος τοῦ στίχου, ὅπως εἶδαμε⁸¹, ὁ Νόννος ἀποφεύγει τὴν τοποθέτηση ὅποιασδήποτε προπαροξύτονης λέξεως⁸². Ὁ Μουσαῖος ἐφαρμόζει πλήρως τὸν κανόνα αὐτὸν· σὲ κανέναν ἑξάμετρό του ἡ τελευταία λέξη δὲν εἶναι προπαροξύτονη. Ὁ Κόλλουθος ἐφαρμόζει μίαν λιγότερον ἀυστηρὴν πρακτικὴν, διαφοροποιούμενος ἀπὸ τὸν Νόννο: ἀποκλείει τὶς τρισύλλαβες προπαροξύτονες λέξεις, ὅμως δέχεται τὶς τετρασύλλαβες καὶ πεντασύλλαβες προπαροξύτονες. Παρατηροῦμε ὅτι παρουσιάζει 18 στίχους (4,57 %)⁸³ στὸ τέλος τῶν ὁποίων τοποθετεῖται τετρασύλλαβη προπαροξύτονη λέξη⁸⁴, καθὼς κι ἓναν στίχο με πεντασύλλαβη (216: *Δημοφώντα*). Ὁ Τριφιόδωρος δὲν τηρεῖ καθόλου τὸν κανόνα αὐτὸν, καθὼς οἱ τρισύλλαβες καὶ πολυσύλλαβες προπαροξύτονες λέξεις ἀφθονοῦν στὸ τέλος τῶν ἑξαμέτρων του⁸⁵.

Ἡ πρακτικὴ τοῦ Νόννου νὰ ἐπιτρέπει παροξύτονες, περισπώμενες καὶ ὀξύτονες λέξεις στὸ τέλος τοῦ στίχου, ὅταν ἡ τελευταία του συλλαβὴ εἶναι φύσει μακρά⁸⁶, τηρεῖται ἀπαρέγκλιτα ἀπὸ τὸν Μουσαῖο. Ὁ Κόλλουθος ἔχει μίαν μόνο ἐξαίρεση στὸν κανόνα αὐτὸν, ἐνῶ ὁ Τριφιόδωρος ὀκτώ⁸⁷· ἐπομένως, ὁ τελευταῖος δὲν ἐφαρμόζει οὔτε αὐτὸν τὸν περιορισμό.

Βάσει τῶν παραπάνω στοιχείων, φαίνεται ὅτι κανεὶς ἀπὸ τοὺς μελετώμενους ποιητὲς δὲν εἶναι τόσο ἀυστηρός, ὅσο ὁ Νόννος, ὡς πρὸς τὴν τονικὴν λεκτικὴν ῥύθμιση στὸ τέλος τοῦ στίχου. Ὁ Μουσαῖος ἀκολουθεῖ τὸ πρότυπό του, χωρὶς ὅμως ἀπόλυτη ἀυστηρότητα⁸⁸, καθὼς ἀποδέχεται τὰ τρισύλλαβα καὶ δισύλλαβα ὀξύτονα με βραχεῖα λήγουσα. Ὁ Κόλλουθος - ἐκτὸς τῶν παραπάνω - ἐπιτρέπει ἐπιπλέον τετρασύλλαβα καὶ πεντασύλλαβα προπαροξύτονα, ποτὲ ὅμως

⁸¹ Βλ. παραπάνω, κεφ. πρῶτο, σ. 27, 5α1.

⁸² Αὐτὸ ἰσχύει εἴτε ἡ τελευταία συλλαβὴ τοῦ στίχου εἶναι βραχεῖα, εἴτε θέσει ἢ φύσει μακρά (ὅπως π.χ. οἱ κατάληξεις -αι καὶ -οι τῶν ὀνομάτων, ποὺ στὸν τονισμό ὑπολογίζονται ὡς βραχεῖες).

⁸³ Πβ. Nardelli, ὁ.π., σ. 329.

⁸⁴ Συγκεκριμένα, βλ. παραπάνω, σ. 109, ὑποσημ. 59. Οἱ 17 περιπτώσεις ἀφοροῦν στίχους με βραχεῖα κατάληξη, ὑπάρχει ὅμως καὶ μίαν ἐπιπλέον περίπτωση με μακρά (στ. 65: *ληίζεσθαι*).

⁸⁵ Ἐκτὸς τῶν παραδειγμάτων ποὺ ἀναφέρονται παραπάνω (σ. 110, ὑποσημ. 67), ὑπάρχουν στὸν ποιητὴ αὐτὸν ὀκτὼ περιπτώσεις προπαροξύτωνων λέξεων με μακρά κατάληξη, κάτι ποὺ ποτὲ δὲν συναντοῦμε στὸν Νόννο· πρόκειται γιὰ τοὺς στίχους: 85 (*ὀπλιζέσθαι*), 120 (*ἐκτετέλεσται*), 288 (*τέτυκται*), 437 (*λέλειπται*), 534 (*μέλισσαι*), 547 (*ἀίουσαι*), 548 (*διψώουσαι*) καὶ 556 (*φέρουσαι*). Πβ. A. Cameron, ὁ.π., σ. 479: "Triphiodorus, with over 100 proparoxytona, 39 of them trisyllables, plainly has no system".

⁸⁶ Βλ. παραπάνω, κεφ. πρῶτο, σ. 27, 5α11.

⁸⁷ Ὅσον ἀφορᾷ τὸν Κόλλουθο, ἡ ἐξαίρεση βρῖσκεται στὸν προαναφερθέντα στίχο 65 (βλ. παραπάνω, ὑποσημ. 84): σχετικὰ με τὶς περιπτώσεις τοῦ Τριφιόδωρου, βλ. παραπάνω, ὑποσημ. 85.

⁸⁸ Πβ. Kost, *Musaios*, ὁ.π., σσ. 55-56.

τὰ τρισύλλαβα· ἐπομένως, φαίνεται ὅτι ὁ ποιητὴς αὐτὸς ἐφαρμόζει ἓνα δικό του σύστημα περιορισμοῦ τοῦ λεκτικοῦ τόνου στὸ τέλος τοῦ στίχου, λιγότερο αὐστηρὸ ἀπὸ ἐκεῖνο τοῦ Νόννου⁸⁹. Ὁ Τριφιόδωρος τέλος δὲν ἐφαρμόζει κανέναν περιορισμό, γεγονός που ἐπίσης ἀποτελεῖ στοιχεῖο γιὰ τὴν πρωιμότερη τεχνικὴ σύνθεση τοῦ στίχου του.

β. Ὁ τόνος πρὶν ἀπὸ τὴ θήλεια τομὴ

Ὁ μόνος περιορισμός, ποὺ θέτει ὁ Νόννος στὸ σημεῖο αὐτὸ τοῦ στίχου, εἶναι ἡ ἀποφυγὴ τῶν ὀξύτωνων λέξεων ὅταν αὐτὲς τοποθετοῦνται στὴ θήλεια τομὴ, πάντοτε συνυπάρχει στὸν ἴδιο στίχο καὶ τριημιμερῆς τομῆ⁹⁰. Ὁ Μουσαῖος ἔχει μόνον δύο στίχους μὲ ὀξύτονες λέξεις στὸ σημεῖο αὐτό⁹¹ (στίχοι 55: ἡ δὲ θεῆς / ἀνὰ νηὸν / ἐπόχετο παρθένος Ἥρῳ καὶ 67: ὧς ἡ μὲν / περιπολλὸν / ἀριστεύουσα γυναικῶν)· καὶ στοὺς δύο στίχους τηρεῖται ὁ κανόνας, καθὼς συνυπάρχει καὶ τριημιμερῆς τομῆ. Ὁ Κόλλουθος δὲν ἔχει ποτὲ ὀξύτονη λέξη στὴ θήλεια τομὴ, εἴτε μὲ τὴν παρουσία εἴτε μὲ τὴν ἀπουσία τριημιμεροῦς τομῆς⁹², καὶ – ὡς ἐκ τούτου – παρουσιάζεται ἀκόμη αὐστηρότερος ἀπὸ τὸν Νόννο. Ὁ Τριφιόδωρος ὅμως ἔχει 30 στίχους μὲ ὀξύτονες λέξεις στὴν τομὴ αὐτήν, ἐκ τῶν ὁποίων οἱ 20 ἀκολουθοῦν τὸν κανόνα ἔχοντας καὶ τριημιμερῆ τομὴ, ὄχι ὅμως καὶ οἱ ὑπόλοιποι δέκα⁹³. Ἐπομένως, εἶναι φανερὸ ὅτι ὁ Τριφιόδωρος δὲν ἐφαρμόζει οὔτε αὐτὸν τὸν κανόνα.

γ. Ὁ τόνος πρὶν ἀπὸ τὴν ἄρρενα τομὴ

Στὴν πενθημιμερῆ τομῆ, ὁ Νόννος κανονικὰ τοποθετεῖ λέξεις παροξύτο-

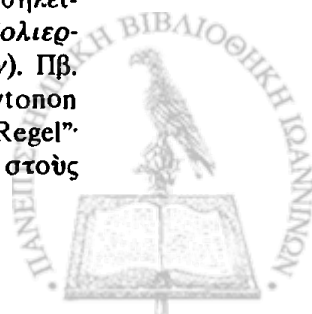
⁸⁹ Πβ. Nardelli ("L' esametro di Colluto", δ.π., σ. 329), ἡ ὁποία ὑποστηρίζει – λανθασμένα κατὰ τὴ γνώμη μας – ὅτι «non si via in Colluto una legge che regoli l' accento della parola in fine di verso».

⁹⁰ Βλ. παραπάνω, κεφ. πρῶτο, σ. 28, 5βii· ἐπίσης βλ. Wifstrand, δ.π., σ. 4· πβ. Maas, δ.π., § 94.

⁹¹ Βλ. Wifstrand, δ.π., σ. 19.

⁹² Πβ. Nardelli, δ.π., σ. 328.

⁹³ Ὁξύτονη λέξη στὴ θήλεια τομὴ καὶ παράλληλα τριημιμερῆ τομὴ ἔχουν οἱ στίχοι: 18, 430 (ἐπὶ παιδί), 402, 550 (ἐπὶ παισὶ), 244 (περὶ παισίν), 558 (σὺν παισίν), 679 (σὺν παισίν), 37 (ὑπὸ χειρός), 172 (μετὰ τὸν δὲ), 246 (ἐπὶ δηρὸν), 293 (πόλις ἐστὶ), 304 (καὶ τὸν μὲν), 351 (ἀλαλητός), 414 (μεγάλη δὲ), 436 (ἡμῖν δὲ), 498 (θάλαμον δὲ), 517 (ὑπὸ μηνός), 588 (πολλοὶ δὲ), 617 (κάματον δὲ) καὶ 641 (παρὰ βωμόν). Ἀντιθέτως, χωρὶς τριημιμερῆ τομὴ ἔχουν ὀξύτονη λέξη στὴ θήλεια τομὴ οἱ στίχοι: 62 (εὐρυτάτης μὲν), 170 (υἱός), 272 (καὶ αὐτὸν), 288 (εἶπε), 381 (ἀμφιβολιεργόν), 391 (πορφύρεον μὲν), 427 (μακρὰ), 441 (παρθενίῳ δὲ), 446 (καλὰ) καὶ 638 (θυμὸν). Πβ. Wifstrand, δ.π., σ. 19, ὅπου ἀναφέρεται ὅτι ὁ Τριφιόδωρος "Er hat rund 20 Verse mit Oxytonon in der weiblichen Mittelzäsur; von diesen weichen die folgenden sechs von der nonnischen Regel"· οἱ στίχοι ποὺ ἔχουν καὶ τριημιμερῆ τομὴ δὲν ἀναφέρονται, ἐνῶ ἀπὸ τοὺς στίχους, στοὺς ὁποίους δὲν ἐφαρμόζεται ὁ κανόνας, ἐλλείπουν οἱ στίχοι 62, 391, 441 καὶ 638.

νες και - σπανιότερα - προπερισπώμενες, ἐνῶ ἀποκλείει τὶς περισπώμενες⁹⁴. Ὁ Μουσαῖος παρουσιάζεται αὐστηρότερος ἀπὸ τὸ πρότυπό του, καθὼς τοποθετεῖ σχεδὸν ἀποκλειστικὰ παροξύτονη λέξη πρὶν ἀπὸ ἄρρενα τομή⁹⁵. Ἡ μοναδικὴ προπερισπώμενη λέξη βρίσκεται στὸν στίχο 10 (*ἐπικλῆσαι*)⁹⁶. Ὑπάρχει μόνον ἓνας στίχος ποὺ δὲν ἀκολουθεῖ τὴ νοννιακὴ χρῆση, ὁ 327 (*αὐτόματος*), ὅπου ὑπάρχει κατ' ἐξαίρεση ἡ μοναδικὴ προπαροξύτονη λέξη τοῦ ποιητῆ πρὶν ἀπὸ πενθημιμερῆ τομή, στὴν ὁποία φυσικὰ ἡ κατάληξη εἶναι θέσει μακρά. Ὅμως, ἀποδεχόμενοι τὴν διόρθωση τοῦ Tiedke, διαπιστώνουμε ὅτι στὸν Μουσαῖο ἀποκλείονται οἱ προπαροξύτονες λέξεις στὸ σημεῖο αὐτὸ τοῦ ἑξαμέτρου⁹⁷.

Ὁ Κόλλουθος ἐπίσης ἀποκλείει ἀπὸ τὸ ἔργο του τὶς προπαροξύτονες λέξεις πρὶν ἀπὸ τὴν ἄρρενα τομή· ἐπιπλέον, ἀποκλείει ἀκόμη καὶ τὶς προπερισπώμενες. Ὅμως, ἐκτὸς ἀπὸ παροξύτονες⁹⁸, χρησιμοποιεῖ τὶς ὀξύτονες (στ. 331: *σὺν ἐμοὶ* καὶ 378: *μολῶν*) καὶ τὶς περισπώμενες (119: *χλοερῆς*, 133: *γλαυκῶν* καὶ 347: *ποταμῶν*). Ἐπομένως, διαφοροποιεῖται ἀρκετὰ ἀπὸ τὸν Νόννο, ἐφαρμόζοντας καὶ ἐδῶ τοὺς δικούς του κανόνες⁹⁹.

Ὁ Τριφιόδωρος ἀπὸ τὴν πλευρά του δὲν ἀκολουθεῖ κανέναν κανόνα οὔτε στὸ σημεῖο αὐτὸ τοῦ στίχου, ποὺ νὰ ῥυθμίζει τὸν τονισμό· εἶναι βέβαια περισσότερες οἱ παροξύτονες λέξεις¹⁰⁰ πρὶν ἀπὸ τὴν πενθημιμερῆ τομή, ἐνῶ σὲ τρεῖς μόνις περιπτώσεις οἱ προπερισπώμενες λέξεις εἶναι κύρια ὀνόματα¹⁰¹. Ὅμως, συναντοῦμε σὲ μεγάλη συχνότητα τόσο λέξεις προπαροξύτονες¹⁰², ὅσο καὶ

⁹⁴ Σὲ ἐλάχιστες περιπτώσεις ἐμφανίζονται στὸ σημεῖο αὐτὸ καὶ κάποιες ὀξύτονες καὶ προπαροξύτονες λέξεις, ποὺ ὀφείλονται εἴτε σὲ μύμηση τοῦ Ὀμήρου εἴτε σὲ κάποιο κύριο ὄνομα ἢ πολυσύλλαβη λέξη (βλ. Tiedke, ὁ.π., σ. 59)· βλ. σχετικὰ παραπάνω, κεφ. πρῶτο, σ. 28, 5βι.

⁹⁵ Π.χ. βλ. ἐνδεικτικῶς τοὺς στίχους 1, 19, 22, 32, 36, 37, 40, 42, 46, 50, 51, 54, 58, 59, 61 κ.ο.κ.

⁹⁶ Στὰ Διονυσιακὰ λέξεις προπερισπώμενες συναντῶνται μόνο στὴν περίπτωση κυρίων ὀνομάτων (Tiedke, ὁ.π., σ. 273).

⁹⁷ Ἡ γραφὴ *αὐτόματος*, ποὺ παραδίδουν τὰ χειρόγραφα, ἔχει διορθωθεῖ ἀπὸ τὸν Tiedke (ὁ.π., σ. 273) σὲ *αὐτομάτη* ἢ διόρθωση αὐτὴ υἰοθετεῖται ἀπὸ τὸν Ludwich στὴν ἔκδοσή τοῦ Μουσαίου (ὁ.π., σ. 41), καθὼς ἐπίσης καὶ ἀπὸ τὸν Kost (ὁ.π., σ. 110), ὁ ὁποῖος ἀποδέχεται καὶ στὸ χωρίο αὐτὸ τὴν εἰκασία *αὐτομάτη*, ποὺ ἔκανε ὁ Dilthey στὸν στ. 255· πβ. ὁμοίως Orsini (Musée, ὁ.π., σ. 16), ὁ ὁποῖος δὲν υἰοθετεῖ τὴ διόρθωση αὐτή.

⁹⁸ Π.χ. στὸς στίχους 1, 12, 21, 32, 34, 40, 49, 57, 59, 61, 74, 76, 80, 83, 88, 89, 95 κ.ο.κ.

⁹⁹ Πβ. Nardelli, (ὁ.π., σ. 328), ἡ ὁποία θεωρεῖ ὅτι στὸν Κόλλουθο δὲν ὑπάρχει σταθερὸς νόμος ποὺ νὰ ῥυθμίζει τὸν τόνο μπροστὰ ἀπὸ τὴν πενθημιμερῆ, ἀποψη ποὺ δὲν θὰ μπορούσαμε νὰ δεχθοῦμε, ἀφοῦ εἶδαμε ὅτι ὁ ποιητὴς θέτει τοὺς δικούς του κανόνες.

¹⁰⁰ Π.χ. στὸς στίχους 2, 9, 10, 19, 23, 28, 31, 38, 61, 63, 64, 71, 77, 108, 109, 117, κ.ο.κ.

¹⁰¹ Πρόκειται γιὰ τοὺς στίχους 52, 270 (*Ἀχιλλῆος*) καὶ 645 (*Ὀδυσσεὺς*).

¹⁰² Συνολικὰ σὲ 18 στίχους 25 (*Λύκιοι*), 197 (*ἐκδέχεται*), 238 (*ἐξέθορον*), 286 (*ἡμέτερος*), 301, 357 (*ἐς ἀκρόπολιν*), 327 (*ἐλκόμενον*), 353 (*ἀμφίπολοι*), 432 (*ἀνελκόμενον*), 460 (*ἔτι τοι*), 465 (*Δηίφοβος*), 535 (*ἔκαμον*), 536 (*ὑφαίνουσαι*), 549 (*εἰς θάνατον*), 636 (*ἀπωσάμενος*), 642 (*ὀππότε μιν*), 671 (*ἐπαγαλλόμενοι*) καὶ 687 (*ἰλασσάμενοι*).

όξύτονες¹⁰³ καὶ περισπώμενες¹⁰⁴.

δ. Ὁ τόνος πρὶν ἀπὸ τὴν ἐφθήμερῆ τομῆ

Ὅπως ἔχει παρατηρηθεῖ ἀπὸ τὸν Wifstrand, ὁ Νόννος ἀποφεύγει τὴν τοποθέτηση προπαροξύτων λέξεων πρὶν ἀπὸ ἐφθήμερῆ τομῆ, τὶς ὁποῖες ἐπιτρέπει μόνον ἐὰν συνυπάρχει καὶ βουκολικὴ διαίρεση στὸν ἴδιο στίχο¹⁰⁵. Ἀπὸ τοὺς μελετώμενους ποιητές, ὁ Κόλλουθος εἶναι ἀκόμη αὐστηρότερος ἀπὸ τὸν Πανοπολίτη, καθὼς ἀποφεύγει στὸ ἔργο του τὴν τοποθέτηση ὁποιασδήποτε προπαροξύτονης λέξεως στὸ ἐν λόγω σημεῖο τοῦ ἑξαμέτρου. Ὁ Μουσαῖος ἔχει μόνον μία περίπτωση στὸν στίχο 63: *πολλαὶ δ' ἐκ μελέων Χάριτες ῥέον*. Οἱ δὲ παλαιοί, ὅπου τοποθετεῖται ἡ προπαροξύτονη λέξη *Χάριτες* πρὶν ἀπὸ ἐφθήμερῆ τομῆ, τὴ στιγμὴ ποὺ ἀκολουθεῖ συγχρόνως καὶ βουκολικὴ διαίρεση (*ῥέον*). Ὁ ποιητὴς δηλαδὴ ἀκολουθεῖ τὸν κανόνα τοῦ Νόννου. Ἀντιθέτως, τὸ ἔργο τοῦ Τριφιόδωρου δὲν ὑπόκειται σὲ κανένα κανόνα οὔτε ὅσον ἀφορᾷ τὸ σημεῖο 7 τοῦ στίχου. Τοποθετεῖ ἀδιαφόρως προπαροξύτονες λέξεις πρὶν ἀπὸ ἐφθήμερῆ τομῆ σὲ 15 περιπτώσεις¹⁰⁶, χωρὶς νὰ ἐνδιαφέρεται γιὰ τὴν ὑπαρξὴ ἢ μὴ βουκολικῆς διαίρεσης, καθὼς ἡ τελευταία τίθεται μόνον σὲ πέντε ἀπὸ τὶς παραπάνω περιπτώσεις¹⁰⁷.

Συνοψίζοντας, μποροῦμε νὰ ποῦμε ὅτι γενικῶς τοὺς τονικοὺς περιορισμοὺς τοῦ Νόννου τοὺς τηρεῖ μόνον ὁ Μουσαῖος. Ὁ Κόλλουθος δίδει προσοχὴ στὴν τονικὴ ῥύθμιση ἐφαρμόζοντας τοὺς δικoὺς του κανόνες· στὸ τέλος τοῦ στίχου δὲν ἐπιτρέπει τρισύλλαβα προπαροξύτονα, στὴ θήλεια τομῆ δὲν θέτει ὀξύτονα, στὴν ἄρρενα καὶ στὴν ἐφθήμερῆ δὲν τοποθετεῖ προπαροξύτονα¹⁰⁸. Ὁ Τριφιόδωρος δὲν δίδει καμία προσοχὴ στὸν τονισμό, γεγονὸς ποὺ ἐπίσης δεικνύει ὅτι ἀνήκει σὲ πρωιμότερη ἐποχὴ.

¹⁰³ Σὲ ἕνδεκα περιπτώσεις: στίχοι 120 (*ἤδη μὲν*), 128 (*θαλπωραὶ*), 290, 656 (*καὶ γενεῆν*), 396 (*λεπτή*), 406 (*χρεῖω*), 453 (*αἰπεινήν*), 497 (*κενεῖν*), 530 (*πεζοὶ*), 610 (*κλαγγῆ*) καὶ 676 (*ἀπὸ μὲν*).

¹⁰⁴ Ἐπίσης σὲ ἕνδεκα στίχους: 60 (*ἐξ αὐτῆς*), 152 (*βουλῆς*), 202 (*ἐν κεφαλῇ*), 350 (*βοῆ*), 380 (*μογερῆς*), 528 (*κραιπνῶν*), 533 (*γλαφυρῆς*), 564 (*καὶ ὤς*), 582 (*ἀλγεινῶ*), 590 (*στεινῆς*), 677 (*νηῶν*).

¹⁰⁵ Wifstrand, ὁ.π., σσ. 21-25· βλ. παραπάνω, κεφ. πρῶτο, σ. 28, 5γ.

¹⁰⁶ Πρόκειται γιὰ τοὺς στίχους: 64 (*μέγεθος*), 109 (*ῥμαδον*), 120 (*κρύφιος*), 226 (*ἔλαθεν*), 271 (*ἔλιπον*), 282, 327 (*πόλεμον*), 392 (*πέλαγος*), 393 (*πλέκεται*), 432 (*δέχεται*), 464 (*θάλαμον*), 493 (*πρότερον*), 530 (*πρότεροι*), 590 (*ἔλαθον*) καὶ 663 (*ἔθανες δ'*).

¹⁰⁷ Βουκολικὴ διαίρεση συνυπάρχει μόνον στοὺς στίχους 120, 393, 464, 493 καὶ 530.

¹⁰⁸ Πβ. Wifstrand, ὁ.π., σ. 77.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΕΜΠΤΟ

Η ΧΑΣΜΩΔΙΑ ΚΑΙ ΟΙ ΤΡΟΠΟΙ ΘΕΡΑΠΕΙΑΣ ΑΥΤΗΣ

1. Γενικά

Τὸ φαινόμενο τῆς χασμωδίας ἔχει ἀντιμετωπισθεῖ ποικιλοτρόπως ἀπὸ τοὺς μελετητές ἔχουν δοθεῖ διάφοροι ὀρισμοί, ἐκ τῶν ὁποίων κανεῖς δὲν εἶναι πλήρως ἀποδεκτός. Σύμφωνα μὲ τὸν Maas¹, τὴν ἄποψη τοῦ ὁποίου ἀποδεχόμεσθε, ἡ χασμωδία ἀποτελεῖ ἀντικείμενο τόσο τῆς μετρικῆς ὅσο καὶ τῆς φωνολογίας, καθὼς ἡ παρουσία της ὀφείλεται τόσο σὲ μετρικὲς ἀνάγκες ὅσο καὶ σὲ φωνητικὰ ζητήματα. Ὁ Chantraine² ὅμως διαφωνεῖ μὲ αὐτὴν τὴν ἄποψη καὶ θεωρεῖ ὅτι τὸ ζήτημα σχετίζεται περισσότερο μὲ τὴ μετρικὴ παρὰ μὲ τὴ φωνητικὴ. Γιὰ τὴν πληρέστερη κατανόηση τῆς χασμωδίας, θεωροῦμε ὅτι εἶναι ἀπαραίτητη ἡ διερεύνηση καὶ τῆς φύσεως τῶν φωνηέντων καὶ διφθόγγων ποὺ βρίσκονται σὲ χασμωδία, ἀλλὰ καὶ τῆς μετρικῆς θέσεως ποὺ κατέχουν μέσα στὸν στίχο.

Ὁ Kpös³ προσδιορίζει γενικὰ τὴ χασμωδία ὡς τὴν ἀκολουθία ἐνὸς φωνήεντος, τὸ ὁποῖο δὲν ἔχει ὑποστρεῖ ἔκθλιψη στὸ τέλος μιᾶς λέξεως, καὶ τοῦ ἀρκτικοῦ φωνήεντος τῆς ἐπόμενης λέξεως. Ἀντιθέτως, ὁ Maas θεωρεῖ ὅτι πρόκειται γιὰ τὴν ἐπαλληλία ἐνὸς φωνήεντος ἢ διφθόγγου στὸ τέλος λέξεως ποὺ ἔχει τὴ φυσικὴ του ποσότητα, χωρὶς δηλαδὴ νὰ ἔχει ὑποστρεῖ ἐπικὴ βράχυνση, καὶ τοῦ ἀρκτικοῦ φωνήεντος ἢ διφθόγγου τῆς ἐπόμενης λέξεως⁴. Ἄλλοι πάλι θεωροῦν ὡς χασμωδία κάθε ἀμεση ἐπαφή δύο φωνηέντων ποὺ ἀνήκουν σὲ δύο διαφορετικὲς συλλαβές⁵. Αὐτὸ ὅμως σημαίνει ὅτι τὸ φαινόμενο αὐτὸ συμβαίνει τόσο ἀνάμεσα σὲ δύο λέξεις, ὅσο καὶ στὸ ἐσωτερικὸ τῆς ἴδιας λέξεως. Ἐντούτοις,

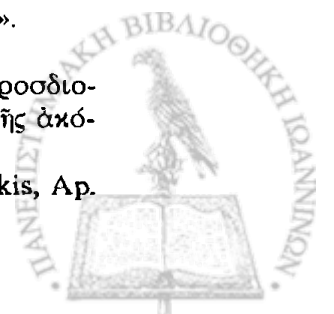
¹ Βλ. Maas, ὁ.π., σ. 89: "This subject does not properly form part of metric or of prosody".

² Chantraine, P., *Grammaire Homérique*, τ. 1 (Klincksieck, C.), Paris ³1958 (=1942), σ. 88: «La théorie de l'hiatus est compliquée et le détail en relève plutôt de la métrique que la phonétique».

³ Βλ. Kpös, O. W., *De digammo Homericæ questiones*, Upsalæ 1873, σ. 35.

⁴ Maas, ὁ.π. § 141. Τὸν ὄρισμὸ αὐτὸν ἀποδέχεται καὶ ὁ Br. Snell (ὁ.π., σ. 96), ὁ ὁποῖος προσδιορίζει τὴ χασμωδία ὡς τὴ συνάντηση τοῦ τελικοῦ φωνήεντος μιᾶς λέξεως μὲ τὸ ἀρκτικὸ τῆς ἀκόλουθης, ἐκτὸς ἐὰν ἔχουμε «βράχυνση ἐν χασμωδίᾳ».

⁵ Ἡ θέση αὐτὴ ὑποστηρίχθηκε ἀπὸ τὸν Brugmann καὶ παρατίθεται ἀπὸ τὸν Athanassakis, Ar. N., *Hiatus in Hesiod* (A Dissertation), University of Pennsylvania 1965, σ. 75.

ή επαλληλία τῶν φωνηέντων ἐντὸς μιᾶς λέξεως δὲν θεωρεῖται «χωλόν» στὴν ἐπική ποίηση⁶ καὶ – ὡς ἐκ τούτου – δὲν ἀποτελεῖ ἀντικείμενο πραγμάτευσης στὴ μελέτη αὐτῆ. Τὸ ἴδιο ἰσχύει καὶ γιὰ τὴ χασμωδία ποὺ δημιουργεῖται, ὅταν μία λέξη χάνει τὸ τελικό της φωνῆεν ἀπὸ ἐκθλίψη καὶ παραμένει μὲ τὸ προτελευταῖο γυμνὸ φωνῆεν μπροστὰ ἀπὸ τὸ ἀρκτικό φωνῆεν τῆς ἀκόλουθης λέξεως.

Ὅρισμένοι μελετητὲς διέκριναν τὴ χασμωδία ἀφενὸς σὲ «ἀνεκτή – νόμιμη» (“legitimate”) καὶ ἀφετέρου σὲ «ἀβάσιμη – ἀδόκιμη – ἐνοχλητική» (“illegitimate”)⁷. Βάσει τοῦ κριτηρίου τῆς ἐμφανίσεώς της σὲ συγκεκριμένα μετρικὰ σημεῖα τοῦ ἑξαμέτρου, θεωρήθηκε ἀνεκτή κυρίως σὲ σημεῖα παύσεων, κυρίων ἢ δευτερευουσῶν τομῶν, διαιρέσεως καθὼς ἐπίσης καὶ στὸ τέλος τοῦ στίχου, ἐνῶ κρίθηκε ἀδόκιμη ὁπουδήποτε ἄλλοῦ. Ἐξάλλου, μὲ κριτήριον τὴν προσωδιακὴ ποιότητα καὶ τὴ φύση τῶν φωνηέντων, ἡ χασμωδία θεωρήθηκε «ἐπιτρεπτή» (“inoffensive”) ἢ «μὴ ἐπιτρεπτή – ἐνοχλητική» (“offensive”)⁸.

Ἐξάλλου εἶναι γνωστὸν ὅτι ἡ χασμωδία διακρίνεται σὲ τρία εἶδη: α) ὅταν παραμένει τὸ μακρὸ στὴ θέση τοῦ ποδὸς πρὶν ἀπὸ φωνῆεν, β) ὅταν αὐτὸ παραμένει στὴν ἄρση τοῦ ποδὸς πρὶν ἀπὸ φωνῆεν καὶ γ) ὅταν τὸ βραχὺ στὴν ἄρση τοῦ ποδὸς δὲν ἐκθλίβεται πρὶν ἀπὸ φωνῆεν⁹. Ἀποδεχόμενοι τὴν παραπάνω διάκριση, θεωροῦμε ὅτι ὑπάρχει χασμωδία μεταξὺ τῶν ἐπάλληλων φωνηέντων ἀνάμεσα στὸ τέλος μίας λέξεως καὶ τὴν ἀρχὴ τῆς ἐπόμενης, μόνον ὅταν αὐτὰ διατηροῦν τὴν ποσότητά τους δηλαδή, τὸ φαινόμενο τῆς ἐπικῆς βράχυνσης δὲν ἐντάσσεται στὴ χασμωδία, ἀλλὰ ἀποτελεῖ τρόπο θεραπείας αὐτῆς¹⁰. Ἀκόμη, ὀφείλουμε νὰ ὑπενθυμίσουμε στὸ σημεῖο αὐτὸ ὅτι οἱ προκλιτικὲς καὶ ἐγκλιτικὲς λέξεις σὲ σχέση πρὸς τὰ φαινόμενα τῆς χασμωδίας, τῆς ἐπικῆς βράχυνσης καὶ τῆς ἐκθλίψεως θεωροῦνται ἀνεξάρτητες κι ὄχι συνανήκουσες λέξεις ἐπομένως, ὡς πρὸς τὰ φαινόμενα αὐτά, ἐκλαμβάνονται ὡς κύριες¹¹.

Γενικῶς, ἡ χασμωδία ἀποφεύγεται στὴν ἐπική ποίηση· ἡ ἀρνητικὴ ἀκου-

⁶ Βλ. Λυπουρλή, δ.π., σ. 21.

⁷ Τοὺς παραπάνω ὅρους τοὺς εἰσηγήθηκε ὁ Athanassakis, *Hiatus in Hesiod*, δ.π., σσ. 1-3.

⁸ Βλ. Athanassakis, δ.π., σ. 79 κ.ε.

⁹ Σχετικὰ μὲ τὴ διάκριση αὐτῆ τῶν εἰδῶν τῆς χασμωδίας βλ. Γιαννάκη, Γ. Ν., *Ὁρφῆως Λιθικά* (διδακτορικὴ διατριβή), Ἰωάννινα 1982, σσ. 60-61· ὅσον ἀφορᾷ τὴν χρῆση τῶν ὄρων *θέση* καὶ *ἄρση* βλ. τὴ σχετικὴ διευκρίνιση στὴν *Εἰσαγωγή*, σ. 21.

¹⁰ Βλ. τὴ σχετικὴ ἐνότητα παρακάτω.

¹¹ Maas, δ.π., § 135· βλ. παραπάνω, σ. 18 κ.ε.

στική έντύπωση, πού δημιουργείται ἀπὸ τὴν ὑπαρξὴ τῆς χασμωδίας¹², ὁδηγεῖ κλιμακωτὰ στὸν δραστικὸ περιορισμὸ τῆς ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τοῦ Καλλιμάχου καὶ ἐντεῦθεν. Ἀνερμήνευτες περιπτώσεις τοῦ φαινομένου βρίσκον-ται μόνον στὸν Ὅμηρο καὶ τοὺς μεταγενέστερους ἐπικούς πού ἀκολουθοῦν τὸ παράδειγμά του, ἐνῶ στὸν Καλλιμάχο ἡ χασμωδία εἶναι ἐπιτρεπτὴ μόνον ἀνάμεσα σὲ ἓνα μακρὸ στοιχεῖο τοῦ ἑξαμέτρου κι ἓνα δισύλλαβο δίλογο¹³. Τὸ ἴδιο ἰσχύει καὶ στὸν Νόννο, στὸν ὁποῖον τὸ φαινόμενο εἶναι σπανιότατο καὶ περιορίζεται σὲ στερεότυπες φράσεις πού εἶναι δάνεια ἀπὸ τὸν Ὅμηρο καὶ τὸν Ἀπολλώνιο Ρόδιο¹⁴.

2. Ἡ χασμωδία στοὺς τρεῖς μελετώμενους ποιητὲς

Ὡς πρὸς τὸ φαινόμενο τῆς χασμωδίας, ὁ Κόλλουθος εἶναι ὁ μοναδικὸς ἀπὸ τοὺς μελετώμενους ποιητὲς πού δὲν παρουσιάζει καμία ἀπολύτως περίπτω-ση. Ἐπομένως, εἶναι αὐστηρότερος στὸ ζήτημα αὐτὸ ἀπὸ τὸν Νόννο. Οἱ γραφές ἀπ' εὐδόμου Ἐλικῶνος τοῦ στίχου 23 καὶ μέμφρο αἰνὰ τοῦ στίχου 377, πού πα-ραδίδονται στὸν κώδικα Μ (: Mutinensis) τοῦ δεκάτου ἢ ἑνδεκάτου αἰῶνα μ.Χ., δὲν ἀπαντοῦν σὲ κανέναν ἄλλον κώδικα καὶ δὲν γίνονται ἀποδεκτὲς σὲ καμία ἔκδοση τοῦ κειμένου¹⁵. ὁπότε, δὲν ὑπάρχει χασμωδία στὰ προμνημονευθέντα χωρία. Ἐξάλλου, οὔτε ἡ εἰκασία τοῦ Livrea¹⁶ καὶ ἀρμονίη Ἀφροδίτης στὸ τέλος τοῦ στίχου 25a-26b τῆς ἐκδόσεως τοῦ Κολλούθου ἔχει γίνῃ ἀποδεκτὴ, περίπτω-ση ἀθεράπευτης χασμωδίας πού θὰ μπορούσε νὰ εἶναι δικαιολογημένη, ἂν θεω-ρηθεῖ ὅτι ὀφείλεται σὲ ὀμηρικὴ ἐπίδραση, ὅπως π.χ. χρυσεῖη Ἀφροδίτη (I 389).

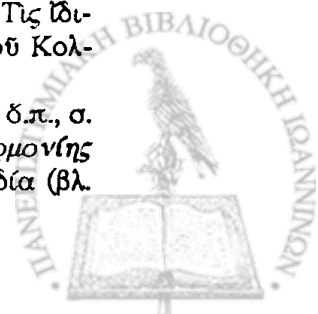
¹² Εἶναι ἐνδεικτικὸ τὸ ὅτι ὁ ἀρχαῖος ῥήτορας Ἰσοκράτης εἶχε ἐπισημάνει πὼς ἡ χασμωδία θὰ ἔ-πρεπε νὰ ἀποφεύγεται ὄχι μόνον στὸν ποιητικὸ, ἀλλὰ καὶ στὸν πεζὸ λόγο· εἶναι χαρακτηριστι-κὴ ἡ θέση του ὅτι: «ἐν τῇ λέξει δεῖ τὰ φωνήεντα μὴ συμπίπτειν χωλὸν γὰρ τὸ τοιόνδε» (Ἰσοκρ. Τέχνη, ἀπ. 6 Β - Β· βλ. Λυπουρλή, ὅ.π., σ. 20).

¹³ Maas, ὅ.π., § 135. Ὅσον ἀφορᾷ τὴ χασμωδία στοὺς ἑλληνιστικοὺς ποιητὲς, βλ. καὶ Rzach, A., "Der Hiatus bei Apollonios Rhodios", WS, τ. 3 (1881), σ. 52.

¹⁴ Βλ. παραπάνω, κεφ. πρῶτο, σ. 31, κανόνας 6στ.

¹⁵ Συνεπῶς, ὁ Orsini (ὅ.π., σ. 2) ἐκδίδει: ἀπεσπυμένων Ἐλικῶνος, γραφὴ πού υἱοθετεῖ ἀπὸ τὸν κώδικα b (Bessarionis codex perperditus), ὅσον ἀφορᾷ τὸν στίχο 23, καὶ μὴ μέμφρο δεινὰ παθοῦ-ση (ὅ.π., σ. 18), ὅσον ἀφορᾷ τὸν στίχο 377, ἀποδεχόμενος τὴ διόρθωση δεινὰ τοῦ Graefe. Τῆς ἴδι-ης γραφῆς υἱοθετεῖ καὶ ὁ Livrea (ὅ.π., σσ. 10 καὶ 48) στὴ δική του ἔκδοση τοῦ ἔργου τοῦ Κολ-λούθου, οἱ ὁποῖες θεραπεύουν τὴ χασμωδία.

¹⁶ Ὁ.π., σ. 10· βλ. σχετικὰ τὴν κριτικὴ τοῦ Vian, "L'Enlèvement d'Hélène de Collouthos", ὅ.π., σ. 593. Ὁ Orsini (ὅ.π., στ. 26, σ. 2) παρουσιάζει τὴν παραπάνω γραφὴ διορθωμένη: καὶ ἀρμονίης Ἀφροδίτης, τὴν ὁποία καὶ ἐμεῖς θεωροῦμε ὀρθή, καθὼς μὲ αὐτὴν θεραπεύεται ἡ χασμωδία (βλ. καὶ τὸν στ. 375: μεθ' ἀρμονίην Ἀφροδίτης)· πβ. Nardelli, ὅ.π., σ. 327.

Στὸ ἔργο τοῦ Μουσαίου ὅμως, ἡ χασμωδία ὑπάρχει μόνον στὶς ἀκόλουθες τέσσερις περιπτώσεις:

α) στὸ μακρὸ στοιχεῖο τοῦ πέμπτου δακτύλου τοῦ στίχου 38: *ἰλασκομένη Ἀφροδίτην*

β) στὸ μακρὸ στοιχεῖο τοῦ πρώτου δακτύλου τοῦ στίχου 188: *ῥ' ἔνι*

γ) στὸ πρῶτο βραχὺ στοιχεῖο τοῦ πρώτου δακτύλου τοῦ στίχου 323: *ἀλλά οἱ*

δ) στὸ πρῶτο βραχὺ στοιχεῖο τοῦ τέταρτου δακτύλου τοῦ στίχου 325: *ποδῶν δέ οἱ*.

Οἱ δύο πρώτες εἶναι οἱ βαρύτερες περιπτώσεις χασμωδίας, στὶς ὁποῖες παραμένει τὸ μακρὸ στὴ θέση τοῦ ποδὸς πρὶν ἀπὸ φωνήεν (πρῶτο εἶδος)¹⁷. Τὸ πρῶτο παράδειγμα εἶναι σαφῶς ἀντίθετο πρὸς τὴ συνήθεια τοῦ Νόννου, τὸ δεύτερο ὅμως βρίσκεται μέσα στὰ πλαίσια τῆς νοννιακῆς πρακτικῆς καὶ ὀφείλεται σὲ μίμηση τοῦ Ὀμήρου (Ξ 220: *ῥ' ἔνι πάντα τετεύχεται*).

Ἡ τρίτη καὶ ἡ τέταρτη περίπτωση, στὶς ὁποῖες παραμένει τὸ βραχὺ στὴν ἄρση τοῦ ποδὸς πρὶν ἀπὸ φωνήεν (τρίτο εἶδος)¹⁸, βρίσκονται πρὶν ἀπὸ τὸν τύπο οἱ τῆς προσωπικῆς ἀντωνυμίας τοῦ τρίτου προσώπου καὶ ὀφείλονται ἐπίσης σὲ ὁμηρικὴ ἐπίδραση ποὺ παρατηρεῖται καὶ στὸν Νόννο, ποτὲ ὅμως σὲ θέση δίλογου στοιχείου¹⁹. Ἐντούτοις, στὶς δύο αὐτὲς περιπτώσεις οὐσιαστικὰ ἡ χασμωδία δὲν εἶναι πραγματικὴ παρὰ μόνον φαινομενικὴ, ἂν δεχθοῦμε στὴν ὑπαρξη τοῦ δίγαμμα (F), τὸ ὁποῖο – ὡς γνωστόν – ἦταν ἓνα ἡμιφωνικὸ στοιχεῖο πού, ἐκτὸς τῶν πολλῶν καὶ ποικίλων του φωνητικῶν λειτουργιῶν, δὲν ἐπέτρεπε νὰ προκληθεῖ χασμωδία. Εἶχε εἰδικὸ ῥόλο στὴν πρῶιμη κυρίως ἐπικὴ ποίηση καὶ ἐπίδρουσε μὲ διάφορους τρόπους μετρικῶς, ὅπως π.χ. καθιστοῦσε μακρὰ μία βραχεῖα συλλαβὴ ὅταν βρισκόταν πρὶν ἀπὸ σύμφωνο, ἐπέτρεπε τὴ διατήρηση τῆς ποσότητος ἐνδὸς ληκτικοῦ μακροῦ φωνήεντος ἢ διφθόγγου πρὶν ἀπὸ λέξη

¹⁷ Βλ. παραπάνω, σ. 118. Στὸν στίχο 97 (*κραδίην, αἰδὼς δέ μιν*) δὲν ὑπάρχει χασμωδία, καθὼς δεχόμεστε τὴ διόρθωση τοῦ Francius τῆς γραφῆς *κραδίη* ἢ *κραδίη* ποὺ παραδίδουν τὰ χειρόγραφα. Ἐξάλλου, στὸν στίχο 210 (ἔμοι τινα) ἔχει γίνῃ ἀποδεκτὴ ἀπὸ ὅλους τοὺς μελετητὲς καὶ ἐκδότες ἡ διόρθωση τοῦ van Lepper *τινα* τῆς γραφῆς τῶν χειρογράφων *ένα* πβ. καὶ Νόννου 1, 336: *ἰσρφυή τινα ταύρον*. Ἀκόμη, στὸν στίχο 219 θεωροῦμε ὀρθὴ τὴ διόρθωση τοῦ Wakefield *εἰ δ' ἔτεόν γ'*, μὲ τὴν ὁποία ἀποφεύγεται ἡ χασμωδία, τῆς γραφῆς τῶν κωδίκων *εἰ ἔτεόν δ'*, ἂν καὶ ἡ τελευταία βέβαια εἶναι ὁμηρικὴ φράση ποὺ χρησιμοποιεῖται καὶ ἀπὸ τὸν Νόννο.

¹⁸ Βλ. παραπάνω, σ. 118. Σχετικὰ μὲ τοὺς ὅρους *θέση* καὶ *ἄρση* βλ. *Εἰσαγωγή*, σ. 21.

¹⁹ Πβ. Ὀμήρου Ζ 16: *ἀλλά οἱ οὐ τις τῶν γε τότε* ἤρκεσε *λυγρὸν ὄλεθρον* καὶ Νόννου 5, 299: *ἀλλά οἱ οὐ χραίσμησε ποδῶν δρόμος*.

που άρχιζε άπό φωνήεν και έμπόδιζε την έκθλιψη ένδς βραχέος φωνήεντος²⁰. Όπως έχει προαναφερθεί²¹, τδ δίγαμμα (F) δέν ύφίσταται καθόλου ούτε άσκει μετρική επίδραση στδν Νόννο, παρά μόνον στούς τύπους τής προσωπικής άνωμυίας του τρίτου προσώπου, για την άποφυγή τής χασμωδίας. Τδ ίδιο ισχύει και στς δύο τελευταίες προαναφερθείσες περιπτώσεις του Μουσαίου.

Βάσει όσων προαναφέρθηκαν, θα ύποστηρίζαμε ότι ό ποιητής αύτός έχει την τάση να άποφεύγει τή χασμωδία και είναι σύμφωνος ως προς τδ ζήτημα αύτδ με τδν Νόννο, φαίνεται όμως ότι είναι λιγότερο άυστηρός άπό τδ πρώτοπό του στην άντιμετώπισή της²².

Πίνακας 5.1

Η Χασμωδία στδν Τριφιόδωρο

Σημεία	Περιπτώσεις	Ποσοστά
1	2	14,29 %
1 ½	1	7,14 %
2	1	7,14 %
3	-	-
3 ½	1	7,14 %
4	-	-
5	1	7,14 %
5 ½	-	-
6	-	-
7	1	7,14 %
7 ½	3	21,43 %
8	-	-
9	1	7,14 %
9 ½	3	21,43 %
10	-	-
11	-	-
12	-	-

²⁰ Σχετικά με τή λειτουργία του δίγαμμα (F) βλ. Knös, O. W., *De digammo Homeric quoestiones*, Upsaliae 1873, και Athanassakis, δ.π., σ. 50 κ.έ.

²¹ Βλ. παραπάνω, κεφ. πρώτο, σ. 32, δε και ύποσημ. 97.

²² Πβ. Kost, δ.π., σ. 55 και Nardelli, "L' esametro di Museo", δ.π., σ. 163.

Ὁ Τριφιόδωρος ὁμως ἀπομακρύνεται γιὰ μία ἀκόμη φορὰ ἀπὸ τὴν πρακτικὴ τοῦ Νόννου καὶ τῶν μιμητῶν του καὶ βρίσκεται πάλι ἐγγύτερα σὲ αὐτὴν τῶν ποιητῶν τῆς ἑλληνιστικῆς καὶ αὐτοκρατορικῆς ἐποχῆς καὶ κυρίως τοῦ Κόιντου Σμυρναίου²³. Συνολικὰ παρουσιάζει δεκατέσσερις περιπτώσεις χασμωδίας στὸ ἔργο του, δηλαδὴ ἓνα ποσοστὸ μεγαλύτερο τοῦ 2 % ἐπὶ τοῦ συνόλου τῶν στίχων του, οἱ ὁποῖες, ὅπως παρατηροῦμε στὸν παραπάνω πίνακα (5.1), κατανέμονται ὡς ἑξῆς:

α) Πρῶτο εἶδος (τὸ μακρὸ τοῦ ποδὸς διατηρεῖται πρὶν ἀπὸ λέξεις ποὺ ἀρχίζουν ἀπὸ φωνῆεν): στ. 173 *εὐ εἰδῶς* καὶ στ. 465 *καὶ οἱ*, στὸ μακρὸ τοῦ πρώτου ποδὸς στ. 302 *Ἀθηναίη ἐρυσίπτολις*, στὸ μακρὸ τοῦ τρίτου ποδὸς στ. 671 *πολέμου ὑπεραυχέειν*, στὸ μακρὸ τοῦ τέταρτου ποδὸς καὶ στ. 296 *αὐτοῦ ἐνὶ χώρῃ*, στὸ μακρὸ τοῦ πέμπτου ποδὸς. Ἀπὸ τὶς πέντε αὐτὲς περιπτώσεις, στίς τρεῖς πρῶτες εἶναι σαφῆ τὰ ὁμηρικὰ πρότυπα²⁴ καὶ δικαιολογοῦνται ἀπὸ τὴν ὑπαρξὴ τοῦ δίγαμμα (F). Στὴν περίπτωση τοῦ στίχου 671 ὁ ποιητὴς εἶχε πιθανῶς ὑπόψῃ του τὸν Καλλιμάχο ἢ τὸν Κόιντο Σμυρναῖο²⁵, ἐνῶ σὲ ἐκείνη τοῦ στίχου 296 τὸν Ἀπολλώνιο Ρόδιο²⁶.

β) Δεύτερο εἶδος (τὸ μακρὸ διατηρεῖται στὴν ἄρση τοῦ ποδὸς, ὁ ὁποῖος βέβαια εἶναι σπονδαῖος, πρὶν ἀπὸ λέξη ποὺ ἀρχίζει ἀπὸ φωνῆεν): ἡ μοναδικὴ περίπτωση τοῦ εἶδους αὐτοῦ εἶναι στὸν στίχο 488 *εἰ μὴ οἱ*, ἡ ὁποία βρίσκεται στὸ δίλογο στοιχεῖο τοῦ πρώτου ποδὸς καὶ πρὶν ἀπὸ τὸν τύπο τῆς προσωπικῆς ἀντωνυμίας *οἱ* ποὺ ἄλλοτε ἄρχιζε μὲ δίγαμμα. Ἀντίστοιχο παράδειγμα ἀπαντᾷ ὁμως καὶ στὸν Νόννο (*Διονυσιακῶν* 35, 334)²⁷.

γ) Τρίτο εἶδος (διατηρεῖται τὸ βραχὺ στοιχεῖο πρὶν ἀπὸ λέξη ποὺ ἀρχίζει ἀπὸ φωνῆεν): καὶ οἱ ὀκτὼ περιπτώσεις τοῦ εἶδους βρίσκονται πρὶν ἀπὸ λέξεις ποὺ παλαιότερα ἄρχιζαν μὲ δίγαμμα, καὶ ἀπαντοῦν μόνον στὸ πρῶτο βραχὺ στοιχεῖο τοῦ πρώτου, δευτέρου, τέταρτου καὶ πέμπτου δακτύλου. Συγκεκριμένα βρίσκουμε μία περίπτωση στὸ πρῶτο βραχὺ τοῦ πρώτου δακτύλου: στ. 336

²³ Σχετικὰ μὲ τὴ χασμωδία στὸν Κόιντο Σμυρναῖο βλ. Vian, *Recherches sur les Posthomericæ* ..., ὁ.π., σσ. 212-220.

²⁴ Ἀντιστοιχῶς, πβ. Ὀμήρου *Ἰλιάδος* A 385 *εὐ εἰδῶς ἀγόρευε* Λ 789 *καὶ οἱ σημαίνει* Z 305 *Ἀθηναίη, ἐρυσίπτολι*. Τὸ πρῶτο παράδειγμα ἀποτελεῖ πρότυπο καὶ γιὰ τὸν Νόννο· πβ. *Διονυσιακῶν* 1, 8 *εὐ εἰδῶς τόκον*. Βλ. καὶ Wernike, F. A., *Τριφιόδωρου Ἄλωσις Ἰλλίου*, Lipsiae 1819, σ. 272.

²⁵ Πβ. Καλλιμάχου Ὕμνος 3 (εἰς Ἄρτεμιν): *πολέμου ἐπιθυμήτῃραι* καὶ Κόιντου 3, 385 *ἀπὸ πτολέμου ἐρύσαντες*.

²⁶ Πβ. *Ἀργοναυτικῶν* 4, 219: *εὐτύκτω ἐνὶ δίφρῳ*.

²⁷ Βλ. παραπάνω, κεφ. πρῶτο, σ. 33, ὑπόσημ. 101.

*Αί δέ οί*²⁸, μία στο πρώτο βραχὺ τοῦ δεύτερου: στ. 665 τὰ ἕκαστα²⁹, τρεῖς στοῦ πρώτο βραχὺ τοῦ τέταρτου³⁰: στ. 38 *μελίη δέ έ*, στ. 206 *θέλεν δέ έ*, στ. 368 *λίπεν δέ έ*, καθὼς καὶ τρεῖς στοῦ πρώτο βραχὺ τοῦ πέμπτου: στ. 115 *φωτὶ έοικώς*³¹, στ. 202 *τὼ δέ οί*, στ. 228 *καδ δέ οί*.

Ἀπὸ τὰ παραπάνω γίνεται σαφές ὅτι ὁ Τριφιόδωρος ἐπιτρέπει τὴ χασμωδία μὲ ἀρκετὴ ἐλευθερία· οἱ περισσότερες περιπτώσεις δικαιολογοῦνται ἀπὸ τὸ γεγονός τῆς μετρικῆς ἐπιδράσεως τοῦ δίγαμμα (ποῦ στὸν Νόννο ὑφίσταται μόνον στοὺς τύπους τῆς προσωπικῆς ἀντωνυμίας τοῦ τρίτου προσώπου, ὅπως προειπώθηκε). Ἐντούτοις, καθὼς συναντοῦμε τὴ χασμωδία σὲ συγκεκριμένα σημεῖα τοῦ ἑξαμέτρου, στὰ ὁποῖα δὲν παρατηρεῖται κατὰ τὴν ὕστερη ἀρχαιότητα³², καθίσταται πάλι ἔκδηλο τὸ ὅτι ἡ τεχνικὴ κατασκευὴ τοῦ στίχου τοῦ Τριφιόδωρου βρίσκεται στὰ πλαίσια ἐκείνης τῶν προγενέστερων ἐπικῶν ποιητῶν.

3. Τρόποι θεραπείας τῆς χασμωδίας

Εἶναι γνωστὸ ὅτι οἱ ποιητὲς ἀποφεύγουν τὴ χασμωδία μὲ διάφορους τρόπους, ἐκ τῶν ὁποίων οἱ κυριότεροι εἶναι ἡ ἔκθλιψη, ἡ προσθήκη εὐφωνικῶν συμφώνων (κυρίως τοῦ -ν) καὶ ἡ ἐπικὴ βράχυνση. Τοὺς τρόπους αὐτοὺς θὰ τοὺς πραγματευθοῦμε στὴ συνέχεια. Ἐπιπλέον, ἐκτὸς αὐτῶν εἶναι παρατηροῦνται - σπανιότερα φυσικά - τὰ φαινόμενα τῆς κράσεως, τῆς ἀφαιρέσεως ἢ συναλοιφῆς, τὰ ὁποῖα συμβάλλουν στὴ θεραπεία τῆς χασμωδίας.

Ὡς γνωστόν, κράση ὀνομάζεται ἡ συγχώνευση σὲ ἓνα μακρὸ φωνῆεν ἢ δίφθογγο τοῦ καταληκτικοῦ φωνήεντος ἢ διφθόγγου μιᾶς λέξεως μὲ τὸ ἀρκτικὸ φωνῆεν ἢ δίφθογγο τῆς ἐπόμενης λέξεως³³. Τὸ φαινόμενο αὐτὸ εἶναι σπάνιο

²⁸ Πβ. Ὁμήρου *Ἰλιάδος* Γ 312: *παρ δέ οί*.

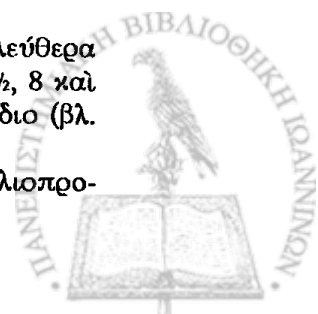
²⁹ Πβ. Ἀπολλωνίου Ῥοδίου *Ἀργοναυτικῶν* 3, 926: τὰ ἕκαστα.

³⁰ Πβ. *Ἀργοναυτικῶν* 2, 951: *ἡ δέ έ*.

³¹ Πβ. τίς παρόμοιες ἐκφράσεις τοῦ Κόιντου Σμυρναίου: 1, 129: *πατρὶ έοικώς*, καὶ 3, 32: *θηρὶ έοικώς*.

³² Ὁ Τριφιόδωρος ἐπιτρέπει τὴ χασμωδία σὲ περισσότερα σημεῖα τοῦ ἑξαμέτρου, πλὴν ἐλεύθερα ἀκόμη καὶ ἀπὸ τὸν Κόιντο Σμυρναῖο, ὁ ὁποῖος κυρίως τὴν ἐπιτρέπει στὰ σημεῖα 1½, 5½, 8 καὶ 10 καὶ σὲ ἐλάχιστα ἄλλα σημεῖα στὰ ὁποῖα μμεῖται τὸν Ὀμηρο ἢ τὸν Ἀπολλώνιο Ῥόδιο (βλ. *Vian*, ὁ.π., σσ. 219-220).

³³ *Maas*, ὁ.π., §122· Σταματάκου, Γ., *Ἱστορικὴ Γραμματικὴ τῆς Ἀρχαίας Ἑλληνικῆς* («Βιβλιοπρωμηθευτικὴ»), Ἀθήνα 1990, σ. 47.

στην έπική ποίηση και στον Νόννο δέν παρατηρεΐται σχεδόν ποτέ³⁴. Η κράση ποτέ δέν χρησιμοποιεΐται οϋτε από τον Μουσαΐο οϋτε από τον Κόλλουθο³⁵, ένώ σέ ελάχιστες περιπτώσεις άπαντά στο έργο του Τριφιόδωρου. Συγκεκριμένα την βρίσκουμε τέσσερις φορές στους στίχους 135 *Τούνεκά μοι πείθεσθε*, 184 *Εϋξάμενοι δήπειτα Διός*, 273 *οϋνεκα φεύγειν* και 315 *οϋνεκα λάβρον*³⁶.

Έξάλλου, ώς γνωστόν, άφαΐρηση όνομάζεται ή άποκοπή του ε (και σπανιότερα του α) στην άρχή κάποιας λέξεως πριν από λέξη που λήγει σέ μακρό φωνήεν ή δίφθογγο, κυρίως μετά από μη και ή³⁷. Με τον όρο συναλοιφή αποδίδεται ή διαδικασία κατά την όποία δύο συνεχόμενες φωνηεντικές συλλαβές (ή πρώτη στο τέλος μιās λέξεως και ή δεύτερη στην άρχή της έπόμενης) συγχωνεύονται σέ μία με συναΐρηση (δηλ. συγχώνευση των φωνηέντων σέ ένα μακρό φωνήεν ή δίφθογγο), ή με κράση ή συνίζηση (συμπροφορά / συνεκφώνηση) των φωνηέντων σέ μία μακρά συλλαβή, ώστε να άποφευχθεί ή χασμωδία³⁸. Τα φαινόμενα της άφαιρέσεως και της συναλοιφής δέν παρατηροϋνται καθόλου οϋτε στον Νόννο³⁹ οϋτε στους μελετώμενους ποιητές ώς τρόποι θεραπείας της χασμωδίας.

α. Έκθλιψη

Έκθλιψη⁴⁰ όνομάζεται ή άποβολή του τελικού βραχέος φωνήεντος μιās λέξεως, πριν από λέξη ή όποία άρχίζει από φωνήεν ή δίφθογγο⁴¹. Συμβαΐνει – ώς γνωστόν – μεταξύ δύο άνεξάρτητων λέξεων ή λέξεων που βρίσκονται σέ σύνθεση, δηλαδή στο έσωτερικό των συνθέτων⁴².

³⁴ Βλ. παραπάνω, κεφ. πρώτο, σ. 30, κανόνας 6β· μοναδική περίπτωση κράσεως στα Διονυσιακά βρίσκουμε στον στίχο 3, 276: *οϋνεκα γαΐη*.

³⁵ Στην έκδοση του Κολλούθου από τον Orsini (δ.π., σ. 12) σημειώνεται κράση μία και μόνον φορά στον στίχο 251: «καλός έην κάκεινος έπ' άγλαΐησι προσώποι». Όμως τη γραφή «κάκεινος» δέν την δέχονται όλοι οι έκδοτες· ό Livrea (δ.π., σ. 34) στη δική του έκδοση υιοθετεί τη γραφή «και κείνος» που παραδίδουν τα περισσότερα χειρόγραφα και που, κατά τη γνώμη μας, είναι ή όρθότερη.

³⁶ Πβ· Διονυσιακων 3, 276 (βλ. παραπάνω, ύποσημ. 34).

³⁷ Smyth, H. W., *Greek Grammar*, Cambridge 1968 (= 1920), σ. 24.

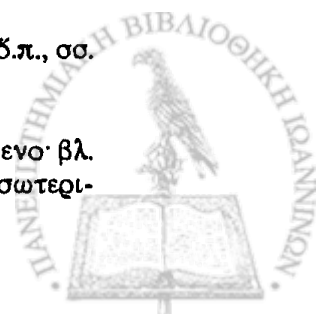
³⁸ Βλ. δ.π., σσ. 21-22· επίσης βλ. West, δ.π., σσ. 12-14.

³⁹ Βλ. παραπάνω, κεφ. πρώτο, σ. 31, 6β.

⁴⁰ Σχετικά με το φαινόμενο αυτό βλ. West, δ.π., σσ. 10-11· Maas, δ.π., §121· Σταματάκου, δ.π., σσ. 46-47· Athanassakis, δ.π., σ. 8 κ.έ· Allen, *Vox Graeca*, δ.π., σ. 123 κ.έ.

⁴¹ Βλ. Korzeniewski, δ.π., σ. 26.

⁴² Η παρουσία φυσικά της δασείας στην άρχή κάποιας λέξεως δέν έμποδίζει το φαινόμενο· βλ. Maas, δ.π. Άλλωστε, αυτόνοητο είναι ότι ή μετρική δέν άσχολεΐται με την έκθλιψη στο έσωτερικό των συνθέτων, για την όποία βλ. Σταματάκου, δ.π.

Δυνατότητα ἐκθλίψεως ἔχουν ὅλα τὰ βραχέα φωνήεντα μὲ ἐξαίρεση τὸ υ. Ἐπίσης, κάτω ἀπὸ συγκεκριμένες προϋποθέσεις, μποροῦν νὰ ἐκθλιβοῦν οἱ δίφθογγοι *αι* καὶ *οι*⁴³. Τὸ ἐκθλιβόμενο φωνῆεν δὲν ἔχει καμία προσωδιακὴ ἰσχύ. Ὁ ὀξύς ἢ βαρὺς τόνος ποὺ τυχὸν ὑπάρχει στὸ ἐκθλιβόμενο φωνῆεν τῶν ἄκλιτων χάνεται, ἐνῶ σὲ ὅλες τὶς ἄλλες λέξεις ἀναβιβάζεται στὴν παραλήγουσα ὡς ὀξεΐα⁴⁴.

Ἐκτὸς τοῦ υ, ποτὲ δὲν ὑφίστανται ἐκθλιψη στὴν ἐπικὴ ποίηση:

- Τα *ἄ, ο* τῶν μονοσύλλαβων λέξεων καὶ συγκεκριμένα ποτὲ δὲν ἐκθλιβεται τὸ φωνῆεν στὶς λέξεις: *ὄ, ἐ, τά, τό, πρό*.
- Τὸ *ι* τῶν προθέσεων *ἄχρι, μέχρι, περὶ*, τῆς ἐρωτηματικῆς καὶ ἀόριστης ἀντωνυμίας *τί* καὶ τοῦ συνδέσμου *ὅτι*⁴⁵.

Ἡ διαδικασία τῆς ἐκθλίψεως ὑπόκειται σὲ ορισμένους περιορισμούς οἱ ὁποῖοι ὀφείλονται στὸν στίχο. Στὸ ποιητικὸ κείμενο, τὸ μέτρο παίζει σημαντικό ρόλο στὸν συσχετισμὸ τῶν λέξεων ποὺ συνθέτουν ἕναν στίχο· εἰδικὰ τὸ τέλος τῶν λέξεων μπορεῖ νὰ ὑποστεῖ βασικὲς ἀλλαγές ποὺ ὀφείλονται στὴν ἀλληλεπίδραση τῶν φωνηέντων (ὅπως λ.χ. βράχυνση τῆς φωνηεντικῆς ποσότητας). Ἐνα ἐκθλιβόμενο φωνῆεν στὸν στίχο εἶναι προσωδιακῶς ἀνύπαρκτο, χωρὶς καμία ἀπολύτως μετρικὴ λειτουργία⁴⁶.

Τοιοτοτρόπως, ἡ ἐκθλιψη μπορεῖ νὰ γίνῃ γιὰ μετρικοὺς λόγους. Γιὰ παράδειγμα, μὲ αὐτὴν ἀποφεύγεται ὁ τρίβραχος (υυυ) ἢ ὁ κρητικὸς (- υ -) ῥυθμός, ποὺ δὲν χωρεῖ στὸν δακτυλικὸ ἐξάμετρο, ὅπως π.χ. στὸν στίχο 22 τοῦ Κολλούθου «*Ζεὺς μὲν ἀπ' Οὐλύμποιο ...*», ἢ στὸν στίχο 480 τοῦ Τριφιδώρου «*μάστακα δ' ἀρρήκτοισιν ...*», εἴτε στὸν στίχο 266 τοῦ Μουσαίου «*Εἰσέτι δ' ἀσθμαίνοντα ...*», στοὺς ὁποίους μὲ τὴν ἐκθλιψη ἀποφεύγεται καὶ ἡ χασμωδία καὶ ὁ τρίβραχος. Ἄλλωστε, π.χ. στοὺς στίχους 59 «*Ἦδη δ' Ἐσπερίδων ...*» τοῦ πρώτου, 286 «*Αἰεὶ δ' ἡμέτερος ...*» τοῦ δευτέρου καὶ 103 «*Αὐτὴ δ' ὡς συνέηκε ...*» τοῦ τρίτου, ἡ ἐκθλιψη εἶναι ἀπαραίτητη, γιὰτὶ ἐκτὸς τοῦ ὅτι θεραπεύει τὴ χασμωδία ἀπομακρύνει καὶ τὸν κρητικὸ ῥυθμό.

Ἦδη ἀπὸ τὴν ἑλληνιστικὴ ἐποχὴ ἐκδηλώνεται στὴν ἐπικὴ ποίηση ἡ τάση

⁴³ Βλ. Athanassakis, ὁ.π., σ. 8.

⁴⁴ Βλ. Σταματάκου, ὁ.π., σ. 47.

⁴⁵ Βλ. Σταματάκου, ὁ.π.· πβ. West, ὁ.π.· Smyth, ὁ.π., σ. 23.

⁴⁶ Βλ. Athanassakis, ὁ.π., σ. 8 κ.έ.

του περιορισμού της ἐκθλίψεως⁴⁷. Ἡ ἐκθλιψη τῶν καταλήξεων τῶν οὐσιαστικῶν καὶ τῶν ῥημάτων εἶναι σπάνια στὸν Καλλίμαχο καὶ τὸν Νίκανδρο⁴⁸. Ὁ περιορισμὸς αὐτὸς βεβαίως ἰσχύει πολὺ περισσότερο γιὰ τὸν Νόννο, ὁ ὁποῖος δὲν ἐπιτρέπει τὴν ἐκθλιψη σὶς καταλήξεις τῶν κλιτῶν λέξεων⁴⁹, περιορισμὸς ποὺ υἱοθετεῖται ἀπὸ τὸν Κόλλουθο καὶ τὸν Μουσαῖο, ὄχι ὅμως καὶ ἀπὸ τὸν Τριφιόδωρο⁵⁰. Συγκεκριμένα, στὸ ἔργο τοῦ Μουσαίου ἀπαντοῦν 108 περιπτώσεις ἐκθλίψεως σὲ 99 στίχους, ἐκ τῶν ὁποίων ἑπτὰ ἔχουν δύο ἐκθλίψεις κι ἓνας τρεῖς⁵¹. Στὸν Κόλλουθο οἱ περιπτώσεις εἶναι μόνις 69 σὲ 66 στίχους⁵², ἐκ τῶν ὁποίων τρεῖς ἔχουν δύο ἐκθλίψεις⁵³. Στὸν Τριφιόδωρο βρίσκουμε 202 περιπτώσεις σὲ 185 στίχους, ἐκ τῶν ὁποίων 17 ἔχουν δύο ἐκθλίψεις⁵⁴.

Ἐπομένως, προκύπτει ὅτι ἐκθλιψη συμβαίνει στὸ 32,36 % τῶν στίχων τοῦ Μουσαίου, στὸ 26,77 αὐτῶν τοῦ Τριφιόδωρου καὶ μόνις στὸ 16,75 % ἐκείνων τοῦ Κόλλουθου⁵⁵, ὅμως κανεὶς δὲν φθάνει τὸ 8 % τοῦ Νόννου. Εἶναι σαφές ὅτι καὶ οἱ τρεῖς ποιητὲς περιορίζουν περισσότερο τοὺς στίχους μὲ ἐκθλιψη ἀπὸ ὅ,τι οἱ ποιητὲς τῆς ἑλληνιστικῆς περιόδου⁵⁶. Ὁ Κόλλουθος βρίσκεται ἐγγύτερα στὸν Νόννο ἀπὸ τοὺς ἄλλους δύο⁵⁷, ἐνῶ παρουσιάζεται συγκριτικῶς ἀσυνήθιστα ὑψηλότερο τὸ ποσοστὸ τοῦ Μουσαίου.

Στὸν ἀκόλουθο πίνακα (5.2) παρατηροῦμε τὰ σημεῖα τοῦ ἑξαμέτρου, στὰ ὁποῖα εἶναι ἐπιτρεπτὴ ἡ ἐκθλιψη ἀπὸ τοὺς μελετώμενους ποιητὲς. Διαπιστώνουμε ὅτι ἡ συμπεριφορὰ τους δὲν ταυτίζεται. Φυσικὰ τὸ φαινόμενο δὲν παρατηρεῖται στὸν τελευταῖο πόδα τοῦ ἑξαμέτρου· ἄλλωστε ποτὲ δὲν γίνεται

⁴⁷ Στατιστικὰ στοιχεῖα σχετικὰ μὲ τὴν ἐκθλιψη στοὺς ποιητὲς τῆς ἑλληνιστικῆς ἐποχῆς βλ. Mersinias, St., "On the elision in Orprian", *Δωδώνη* («Φιλολογία»), τ. 24 (1995), σσ. 105-128.

⁴⁸ Βλ. Maas, ὁ.π.

⁴⁹ Σχετικὰ μὲ τὸν περιορισμὸ τῆς ἐκθλίψεως σὲ συγκεκριμένες ἄκλιτες λέξεις καὶ σὲ καθορισμένα σημεῖα τοῦ ἑξαμέτρου τῶν *Διονυσιακῶν*, βλ. παραπάνω, κεφ. πρῶτο, σσ. 30-31.

⁵⁰ Ὅσον ἀφορᾷ τὸ εἶδος τῶν λέξεων ποὺ ὑφίστανται ἐκθλιψη, βλ. παρακάτω, σ. 130 κ.έ.

⁵¹ Στοὺς στίχους 41, 98, 99, 253, 274, 291 καὶ 336 ὑπάρχουν δύο ἐκθλίψεις, ἐνῶ στὸν στίχο 76 τρεῖς.

⁵² Ὁ ἀριθμὸς αὐτὸς βασίζεται στὴν ἔκδοση τοῦ Κόλλουθου ἀπὸ τὸν Orsini (ὁ.π.), τὴν ὁποία καὶ ἀκολουθοῦμε· ὅμως στὴν ἔκδοση τοῦ Livrea (ὁ.π.) ἡ ἐκθλιψη ἀπαντᾷ καὶ στοὺς στίχους 209, 212, 319 καὶ 359.

⁵³ Πρόκειται γιὰ τοὺς στίχους 123, 192 καὶ 247.

⁵⁴ Δύο ἐκθλίψεις ἀπαντοῦν στοὺς στίχους: 171, 191, 224, 276, 328, 362, 427, 460, 461, 467, 527, 542, 570, 594, 601, 632 καὶ 677.

⁵⁵ Πβ. Ortiz de Landaluce, ὁ.π., σσ. 88-89: τὰ ἀντίστοιχα ποσοστά, ποὺ παρατίθενται ἐκεῖ, δὲν συμφωνοῦν ἀπολύτως μὲ τὰ δικά μας στοιχεῖα.

⁵⁶ Βλ. Ortiz de Landaluce, ὁ.π.: τὸ ποσοστὸ τῶν στίχων μὲ ἐκθλιψη στὸν Ἀπολλώνιο Ῥόδιο εἶναι 56 %, στὸν Καλλίμαχο 46,3 %, στὸν Ἄρατο 48,8 % καὶ στὸν Νίκανδρο 39,2 %.

⁵⁷ Ὡς ἐκ τούτου, δὲν ἰσχύει ἡ διαπίστωση τῆς Nardelli («L' esametro di Colluto», ὁ.π., σ. 327) ὅτι ὁ Κόλλουθος τείνει νὰ ἀποφύγει τὴν ἐκθλιψη ἀκόμη περισσότερο ἀπὸ τὸν Νόννο.

ἐκθλιψη στὸ τέλος τοῦ στίχου, πράγμα ποὺ ἀπαγορεύεται αὐστηρῶς στὸν δακτυλικὸ ἐξάμετρο ἤδη ἀπὸ τὴν πρώιμη ἐπικὴ ποίηση⁵⁸.

Πίνακας 5.2

Κατανομή τῆς ἐκθλίψεως στὸν ἐξάμετρο

Σημεῖα	Μουσαῖος	Κόλλουθος	Τριφιόδωρος
1	14 (12,61 %)	5 (7,25 %)	37 (18,32%)
1½	3 (2,70 %)	2 (2,90 %)	7 (3,46 %)
2	26 (23,42 %)	15 (21,73 %)	38 (18,81 %)
3	15 (13,51 %)	13 (18,84 %)	35 (17,33 %)
3½	6 (5,41 %)	1 (1,45 %)	1 (0,49 %)
4	-	-	2 (0,99 %)
5	-	-	4 (1,98 %)
5½	-	-	1 (0,49 %)
6	19 (17,12 %)	22 (31,88 %)	19 (9,41 %)
7	16 (14,41 %)	9 (13,04 %)	24 (11,88 %)
7½	-	-	-
8	-	1 (1,45 %)	4 (1,98 %)
9	6 (5,41 %)	-	15 (7,43 %)
9½	3 (2,70 %)	1 (1,45 %)	11 (5,45 %)
10	3 (2,70 %)	-	4 (1,98 %)
11	-	-	-
12	-	-	-
Σύνολο:	111	69	202

Τὰ σημεῖα τοῦ στίχου στὰ ὁποῖα ἀπαγορεύεται ἡ ἐκθλιψη ἀπὸ ὅλους τοὺς ποιητὲς εἶναι τὰ 7½, 11 καὶ 12· ἀπὸ τὸν Μουσαῖο καὶ τὸν Κόλλουθο ἀπαγορεύεται ἐπίσης καὶ στὰ σημεῖα 4, 5, καὶ 5½· ἀπὸ τὸν πρώτο ἀπαγορεύεται ἀκόμη στὴ βουκολικὴ διαίρεση, ἐνῶ ἀπὸ τὸν τελευταῖο στὰ σημεῖα 9 καὶ 10 τοῦ στίχου.

Ὅσον ἀφορᾷ τὸν Μουσαῖο καὶ τὸν Τριφιόδωρο, ἡ ἐκθλιψη ἀπαντᾷ συ-

⁵⁸ Βλ. Snell, δ.π., σ. 24.

χνότερα στο τέλος του πρώτου ποδός, είτε αυτός έχει δακτυλική, είτε σπονδειακή μορφή (23,42 % και 18,81 % αντιστοίχως)⁵⁹, σημείο που όσον αφορά τον Κόλλουθο αποτελεί την δεύτερη σε συχνότητα επιλογή (21,73 %)⁶⁰. Ο τελευταίος προτιμά σε ποσοστό 31,88 % το τέλος του τρίτου ποδός⁶¹, στο οποίο ο Μουσαῖος χρησιμοποιεί την έκθλιψη σε ποσοστό 17,12 %⁶², ενώ ο Τριφιόδωρος λιγότερο συχνά (9,41 %)⁶³.

Όσον αφορά το μακρό στοιχείο των ποδών του έξαμέτρου, παρατηρούμε τα εξής: Στο μακρό του πρώτου ποδός χρησιμοποιούν την έκθλιψη σε ποσοστό 12,61 % ο Μουσαῖος και 18,32% ο Τριφιόδωρος⁶⁴, ενώ ο Κόλλουθος σπανιότερα, μόλις σε πέντε περιπτώσεις (7,25 %)⁶⁵. Στην τριημιμερή τομή ή έκθλιψη συμβαίνει αρκετά συχνά στα έργα και των τριών ποιητών (13,51 % στον Μουσαῖο, 18,84 % στον Κόλλουθο και 17,33 %)⁶⁶, όπως και στην έφθημιμερή (14,41 %, 13,04 % και 11,88 % αντιστοίχως)⁶⁷. Στο μακρό στοιχείο του πέμπτου ποδός, στο οποίο ο Κόλλουθος δεν επιτρέπει καθόλου την έκθλιψη, ο Μουσαῖος την χρησιμοποιεί σε έξι περιπτώσεις (5,41 %)⁶⁸, ενώ ο Τριφιόδωρος συχνότερα (7,43 %)⁶⁹. Επιπλέον, ο Τριφιόδωρος παρουσιάζει - σε αντίθεση με τους άλλους ποιητές - δύο περιπτώσεις έκθλίψεως στο τέλος του δεύτερου ποδός και τέσσερις στην ἄρρενα τομή⁷⁰. Στη βουκολική διαίρεση, όπου ο Μουσαῖος δεν επιτρέπει την έκθλιψη, ο Κόλλουθος έχει μία περίπτωση και ο Τριφιόδωρος τέσσερις⁷¹. Στο τέλος του πέμπτου δακτύλου, όπου ο Κόλλουθος αποφεύγει το φαινόμενο,

⁵⁹ Π.χ. στους στίχους 26, 34, 37, 41, 46, 63, 69, 76, 98, 103 κ.ο.κ. του Μουσαίου και 14, 53, 62, 78, 79, 104, 117, 122 κ.ο.κ. του Τριφιόδωρου.

⁶⁰ Π.χ. στους στίχους 22, 25, 34, 46, 59, 67b, 112, 117, κ.ο.κ.

⁶¹ Βλ. ένδεικτικῶς τους στίχους 70, 72, 114, 120, 131, 166, 188 κ.ο.κ.

⁶² Βλ. ένδεικτικῶς τους στίχους 23, 46, 86, 94, 107, 129, 146, 153 κ.ο.κ.

⁶³ Βλ. για παράδειγμα στους στίχους 21, 82, 95, 224, 248, 356, 461, 471, 488 κ.ο.κ.

⁶⁴ Βλ. π.χ. τους στίχους 14, 38, 41, 71, 117, 142 κ.ο.κ. του Μουσαίου και 16, 33, 67, 71, 93, 139, 165 κ.ο.κ. του Τριφιόδωρου.

⁶⁵ Πρόκειται για τις έκθλίψεις στους στίχους 26, 41, 99, 154 και 263.

⁶⁶ Π.χ. στους στίχους 44, 90, 94, 99, 111, 133 κ.ο.κ. του πρώτου, 39, 53, 66, 104, 109, 123 κ.ο.κ. του δεύτερου και 18, 42, 69, 73, 88, 90, 157 κ.ο.κ. του τρίτου.

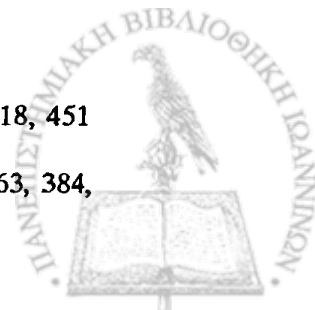
⁶⁷ Βλ. π.χ. τους στίχους 17, 29, 31, 78, 98, 124 κ.ο.κ. του Μουσαίου 37, 63, 83, 123, 257 του Κόλλουθου 9, 56, 86, 107, 274, 292 κ.ο.κ. του Τριφιόδωρου.

⁶⁸ Στους στίχους δηλαδή 76, 144, 155, 180, 274 και 291.

⁶⁹ Βλ. ένδεικτικῶς τους στίχους 8, 30, 166, 191, 243, 265, 338 κ.ο.κ.

⁷⁰ Πρόκειται για τους στίχους 147 και 417 στο σημείο 4, καθώς και για τους στ. 394, 418, 451 και 677 στην ἄρρενα τομή.

⁷¹ Πρόκειται για την έκθλιψη του στίχου 351 του Κόλλουθου και εκείνες των στίχων 163, 384, 453 και 662 του Τριφιόδωρου.

ὁ Μουσαῖος τὸ ἐπιτρέπει σὲ τρεῖς περιπτώσεις καὶ ὁ Τριφιόδωρος σὲ τέσσερις⁷².

Ὅσον ἀφορᾷ τὸ πρῶτο βραχὺ στοιχεῖο τῶν διλόγων, ἡ ἔκθλιψη εἶναι παρούσα σὲ περιορισμένο βαθμὸν στὰ σημεῖα 1½, 3½, καὶ 9½ στὰ ἔργα καὶ τῶν τριῶν ποιητῶν, ἀλλὰ στὸν Τριφιόδωρο ἀπαντᾷ μία μόνον φορὰ καὶ στὴ θήλεια τομῇ⁷³.

Ἀπὸ τὰ παραπάνω, διαπιστώνουμε ὅτι οἱ περιορισμοὶ τῆς ἐκθλίψεως σὲ συγκεκριμένα σημεῖα τοῦ ἑξαμέτρου ἀπὸ τὸν Νόννο μερικῶς μόνον διαπιστώνονται στοὺς ποιητὲς μας. Ὁ Μουσαῖος γενικῶς ἀκολουθεῖ τὸν «δάσκαλό» του καὶ ἐπιτρέπει τὸ φαινόμενο στὰ ἴδια σημεῖα μὲ αὐτόν, ἐντούτοις διαφοροποιεῖται βασικὰ σὲ δύο σημεῖα: (α) στὸ ὅτι ἐπιτρέπει τὴν ἔκθλιψη σὲ πολὺ μεγαλύτερο βαθμὸν καὶ (β) στὸ ὅτι δὲν τὴν ἀποκλείει στὸ πρῶτο βραχὺ στοιχεῖο τοῦ πρώτου, δευτέρου καὶ πέμπτου δακτύλου, πράγμα ποὺ δὲν ἀπαντᾷ στὴν πρακτικὴ τοῦ Νόννου⁷⁴.

Ὁ Κόλλουθος φαίνεται ὅτι ἀκολουθεῖ τὴν δική του πρακτικὴ περιορίζει τὴν ἔκθλιψη σὲ λιγότερα σημεῖα τοῦ ἑξαμέτρου ἀπὸ τὸν Πανοπολίτη. Ἡ προτίμησή του νὰ τὴν χρησιμοποιεῖ συχνότερα στὸ δεύτερο βραχὺ τοῦ τρίτου δακτύλου, στὸ μέσον δηλαδὴ τοῦ στίχου, θὰ μπορούσε εὐκόλα νὰ ἐρμηνευθεῖ, ἂν λάβουμε ὑπόψιν τὴν τάση τῶν ποιητῶν νὰ ἀποφεύγουν τέλος λέξεως στὸ σημεῖο αὐτὸ τοῦ ἑξαμέτρου γιὰ νὰ μὴ χωρίζεται ὁ στίχος σὲ δύο ἴσα ἡμιστίχια⁷⁵. Μὲ τὴν ἔκθλιψη στὸ ἐν λόγῳ σημεῖο μετριάζεται αἰσθητὰ ἡ ἀκουστικὴ ἐντύπωση δύο ξεχωριστῶν λέξεων, διότι ἡ ἐκθλιβόμενη λέξη προφέρεται σχεδὸν μαζὶ μὲ τὴ λέξη ποὺ ἔπεται⁷⁶. Ἐπίσης ἐπιτρέπει τὸ φαινόμενο στὸ μακρὸ τοῦ πρώτου,

⁷² Συγκεκριμένα στοὺς στίχους 19, 282 καὶ 314 ὁ Μουσαῖος, καὶ στοὺς στίχους 224, 319, 442 καὶ 576 ὁ Τριφιόδωρος.

⁷³ Συγκεκριμένα στὸ σημεῖο 1½ ἔκθλιψη ἔχουν οἱ στίχοι 101, 202 καὶ 306 τοῦ Μουσαίου, οἱ στ. 146 καὶ 156 τοῦ Κολλούθου καὶ οἱ στ. 80, 171, 200, 301, 302, 304 καὶ 573 τοῦ Τριφιόδωρου· στὸ 3½ οἱ στίχοι 9, 76, 80, 99, 203 καὶ 246 τοῦ πρώτου, ὁ στ. 192 τοῦ δευτέρου καὶ ὁ στ. 273 τοῦ τελευταίου. Στὴ θήλεια τομῇ ἔκθλιψη παρουσιάζει ὁ στ. 481 τοῦ Τριφιόδωρου.

⁷⁴ Βλ. καὶ Kost (δ.π., σ. 55), ὁ ὁποῖος ἀναφέρει τίς ἀκόλουθες ἐκθλίψεις τοῦ Μουσαίου ὡς ἀσυνήθιστες, ὅσον ἀφορᾷ τὸ σημεῖο τοῦ στίχου ὅπου γίνονται: στ. 135: *φίλη μετὰ Κύπριν, Ἀθηναίη μετ' Ἀθήνην* ἡ ἔκθλιψη στὸ πρῶτο βραχὺ τοῦ πέμπτου δακτύλου ἀποφεύγεται ἀπὸ τὸν Νόννο, ὅμως λόγῳ τοῦ παραλληλισμοῦ δὲν ὑπῆρχε κάποια ἄλλη δυνατότητα. Στὸν στίχο 163 (*ἀμφ' ὤμοισιν*) τὸ πρότυπο εἶναι ὁμηρικόν, καθὼς στὸν Νόννο ἀπαντᾷ μόνον *ἀμφ' ἐμέ* (Keydell, δ.π., σ. 42*). Ἀκόμη εἶναι ἀσυνήθιστες οἱ ἐκθλίψεις τῶν στίχων 306 (*Μηκέτ'*) - στὰ Διονυσιακὰ μία μόνον φορὰ οὐκέτ' (19, 23) - 174 (*τάχ' ἄν*) καὶ 274 (*Ἄλλ'*) ἡ τελευταία ἔκθλιψη τοῦ ἀλλὰ στὸ μακρὸ τοῦ δευτέρου ποδὸς εἶναι σπάνια. Πβ. Nardelli, "L' esametro di Museo", δ.π., σ. 164.

⁷⁵ Βλ. Ὁ Neil, δ.π., σ. 105 κ.ε.· ἐπίσης βλ. Λυπουρλή, δ.π., σ. 26.

⁷⁶ Π.χ. στὸν στίχο 375 τοῦ Κολλούθου *οὕτω καλλικόμοιο μεθ' ἄρμονίην Ἀφροδίτης*, οἱ λέξεις *μεθ' ἄρμονίην* προφέρονται στενὰ μεταξύ τους σὰν μία λέξη (ἀποτελοῦν ἄλλωστε μία μετρικὴ

δεύτερου και τέταρτου ποδός - ὄχι τοῦ πέμπτου, ὅπως ὁ Νόννος - καὶ στὸ τέλος τοῦ πρώτου ποδός, εἴτε αὐτὸς εἶναι δάκτυλος εἴτε σπονδαῖος. Ἀντίθετα μὲ τὴν πρακτικὴ τοῦ Πανοπολίτη, ἀποφεύγει τὴν ἐκθλιψη στὸ δεύτερο βραχὺ τῶν ὑπόλοιπων δακτύλων (μία μόνον περίπτωση στὴ βουκολικὴ διαίρεση), ἐνῶ τὴν ἐφαρμόζει σποραδικὰ στὸ πρῶτο βραχὺ τοῦ πρώτου δακτύλου.

Σε σύγκριση πρὸς τοὺς ἄλλους δύο ἐξεταζόμενους ποιητὲς καὶ τὸν Νόννο, ὁ Τριφιόδωρος ἐπιτρέπει τὴν ἐκθλιψη σὲ περισσότερα σημεῖα τοῦ στίχου. Τὴν βρίσκουμε σχεδὸν παντοῦ, πλὴν τοῦ τελευταίου ποδός καὶ τοῦ σημείου 7½. Ἡ τάση του εἶναι νὰ τὴ χρησιμοποιεῖ στὰ σημεῖα 1, 2, 3, 6, 7, 9 ἀλλὰ καὶ 9½ τοῦ στίχου, χωρὶς νὰ τὴν ἀποκλείει στὰ σημεῖα 1½, 3½, 4, 5, 8 καὶ 10, ἀκόμη καὶ στὴ θήλεια τομῆ. Ἀναδεικνύεται γιὰ μία ἀκόμη φορὰ ἡ διαφορετικὴ του πρακτικὴ, ἡ ὁποία ἀποτελεῖ δείγμα τοῦ ὅτι προηγείται τῶν ἄλλων δύο ἐξεταζόμενων ποιητῶν καὶ ἡ ὁποία βρίσκεται ἐγγύτερα στοὺς ποιητὲς τῆς ἑλληνιστικῆς ἐποχῆς.

Ὅσον ἀφορᾷ τὸ εἶδος τῶν λέξεων ποὺ ὑφίστανται ἐκθλιψη, ὁ Κόλλουθος καὶ ὁ Μουσαῖος ἀποκλείουν ὅλες τὶς κλιτὲς λέξεις⁷⁷, σύμφωνα μὲ τὴν χρῆση τοῦ Νόννου. Ἀντιθέτως, ὁ Τριφιόδωρος παρουσιάζει τέσσερις περιπτώσεις ἐκθλίψεως τῆς προσωπικῆς ἀντωνυμίας μέ⁷⁸, καθὼς ἐπίσης καὶ τέσσερις τῶν ἐξῆς ῥηματικῶν τύπων: ἔλκετ' (στ. 301, στὸ σημεῖο 1½), ὑλάουσ' (στ. 421, στὸ 9), Ἔρρ' (στ. 436 στὸ 1) καὶ ἠδέσαθ' (στ. 638, στὸ 2). Ὁ ποιητὴς αὐτὸς καὶ σὲ τούτη τὴν περίπτωση ἀπομακρύνεται ἀπὸ τοὺς ἄλλους ποιητὲς καὶ προσεγγίζει τοὺς προγενεστέρους⁷⁹, ἂν καὶ τὸ ποσοστὸ τῶν ἐκθλιβόμενων κλιτῶν λέξεων ἐπὶ τοῦ συνόλου τῶν ἐκθλίψεων εἶναι μόλις 1,98 %.

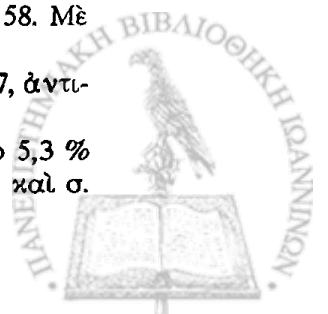
Ἀπὸ τὶς ἀκλιτες λέξεις, ὁ Κόλλουθος δὲν ἐκθλίβει ποτὲ κάποιο ἐπίρρημα, κάτι ποὺ ὁ Νόννος ἐπιτρέπει λόγῳ μίμησης τοῦ Ὀμήρου στὴν περίπτωση τῶν

λέξη) καὶ μὲ τὸν τρόπο αὐτὸν ἀποφεύγεται ἡ ἄσχημη ἐντύπωση ποὺ δίδει στὸν στίχο ὁ χωρισμὸς του σὲ δύο ἴσα μέρη.

⁷⁷ Ὅσον ἀφορᾷ τὸν Μουσαῖο, ἡ Nardelli (δ.π., σ. 164) ἀναφέρει μία μοναδικὴ περίπτωση ἐκθλίψεως τῆς ἀντωνυμίας τάδε, ἀποδεχόμενη τὴν διόρθωση τοῦ Wernicke τάδ' εἶπεν στὴν προβληματικὴ χειρόγραφη παράδοση τοῦ στίχου 272· κατὰ τὴν ἀποψή μας, εἶναι ὀρθότερη ἡ διόρθωση τοῦ Ludwich παρέπεισεν, γραφὴ ποὺ χρησιμοποιεῖται ἀπὸ τὸν ποιητὴ καὶ στὸν στίχο 158. Μὲ τὸν τρόπο αὐτό, ἀποκλείεται κάθε κλιτὴ ἐκθλιβόμενη λέξη στὸ ἔργο τοῦ Μουσαίου.

⁷⁸ Πρόκειται γιὰ τὶς ἐκθλίψεις τῶν στίχων 265, 273, 276 καὶ 292 στὰ σημεῖα 9, 3½, 3 καὶ 7, ἀντιστάχως.

⁷⁹ Βρίσκεται πρὸ κοντὰ στὴν πρακτικὴ τοῦ Καλλιμάχου, στὸν ὁποῖο συνολικὰ μόλις τὸ 5,3 % τῶν ἐκθλίψεων ἀφοροῦν ῥήματα καὶ ἀντωνυμίες· πβ. Mersinias, δ.π., σ. 110, ὑπόσημ. 1 καὶ σ. 113, ὑπόσημ. 4.

ποτέ, ἔνθα, ἔτι, οὐκέτι καὶ εἰσέτι⁸⁰. Ὁ Τριφιόδωρος βρίσκεται πιὸ κοντὰ στὴν νοννιακὴ πρακτικὴ, καθὼς ἐκθλίβει τρεῖς φορὲς κάποιον ἐπίρρημα (1,49 % ἐπὶ τοῦ συνόλου τῶν ἐκθλίψεων)⁸¹. Ὁ Μουσαῖος ἀπομακρύνεται σὲ αὐτὸ τὸ σημεῖο ἀπὸ τὴν πρακτικὴ τοῦ προτύπου του, καθὼς παρουσιάζει ἕξι τέτοιες περιπτώσεις (5,41 %)⁸².

Ὅσον ἀφορᾷ τὶς προθέσεις, ὅπως φαίνεται στὸν παρακάτω πίνακα (5.3), ὁ Κόλλουθος παρουσιάζει ἕνα ποσοστὸ τῆς τάξεως τοῦ 33,33 % ἐπὶ τοῦ συνόλου τῶν ἐκθλιβόμενων λέξεων, τὸ ὑψηλότερο καὶ ἀπὸ τοὺς τρεῖς ποιητὲς καὶ ἀπὸ τὸν Νόννο⁸³. Ἀκολουθεῖ ὁ Μουσαῖος μὲ 18,02 %, ἐνῶ ὁ Τριφιόδωρος ἀπέχει ἀπὸ τὴν πρακτικὴ αὐτὴ καὶ ξανά βρίσκεται ἐγγύτερα στὴ χρήση τῶν ποιητῶν τῆς ἑλληνιστικῆς ἐποχῆς⁸⁴, ἀφοῦ τὸ ποσοστὸ τῶν προθέσεων ἐπὶ τοῦ συνόλου τῶν ἐκθλίψεων εἶναι μόλις 8,91 %.

Πίνακας 5.3

Ἡ ἐκθλίψη τῶν προθέσεων

Προθέσεις	Μουσαῖος	Κόλλουθος	Τριφιόδωρος
ἀπὸ	5	4	2
ὑπὸ	2	4	1
ἐπὶ	5	7	8
κατὰ	2	2	3
μετὰ	3	3	-
παρὰ	1	3	1
διὰ	1	-	2
ἀντὶ	-	-	1
ἀμφὶ	1	-	-
Σύνολο:	20 (18,02 %)	23 (33,33 %)	18 (8,91 %)

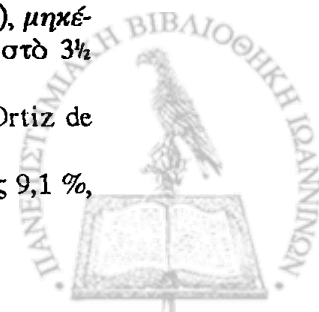
⁸⁰ Βλ. παραπάνω, σ. 31. Σύμφωνα μὲ τὸν Ortiz de Landaluce (δ.π., σ. 89), τὸ ἀντίστοιχο ποσοστὸ τοῦ Νόννου εἶναι 1,74 % ἐπὶ τοῦ συνόλου τῶν ἐκθλιβόμενων λέξεων.

⁸¹ Συγκεκριμένα: μάλ' (στ. 79, στὸ τέλος τοῦ πρώτου δακτύλου), ἐνθάδ' (στ. 124, στὸ σημεῖο 9½) καὶ οὐκέτ' (στ. 284 στὸ 9½).

⁸² Συγκεκριμένα, ὁ Μουσαῖος ἐκθλίβει τὰ ἐπίρρηματα: δεῦρο (στ. 142, στὸ πρῶτο μακρὸ), μηκέτι (στ. 306, στὸ 1½), οὐδέποτε (στ. 34, στὸ τέλος τοῦ πρώτου δακτύλου), ποτέ (στ. 76, στὸ 3½ καὶ 282, στὸ 10), καὶ τάχα (στ. 174, στὸ 6).

⁸³ Οἱ προθέσεις ἀποτελοῦν τὸ 29,13 % τοῦ συνόλου τῶν ἐκθλίψεων τοῦ Νόννου· βλ. Ortiz de Landaluce, δ.π.

⁸⁴ Τὰ ἀντίστοιχα ποσοστὰ τῶν ἑλληνιστικῶν ποιητῶν εἶναι: Καλλίμαχος 12,4 %, Ἄρατος 9,1 %, Νίκανδρος 8,8 %· βλ. δ.π. καὶ πβ. Mersinias, δ.π., σ. 115, ὑπόσημ. 1.

Στὸν παραπάνω πίνακα (5.3) παρατηροῦμε ἐπίσης ὅτι οἱ ποιητὲς ἐκθλίβουν τὸ τελικὸ βραχὺ φωνῆεν τῶν προθέσεων ἀπό, ὑπό, ἐπί, κατά, παρά, μετά (τῆς ὁποίας ὁ Τριφιόδωρος δὲν παρουσιάζει καμία ἐκθλιψη), διὰ (ποῦ δὲν ἐκθλίβεται στὸν Κόλλουθο), οἱ ὁποῖες ἔχουν πυρρῆχο ῥυθμὸ, ἐνῶ ἀπὸ ἐκείνες ποῦ ἔχουν τροχαϊκὸ μία φορὰ μόνον ὁ Μουσαῖος ἐκθλίβει τὴν ἀμφι⁸⁵ καὶ ὁ Τριφιόδωρος τὴν ἀντι⁸⁶.

Ἡ ἀπὸ ἐκθλίβεται πέντε φορές στὸν Μουσαῖο (τέσσερις στὸ τέλος τοῦ τρίτου δακτύλου καὶ μία στὸ τέλος τοῦ πρώτου)⁸⁷, τέσσερις στὸν Κόλλουθο (ἀπὸ δύο φορές στὰ προαναφερθέντα σημεῖα)⁸⁸ καὶ δύο στὸν Τριφιόδωρο (στ. 224 στὸ σημεῖο 10 καὶ στ. 488 στὸ 6). Ἡ ὑπὸ ἐκθλίβεται δύο φορές στὸν πρῶτο, τέσσερις στὸν δεύτερο καὶ μία στὸν τρίτο⁸⁹. Ἡ ἐπὶ εἶναι ἡ πρόθεση ποῦ ὑφίσταται ἐκθλιψη στὰ ἔργα καὶ τῶν τριῶν ποιητῶν περισσότερο ἀπὸ ὁποιαδήποτε ἄλλη: πέντε, ἑπτὰ καὶ ὀκτῶ φορές ἀντιστοιχῶς⁹⁰. Τὴν κατὰ ἐκθλίβουν ἀπὸ δύο φορές ὁ Μουσαῖος καὶ ὁ Κόλλουθος καὶ τρεῖς ὁ Τριφιόδωρος⁹¹. Ἡ παρὰ ἐκθλίβεται ἅπαξ στὸν Μουσαῖο (στ. 234) καὶ τὸν Τριφιόδωρο (στ. 635) καὶ τρεῖς φορές στὸν Κόλλουθο (στ. 70, 221, 268), σὲ κάθε περίπτωση στὸ τέλος τοῦ τρίτου δακτύλου. Τὴν μετὰ ἐκθλίβουν ἀπὸ τρεῖς φορές ὁ Μουσαῖος καὶ ὁ Κόλλουθος⁹², ἐνῶ τὴν διὰ μία φορὰ ὁ Μουσαῖος (στ. 203 στὸ 3½) καὶ δύο ὁ Τριφιόδωρος (στ. 319 στὸ 10 καὶ 356 στὸ 9½).

Βεβαίως, ἡ ἐκθλιψη τῶν συνδέσμων καὶ τῶν μορίων ἔχει τὴν ἀπόλυτη πλειονότητα τῶν περιπτώσεων στὰ ἔργα καὶ τῶν τριῶν ποιητῶν. Συνολικὰ τὸ 76,57 % τῶν ἐκθλίψεων τοῦ Μουσαίου, τὸ 66,67 % αὐτῶν τοῦ Κόλλουθου, καθὼς καὶ τὸ 85,64 % ἐκείνων τοῦ Τριφιόδωρου ἀφοροῦν τοὺς συνδέσμους καὶ τὰ

⁸⁵ Στ. 163 στὴν τριημιμερῆ τομή· βλ. παραπάνω, σ. 129, ὑπόσημ. 74.

⁸⁶ Στ. 650: ἀνθ' ἑνός στὸ μακρὸ τοῦ πρώτου ποδός· πβ. Νόννου ἀντ' ἐμέθεν (βλ. παραπάνω, σ. 29, ὑπόσημ. 82).

⁸⁷ Στίχοι 94, 153, 210, 341 στὸ 6 καὶ στ. 46 στὸ 2.

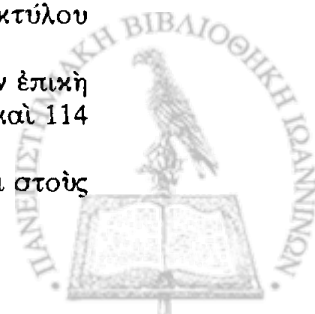
⁸⁸ Στίχοι 208, 390 στὸ 6 καὶ στ. 22, 285 στὸ 2.

⁸⁹ Συγκεκριμένα, στοὺς στίχους 99 (στὴ θήλεια τομή) καὶ 162 (στὸ σημεῖο 6) τοῦ Μουσαίου, 173, 345, 359 (στὸ 6) καὶ 192 (στὸ 3½) τοῦ Κόλλουθου καὶ 196 (στὸ 9½) τοῦ Τριφιόδωρου.

⁹⁰ Ὁ Μουσαῖος τὴν ἐκθλίβει στοὺς στίχους 37 καὶ 104 στὸ τέλος τοῦ πρώτου καὶ στοὺς στίχους 229, 333 καὶ 336 στὸ τέλος τοῦ τρίτου δακτύλου· ὁ Κόλλουθος στοὺς στίχους 120, 204, 223, 228, 231, 247 καὶ 251 πάντοτε στὸ τέλος τοῦ τρίτου δακτύλου· ὁ Τριφιόδωρος στοὺς στίχους 21, 82, 566 καὶ 611 στὸ ἴδιο σημεῖο, στοὺς στίχους 171, 386 καὶ 574 στὸ τέλος τοῦ πρώτου δακτύλου καὶ στὸν στίχο 299 στὴ σημεῖο 9½.

⁹¹ Ὁ Μουσαῖος στὸν στίχο 80 στὸ 3½ καὶ στὸν στ. 342 στὸ 1 (δπου ἡ πρόθεση ἔχει τὴν ἐπιχὴ μορφή καθόδ'· βλ. καὶ παραπάνω, σ. 40 κ.έ., ὑπόσημ. 20). Ὁ Κόλλουθος στοὺς στίχους 72 καὶ 114 καὶ ὁ Τριφιόδωρος στοὺς στίχους 95, 537 καὶ 584, παντοῦ στὸ σημεῖο 6.

⁹² Συγκεκριμένα στοὺς στίχους 9 (στὸ 3½), 135 (στὸ 9½) καὶ 290 (στὸ 6) ὁ Μουσαῖος, καὶ στοὺς στ. 25 (στὸ 2), 316 καὶ 375 (στὸ 6) ὁ Κόλλουθος.

μόρια⁹³. Όπως φαίνεται στον ακόλουθο πίνακα (5.4), ο σύνδεσμος δέ, ο οποίος εκθλίβεται συχνότατα ήδη στην πρώτη επική ποίηση, βρίσκεται πέρα από κάθε σύγκριση: συνολικά παρατηρούνται 70 περιπτώσεις (63,06 %) στον Μουσαίο, 42 (60,87 %) στον Κόλλουθο και 134 στον Τριφιόδωρο (66,34 %)⁹⁴. Έξάλλου, και στους τρεις ποιητές ο δέ υφίσταται έκθλιψη σε όλα τα σημεία του εξαμέτρου, στα όποια παρατηρείται το εν λόγω φαινόμενο⁹⁵. συχνότερα όμως εκθλίβεται στο τέλος του πρώτου ποδός, του τρίτου δακτύλου, καθώς και στην τριημιμερή και την έφθημιμερή τομή.

Πίνακας 5.4⁹⁶

Η έκθλιψη των συνδέσμων και μορίων

Σύνδεσμοι	Μουσαίος	Κόλλουθος	Τριφιόδωρος
δέ	70 (63,06 %)	42 (60,87 %)	134 (66,34 %)
άλλα	9 (8,11 %)	1 (1,45 %)	9 (4,46 %)
ούδὲ	2 (1,80 %)	1 (1,45 %)	11 (5,45 %)
οὔτε	-	1 (1,45 %)	1 (0,49 %)
μήτε	-	-	3 (1,49 %)
μηδὲ	-	-	1 (0,49 %)
όποτε	-	-	1 (0,49 %)
ότε	3 (2,70 %)	1 (1,45 %)	-
άρα	-	-	1 (0,49 %)
Μόρια			
τε	1 (0,90 %)	-	12 (5,94 %)
Σύνολο:	85 (76,57 %)	46 (66,67 %)	173 (85,64 %)

Όσον αφορά τους υπόλοιπους συνδέσμους, ο άλλα εκθλίβεται έννέα φορές συνολικά στον Μουσαίο (8,11 %) και τον Τριφιόδωρο (4,46 %), ενώ μία μόλις στον Κόλλουθο (1,45 %), στις περισσότερες περιπτώσεις στην αρχή του στί-

⁹³ Αντίστοιχα ύψηλά ποσοστά παρουσιάζουν και οι ποιητές της ελληνιστικής εποχής: βλ. Ortiz de Landaluce, δ.π.

⁹⁴ Όσον αφορά τα αντίστοιχα ποσοστά έκθλιψως του δέ στους ποιητές της ελληνιστικής εποχής, τα όποια είναι επίσης ύψηλά, αλλά λιγότερο του 50 %, βλ. Mersinias, δ.π., σ. 109, ύποσημ. 1.

⁹⁵ Βλ. παραπάνω, πίνακα 5.2., σ. 127.

⁹⁶ Τα ποσοστά στις παρενθέσεις είναι επί του συνόλου των έκθλιψων.

χου⁹⁷. Ὁ οὐδὲ ἐκθλίβεται ἔνδεκα φορές στὸν Τριφιόδωρο (5,45 %) καὶ μόλις δύο στὸν Μουσαῖο καὶ μία στὸν Κόλλουθο⁹⁸. Ὁ οὔτε ἐκθλίβεται μία φορά στὸν Κόλλουθο (στ. 188, στὸ σημεῖο 6) καὶ στὸν Τριφιόδωρο (στ. 362, στὸ 2)· ὁ ὅτε τρεῖς φορές στὸν Μουσαῖο (στ. 129, 339, στὸ 6 καὶ 131, στὸ 2) καὶ μία στὸν Κόλλουθο (στ. 314, στὸ 6)· οἱ σύνδεσμοι *μήτε, μηδέ, ὁπότε* καὶ ἄρα ἐκθλίβονται μόνον στὸν Τριφιόδωρο, τρεῖς φορές ὁ πρῶτος καὶ ἀπὸ μία οἱ ὑπόλοιποι⁹⁹.

Ἀπὸ τὰ μόρια ἐκθλίβεται μόνον τὸ ἐγγλιτικὸ *τε* μία φορά στὸν Μουσαῖο (στ. 76, στὸ σημεῖο 9) καὶ δώδεκα στὸν Τριφιόδωρο¹⁰⁰. Ὁ Κόλλουθος δὲν ἐκθλίβει ποτὲ κάποιο μόριο.

Τέλος, ὅσον ἀφορᾷ τὴν ποιότητα τῶν ἐκθλιβόμενων φωνηέντων, παρατηροῦμε ὅτι ἐκθλιψη ὑφίστανται στὰ ἔργα καὶ τῶν τριῶν ποιητῶν μόνον τὰ βραχέα -ε, -ᾶ, -ο, -ῖ ἢ δίφθογγος -αι ἐκθλίβεται μία φορά μόνον στὸν Τριφιόδωρο, ἐνῶ ἡ -οι δὲν ἐκθλίβεται σὲ κανέναν ἀπὸ τοὺς τρεῖς ποιητῆς¹⁰¹.

Πίνακας 5.5

Ποιότητα τῶν ἐκθλιβόμενων φωνηέντων

Ποιότητα	Μουσαῖος	Κόλλουθος	Τριφιόδωρος
-ε	80 (72,07 %)	45 (65,21 %)	171 (84,65 %)
-ᾶ	16 (14,41%)	9 (13,04 %)	18 (8,91 %)
-ῖ	7 (6,31 %)	7 (10,15 %)	10 (4,95 %)
-ο	8 (7,21 %)	8 (11,60 %)	2 (0,99 %)
-αι	-	-	1 (0,50 %)
-οι	-	-	-
Σύνολο	111	69	202

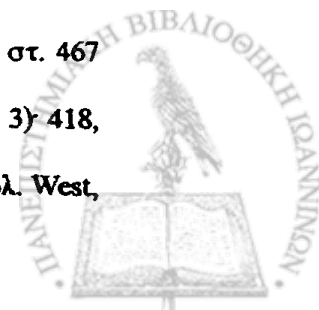
⁹⁷ Συγκεκριμένα, ἐκθλίβεται στὸν Μουσαῖο στοὺς στίχους 14, 38, 41, 207, 291, 293 καὶ 300 στὸ σημεῖο 1 καὶ 274 στὰ σημεῖα 3 καὶ 9 στὸν Τριφιόδωρο στοὺς στίχους 288, 300, 337, 410, 460, 478, 518 καὶ 674 στὸ 1 καὶ 554 στὸ 3· στὸν Κόλλουθο στὸν στίχο 263 στὴν ἀρχὴ τοῦ ἑξαμέτρου.

⁹⁸ Συγκεκριμένα, στοὺς στίχους τοῦ Τριφιόδωρου: 427, 438, 504, 601 (στὴν ἀρχὴ τοῦ στίχου), 175, 612 (στὸ σημεῖο 3), 662 (στὸ 8), 166, 427, 429 καὶ 430 (στὸ 9)· στοὺς στίχους τοῦ Μουσαίου: 41 (στὸ 2) καὶ 291 (στὸ 9) στὸν στίχο 26 (στὸ 9) τοῦ Κόλλουθου.

⁹⁹ Στοὺς στίχους 147 (στὸ 4), 461 (στὸ 1 καὶ 6) *μήτ'*, στὸν στίχο 460 (στὸ 3) *μηδ'*, στὸν στ. 467 (στὸ 2) *ὁπόθ'* καὶ στὸν στ. 304 (στὸ 1½) *ἄρ'*.

¹⁰⁰ Συγκεκριμένα: στ. 535 *τ'* (στὸ 1) 104, 239 *θ'*, 342 *τ'* (στὸ 2) 176, 177, 178, 527 *τ'* (στὸ 3) 418, 677 *τ'* (στὸ 5), 248 *τ'* (στὸ 6) καὶ 615 *θ'* (στὸ 9).

¹⁰¹ Ὡς γνωστόν, ὅλα αὐτὰ τὰ φωνήεντα καὶ οἱ δίφθογγοι εἶναι δυνατὸν νὰ ἐκθλιθοῦν βλ. West, *δ.π.*, σ. 10 πβ. Maas, *δ.π.*, § 121.

Ὅπως παρατηροῦμε στὸν παραπάνω πίνακα (5.5.), σὲ ὄλους τοὺς ποιη-
τὲς ὑπερέχει συντριπτικὰ ἢ ἐκθλιψη τοῦ -ε, πράγμα εὐλόγο, καθὼς βέβαια συ-
μπεριλαμβάνεται ὁ δέ. Ὁ Τριφιόδωρος παρουσιάζει τὸ μεγαλύτερο ποσοστὸ
(84,65 %)· ἀκολουθεῖ ὁ Μουσαῖος (72,07 %) κι ἔπεται ὁ Κόλλουθος (65,21 %).
Δεύτερο σὲ συχνότητα ἐκθλιβόμενο φωνῆεν εἶναι τὸ -ᾱ (Μουσαῖος: 14,41 %,
Κόλλουθος: 13,04 %, Τριφιόδωρος: 8,91 %), κυρίως τῶν προθέσεων· τὸ -ῖ ἐκθλί-
βουν ἑπτὰ φορὲς ὁ Μουσαῖος καὶ ὁ Κόλλουθος καὶ δέκα ὁ Τριφιόδωρος, ἐνῶ τὸ
-ο ὀκτὼ φορὲς οἱ δύο πρῶτοι καὶ μόλις δύο ὁ τελευταῖος. Τὴν δίφθογγο -αι ἐκ-
θλίβει μόνον μία φορὰ ὁ Τριφιόδωρος (στὸν ῥηματικὸ τύπο τοῦ στ. 301 ἔλκετ').

β. Ἐφελκυστικὰ σύμφωνα

Ὡς γνωστὸν, στὴν ἑλληνικὴ γλῶσσα ὑπάρχουν τρία μόνον σύμφωνα, τὰ
ἐφελκυστικὰ -ν, -κ καὶ -ς, τὰ ὁποῖα μποροῦν νὰ τεθοῦν στὸ τέλος κάποιας λέξε-
ως χωρὶς καμία ἐπίδραση στὴ σημασία τους. Οἱ ὄροι ποὺ χρησιμοποιήθηκαν γι-
ὰ τὰ σύμφωνα αὐτὰ εἶναι πολλοί: ἔχουν ὀνομασθεῖ κινητὰ, τελικά, ἢ παραγω-
γικά¹⁰². Ὁ ὄρος ἐφελκυστικὸν¹⁰³ ὡς προσδιοριστικὸς τῶν ἐν λόγῳ συμφώνων
(κυρίως ὅμως τοῦ -ν) ἀπαντᾷ γιὰ πρώτη φορὰ στὸν βυζαντινὸ γραμματικὸ τοῦ
ἔκτου αἰῶνα μ.Χ. Γεώργιο Χοιροβοσκῷ, ἀλλὰ πρέπει νὰ εἶχε χρησιμοποιηθεῖ σὲ
πρωιμότερες ἐποχές¹⁰⁴. Ἐξάλλου, τὰ σύμφωνα αὐτὰ ὀνομάζονται καὶ εὐφωνι-
κά, ἀφοῦ χρησιμοποιήθηκαν γιὰ λόγους εὐφωνίας, δηλαδὴ γιὰ τὴν ἀποφυγὴ
τῆς χασμωδίας¹⁰⁵.

Οἱ ἀρχαῖοι γραμματικοὶ θεωροῦσαν μόνον τὸ -ν ὡς κινητὸ σύμφωνο¹⁰⁶.
Τὸ -ς ὀνομάστηκε ἔτσι σὲ νεώτερες ἐποχές, ἐνῶ τὸ κινητὸ -κ προστίθεται μόνον
στὴν ἄρνηση οὐ. Ἔτσι, ὡς γνωστὸν, ἔχουμε οὐκ πρὶν ἀπὸ ψιλὴ καὶ οὐχ πρὶν ἀ-
πὸ δασεία¹⁰⁷.

Ὅσον ἀφορᾷ τὸ ἐφελκυστικὸ -ς, ἔχει πολὺ περιορισμένη παρουσία στὰ
ἔργα καὶ τῶν τριῶν ποιητῶν. Συγκεκριμένα, ὁ Μουσαῖος καὶ ὁ Κόλλουθος τὸ

¹⁰² Βλ. σχετικὰ Athanassakis, ὁ.π., σ. 29.

¹⁰³ Ἀπὸ ὅσο γνωρίζουμε, ἡ πληρέστερη μελέτη γιὰ τὸ ἐφελκυστικὸ -ν εἶναι ἡ διατριβὴ τοῦ Isler
(ὁ.π.: βλ. τὴν Εἰσαγωγὴν, σ. 9). Μελετᾶται μετริกῶς ἡ παρουσία του ἀπὸ τὸν Ὅμηρο ἕως καὶ τὸν
Νόννο. Ἀξιόλογα ἐπίσης εἶναι τὰ εὐσύνοπτα ἄρθρα τοῦ Κόντου «Ἐφελκυστικὸν γ» καὶ «Εὐ-
φωνικὸν γ», ὁ.π.

¹⁰⁴ Βλ. Κόντου, «Ἐφελκυστικὸν γ», ὁ.π., σ. 445 καὶ «Εὐφωνικὸν γ», ὁ.π., σ. 267.

¹⁰⁵ Βλ. Σταματάκου, ὁ.π., σ. 49. Σημειωτέον ὅτι τὸ -ν ἀπὸ ὀρισμένων σύγχρονων μελετητῶν ὀνο-
μάστηκε παραγωγικόν βλ. Isler, ὁ.π., σσ. 1-3.

¹⁰⁶ Γιὰ τὸν ὄρο αὐτὸν βλ. Athanassakis, ὁ.π., σ. 30.

¹⁰⁷ Βλ. Σταματάκου, ὁ.π., σ. 50.

χρησιμοποιούν μόνον σὲ τέσσερις περιπτώσεις ἕκαστος καὶ τὸ προσθέτουν ἀποκλειστικῶς στὴν ἐπικὴ λέξη *πολλάκι*, ὅταν αὐτὴ βρῆσκειται πρὶν ἀπὸ φωνῆεν¹⁰⁸. σὲ κάθε περίπτωση ἡ λέξη αὐτὴ καλύπτει τὸν πρῶτο δάκτυλο τοῦ στίχου, ἐνῶ στὸν Νόννο τὴν βρῆσκουμε καὶ σὲ ἄλλα σημεῖα τοῦ στίχου¹⁰⁹. Ὁ Τριφιόδωρος χρησιμοποιεῖ τὸ ἐπίρρημα *πολλάκις* μία φορά (στ. 312, ὅπου ἐπίσης καλύπτει τὸν πρῶτο δάκτυλο), δύο φορές χρησιμοποιεῖ τὸ ἐπίρρημα *οὕτως*¹¹⁰ καὶ μία τὴν πρόθεση *μέχρις*¹¹¹. Ἡ πρόθεση *ἀμφίς*, πού χρησιμοποιεῖται δύο φορές ἀπὸ τὸν Νόννο¹¹², δὲν ἀπαντᾷ σὲ κανέναν ἀπὸ τοὺς μελετώμενους ποιητές.

Τὸ ἐφελκυστικὸν *-κ* ἔχει συχνότερη παρουσία στὸν Κόλλουθο ἀπὸ ὅ,τι στοὺς ἄλλους δύο ποιητές. Ὅπως μπορούμε νὰ παρατηρήσουμε στὸν ἀκόλουθο πίνακα 5.6, ὁ Κόλλουθος τὸ χρησιμοποιεῖ 26 φορές συνολικά, ἐκ τῶν ὁποίων σὲ τέσσερις περιπτώσεις παρουσιάζεται ὡς *-κ*¹¹³, διότι ἡ ἐπόμενη λέξη ἀρχίζει ἀπὸ δασυνόμενο φωνῆεν. Συχνότερα τὸ τοποθετεῖ στὴν ἐφθημιμερῆ τομῆ (σὲ ποσοστὸ 38,46 %)¹¹⁴. Τὸ τοποθετεῖ καὶ ἀπὸ τέσσερις φορές στὸ μακρὸ τοῦ πρώτου ποδὸς καὶ στὸ τέλος τοῦ τέταρτου, ἀπὸ τρεῖς φορές στὴν τριημιμερῆ τομῆ καὶ στὸ τέλος τοῦ δευτέρου ποδός, καθὼς καὶ δύο φορές στὸ τέλος τοῦ πρώτου¹¹⁵.

Ὁ Μουσαῖος τὸ χρησιμοποιεῖ 15 φορές συνολικά, ἐκ τῶν ὁποίων τρεῖς φορές ὡς *-κ*¹¹⁶. Κατανέμεται σὲ διάφορες θέσεις τοῦ ἑξαμέτρου, χωρὶς κάποια ἐμφανῆ προτίμηση. Ἀπὸ τέσσερις φορές τὸ βρῆσκουμε στὸ μακρὸ τοῦ πρώτου ποδός καὶ στὴν τριημιμερῆ τομῆ, τρεῖς στὴν ἐφθημιμερῆ, δύο στὸ τέλος τοῦ τέ-

¹⁰⁸ Πρόκειται γιὰ τοὺς στίχους 105, 163, 231 καὶ 228 τοῦ Μουσαίου, καὶ 97, 203, 311 καὶ 368 τοῦ Κολλοῦθου.

¹⁰⁹ Ἡ λέξη *πολλάκις* χρησιμοποιεῖται στὰ Διονυσιακὰ 17 φορές συνολικά. Σὲ δώδεκα στίχους καλύπτει τὸν πρῶτο δάκτυλο τοῦ στίχου (στ. 2.648, 20.167, 21.169, 25.234, 27.61, 28.313, 33.104, 34.69, 36.346, 41.82, 44.28 καὶ 46.248), ἐνῶ δύο φορές τοποθετεῖται στὴ βουκολικὴ διαίρεση (στ. 13.459 καὶ 41.22) καὶ τρεῖς καλύπτει τὸν πέμπτο δάκτυλο (στ. 13.371, 25.303 καὶ 37.164).

¹¹⁰ Πρόκειται γιὰ τὸν στίχο 86, ὅπου ἡ λέξη *οὕτως* καλύπτει τὸν πρῶτο πόδα, ἀλλὰ καὶ τὸν στίχο 436, ὅπου τοποθετεῖται στὴν τριημιμερῆ τομῆ. Πβ. *Διονυσιακῶν* σ. 48.799 καὶ 800, ὅπου ἡ λέξη *ἀφθὴ* καλύπτει τὸν πρῶτο πόδα.

¹¹¹ Στὸν στίχο 491, στὴ στερεότυπη φράση *τέο μέχρις* στὴ θήλεια τομῆ στὸ ἴδιο σημεῖο τοποθετεῖ καὶ ὁ Νόννος τὴν ἴδια φράση τρεῖς φορές (στ. 2.569, 31.136 καὶ 35.283).

¹¹² Βλ. *Διονυσιακῶν* β. 152 καὶ 29.369.

¹¹³ Στὸς στίχους 68, 265, 340 καὶ 381.

¹¹⁴ Π.χ. στὸς στίχους: 38, 48, 79, 115, 115 κ.λπ.

¹¹⁵ Σηγουκρωμένα βρῆσκουμε τὸ ἐφελκυστικὸν *-κ* στοὺς στίχους 151, 243, 298 καὶ 338 στὸ σημεῖο 1· στοὺς στ. 192, 257, 260 καὶ 271 στὸ 8· στοὺς στ. 180, 200 καὶ 358 στὸ 3· στοὺς στ. 92, 161 καὶ 268 στὸ 4· στοὺς στ. 260 καὶ 263 στὸ 2.

¹¹⁶ Στὸς στίχους 78, 208 καὶ 278.

ταρτου ποδός, καθὼς καὶ ἀπὸ μία φορὰ στὸ τέλος τοῦ τρίτου ποδός καὶ στὸ μακρὸ τοῦ πέμπτου δακτύλου¹¹⁷.

Στὸ ἔργο ὁμως τοῦ Τριφιόδωρου τὸ ἐν λόγῳ σύμφωνο βρῖσκεται λιγότερο συχνά. Ἀπαντᾷ μόλις σὲ ἑπτὰ στίχους, ἐκ τῶν ὁποίων σὲ δύο ὡς -χ (στ. 369 καὶ 516). Τρεῖς φορές ὑπάρχει στὸ μακρὸ τοῦ πρώτου ποδός, δύο φορές στὴν τριημιμερῆ τομή, μία στὴν ἐφθήμερῆ καὶ μία στὸ μακρὸ τοῦ πέμπτου δακτύλου¹¹⁸.

Πίνακας 5.6

Ἡ χρήση τοῦ ἐφελκυστικοῦ -κ

Σημεῖα	Μουσαῖος	Κόλλουθος	Τριφιόδωρος
1	4 (26,67 %)	4 (15,38 %)	3 (42,86 %)
1 ½	-	-	-
2	-	2 (7,69 %)	-
3	4 (26,67 %)	3 (11,54 %)	2 (28,57 %)
3 ½	-	-	-
4	-	3 (11,54 %)	-
5	-	-	-
5 ½	-	-	-
6	1 (6,66 %)	-	-
7	3 (20 %)	10 (38,46 %)	1 (14,28 %)
7 ½	-	-	-
8	2 (13,33 %)	4 (15,38 %)	-
9	1 (6,66 %)	-	1 (14,28 %)
9 ½	-	-	-
10	-	-	-
11	-	-	-
12	-	-	-
Σύνολο	15	26	7

¹¹⁷ Συγκεκριμένα, στοὺς στ. 80, 87, 89 καὶ 278 στὸ σημεῖο 1· στοὺς στ. 82, 121, 143 καὶ 156 στὸ 3· στοὺς στ. 3, 108 καὶ 335 στὸ 7· στοὺς στ. 78 καὶ 323 στὸ 8· στὸν στ. 213 στὸ 6 καὶ στὸν στ. 208 στὸ 9.

¹¹⁸ Στ. 274, 369 καὶ 516 στὸ 1· στ. 12 καὶ 664 στὸ 3· στ. 554 στὸ 7 καὶ 268 στὸ 9.

Ἐπομένως, τὸ ἐφεκλυστικὸν -κ ἔχει ἀρκετὰ συχνὴ παρουσία στὸν Κόλλουθο, ἀναλογικῶς μικρότερη στὸν Μουσαῖο καὶ αἰσθητὰ μειωμένη στὸν Τριφιόδωρο. Ὁ πρῶτος τὸ τοποθετεῖ κυρίως στὴν ἐφθήμερη τομὴ καὶ στὸ μακρὸ στοιχεῖο τῶν δύο πρώτων ποδῶν (δευτερευόντως στὰ σημεῖα 2, 4 καὶ 8, ὅταν δηλαδὴ εἶναι σπονδεῖος ὁ πρῶτος, δεύτερος καὶ τέταρτος ποὺς τοῦ ἑξαμέτρου, ἀντιστοίχως). Ὁ Μουσαῖος, ἐκτὸς τῶν μακρῶν στοιχείων τοῦ πρώτου, δεύτερου, τέταρτου καὶ πέμπτου ποδός, προσθέτει τὸ -κ στὰ σημεῖα 6 καὶ 8, ὅταν δηλαδὴ ὁ τρίτος καὶ τέταρτος ποὺς εἶναι σπονδεῖος. Ἀντιθέτως, περισσότερο φειδωλὸς στὴ χρῆση τοῦ ἐν λόγῳ συμφώνου εἶναι ὁ Τριφιόδωρος, ὁ ὁποῖος περιορίζει τὴν παρουσία του ἀποκλειστικὰ στὰ μακρὰ στοιχεῖα τοῦ πρώτου, δεύτερου τέταρτου καὶ πέμπτου ποδός. Σὲ κάθε περίπτωση καὶ οἱ τρεῖς ποιητὲς δὲν τὸ τοποθετοῦν στὴν ἄρρενα τομὴ καὶ στὸν τελευταῖο πόδα τοῦ ἑξαμέτρου.

Ὅσον ἀφορᾷ τὴν παρουσία τοῦ ἐφεκλυστικοῦ -ν μέσα στὸν στίχο, οἱ τρεῖς ἐξεταζόμενοι ποιητὲς καὶ ὁ Νόννος ἀκολουθοῦν τὸν κανόνα τῶν Ἀλεξανδρινῶν, ὅτι δηλαδὴ αὐτὸ πρέπει νὰ τίθεται, ἐὰν ἡ ἐπόμενη λέξη ἀρχίζει ἀπὸ φωνῆεν, καὶ νὰ παραλείπεται, ἂν ἡ λέξη ποὺ ἀκολουθεῖ ἀρχίζει ἀπὸ σύμφωνο¹¹⁹. Ὡς γνωστόν, τὸ σύμφωνο αὐτὸ μπορεῖ νὰ προστεθεῖ στὶς ἀκόλουθες λέξεις: (α) στοὺς ῥηματικοὺς τύπους τοῦ τρίτου ἐνικοῦ προσώπου ποὺ λήξουν σὲ -ε καὶ τοῦ τρίτου πληθυντικοῦ ποὺ λήξουν σὲ -σι, (β) στὴ δοτικὴ πληθυντικοῦ τῶν ὀνοματικῶν τύπων σὲ -σι, (γ) ἀναλογικῶς σὲ ὀρισμένες ἄλλες λέξεις μὲ τὴν ἴδια κατάληξη (π.χ. *εἰκοσιν*), (δ) στὸν ῥηματικὸν τύπον *ἐστί*, (ε) σὲ ἐπικοὺς τύπους ἐπιρρημάτων ποὺ λήγουν σὲ -κε ἢ -φι, καθὼς καὶ (στ) σὲ ἐπιρρήματα μὲ κατάληξη -θε¹²⁰.

Τὸ -ν μὲ τὴν παρουσία του προστατεύει τὸ τελικὸ φωνῆεν μιᾶς λέξεως ἀπὸ τὴν ἐκθλιψη, κυρίως ὅταν ὑπάρχει μετρικὴ ἀνάγκη. Γιὰ παράδειγμα, στὸν στ. 90 τοῦ Κόλλουθου: *Καὶ πολέμων βασιλείαν ἀεὶ καλέουσιν Ἀθήνην*, ἡ παρουσία τοῦ ἐν λόγῳ συμφώνου ἐπιτρέπει τὴ διατήρηση τῆς πρώτης βραχείας συλλαβῆς τοῦ πέμπτου δακτύλου. Τὸ ἴδιο διαπιστώνουμε στὸν στίχο 44 τοῦ Τριφιόδωρου: *ἀκάματός περ ἐοῦσα μάτην ἴδρωσεν Ἀθήνη*, καθὼς καὶ στὸν στίχο 42 τοῦ Μουσαίου: *Δὴ γὰρ Κυπριδίη πανδήμιος ἦλθεν ἑορτή*. Πέρα ὅμως ἀπὸ τὴν μετρικὴ ἀνάγκη, ἡ χρῆση τοῦ -ν ἀποτελεῖ ἕναν προσφιλέστατον τρόπο γιὰ

¹¹⁹ Βλ. Athanassakis, ὁ.π., σ.33· βλ. καὶ Bolling, "Movable Nu...", ὁ.π., σ. 181-186.

¹²⁰ Βλ. Isler, ὁ.π., σσ. 4-5. Ἄλλες λέξεις ποὺ μποροῦν νὰ λάβουν τὸ -ν εἶναι τὸ ἐγκλιτικὸν *νυ* καὶ ἡ προσωπικὴ ἀντωνυμία *ἐγώ*, οἱ ὁποῖες ὅμως δὲν ἀπαντοῦν στὰ ἔργα τῶν μελετώμενων ποιητῶν.

νά αποφευχθεί ή χασμωδία, τὸν ὁποῖο μεταχειρίζονται συχνὰ ὅλοι οἱ ἐπικοὶ ποιητές.

Ἐντούτοις, στήν πρώτη ἐπική ποίηση ή λειτουργία τοῦ συμφώνου αὐτοῦ ἦταν συνθετότερη¹²¹. Ὅμως ἔχει διατυπωθεῖ ή ἄποψη ὅτι καὶ ὁ Ὅμηρος τὸ χρησιμοποιεῖ κυρίως γιὰ νά αποφευχθεῖ ή χασμωδία¹²². Γιὰ τὸν ἴδιο λόγο, περισσότερο ἀπὸ ὁποιοδήποτε ἄλλον, τὸ χρησιμοποιεῖ καὶ ὁ Καλλίμαχος καὶ οἱ μεταγενέστεροι ἐπικοὶ ποιητές¹²³, ὅπως φυσικὰ καὶ ὁ Νόννος. Ἐντούτοις, τὸ -ν μπορεῖ νά χρησιμοποιηθεῖ καὶ πρὶν ἀπὸ λέξη πὸν ἀρχίζει ἀπὸ σύμφωνο, ὥστε νά γίνει θέσει μακρὸ τὸ προηγούμενο φωνήεν. Στούς ποιητές τῆς ἑλληνιστικῆς ἐποχῆς ή πρακτική αὐτὴ περιορίζεται αἰσθητὰ¹²⁴. Ὅπως προαναφέρθηκε, στὸν Νόννο τὸ ἐν λόγω σύμφωνο δημιουργεῖ θέσει μακρὰ συλλαβὴ σὲ ἐλάχιστες περιπτώσεις καὶ μόνον στὸ μακρὸ στοιχεῖο τοῦ δεύτερου καὶ τέταρτου ποδός¹²⁵.

Στὸν ἀκόλουθο πίνακα (5.7)¹²⁶ παρατηροῦμε τὴ χρήση τοῦ ἐφελκυστικοῦ -ν στὰ διάφορα σημεῖα τοῦ ἑξαμέτρου. Διαπιστώνουμε ὅτι εἶναι ἀρκετοὶ οἱ στίχοι μὲ τὸ -ν καὶ στοὺς τρεῖς ποιητές: παρουσιάζεται σὲ συχνότητα σχεδόν 1:3 στὸν Μουσαῖο (31,78 %), 1:3,5 στὸν Τριφιόδωρο (29,38 %) καὶ περίπου 1:4 (25,13 %) στὸν Κόλλουθο. Συνεπῶς εἶναι ἐκδηλη ή συχνή του χρήση, ή ὁποία ὀφείλεται στήν ἀνάγκη νά αποφευχθοῦν τόσο ή χασμωδία, ὅσο καὶ ή ἐκθλιψη.

Ὁ Κόλλουθος εἶναι αὐστηρότερος ἀπὸ τὸν Νόννο, καθὼς δὲν χρησιμοποιεῖ ποτὲ τὸ σύμφωνο αὐτό, γιὰ νά καταστήσει θέσει μακρὰ τὴν προηγούμενη συλλαβή· τὸ -ν ποτὲ δὲν βρίσκεται σὲ κανένα μακρὸ ή μονοσύλλαβο δίλογο στοιχεῖο¹²⁷. Ὁ Μουσαῖος γενικῶς ἀκολουθεῖ καὶ στήν περίπτωση αὐτὴ τὴ χρήση τοῦ προτύπου του, καθὼς μόλις σὲ πέντε συνολικὰ στίχους (4,59 % ἐπὶ τοῦ συνόλου τῶν περιπτώσεων) τὸ -ν δημιουργεῖ θέσει μακρὰ συλλαβή. Δύο ἀφοροῦν τὸ μακρὸ στοιχεῖο τοῦ δεύτερου ποδός, καθὼς καὶ δύο ἐπίσης τὸ μακρὸ

¹²¹ Βλ. Athanassakis, ὅ.π., σ. 38 κ.έ.

¹²² Βλ. Chantraine, ὅ.π., σ. 92 κ.έ.

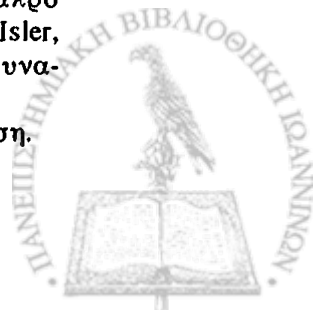
¹²³ Βλ. West, ὅ.π., σ. 152 κ.έ.: βλ. καὶ τοὺς πίνακες τοῦ Isler, ὅ.π., σσ. 38-47.

¹²⁴ Γιὰ παράδειγμα, στοὺς Ὑμνοὺς τοῦ Καλλίμαχου ἐπιτρέπεται ή δημιουργία θέσει μακρῶς συλλαβῆς μὲ τὴν προσθήκη τοῦ -ν μόνο στὸ μακρὸ στοιχεῖο τοῦ δεύτερου, τρίτου καὶ τέταρτου ποδός (βλ. McLennan, G. R., "Enjambement in the Hymns of Callimachus", *Hermes*, τ. 102 (1974), σσ. 200), ἐνῶ στὰ Ἀργοναυτικά τοῦ Ἀπολλωνίου Ῥοδίου ἀπαντᾶ ἐπίσης καὶ στὸ μακρὸ τοῦ πέμπτου καὶ ἕκτου ποδός, καθὼς καὶ στὸ πρῶτο δίλογο μονοσύλλαβο στοιχεῖο· βλ. Isler, ὅ.π., σ. 44, ὅπου ὁ μελετητὴς ὀνομάζει τὸ -ν μὲ τὸν ὄρο παραγωγικόν, λόγω τοῦ ὅτι εἶναι δυνατὸν νά δημιουργεῖ θέσει μακρὰ συλλαβή.

¹²⁵ Βλ. παραπάνω, κεφ. πρῶτο, σ. 32, ὅδ, ὅπου καὶ οἱ λέξεις στίς ὁποῖες περιορίζεται ή ἑκταση.

¹²⁶ Βλ. παρακάτω, σ. 142.

¹²⁷ Ὅσον ἀφορᾶ τὸ τέλος τοῦ στίχου, βλ. παρακάτω, σ. 140.

τοῦ τετάρτου¹²⁸. Μοναδική ἀπόκλιση ἀποτελεῖ ὁ στ. 208 (οὐχ ἔκαθεν γάρ), ὅπου δημιουργεῖται θέσει μακρὰ συλλαβὴ στὸ μακρὸ τοῦ τελευταίου ποδός. Ἀντιθέτως, ὁ Τριφιόδωρος διαφοροποιεῖται σημαντικά καὶ προσεγγίζει τὴ χρήση τοῦ Κόιντου Σμυρναίου καὶ τοῦ Ἀπολλωνίου Ροδίου¹²⁹, καθὼς δημιουργεῖ θέσει μακρὰ συλλαβὴ στὰ μακρὰ στοιχεῖα ὄλων τῶν ποδῶν, ἐκτὸς τοῦ πρώτου¹³⁰. Παρουσιάζει συνολικὰ 19 περιπτώσεις (9,36 %). Τὸ -ν δημιουργεῖ θέσει μακρὸ φωνῆεν σὲ δισύλλαβες, πολυσύλλαβες καὶ ἐγκλιτικὲς μονοσύλλαβες λέξεις, συμπεριλαμβανομένων καὶ τῶν ῥηματικῶν καταλήξεων σὲ -εν καὶ -σιν¹³¹.

Τὸ ἐφελκυστικὸ -ν ἀπαντᾷ ἐπίσης καὶ στὸ τέλος τοῦ στίχου. Κατ' ἀρχάς, ὀφείλουμε νὰ σημειώσουμε ὅτι οἱ ἐπικοὶ ποιητές - ὡς γνωστόν - ἀδιαφοροῦν γιὰ τὴ χασμωδία ποὺ δημιουργεῖται στὸ τέλος τοῦ στίχου μπροστὰ ἀπὸ τὸ ἀρκτικὸ φωνῆεν τοῦ ἐπόμενου¹³². Ἐντούτοις, τὸ ἐν λόγῳ σύμφωνο χρησιμοποιεῖται τρεῖς φορές συνολικὰ ἀπὸ τὸν Μουσαῖο καὶ τέσσερις ἀπὸ τὸν Κόλλουθο στὸ μέρος αὐτὸ τοῦ στίχου, γιὰ νὰ ἀποφευχθεῖ ἡ χασμωδία¹³³. Ὅμως ἀπὸ τὸν Τριφιόδωρο χρησιμοποιεῖται συχνότατα: 20 φορές συνολικὰ (9,85 % ἐπὶ τοῦ συνόλου τῶν περιπτώσεων) ἀπαντᾷ στὸ τέλος τοῦ στίχου γιὰ τὴν ἀποφυγὴ τῆς χασμωδίας¹³⁴.

Σὲ ὅλες τὶς ὑπόλοιπες περιπτώσεις τὸ -ν βρίσκεται σὲ κάποια βραχεῖα συλλαβή. Συντριπτικῶς συχνότερη στὰ ἔργα καὶ τῶν τριῶν ποιητῶν εἶναι ἡ ἐμφάνισή του στὴ θήλεια τομὴ (Μουσαῖος: 44,96 %, Κόλλουθος: 44,44 %, Τριφιόδωρος: 42,36 %)¹³⁵. Δεύτερο σὲ συχνότητα σημεῖο ἀποτελεῖ τὸ πρῶτο βραχὺ τοῦ πέμπτου δακτύλου (17,43 % ὁ πρῶτος, 28,28 % ὁ δεύτερος καὶ 19,21 % ὁ τρί-

¹²⁸ Πρόκειται γιὰ τοὺς στίχους 11 (πέλεν συνέριθρος) καὶ 244 (τοίοισιν προσέλκετο) στὸ 3, 169 (ἔχεν νεύουσαν) καὶ 257 (ὄθεν πνεύσειεν) στὸ 7.

¹²⁹ Ἡ χρήση τοῦ Κόιντου Σμυρναίου εἶναι ὁμοία μὲ αὐτὴν τοῦ ποιητῆ βλ. Isler, ὁ.π., σ. 47. Γιὰ τὸν Ἀπολλώνιο βλ. παραπάνω, ὑποσημ. 124.

¹³⁰ Βλ. τοὺς στίχους: 94, 119, 380, 570, 614 στὸ 3· 508 στὸ 5· 60, 99, 162, 206, 226, 290 στὸ 7· 37, 167 καὶ 628 στὸ 9· 404 καὶ 453 στὸ 11.

¹³¹ Στίχοι 119, 167, 226, 404, 453, 570, 380· πβ. Gerlaud, ὁ.π., σ. 53.

¹³² Ὅσον ἀφορᾷ τὴν ἀδιαφορία αὐτὴ βλ. Athanassakis, ὁ.π., σσ. 34-35.

¹³³ Βλ. τοὺς στίχους τοῦ Μουσαίου: 34-35 (...γυναιξίν // οὐδέ...), 136-137 (...γυναιξίν, // ἀλλὰ...) καὶ 200-201 (...βροτοῖσιν, // αὐτός...), καθὼς καὶ τοὺς στίχους τοῦ Κολλούθου: 203-204 (...θυέσσιν // ἔπλεεν...), 248-249 (...χαρίτεσσιν // οὐ Δί...), 284-285 (...ἦεν, // ᾧ καί...) καὶ 301-302 (...μέλλεσσιν // ἀνδρῶν...).

¹³⁴ Βλ. γιὰ παράδειγμα τοὺς στίχους: 43-44 (...πόνοισιν // ἀκάματός περ...), 53-54 (...κροτάφοισιν // ἀλκὴν...), 59-60 (...κατέβαινε // Ἰδης...), 83-84 (...θυσάνοισιν. // Οἱ δέ...), 84-85 (...γονάτεσσιν // ἄπτερον...), 155-156 (...φαλάροισιν // ἄπτερον...) κ.λπ.

¹³⁵ Βλ. ἐνδεικτικῶς τοὺς στίχους: 12, 13, 18, 21, 43, 47, 53 κ.λπ. τοῦ Μουσαίου· 42, 67, 78, 112, 166, 217 κ.λπ. τοῦ Κολλούθου· 8, 14, 21, 26, 41, 43, 46, 53 κ.λπ. τοῦ Τριφιόδωρου.

τος)¹³⁶ καὶ ἔπεται ἡ βουκολικὴ διαίρεση (11,93 % τῶν περιπτώσεων τοῦ Μουσαίου, 8,08 % αὐτῶν τοῦ Κολλούθου καὶ 5,91 % ἐκείνων τοῦ Τριφιδώρου)¹³⁷.

Ὅσον ἀφορᾷ τοὺς δύο πρώτους ποιητές, ἀκολουθεῖ τὸ δεύτερο βραχὺ τοῦ πέμπτου δακτύλου (10,09 % καὶ 7,07 %, ἀντιστοίχως), ἐνῶ στὸ σημεῖο αὐτὸ ὁ Τριφιδώρος χρησιμοποιεῖ τὸ ἐφελκυστικὸ -ν λιγότερο συχνά (3,94 %)¹³⁸. Ὁ τελευταῖος προτιμᾷ τὸ δεύτερο βραχὺ τοῦ πρώτου δακτύλου (5,91 %)¹³⁹, σημεῖο στὸ ὁποῖο ὁ Κόλλουθος παρουσιάζει ἕξι περιπτώσεις καὶ ὁ Μουσαῖος τέσσερις¹⁴⁰.

Στὰ ὑπόλοιπα σημεῖα τοῦ ἑξαμέτρου τὸ -ν χρησιμοποιεῖται σποραδικὰ ἀπὸ τοὺς τρεῖς ποιητές. Ὁ Κόλλουθος ἐμφανίζει ἀπὸ ἓνα παράδειγμα χρήσεως τοῦ εὐφωνικοῦ -ν, στὰ σημεῖα 1½ (στὸν στίχο 347: *Οἶδεν ὄρος*) καὶ 3½ (στὸν στίχο 260: *ἔστιν Ἔρωσ*), στὰ ὁποῖα ὁ Μουσαῖος ἔχει ἀπὸ δύο περιπτώσεις γιὰ τὸ καθένα¹⁴¹ καὶ ὁ Τριφιδώρος ἕξι, ὅσον ἀφορᾷ τὸ 1½¹⁴², ἐνῶ δὲν παρουσιάζει καμία περίπτωση γιὰ τὸ 3½. Ὁ Κόλλουθος δὲν χρησιμοποιεῖ τὸ ἐν λόγῳ σύμφωνο στὰ ὑπόλοιπα σημεῖα τοῦ στίχου, ἐνῶ ὁ Μουσαῖος τὸ προσθέτει ἀκόμη καὶ στὸ δεύτερο βραχὺ τοῦ δευτέρου δακτύλου (στὸν στίχο 162: *ἔξεεν ἄκρον*), ὅπως ἄλλωστε καὶ ὁ Τριφιδώρος (στὸν στίχο 483: *λίπεν ἄσθμα*).

Ἐπομένως, ἀπὸ τὰ παραπάνω καθίσταται φανερὸ ὅτι ὁ Κόλλουθος περιορίζει τὸ -ν σὲ λιγότερα σημεῖα τοῦ ἑξαμέτρου καὶ πάντοτε σὲ βραχὺ δίλογο στοιχεῖο (κυρίως στὰ 3½ καὶ 9½) ἀπὸ ὅ,τι οἱ ἄλλοι δύο ποιητές, οἱ ὁποῖοι τὸ τοποθετοῦν σὲ περισσότερα σημεῖα τοῦ στίχου, ἀκόμη καὶ σὲ μακρὰ (σὲ μεγαλύτερο βέβαια βαθμὸ ὁ Τριφιδώρος). Τοιοῦτοτρόπως, ὁ Μουσαῖος βασικὰ ἀκολουθεῖ τὴν πρακτικὴν τοῦ Νόννου, ὁ Τριφιδώρος γιὰ ἄλλη μία φορὰ προσεγγίζει αὐτὴν τῶν ἐλληνιστικῶν ποιητῶν, ἐνῶ ὁ Κόλλουθος ὡς πρὸς τὰ ἐπιτρεπτὰ σημεῖα εἶναι συγκριτικὰ αὐστηρότερος ἀπὸ τὸν Πανοπολίτη.

Τέλος, ἂν ὑπολογίσουμε ἀθροιστικῶς τὶς περιπτώσεις χρήσεως ὄλων τῶν ἐφελκυστικῶν συμφώνων, θὰ μπορούσαμε νὰ ὑποστηρίξουμε ὅτι αὐτὰ χρησιμο-

¹³⁶ Π.χ. στοὺς στίχους: 18, 42, 52, 97, 101, 105 κ.λπ. τοῦ Μουσαίου· 24, 42, 90, 111, 151 κ.λπ. τοῦ Κολλούθου· 39, 44, 65, 72, 73, 78, 86, 94 κ.λπ. τοῦ Τριφιδώρου.

¹³⁷ Γιὰ παράδειγμα, βλ. τοὺς στίχους: 8, 35, 75, 84, 110 κ.λπ. τοῦ πρώτου· 12, 17, 69, 231, 242 κ.λπ. τοῦ δευτέρου· 82, 104, 252, 314, 463 κ.λπ. τοῦ τελευταίου.

¹³⁸ Βλ. ἐνδεικτικῶς τοὺς στίχους: 81, 84, 98, 152, 154 κ.λπ. τοῦ Μουσαίου· 118, 146, 153, 193, 255 κ.λπ. τοῦ Κολλούθου· 77, 209, 210, 340, 346 τοῦ Τριφιδώρου.

¹³⁹ Π.χ. στοὺς στίχους: 24, 43, 143, 315, 359, 360 κ.λπ.

¹⁴⁰ Συγκεκριμένα στοὺς στίχους τοῦ Κολλούθου: 49, 52, 204, 255, 303 καὶ 341, καθὼς καὶ στοὺς στίχους τοῦ Μουσαίου: 102, 115, 171 καὶ 233.

¹⁴¹ Πρόκειται γιὰ τοὺς στίχους 70 (*ἦεν, ὄς*), 104 (*χαῖρεν ἐπ' ἀγλαΐησιν*) στὸ 1½ καὶ 100 (*ποσσὶν ἔβαινε*), 197 (*πῶς κεν ἔρωτος*) στὸ 3½.

¹⁴² Στοὺς στίχους: 216, 223, 280, 338, 442 καὶ 481.

ποιοῦνται καὶ ἀπὸ τοὺς τρεῖς ποιητὲς συχνότερα ἀπὸ ὅ,τι ἡ ἐκθλιψη. Ἐνῶ ἡ τελευταία ἔχει περιορισθεῖ, ἡ χρῆση τῶν ἐν λόγῳ συμφῶνων αὐξάνεται καὶ ἀποτελεῖ τὸν πλέον συνήθη τρόπο θεραπείας τῆς χασμωδίας. Εἰδικότερα, στὸ ἔργο τοῦ Κολλοῦθου περίπου ὁ ἕνας στοὺς τρεῖς στίχους (129 περιπτώσεις συνολικά, 32,74 %) ἔχει κάποιο ἐφελκυστικὸ σύμφωνο· στὸν Μουσαῖο ἡ ἀναλογία εἶναι 1:2,68 (128 περιπτώσεις, 37,32 %) καὶ στὸν Τριφιόδωρο ἀνέρχεται σὲ 1:3,22 (214 περιπτώσεις, 30,97 %)¹⁴³.

Πίνακας 5.7¹⁴⁴

Ἡ χρῆση τοῦ ἐφελκυστικοῦ -ν

Σημεῖα	Μουσαῖος	Κόλλουθος	Τριφιόδωρος
1.	-	-	-
1 ½	2 (1,83 %)	1 (1,01 %)	6 (2,96 %)
2	4 (3,67 %)	6 (6,06 %)	12 (5,91 %)
3	2 (1,83 %)	-	6 (2,96 %)
3 ½	2 (1,83 %)	1 (1,01 %)	-
4	1 (0,92 %)	-	1 (0,49 %)
5	-	-	1 (0,49 %)
5 ½	49 (44,96 %)	44 (44,44 %)	86 (42,36 %)
6	-	-	-
7	2 (1,83 %)	-	7 (3,45 %)
7 ½	-	-	-
8	13 (11,93 %)	8 (8,08 %)	12 (5,91 %)
9	-	-	3 (1,48 %)
9 ½	19 (17,43 %)	28 (28,28 %)	39 (19,21 %)
10	11 (10,09 %)	7 (7,07 %)	8 (3,94 %)
11	1 (0,92 %)	-	2 (0,99 %)
12	3 (2,75 %)	4 (4,04 %)	20 (9,85 %)
Σύνολο	109 (31,78 %)	99 (25,13 %)	203 (29,38 %)

¹⁴³ Σὲ ἀντιδιαστολή μὲ τὰ ἐφελκυστικὰ σύμφωνα, ἡ ἐκθλιψη συμβαίνει μόλις στὸ 16,75 % τῶν στίχων τοῦ Κολλοῦθου, στὸ 32,36 % αὐτῶν τοῦ Μουσαίου καὶ στὸ 26,77 % αὐτῶν τοῦ Τριφιόδωρου (βλ. παραπάνω, σ. 126). Ἡ ἀναλογία τῆς ἐκθλίψεως δηλαδὴ εἶναι ἀντιστοίχως περίπου 1:6, 1:3 καὶ 1:3,75 τοῦ συνόλου τῶν στίχων τῶν τριῶν ποιητῶν.

¹⁴⁴ Οἱ ἀριθμοὶ στὶς παρενθέσεις τῶν ἐπὶ μέρους σημεῖων ἀφοροῦν τὰ ποσοστὰ % τῶν περιπτώσεων τῆς προσθήκης τοῦ -ν, ἐνῶ τὰ συνολικὰ ποσοστὰ εἶναι ὡς πρὸς τὸ σύνολο τῶν στίχων.

γ. Ἐπική βράχυνση

Ἡ ἐπική βράχυνση (*correptio epica*) εἶναι – ὡς γνωστόν – τὸ φαινόμενο τῆς βράχυνσης τῆς ποσότητας ἑνὸς μακροῦ φωνήεντος ἢ διφθόγγου στὸ τέλος μιᾶς λέξεως, πρὶν ἀπὸ λέξη ποὺ ἀρχίζει ἀπὸ φωνῆεν ἢ δίφθογγο (*vocalis ante vocalem corrigitur*)¹⁴⁵. Φυσικὰ τὸ φαινόμενο αὐτὸ σαφῶς διαφέρει ἀπὸ τὴν ἔκθλιψη ἑνὸς τελικοῦ βραχέος φωνήεντος, διότι τὸ ἐκθλιβόμενο φωνῆεν ἔξαφανίζεται ἐντελῶς χωρὶς καμία προσωδιακὴ ἐπίδραση, ἐνῶ τὸ μακρὸ τελικὸ φωνῆεν, ποὺ ἔχει ὑποστῆ βράχυνση, δὲν ἔξαφανίζεται, ἀλλὰ χάνει ἀπλῶς τὸ ἥμισυ τῆς μετρικῆς του ποσότητας καὶ λειτουργεῖ προσωδιακῶς ὡς βραχύ. Δὲν συμφωνοῦν ὅλοι οἱ μελετητὲς κατὰ πόσον μετὰ τὴν ἐπική βράχυνση παραμένει τρόπον τινὰ κάποιο εἶδος χασμωδίας ἢ ἐπιτυγχάνεται ἡ θεραπεία τῆς¹⁴⁶.

Εἶναι δεδομένο πάντως ὅτι ἡ βράχυνση αὐτὴ γίνεται γιὰ νὰ ἀποφευχθεῖ ἡ χασμωδία¹⁴⁷ καὶ – ὡς ἐκ τούτου – θεωροῦμε ὅτι ἐπιτυγχάνεται ἓνα εἶδος θεραπείας τῆς τελευταίας. Ἐξάλλου, μὲ αὐτὸν τὸν τρόπο καὶ μὲ τὴν ἀπώλεια τοῦ ἡμίσεος τῆς μετρικῆς ποσότητας μετριάζεται ἡ ἀρνητικὴ ἀκουστικὴ ἐντύπωση τῆς ἐπαλληλίας δύο μακρῶν φωνηέντων, ὁπότε εἶναι σαφὲς ὅτι δὲν πρόκειται γιὰ γνήσια χασμωδία.

Βράχυνση στὴν ἐπική ποίηση μποροῦν νὰ ὑποστοῦν κυρίως οἱ ἑξῆς δίφθογγοι καὶ φωνήεντα: -αι, -οι, -ου, -ει, -ω, -ω, -η, -η¹⁴⁸. Κατὰ τὴ διάρκεια τῆς ἱστορικῆς ἐξελίξεως τοῦ ἑξαμέτρου τὸ φαινόμενο περιορίζεται, ὅπως συνέβη καὶ μὲ τὴν ἔκθλιψη. Ἡ συχνὴ χρῆση τῆς *correptio epica*, ποὺ διαπιστώνεται στὸν Ὅμηρο, μειώνεται ἀρκετὰ στὸν Καλλίμαχο καὶ ἀκόμη περισσότερο στὸν Νόννο¹⁴⁹. Ὅσον ἀφορᾷ τοὺς τρεῖς ποιητὲς μας, αὐτοὶ βρίσκονται κοντὰ στὴ συνή-

¹⁴⁵ Σημειωτέον ὅτι τὸ φαινόμενο αὐτὸ κατὰ τὴν πρῶμην ἐπική ποίηση μποροῦσε νὰ συμβεῖ σπανιότερά καὶ στὸ ἔσωτερικὸ κάποιας λέξεως. Βλ. Maas, ὁ.π., § 129 καὶ Clapp, "On Correption in Hiatus", ὁ.π., σ. 239.

¹⁴⁶ Οἱ Athanassakis (ὁ.π., σ. 100 κ.έ.), Clapp (ὁ.π.) καὶ Chantaine (ὁ.π., σ. 88 κ.έ.) θεωροῦν ὅτι ἡ βράχυνση αὐτὴ ἀποτελεῖ ἓνα μετριασμένο εἶδος χασμωδίας (ἡμιχασμωδία), ἀλλὰ σύμφωνα μὲ τοὺς Maas (ὁ.π.) καὶ West (ὁ.π., σ. 11 κ.έ.) ἡ ἐπική βράχυνση εἶναι φαινόμενο ποὺ θεραπεύει τὴ χασμωδία.

¹⁴⁷ Γιὰ τὸν λόγο αὐτὸν λέγεται *χασμωδικὴ βράχυνση*, σύμφωνα μὲ τὴν ἄποψη ὀρισμένων μελετητῶν· βλ. Λυπουρλή, ὁ.π., σ. 35.

¹⁴⁸ Σπανιότερα τὰ -ᾱ, α, -ευ, -αυ· βλ. Clapp, ὁ.π., σ. 241.

¹⁴⁹ Κατὰ τὸν Ortiz de Landaluce (ὁ.π., σ. 99), στὸν Ὅμηρο παρατηρεῖται τὸ φαινόμενο σὲ ποσοστὸ 30,57 % ἐπὶ τοῦ συνόλου τῶν στίχων του, στὸν Καλλίμαχο σὲ ποσοστὸ 22,03 %, ἐνῶ στὸν Νόννο μόλις σὲ 13,30 %. Ἡ ἀξία ὁμοῦ τῶν ποσοστῶν αὐτῶν εἶναι σχετικὴ, καθὼς ἀπὸ τὰ στοιχεῖα τοῦ Clapp (ὁ.π.) προκύπτουν τὰ ἑξῆς: Ὅμηρος: 30,1 %, Καλλίμαχος: 17,6 %, Νόννος: 13,6 %· ἐπίσης ἡ ἐπική βράχυνση ὑπάρχει στὸν Ἡσίοδο σὲ ποσοστὸ 33,8 %, στὸν Ἀπολλώνιο Ῥόδιο 27,2 % καὶ στὸν Κόιντο Σμυρναῖο 32,4 %.

θεια του τελευταίου. Ἐπική βράχυνση στὸ ἔργο τοῦ Τριφιόδωρου παρατηρεῖται σὲ 104 περιπτώσεις ἐπὶ 101 στίχων (14,62 %)¹⁵⁰. στὸ ἔργο τοῦ Μουσαίου σὲ 58 περιπτώσεις ἐπὶ 56 στίχων (16,33 %)¹⁵¹, ἐνῶ σὲ αὐτὸ τοῦ Κόλλουθου σὲ 67 περιπτώσεις ἐπὶ 62 στίχων (15,74 %)¹⁵².

Ὅπως προαναφέρθηκε¹⁵³, στὰ Διονυσιακὰ ἡ ἐπική βράχυνση περιορίζεται κυρίως στὶς διφθόγγους -αι καὶ -οι, ἐνῶ σὲ ἐλάχιστες περιπτώσεις ἀπαντᾶ στὰ -η, -η, -ω καὶ -ω. Ὅπως παρατηροῦμε στὸν ἀκόλουθο πίνακα (5.8), ὁ Κόλλουθος βραχύνει κατ' ἐξοχὴν τὴ διφθόγγο -αι· τὸ ποσοστὸ ἐπὶ τοῦ συνόλου τῶν περιπτώσεων εἶναι πολὺ μεγάλο: 97,02 %. Πολὺ ὑψηλὸ ποσοστὸ παρουσιάζει καὶ ὁ Τριφιόδωρος (85,58 %), ἀλλὰ καὶ ὁ Μουσαῖος, ποὺ ἀπομακρύνεται κάπως μὲ 70,69 %¹⁵⁴.

Πίνακας 5.8

Τύποι βραχυνόμενων διφθόγων καὶ φωνηέντων

δίφθογγοι /φωνήεντα	Μουσαῖος	Κόλλουθος	Τριφιόδωρος
-αι	41 (70,69 %)	65 (97,02 %)	89 (85,58 %)
-οι	11 (18,97%)	1 (1,49 %)	12 (11,54 %)
-ου	1 (1,72 %)	-	1 (0,96 %)
-ει	2 (3,45 %)	-	1 (0,96 %)
-ω	-	-	1 (0,96 %)
-η	3 (5,17 %)	-	-
-ω	-	1 (1,49 %)	-
Σύνολο:	58	67	104

Ἡ πλεόν συχνὴ λέξις ποὺ ὑφίσταται ἐπική βράχυνση εἶναι ὁ σύνδεσμος καί, πράγμα ποῦ - ὡς γνῶστον - συμβαίνει σὲ ὅλους τοὺς ἐπικοὺς ποιητές. Ἀξίζει νὰ ἐπισημανθεῖ ὅτι στὶς 60 ἀπὸ τὶς 65 περιπτώσεις τῆς βράχυνσης τοῦ -αι ὁ

¹⁵⁰ Ἀπὸ δύο φορές παρουσιάζουν τὸ φαινόμενο οἱ στίχοι 363, 396 καὶ 398.

¹⁵¹ Δύο φορές ἔχουν ἐπική βράχυνση οἱ στίχοι 138 καὶ 204.

¹⁵² Ἀπὸ αὐτοὺς ὁ στίχος 177 (οὐ σοι Ἄρης ἐπάρηξε, καὶ εἰ δορὶ μαίνεται Ἄρης,) παρουσιάζει τὸ φαινόμενο τρεῖς φορές καὶ δύο οἱ στίχοι 342, 358 καὶ 361.

¹⁵³ Βλ. παραπάνω, κεφ. πρῶτο, σσ. 31-32, 6γ.

¹⁵⁴ Τὸ ἀντίστοιχο ποσοστὸ τοῦ Νόννου εἶναι 87,46 % (βλ. Ortiz de Landaluce, δ.π., σ. 101) καὶ βρῆσκειται πολὺ κοντὰ σὲ ἐκεῖνο τοῦ Τριφιόδωρου.

Κόλλουθος βραχύνει τὸν σύνδεσμο *καί*, καθὼς καὶ στίς 34 ἀπὸ τὶς 41 ὁ Μουσαῖος, ὅπως καὶ στίς 67 ἀπὸ τὶς 89 ὁ Τριφιόδωρος. Στίς ὑπόλοιπες περιπτώσεις ὄλων τῶν ποιητῶν πρόκειται γιὰ τὴ βράχυνση τῆς ῥηματικῆς κατάληξης *-αι*¹⁵⁵, ἐκτὸς τοῦ στίχου 128 (*προφερέστεραι*) τοῦ Τριφιόδωρου ποὺ ἡ βράχυνση τοῦ *-αι* γίνεται σὲ ὀνοματικὸ τύπο.

Ἡ δίφθογγος *-οι* βραχύνεται ἀπὸ τὸν Κόλλουθο μόνον μία φορὰ στὸν στίχο 177 (*σοι*), ἐνῶ ἀπὸ τὸν Μουσαῖο σὲ 11 περιπτώσεις (18,97 %) καὶ ἀπὸ τὸν Τριφιόδωρο σὲ 12 (11,54 %)¹⁵⁶. Πολὺ σπάνια βραχύνονται οἱ ὑπόλοιπες δίφθογγοι: ἀπὸ μία περίπτωση ἔχουν ὁ Μουσαῖος (στ. 337) καὶ ὁ Τριφιόδωρος (στ. 397) τῆς *-ου*, οἱ ὁποῖες ἀφοροῦν τὸ ἐγκλιτικὸ *που* καὶ εἶναι τελείως ἀντίθετες μὲ τὴ νοννιακὴ χρῆση. Τὴν *-ει* βραχύνει δύο φορὲς ὁ πρῶτος (στ. 193: *ἐπιβρέμει* καὶ 246: *φλέγει*) καὶ μία ὁ δεύτερος (στ. 535: *ἐπεῖ*), ὁ ὁποῖος βραχύνει καὶ τὴν *ω*, ἐπίσης μία φορὰ (στ. 161: *σακεπάλω*). Ἀκόμη, τὸ καταληκτικὸ φωνῆεν *-η* τὸ βραχύνει τρεῖς φορὲς ὁ Μουσαῖος στοὺς στίχους 138 (*ὀλβίη*), 139 (*μακαρτάτη*) καὶ 287 (*γυνή*), ἐνῶ τὸ *-ω* τὸ βραχύνει μόνον ὁ Κόλλουθος στὸν στίχο 365 (*ἄμφω*).

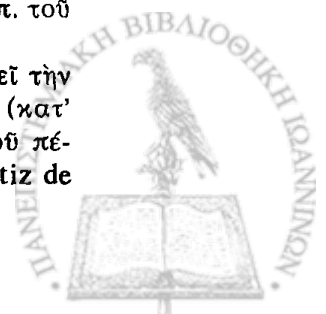
Ἀπὸ τὰ παραπάνω διαπιστώνουμε ὅτι οἱ δίφθογγοι, οἱ ὁποῖοι ὑφίστανται τὴν ἐν λόγῳ βράχυνση ἀπὸ τὸν Τριφιόδωρο, βραχύνονται καὶ ἀπὸ τὸν Νόννο, τοῦ ὁποῖου τὴ συνήθεια τὴν ἀκολουθεῖ γενικῶς καὶ ὁ Μουσαῖος, μὲ τὴν ἐξαίρεση τῆς *-ου*. Ἐντούτοις, ὁ Κόλλουθος παρουσιάζεται αὐστηρότερος ὄλων, καθὼς περιορίζει τὸ φαινόμενο μόνον στὴν *-αι* καὶ κατ' ἐξαίρεση στὴν *-οι* καὶ τὸ *-ω*.

Ὅσον ἀφορᾷ τὴν παρουσία τοῦ φαινομένου στὰ διάφορα σημεῖα τοῦ ἑξαμέτρου (πίνακας 5.9), κατ' ἀρχὰς παρατηροῦμε ὅτι καὶ οἱ τρεῖς ποιητὲς ἀποφεύγουν τὴν ἐπικὴ βράχυνση στὸ πρῶτο βραχὺ τῶν δίλογων στοιχείων. Στὰ σημεῖα αὐτὰ πιὸ φειδωλὸς ἀναδεικνύεται ὁ Τριφιόδωρος, ὁ ὁποῖος παρουσιάζει συνολικὰ μόλις πέντε τέτοιες περιπτώσεις (4,81 %)¹⁵⁷: μία στὸ πρῶτο βραχὺ τοῦ

¹⁵⁵ Συγκεκριμένα στοὺς στίχους: 35, 177, 313, 342 καὶ 358 τοῦ Κόλλουθου· 13, 64, 144, 199, 204, 208 καὶ 212 τοῦ Μουσαίου· 197, 279, 281, 286, 362, 363, 382, 384, 388 κ.λπ. τοῦ Τριφιόδωρου.

¹⁵⁶ Π.χ. στοὺς στίχους: 23, 126, 132, 149 κ.λπ. τοῦ Μουσαίου καὶ 120, 175, 202, 228, 288 κ.λπ. τοῦ Τριφιόδωρου.

¹⁵⁷ Ὅπως ἀναφέρθηκε στὸ πρῶτο κεφάλαιο (βλ. παραπάνω, σ. 68), ὁ Νόννος χρησιμοποιεῖ τὴν ἐπικὴ βράχυνση στὸ δεύτερο βραχὺ τοῦ πρώτου, τρίτου, τέταρτου καὶ πέμπτου δακτύλου (κατ' ἐξαίρεση τοῦ δευτέρου), καθὼς καὶ στὸ πρῶτο βραχὺ τοῦ πρώτου καὶ κατ' ἐξαίρεση τοῦ πέμπτου. Στὰ δύο τελευταῖα σημεῖα συμβαίνει τὸ 9,21 % τῶν ἐν λόγῳ βραχύνσεων (βλ. Ortiz de Landaluce, δ.π., σ. 100).

πρώτου δακτύλου (στ. 395: ὦμοι), μία στὸ πρῶτο βραχὺ τοῦ δεύτερου (στ. 175 οἱ) καὶ τρεῖς στὸ πρῶτο βραχὺ τοῦ τέταρτου (στ. 269, 418, 448: καὶ). Δὲν ἔχει καμία περίπτωση στὴ θήλεια τομῆ. Ὁ Κόλλουθος παρουσιάζει συνολικὰ 8 περιπτώσεις στὰ ἐν λόγῳ σημεῖα (11,94 %): τρεῖς περιπτώσεις στὸ πρῶτο βραχὺ τοῦ πρώτου δακτύλου (στ. 177: σοι, 285: καί, 365: ἄμφω), δύο στὴ θήλεια τομῆ (στ. 80, 291: καὶ), πὺν δὲν εἶναι σύμφωνας μὲ τὴ νοννιακὴ χρῆση, καθὼς καὶ τρεῖς στὸ πρῶτο βραχὺ τοῦ πέμπτου δακτύλου (στ. 279, 288, 307: καὶ). Ὁ Μουσαῖος ὁμως διαφοροποιεῖται στὸ σημεῖο αὐτὸ ἀπὸ τοὺς δύο προηγούμενους ποιητές, καθὼς χρησιμοποιεῖ ἐπικὴ βράχυνση στὰ πρῶτα βραχέα τῶν δακτύλων 14 φορές συνολικὰ (24,14 %), κυρίως στὸ πρῶτο βραχὺ τοῦ δεύτερου δακτύλου (ὀκτὼ περιπτώσεις, 13,79 %)¹⁵⁸, ἀλλὰ καὶ τοῦ πρώτου (τρία παραδείγματα: στ. 149 σοι, 161 αἰδοῖ, 337 πού)¹⁵⁹, τοῦ τρίτου (στ. 95, 265: καὶ) καὶ τοῦ τέταρτου δακτύλου (στ. 27: καὶ).

Πίνακας 5.9

Κατανομὴ στὸν ἐξάμετρο τῆς *correptio epica*

Σημεῖα	Μουσαῖος	Κόλλουθος	Τριφιόδωρος
1 ½	3 (5,17 %)	3 (4,48 %)	1 (0,96 %)
2	7 (12,07 %)	6 (8,96 %)	14 (13,46 %)
3 ½	8 (13,79 %)	-	1 (0,96 %)
4	-	-	5 (4,81 %)
5 ½	2 (3,45 %)	2 (2,98 %)	-
6	20 (34,48 %)	48 (71,64 %)	47 (45,19 %)
7 ½	1 (1,72 %)	-	3 (2,89 %)
8	12 (20,69 %)	-	20 (19,23 %)
9 ½	-	3 (4,48 %)	-
10	5 (8,62 %)	5 (7,46 %)	13 (12,50 %)
Σύνολο	58	67	104

Συχνότερα ἢ ἐπικὴ βράχυνση συμβαίνει στὸ δεύτερο βραχὺ τῶν δίλογων

¹⁵⁸ Συγκεκριμένα στοὺς στίχους: 4, 16, 75, 178, 299, 304, 330 (καὶ), 126 (σοι).

¹⁵⁹ Οἱ βραχύνσεις τῶν στίχων 161 καὶ 337 σαφῶς ἀντιτίθενται στὴ χρῆση τοῦ Νόννου· βλ. Nardelli, ὁ.π., σ. 163.

στοιχείων. Στὸν Κόλλουθο οἱ περισσότερες περιπτώσεις παρατηροῦνται κυρίως στὸ δεύτερο βραχὺ τοῦ τρίτου δακτύλου (71,64 %), ὅπου βραχύνεται ἀποκλειστικῶς ἢ δίφθογγος τοῦ *καὶ*¹⁶⁰. Λιγότερο συχνὰ ἢ βράχυνση αὐτὴ ἀπαντᾷ στὸ δεύτερο βραχὺ τοῦ πρώτου καὶ πέμπτου δακτύλου¹⁶¹, ἐνῶ ποτὲ δὲν ἐμφανίζεται στὰ σημεῖα 4 καὶ 8 τοῦ στίχου, στὰ ὁποῖα τὴ χρησιμοποιεῖ ὁ Νόννος. Ἐντούτοις οἱ περιπτώσεις τῶν ῥηματικῶν καταλήξεων σὲ -αι τῶν στίχων 35, 177 καὶ 358 στὸ σημεῖο 10 τοῦ στίχου εἶναι τελείως ἀντίθετες πρὸς τὴ νοννιακὴ χρῆση¹⁶².

Ὁ Μουσαῖος βραχύνει ἀρκετὰ συχνά, ὄχι ὅμως ὅσο ὁ Κόλλουθος, τὴ μακρὰ συλλαβὴ στὸ δεύτερο βραχὺ τοῦ τρίτου δακτύλου (34,48 %)¹⁶³. Ἐπίσης συχνὴ εἶναι ἡ ἐπικὴ βράχυνση στὸ δεύτερο βραχὺ τοῦ τέταρτου δακτύλου (20,69 %)¹⁶⁴ καὶ σπανιότερα τοῦ πρώτου καὶ πέμπτου¹⁶⁵, δὲν σημειώνεται ὅμως στὸ σημεῖο 4 τοῦ στίχου.

Ὁ Τριφιόδωρος, ἐξάλλου, χρησιμοποιεῖ τὴν ἐν λόγῳ βράχυνση στὸ δεύτερο βραχὺ στοιχείο ὄλων τῶν δακτύλων τοῦ ἑξαμέτρου· συχνότερα τοῦ τρίτου, (45,19 %)¹⁶⁶, λιγότερο συχνὰ τοῦ πρώτου, τέταρτου καὶ πέμπτου, ἀκόμη καὶ τοῦ δεύτερου¹⁶⁷.

Βάσει τῶν παραπάνω, θεωροῦμε ὅτι πιθανῶς ὁ Νόννος ἀκολουθεῖ τὸ παράδειγμα τοῦ Τριφιόδωρου ὡς πρὸς τὰ σημεῖα στὰ ὁποῖα ἐπιτρέπει ἢ ἀποφεύγει τὴν ἐπικὴ βράχυνση. Ὁ Μουσαῖος ὅμως παρουσιάζει ἀρκετὲς ἀποκλίσεις στὸ σημεῖο αὐτὸ ἀπὸ τὸ πρότυπό του, οἱ ὁποῖες δείχνουν μιὰ χαλαρότητα ὡς πρὸς τὴν ἐφαρμογὴ τῶν νοννιακῶν περιορισμῶν, ὅσον ἀφορᾷ τὸ φαινόμενο τῆς ἐπικῆς βράχυνσης. Ὁ Κόλλουθος βεβαίως ἀναδεικνύεται αὐστηρότερος ἀπὸ τοὺς δύο ἄλλους ποιητὲς καὶ τὸν Νόννο καὶ περιορίζει τὴν ἐπικὴ βράχυνση σὲ

¹⁶⁰ Βλ. ἐνδεικτικῶς τοὺς στίχους 2, 26, 33, 38, 48, 65, 67b, 79, 97, 108 κ.λπ.

¹⁶¹ Συγκεκριμένα, στοὺς στίχους: 11, 57, 115, 361 (*καὶ*), 313 (*ἔψομαι*), 342 (*ἴσταται*) στὸ σημεῖο 2 καὶ 35 (*ἔρχεται*), 266, 352 (*καὶ*), 177 (*μαίνεται*) καὶ 358 (*νεμεσίζομαι*) στὸ σημεῖο 10.

¹⁶² Βλ. Maas, ὁ.π., § 129: λέξεις τέτοιου τύπου τοποθετοῦνται ἀπὸ τὸν Νόννο μόνον στὸ σημεῖο 2, ὅποτε λέξεις, ὅπως *ἄμαξαι*, *τετέλεται* κ.λπ., δὲν ὑπάρχουν στὸ ἔργο του.

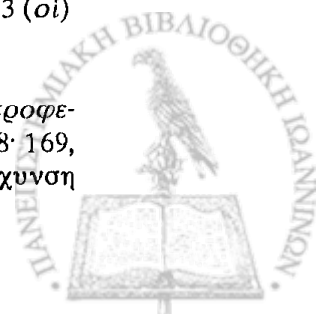
¹⁶³ Π.χ. στοὺς στίχους: 15, 25, 72, 100, 138, 145, 148, 152 (*καὶ*) κ.λπ.

¹⁶⁴ Συγκεκριμένα στοὺς στίχους: 13 (*ἀήμεναι*), 64 (*πεφυκέναι*), 132 (*αὐτάγγελοι*), 138 (*ὀλβίη*), 139 (*μᾶκαρτάτη*), 144 (*ιαίνεται*), 193 (*ἐπιβρέμει*), 199 (*ἀκέσσεται*), 246 (*φλέγει*), 269 (*τοι*), 287 (*γυνή*), 325 (*οἱ*). Οἱ περιπτώσεις τῶν στίχων 13, 64, 144 καὶ 199 δὲν εἶναι σύμφωνες μετὰ τὴν χρῆση τοῦ Νόννου· βλ. παραπάνω, ὑπόσημ. 162.

¹⁶⁵ Δηλαδή στοὺς στίχους: 23 (*εἴκελοι*), 82, 191, 248 (*μοι*), 208 (*νῆξομαι*), 212 (*ἔσσομαι*), 323 (*οἱ*) στὸ σημεῖο 2, καὶ στοὺς στίχους: 29, 33, 104, 192 (*καὶ*), 204 (*ἔσσεται*) στὸ σημεῖο 10.

¹⁶⁶ Βλ. γιὰ παράδειγμα τοὺς στίχους: 4, 39, 52, 59, 70, 92, 93, 98, 118 (*καὶ*), κ.λπ.

¹⁶⁷ Π.χ. στοὺς στίχους: 23, 133, 254 (*καὶ*), 336 (*οἱ*), 384 (*τέξεται*), κ.λπ. στὸ σημεῖο 2: 128 (*προφερέστεραι*), 161 (*σακεσπάλω*), 197 (*παύεται*), 273 (*ἀτάσθαλοι*), 279 (*γενήσομαι*) κ.λπ. στὸ 8: 169, 233, 303 (*καὶ*), 202 (*οἱ*), 281 (*ἔσσομαι*) κ.λπ. στὸ 10. Στὸ σημεῖο 4 ἔχουν τὴν ἐν λόγῳ βράχυνση οἱ στίχοι: 181, 272, 545, 564 (*καὶ*), 288 (*μοι*).

λιγότερα σημεῖα τοῦ ἑξαμέτρου, ἢ ὅποια προτιθέται πρῶτος σὺν δεύτερο
βραχὺ καὶ τρίτου δακτύλου πῶς καὶ πολλὰ συχνά, οὐ σύγκριση μὲ τοὺς ἄλλους
ποιητέ.

Καὶ τοῦτο, τέλος, τὸ φαινόμενο ἐπιγορεύεται ἀπὸ μετρικὴ ἀνάγκη, ὅ-
πως εἶδαμε παραπάνω ὅτι συμβαίνει μὲ τὴν ἐκδίληση. Για παράδειγμα, σὺν ση-
μεῖο ὁ πρῶτος στίχος ὁ καὶ (καὶ σὺν σημεῖο αὐτὸ τοῦ ἑξαμέτρου συνδέει σημασιολο-
γικῶς τὸ πρῶτο καὶ τὸ δεύτερο ἡμιστίχιο τοῦ στίχου) βραχύνεται, διότι οὐ ὅλες
τῆς περιπέσεις προσηρῆται ἡ ἄρση καὶ καὶ - ὡς ἐκ τούτου - εἶναι ἀποροῦται
τὸ σὺν συνέχει τὸ δεύτερο βραχὺ στοιχεῖο τοῦ τρίτου δακτύλου.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Βάσει τῶν στοιχείων ποὺ ἐξετέθησαν ἀναλυτικῶς κατὰ τὴν πορεία τῆς ἔρευνάς μας, ὅσον ἀφορᾷ τὴ μετρικὴ τῶν τριῶν ποιητῶν ποὺ μελετήθηκαν, μποροῦμε νὰ προβοῦμε στὰ ἀκόλουθα συμπεράσματα:

Κατ' ἀρχάς, ἐπιβεβαιώνεται ὅτι ὁ Μουσαῖος ἀκολουθεῖ κατὰ κανόνα τοὺς μετρικοὺς περιορισμοὺς ποὺ ἐπέβαλε στὸν ἑξάμετρο ὁ Νόννος· ὁ Κόλλουθος ἀποκλίνει σὲ ἀρκετὰ σημεῖα ἀπὸ τοὺς περιορισμοὺς τοῦ τελευταίου, ὅμως στὶς βασικὲς τοῦ ἐπιλογῆς παραμένει «νοννιακός». Ὁ Τριφιόδωρος ὅμως διαφέρει αἰσθητὰ ἀπὸ τοὺς παραπάνω καὶ προσεγγίζει τὴν πρακτικὴ τῶν προγενέστερων ἐπικῶν ποιητῶν. Τὰ μετρικὰ κριτήρια ποὺ παρουσιάσθηκαν ἐπιβεβαιώνουν τὸ γεγονὸς ὅτι ὁ ποιητὴς αὐτὸς εἶναι προγενέστερος τοῦ Νόννου καὶ τοῦτο προκύπτει ἀπὸ τὴν πρωιμότερη τεχνικὴ κατασκευὴ τοῦ στίχου του.

Ὡς ἐκ τούτου, θεωροῦμε ὅτι ὁ Τριφιόδωρος εἶναι πρότυπο γιὰ τὸν Νόννο, καὶ ὄχι τὸ ἀντίστροφο, ὅπως ἕως τώρα εἶχε γίνεи ἐν πολλοῖς ἀποδεκτό. Ὁ Μουσαῖος μιμεῖται - σχεδὸν μὲ εὐλάβεια - τὸν Νόννο, ἐνῶ ὁ Κόλλουθος, περὶ ποῦ σύγχρονος μὲ τὸν τελευταῖο, υἰοθετεῖ μὲν ἀρκετοὺς - ὄχι ὅλους - μετρικοὺς περιορισμοὺς του, ἐντούτοις ἀκολουθεῖ λίγο ἕως πολὺ τὴ δική του αὐτόνομη πορεία· πότε ἐμφανίζεται περισσότερο καὶ πότε λιγότερο αὐστηρὸς στὶς μετρικὲς τοῦ ἐπιλογῆς ἀπὸ ὅ,τι ὁ Νόννος.

Συγκεκριμένα, ὅσον ἀφορᾷ τὴ δομὴ τοῦ ἑξαμέτρου, ὁ Μουσαῖος ταυτίζεται σχεδὸν ἀπολύτως μὲ τὸ πρότυπό του: περιορισμὸς τῶν σχημάτων τοῦ ἑξαμέτρου (μόλις δέκα ἀπὸ τὰ 32 ὁμηρικὰ), ὑψηλὴ προτεραιότητα τοῦ ὀλοδάκτυλου στίχου, περιορισμὸς στὴ χρῆση καὶ τὴν τοποθέτηση τῶν σπονδείων, πλήρης ἀπαγόρευση τῶν σπονδειαζόντων ἑξαμέτρων, κυριαρχία τῆς θήλειας ὡς κύριας τομῆς τοῦ στίχου, σεβασμὸς (μὲ ἐλάχιστες ἐξαιρέσεις) τῶν ζευγμάτων καὶ τῶν νόμων, ποὺ ἐφαρμόζονται στὸν ἑξάμετρο, σύμφωνα μὲ τὶς ἐπιταγῆς τοῦ δασκάλου του. Ἐλαφρῶς διαφοροποιεῖται ἀπὸ αὐτὸν μόνον ὡς πρὸς τὴν τοποθέτηση τῶν μονοσυλλάβων στὸ τέλος τοῦ στίχου.

Οἱ Κόλλουθος καὶ Τριφιόδωρος τηροῦν τὰ περισσότερα ἀπὸ τὰ παραπάνω, ὅμως διαφοροποιοῦνται σημαντικὰ, καθὼς ἔχουν περισσότερα σχήματα

του ἑξαμέτρου (15 ὁ πρῶτος καὶ 17 ὁ δεύτερος), ἐπιτρέπουν τοὺς σπονδειαζόντες στίχους καὶ παρουσιάζουν αὐξημένο ἀριθμὸ σπονδείων στὸν ἑξάμετρο τους. Ὁ Κόλλουθος εἶναι αὐστηρότερος τοῦ Νόννου στὸ ὅτι δὲν ἐπιτρέπει καθόλου μονοσύλλαβα στὸ τέλος τοῦ στίχου. Ὁ Τριφιόδωρος διαφοροποιεῖται ὡς πρὸς τὴν τήρηση τῶν ζευγμάτων καὶ τῶν μετρικῶν νόμων, καθὼς καὶ ὡς πρὸς τὴ χρήση τῆς ἐφθημιμεροῦς ὡς κύριας τομῆς τοῦ στίχου.

Ἡ μελέτη τῆς ἐσωτερικῆς δομῆς τοῦ ἑξαμέτρου τῶν ἐν λόγῳ ποιητῶν ἀναδεικνύει τὴν καθολικὴν προτίμησίν τους γιὰ λέξεις μὲ ἔντονη κυριαρχία βραχειῶν συλλαβῶν. Περιορίζονται αἰσθητὰ οἱ μονοσύλλαβες λέξεις μέσα στὸν στίχο, οἱ ὁποῖες τοποθετοῦνται σὲ περιορισμένα σημεῖα τοῦ ἑξαμέτρου, ἑξαιρουμένου τοῦ Τριφιόδωρου. Καὶ οἱ τρεῖς περιορίζουν αἰσθητὰ τὴν τοποθέτηση τῶν λέξεων ἰαμβικοῦ ῥυθμοῦ πρὶν ἀπὸ τὴν ἄρρενα τομή, ἐνῶ οἱ λέξεις σπονδειακοῦ ῥυθμοῦ τίθενται κυρίως στὴν ἀρχὴ καὶ τὸ τέλος τοῦ στίχου. Ἡ τοποθέτηση ἐν γένει τῶν μετρικῶν λέξεων σὲ συγκεκριμένα σημεῖα δεικνύει τὴν περίπου ὅμοια πρακτικὴ τῶν ποιητῶν μας, οἱ ὁποῖοι τὶς περιορίζουν σὲ λιγότερα σημεῖα τοῦ ἑξαμέτρου ἀπὸ ὅ,τι οἱ προγενέστεροι, μὲ ὀρισμένες ἀποκλίσεις πάλι ἐκ μέρους τοῦ Τριφιόδωρου. Οἱ τετράκωλοι στίχοι παρουσιάζουν αὐξημένη ἀναλογία στὰ ἔργα καὶ τῶν τριῶν ποιητῶν, προσεγγίζοντας τὴ χρήση τοῦ Νόννου.

Ἡ λειτουργία τοῦ τονισμοῦ ὅμως τοὺς διαφοροποιεῖ πλήρως. Ὁ Μουσαῖος γενικῶς ἀκολουθεῖ τοὺς τονικοὺς κανόνες ποὺ πρῶτος ὁ Νόννος ἐφάρμοσε στὶς λέξεις ποὺ τοποθετοῦνται τόσο πρὶν ἀπὸ τὸ τέλος τοῦ στίχου, ὅσο καὶ πρὶν ἀπὸ τὶς τομές. Ὁ Κόλλουθος ἐφαρμόζει τοὺς δικούς του τονικοὺς περιορισμούς, σὲ ἓνα λιγότερο αὐστηρὸ πλαίσιο ἀπὸ ὅ,τι ὁ ποιητὴς τῶν Διονυσιακῶν. Οἱ ἑξάμετροι ὅμως τοῦ Τριφιόδωρου δὲν ὑπόκεινται σὲ κανέναν τονικὸ περιορισμό. Ἐπομένως, ἡ ἀπώλεια τῆς ποσοτικῆς διάκρισης τῶν φωνηέντων καὶ ἡ τονικὴ ἀλλαγὴ ποὺ ἔχει συντελεσθεῖ στὴν προφορὰ τῆς ἐποχῆς ἐπηρεάζει τὸν Μουσαῖο καὶ τὸν Κόλλουθο καὶ ἐπιδρᾷ στὴ στιχουργικὴ τους τεχνικὴ, καθὼς πλέον ὁ δυναμικὸς τονισμὸς ἔχει σαφῶς σημαντικὸ ῥόλο στὸν ἑξάμετρο τῆς ὑστερῆς ἀρχαιότητος. Ἀντιθέτως, ὁ Τριφιόδωρος μένει ἀνεπηρέαστος ἀπὸ τὶς ἀλλαγές αὐτές, γεγονός ποὺ ἀποτελεῖ ἰσχυρὴ ἔνδειξη γιὰ τὴν χρονολόγησή του σὲ πρωιμότερη ἐποχὴ.

Ἡ ἀττικὴ βράχυνση χρησιμοποιεῖται σὲ ἰδιαίτερα περιορισμένο βαθμὸ στὰ ἔργα καὶ τῶν τριῶν ποιητῶν σὲ σχέση μὲ τοὺς προγενέστερους ἐλικοὺς καὶ

γίνεται σύμφωνα με την πρακτική του Νόννου. Ἐντούτοις, ἡ προσωδιακὴ πρακτικὴ τῶν Κολλούθου καὶ Τριφιόδωρου εἶναι περισσότερο ὁμηρικὴ, παρὰ τοῦ Μουσαίου, τοῦ ὁποῖου εἶναι πιὸ νοννιακὴ.

Ἡ χασμωδία ἀποκλείεται ἐντελῶς στὸ ἔργο τοῦ Κολλούθου, ὁ ὁποῖος στὸ σημεῖο αὐτὸ φαίνεται αὐστηρότερος ἀκόμη καὶ ἀπὸ τὸν Πανοπολίτη. Ὁ Μουσαῖος τὴ χρησιμοποιεῖ σποραδικὰ, παρὰ τὶς ἐλάχιστες ἐπιμέρους διαφοροποιήσεις, ποὺ παρουσιάζει σὲ σχέση με τὸν Νόννο. Ὁ Τριφιόδωρος τὴν ἐπιτρέπει σὲ ἀρκετὲς περιπτώσεις καὶ με τὸν τρόπο αὐτὸν διαφοροποιεῖται ἀπὸ τοὺς παραπάνω καὶ προσεγγίζει τὴ σχετικὴ πρακτικὴ τοῦ Κόιντου Σμυρναίου.

Ἡ ἔκθλιψη ὡς τρόπος γιὰ τὴ θεραπεία τῆς χασμωδίας χρησιμοποιεῖται σὲ περιορισμένο βαθμὸ καὶ ἀπὸ τοὺς τρεῖς ποιητὲς σὲ σύγκριση με τοὺς προγενέστερους ἐπικούς. Ὡς πρὸς τὸ φαινόμενο τοῦτο ὁ Μουσαῖος σὲ ἀδρὲς γραμμὲς ἀκολουθεῖ τοὺς περιορισμοὺς τοῦ προτύπου του· ὁ Κόλλουθος ἀναδεικνύεται ἀκόμη πιὸ φειδωλὸς ἀπὸ τὸν Νόννο, ἐνῶ ὁ Τριφιόδωρος διαφοροποιεῖται γιὰ ἄλλη μία φορὰ ἀπὸ τοὺς παραπάνω, καθὼς ἐπιτρέπει τὴν ἔκθλιψη σὲ περισσότερα σημεῖα τοῦ στίχου καὶ τὴν ἐφαρμόζει ἀκόμη καὶ σὲ κλιτῆς λέξεις (ὅπως συμβαίνει στοὺς ποιητὲς τῆς ἑλληνιστικῆς ἐποχῆς), κάτι ποὺ δὲν υἱοθετεῖται οὔτε ἀπὸ τὸν Νόννο, οὔτε ἀπὸ τοὺς ἄλλους δύο ποιητὲς. Συχνότερα γιὰ τὴν θεραπεία τῆς χασμωδίας χρησιμοποιεῖται τὸ ἐφελκυστικὸ -ν. Ὁ Μουσαῖος ἀκολουθεῖ γιὰ μία ἀκόμη φορὰ τὸ πρότυπό του, ἐνῶ αὐστηρότερος εἶναι καὶ ἐδῶ ὁ Κόλλουθος. Ὁ Τριφιόδωρος ἀποκλίνει ξανὰ ἀπὸ τὴν πρακτικὴ τοῦ Νόννου, διότι ἐπιτρέπει τὴ χρῆση τοῦ ἐν λόγῳ συμφώνου καὶ γιὰ τὴ δημιουργία θέσει μακρῶν συλλαβῶν, τὸ ὁποῖο δὲν εἶναι ἀποδεκτὸ ἀπὸ τὸν τελευταῖο. Τὰ ἐφελκυστικά -ς καὶ -κ ἔχουν πιὸ περιορισμένη χρῆση στὸ ἔργο τοῦ Τριφιόδωρου (κυρίως) ἀλλὰ καὶ τοῦ Μουσαίου, ὁ Κόλλουθος ὅμως χρησιμοποιεῖ τὸ -κ σὲ ἀρκετὲς περιπτώσεις στὴν ἄρνηση οὐκ. Τέλος, ἡ ἐπικὴ βράχυνση περιορίζεται αἰσθητὰ. Ὡς πρὸς τὴ χρῆση τῆς, ὁ Τριφιόδωρος ἀποτελεῖ ὑπόδειγμα γιὰ τὸν Νόννο· ὁ Μουσαῖος ἀκολουθεῖ - με ἀρκετὲς ὅμως ἀποκλίσεις - τὸν δάσκαλό του, ἐνῶ ὁ Κόλλουθος τὴ χρησιμοποιεῖ με τὴ μεγαλύτερη δυνατὴ φειδώ.

Ἡ λεπτομερὴς ἀνάλυση τῶν ἀνωτέρω ὁδηγεῖ ἐκδήλως στὸ συμπέρασμα ποὺ διατυπώσαμε στὴν ἀρχή, ὅτι δηλαδὴ ὁ Μουσαῖος ἐντάσσεται στὴ σχολὴ τοῦ Νόννου, ὁ Κόλλουθος τηρεῖ ἀποστάσεις καὶ ἐν μέρει διαφοροποιεῖται ἀπὸ αὐτόν, ἐνῶ ὁ Τριφιόδωρος ἀπέχει ἀρκετά, καθὼς εἶναι χρονικὰ προγενέστερος.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

ΠΙΝΑΚΕΣ ΤΟΠΟΘΕΤΗΣΗΣ ΤΩΝ ΜΕΤΡΙΚΩΝ ΛΕΞΕΩΝ ΣΤΟΝ ΕΞΑΜΕΤΡΟ

Πίνακας 1

Αριθμός μετρικών λέξεων

Αριθμός συλλαβών	Μουσαϊος	Κόλλουθος	Τριφιόδωρος
μονοσύλλαβες	66 (3,77 %)	35 (1,85 %)	103 (2,99 %)
δισύλλαβες	494 (28,21 %)	481 (25,41 %)	973 (28,26 %)
τρισύλλαβες	541 (30,90 %)	583 (30,80 %)	1010 (29,33 %)
τετρασύλλαβες	411 (23,47 %)	503 (26,57 %)	904 (26,26 %)
πεντασύλλαβες	197 (11,25 %)	222 (11,73 %)	395 (11,47 %)
έξασύλλαβες	34 (1,94 %)	68 (3,59 %)	55 (1,60 %)
έπτασύλλαβες	8 (0,46 %)	1 (0,05 %)	3 (0,09 %)
σύνολο	1751	1893	3443

Πίνακας 2

Μονοσύλλαβες βραχείες (υ) λέξεις

Σημεία	Μουσαΐος	Κόλλουθος	Τριφιόδωρος
1 ½	-	-	1 (11,1 %)
2	3 (18,75 %)	1 (20 %)	1 (11,1 %)
3 ½	1 (6,25 %)	-	-
4	-	-	-
5 ½	-	-	-
6	12 (75 %)	4 (80 %)	7 (77,78 %)
7 ½	-	-	-
8	-	-	-
9 ½	-	-	-
10	-	-	-
Σύνολο	16	5	9

Πίνακας 3

Μονοσύλλαβες μακρές (-) λέξεις

Σημεία	Μουσαΐος	Κόλλουθος	Τριφιόδωρος
1	29 (58 %)	23 (76,67 %)	56 (59,57 %)
2	2 (4 %)	-	1 (1,06 %)
3	9 (18 %)	5 (16,67%)	13 (13,83 %)
4	-	-	2 (2,13 %)
5	-	-	-
6	1 (2 %)	1 (3,33 %)	4 (4,26 %)
7	-	-	-
8	-	1 (3,33 %)	1 (1,06 %)
9	6 (12 %)	-	12 (12,77 %)
10	-	-	-
11	-	-	-
12	3 (6 %)	-	5 (5,32 %)
Σύνολο	50	30	94

Πίνακας 4

Μετρικές λέξεις ρυθμού πυρριχίου (υυ)

Σημεία	Μουσαῖος	Κόλλουθος	Τριφιόδωρος
2	8 (16,66 %)	12 (23,08 %)	18 (15,25 %)
4	5 (10,42 %)	12 (23,08 %)	20 (16,95 %)
6	5 (10,42 %)	3 (5,77 %)	12 (10,17 %)
8	13 (27,08 %)	14 (26,92 %)	48 (40,68 %)
10	17 (35,42 %)	11 (21,15 %)	20 (16,95 %)
Σύνολο	48	52	118

Πίνακας 5

Μετρικές λέξεις ιαμβικού ρυθμού (υ -)

Σημεία	Μουσαῖος	Κόλλουθος	Τριφιόδωρος
3	31 (27,19 %)	27 (27,84 %)	43 (20,19 %)
5	5 (4,39 %)	4 (4,12 %)	4 (1,88 %)
7	78 (68,42 %)	66 (68,04 %)	165 (77,46 %)
9	-	-	1 (0,47 %)
11	-	-	-
Σύνολο	114	97	213

Πίνακας 6

Μετρικές λέξεις τροχαϊκού ρυθμού (- υ)

Σημεία	Μουσαῖος	Κόλλουθος	Τριφιόδωρος
1 ½	69 (40,12 %)	106 (55,50 %)	154 (47,83 %)
3 ½	36 (20,93 %)	15 (7,85 %)	25 (7,76 %)
5 ½	13 (7,55 %)	13 (6,81 %)	42 (13,04 %)
7 ½	-	-	-
9 ½	54 (31,40 %)	57 (29,84 %)	101 (31,37 %)
Σύνολο	172	191	322

Πίνακας 7

Μετρικὲς λέξεις σπονδειακοῦ ῥυθμοῦ (- -)

Σημεῖα	Μουσαῖος	Κόλλουθος	Τριφιόδωρος
2	34 (21,25 %)	29 (20,57 %)	70 (21,88 %)
3	8 (5 %)	6 (4,25 %)	14 (4,38 %)
4	-	-	-
5	3 (1,88 %)	1 (0,71 %)	12 (3,75 %)
6	-	-	-
7	-	1 (0,71 %)	2 (0,62 %)
8	-	-	1 (0,31 %)
9	1 (0,62 %)	-	1 (0,31 %)
10	-	-	-
11	-	-	-
12	114 (71,25 %)	104 (73,76 %)	220 (68,75 %)
Σύνολο	160	141	320

Πίνακας 8

Μετρικὲς λέξεις ἀναπαιστικοῦ ῥυθμοῦ (υυ -)

Σημεῖα	Μουσαῖος	Κόλλουθος	Τριφιόδωρος
3	8 (16 %)	3 (5,36 %)	16 (12,60 %)
5	21 (42 %)	13 (23,21 %)	30 (23,62 %)
7	18 (36 %)	38 (67,86 %)	76 (59,84 %)
9	3 (6 %)	2 (3,57 %)	5 (3,94 %)
11	-	-	-
Σύνολο	50	56	127

Πίνακας 9

Μετρικὲς λέξεις δακτυλικοῦ ῥυθμοῦ (-υυ)

Σημεῖα	Μουσαῖος	Κόλλουθος	Τριφιόδωρος
2	100 (54,94 %)	122 (65,95 %)	164 (54,49 %)
4	6 (3,3 %)	-	18 (5,98 %)
6	-	-	-
8	14 (7,69 %)	7 (3,78 %)	16 (5,31 %)
10	62 (34,07 %)	56 (30,27 %)	103 (34,22 %)
Σύνολο	182	185	301

Πίνακας 10

Μετρικὲς λέξεις ῥυθμοῦ ἀμφιβράχους (υ - υ)

Σημεῖα	Μουσαῖος	Κόλλουθος	Τριφιόδωρος
3 ½	3 (5,66 %)	-	2 (4 %)
5 ½	47 (88,68 %)	18 (100 %)	47 (94 %)
7 ½	1 (1,89 %)	-	1 (2 %)
9 ½	2 (3,77 %)	-	-
Σύνολο	53	18	50

Πίνακας 11

Μετρικὲς λέξεις ῥυθμοῦ βακχείου (υ - -)

Σημεῖα	Μουσαῖος	Κόλλουθος	Τριφιόδωρος
4	-	-	1 (0,34 %)
6	-	-	-
8	-	3 (1,38 %)	5 (1,70 %)
10	-	-	-
12	166 (100 %)	215 (98,62 %)	288 (97,96 %)
Σύνολο	166	218	294

Πίνακας 12

Μετρικές λέξεις ρυθμού παλιμβάκειου (- - υ)

Σημεία	Μουσαίος	Κόλλουθος	Τριφιόδωρος
3 ½	-	-	1 (0,84 %)
5 ½	39 (68,42 %)	34 (53,13 %)	84 (71,19 %)
7 ½	1 (1,75 %)	-	-
9 ½	17 (29,83 %)	30 (46,87 %)	33 (27,97 %)
Σύνολο	57	64	118

Πίνακας 13

Μετρικές λέξεις ρυθμού μολοσσού (- - -)

Σημεία	Μουσαίος	Κόλλουθος	Τριφιόδωρος
3	26 (78,79 %)	33 (78,57 %)	93 (77,50 %)
4	-	-	-
5	6 (18,18 %)	9 (21,43 %)	26 (21,67 %)
6	-	-	-
7	-	-	-
8	-	-	-
9	1 (3,03 %)	-	1 (0,83 %)
10	-	-	-
11	-	-	-
12	-	-	-
Σύνολο	33	42	120

Πίνακας 14

Μετρικὲς λέξεις ῥυθμοῦ β' παίωνος (υ - υυ)

Σημεῖα	Μουσαῖος	Κόλλουθος	Τριφιόδωρος
4	1 (1,27 %)	-	-
6	-	-	-
8	78 (98,73 %)	71 (100 %)	170 (100 %)
10	-	-	-
Σύνολο	79	71	170

Πίνακας 15

Μετρικὲς λέξεις ῥυθμοῦ γ' παίωνος (υυ - υ)

Σημεῖα	Μουσαῖος	Κόλλουθος	Τριφιόδωρος
3 ½	1 (0,82 %)	-	-
5 ½	86 (70,49 %)	89 (73,55 %)	155 (69,2 %)
7 ½	-	-	-
9 ½	35 (28,69 %)	32 (26,45 %)	69 (30,8 %)
Σύνολο	122	121	224

Πίνακας 16

Μετρικὲς λέξεις χοριαμβικοῦ ῥυθμοῦ (- υυ -)

Σημεῖα	Μουσαῖος	Κόλλουθος	Τριφιόδωρος
3	72 (76,60 %)	74 (71,15 %)	127 (72,16 %)
5	16 (17,02 %)	30 (28,85 %)	43 (24,43 %)
7	-	-	-
9	3 (3,19 %)	-	1 (0,57 %)
11	3 (3,19 %)	-	5 (2,84 %)
Σύνολο	94	104	176

Πίνακας 17

Μετρικὲς λέξεις ἰωνικοῦ ἀπ' ἐλάσσονος ῥυθμοῦ (υυ --)

Σημεῖα	Μουσαῖος	Κόλλουθος	Τριφιόδωρος
4	-	-	-
6	-	-	-
8	-	-	1 (1,03 %)
10	-	-	-
12	41 (100 %)	44 (100 %)	96 (98,97 %)
Σύνολο	41	44	97

Πίνακας 18

Μετρικὲς λέξεις ἰωνικοῦ ἀπὸ μείζονος ῥυθμοῦ (-- υυ)

Σημεῖα	Μουσαῖος	Κόλλουθος	Τριφιόδωρος
4	-	-	-
6	-	-	-
8	14 (60,87 %)	27 (65,85 %)	18 (26,47 %)
10	9 (39,13 %)	14 (34,15 %)	50 (73,53 %)
Σύνολο	23	41	68

Πίνακας 19

Μετρικὲς λέξεις ῥυθμοῦ ἀ' ἐπιτρίτου (υ ---)

Σημεῖα	Μουσαῖος	Κόλλουθος	Τριφιόδωρος
5	6 (22,22 %)	19 (48,72 %)	17 (33,33 %)
7	-	-	-
9	21 (77,78 %)	20 (51,28 %)	34 (66,67 %)
11	-	-	-
Σύνολο	27	39	51

Πίνακας 20

Μετρικὲς λέξεις ῥυθμοῦ δ' ἐπιτίτου (- - - υ)

Σημεῖα	Μουσαῖος	Κόλλουθος	Τριφιόδωρος
3 ½	1 (4 %)	5 (7,69 %)	10 (11,76 %)
5 ½	24 (96 %)	59 (90,77 %)	74 (87,06 %)
7 ½	-	-	-
9 ½	-	1 (1,54 %)	1 (1,18 %)
Σύνολο	25	65	85

Πίνακας 21

Μετρικὲς λέξεις δισπόνδειου ῥυθμοῦ (- - - -)

Σημεῖα	Μουσαῖος	Κόλλουθος	Τριφιόδωρος
4	-	-	-
5	-	-	-
6	-	-	-
7	-	-	-
8	-	-	-
9	-	-	-
10	-	-	-
11	-	-	-
12	-	18 (100 %)	33 (100 %)
Σύνολο	0	18	33

Πίνακας 22*Μετρικὲς λέξεις ῥυθμοῦ υυ - υυ*

Σημεῖα	Μουσαῖος	Κόλλουθος	Τριφιόδωρος
4	-	-	-
6	-	-	-
8	25 (58,14 %)	20 (64,52 %)	40 (48,78 %)
10	18 (41,86 %)	11 (35,48 %)	42 (51,22 %)
Σύνολο	43	31	82

Πίνακας 23*Μετρικὲς λέξεις ῥυθμοῦ υ - υυ -*

Σημεῖα	Μουσαῖος	Κόλλουθος	Τριφιόδωρος
5	10 (30,3 %)	11 (25,58 %)	18 (22,78 %)
7	-	-	-
9	23 (69,7 %)	32 (74,42 %)	61 (77,22 %)
11	-	-	-
Σύνολο	33	43	79

Πίνακας 24*Μετρικὲς λέξεις ἀδώνειου ῥυθμοῦ (- υυ - υ)*

Σημεῖα	Μουσαῖος	Κόλλουθος	Τριφιόδωρος
3 ½	9 (15,25 %)	2 (4,44 %)	14 (20 %)
5 ½	50 (84,75 %)	43 (95,56 %)	55 (78,57 %)
7 ½	-	-	-
9 ½	-	-	1 (1,43 %)
Σύνολο	59	45	70

Πίνακας 25

Μετρικὲς λέξεις ῥυθμοῦ - υυ - -

Σημεῖα	Μουσαῖος	Κόλλουθος	Τριφιόδωρος
4	-	-	-
6	-	-	-
8	-	-	-
10	-	-	-
12	19 (100 %)	13 (100 %)	48 (100 %)
Σύνολο	19	13	48

Πίνακας 26

Μετρικὲς λέξεις ῥυθμοῦ υ - - - υ

Σημεῖα	Μουσαῖος	Κόλλουθος	Τριφιόδωρος
5 ½	10 (23,26 %)	34 (38,64 %)	59 (51,75 %)
7 ½	-	-	-
9 ½	33 (76,74 %)	54 (61,36 %)	55 (48,25 %)
Σύνολο	43	88	114

Πίνακας 27

Μετρικὲς λέξεις ῥυθμοῦ υ - υυ - υ

Σημεῖα	Μουσαῖος	Κόλλουθος	Τριφιόδωρος
5 ½	6 (21,43 %)	13 (23,64 %)	16 (34,78 %)
7 ½	-	-	-
9 ½	22 (78,57 %)	42 (76,36 %)	30 (65,22 %)
Σύνολο	28	55	46

Πίνακας 28

Σπάνιοι ρυθμοί μετρικών λέξεων

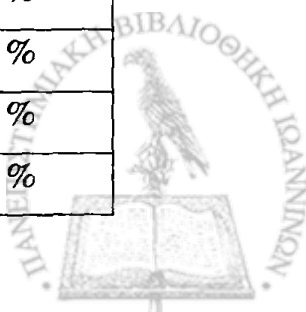
Ρυθμός	Σημείο	Μουσαίος	Κόλλουθος	Τριφιόδωρος	Σύνολο
- υυ - υυ	4	1	-	1	2
--- υυ	4	-	1	-	1
υυ - υυ -	5	-	-	2	2
υυ ---	5	-	-	1	1
-- υυ -	5	-	1	-	1
- υυ ---	5	-	1	1	2
υυ --- υ	5½	-	1	2	3
-- υυ - υ	5½	1	-	-	1
- υυ --- υ	5½	1	-	-	1
--- υυ - υ	5½	-	-	1	1
-- υυ -	7	-	-	1	1
-- υυ - υ	9½	3	-	-	3
υ --- υυ	10	1	11	2	14
υ - υυ - υυ	10	7	1	2	10
υυ ----	12	-	-	1	1
Γενικό σύνολο		14	16	14	44

Πίνακας 29

Σημεία και ποσοστά τοποθέτησης τῶν μετρικῶν λέξεων
μέσα στὸν δακτυλικὸ ἐξάμετρο στίχο

Α/Α	Ρυθμὸς	Σημεία	Ποσοστά		
			Μουσαῖος	Κόλλουθος	Τριφιόδωρος
1.	υ	2, 6	93,75 %	100 %	88,88 %
2.	-	1, 3, 9, 12	94,00 %	93,34 %	91,49 %
3.	υ -	3, 7	95,61 %	95,88 %	97,65 %
4.	- υ	1½, 3½, 5½, 9½	100 %	100 %	100 %
5.	--	2, 12	92,50 %	94,33 %	90,63 %
6.	υυ -	3, 5, 7	94,00 %	96,43 %	96,06 %
7.	- υυ	2, 8, 10	96,70 %	100 %	94,02 %
8.	υ - υ	5½	88,68 %	100 %	94,00 %
9.	υ --	12	100 %	98,62 %	97,96 %
10.	-- υ	5½, 9½	98,25 %	100 %	99,16 %
11.	---	3, 5	96,97 %	100 %	99,17 %
12.	υ - υυ	8	98,73 %	100 %	100 %
13.	υυ - υ	5½, 9½	99,18 %	100 %	100 %
14.	- υυ -	3, 5	93,62 %	100 %	96,59 %
15.	υυ --	12	100 %	100 %	98,97 %
16.	-- υυ	8, 10	100 %	100 %	100 %
17.	υ ---	5, 9	100 %	100 %	100 %
18.	--- υ	3½, 5½	100 %	98,46 %	98,82 %
19.	----	12	-	100 %	100 %
20.	υυ - υυ	8, 10	100 %	100 %	100 %
21.	υ - υυ -	5, 9	100 %	100 %	100 %
22.	- υυ - υ	3½, 5½	100 %	100 %	98,57 %
23.	- υυ --	12	100 %	100 %	100 %
24.	υ --- υ	5½, 9½	100 %	100 %	100 %
25.	υ - υυ - υ	5½, 9½	100 %	100 %	100 %
26.	υ --- υυ	10	100 %	100 %	100 %
27.	υ - υυ - υυ	10	100 %	100 %	100 %

Πίνακας 30

Διάγραμμα τοποθέτησης τών μετρικών λέξεων στὸν ἑξάμετρο

— υ υ	— υ υ	— υ υ	— υ υ	— υ υ	— —
1 1½ 2	3 3½ 4	5 5½ 6	7 7½ 8	9 9½ 10	11 12
	υ		υ		
—				—	—
	υ		υ	—	
— υ	— υ	— υ		— υ	
— —					— —
	υ υ	— υ υ	— υ υ	—	
— υ υ				— υ υ	
		υ — υ			
				υ	— —
		— υ		— υ	
— —	—				
	— —	—			
			υ	— υ υ	
		υ υ — υ		υ υ — υ	
— υ υ	—				
	— υ υ	—			
				υ υ	— —
			— — υ υ		
				— υ υ	
υ	— —	— υ	— —	—	
	— —	— υ			
				— —	— —
		υ υ	— υ υ		
				υ υ — υ υ	
	υ — υ υ	— υ	— υ υ	—	
— υ υ	— υ				
	— υ υ	— υ			
				— υ υ	— —
υ	— —	— υ υ	— —	— υ	
υ	— υ υ	— υ υ	— υ υ	— υ	
			υ — —	— υ υ	
		υ	— υ υ	— υ υ	

Πίνακας 31

Τέλος λέξεων στα διάφορα σημεία του εξαμέτρου¹

Σημείο	όρθως λέξεων	Μουσαίος	Κόλλουθος	Τριφιόδωρος
1	-	29 (8,50 %)	23 (5,84 %)	56 (8,10 %)
1 ½	υ	-	-	1
	- υ	69 (20,12 %)	106 (26,90 %)	154 (22,43 %)
2	υ	3	1	1
	-	2	-	1
	υυ	8 (42,86 %)	12 (41,62 %)	18 (36,75 %)
	--	34	29	70
	- υυ	100	122	164
3	-	9	5	13
	υ -	31	27	43
	--	8	6	14
	υυ -	8 (44,90 %)	3 (37,56 %)	16 (44,28 %)
	---	26	33	93
	- υυ -	72	74	127
3 ½	υ	1	-	-
	- υ	36	15	25
	υ - υ	3	-	2
	-- υ	- (3,75 %)	- (5,58 %)	1 (7,52 %)
	υυ - υ	1	-	-
	--- υ	1	5	10
	- υυ - υ	9	2	14
4	-	-	-	2
	υυ	5	12	20
	- υυ	6	-	18
	υ --	- (3,79 %)	- (3,30 %)	1 (6,07 %)
	υ - υυ	1	-	-
	- υυ - υυ	1	-	1
	--- υυ	-	1	-

¹ Τα ποσοστά % στις παρενθέσεις είναι επί του συνόλου των στίχων.

5	v -	5		4		4	
	--	3		1		12	
	vv -	21		13		30	
	---	6		9		26	
	-vv -	16		30		43	
	v ---	6	(19,53 %)	19	(22,59 %)	17	(22,29 %)
	v - vv -	10		11		18	
	vv - vv -	-		-		2	
	vv ---	-		-		-	
	--vv -	-		1		-	
	-vv --	-		1		1	
5 ½	- v	13		13		42	
	v - v	47		18		47	
	-- v	39		34		84	
	vv - v	86		89		155	
	--- v	24		59		74	
	-vv - v	50	(80,76 %)	43	(77,16 %)	55	(77,42 %)
	v --- v	10		34		59	
	v - vv - v	6		13		16	
	vv --- v	-		1		2	
	--vv - v	1		-		-	
	-vv --- v	1		-		-	
---vv - v	-		-		1		
6	v	12		4		7	
	-	1	(5,25 %)	1	(2,03 %)	4	(3,33 %)
	vv	5		3		12	
7 ½	v -	78		66		165	
	--	-		-		2	
	vv -	18	(27,99 %)	38	(26,65 %)	76	(35,31 %)
	--vv -	-		-		1	
7 ½	v - v	1		-		1	
	-- v	1	(0,58 %)	-	(0,00 %)	-	(0,14 %)

	-	-	1	1
	υυ	13	14	48
	--	-	-	1
	- υυ	14	7	16
8	υ --	- (41,98 %)	3 (36,29 %)	5 (43,42 %)
	υ - υυ	78	71	170
	υυ --	-	-	1
	-- υυ	14	27	18
	υυ - υυ	25	20	40
	-	6	-	12
	υ -	-	-	1
	--	1	-	1
9	υυ -	3	2	5
	---	1 (16,91 %)	- (13,71 %)	1 (16,79 %)
	- υυ -	3	-	1
	υ ---	21	20	34
	υ - υυ -	23	32	61
	- υ	54	57	101
	υ - υ	2	-	-
	-- υ	17	30	33
9 1/2	υυ - υ	35	32	69
	--- υ	- (48,40 %)	1 (54,82 %)	1 (41,97 %)
	- υυ - υ	-	-	1
	υ --- υ	33	54	55
	υ - υυ - υ	22	42	30
	υ - υυ - υ	3	-	-
	υυ	17	11	20
	- υυ	62	56	103
10	-- υυ	9 (33,24 %)	14 (26,40 %)	50 (31,69 %)
	υυ - υυ	18	11	42
	υ --- υυ	1	11	2
	υ - υυ - υυ	7	1	2

11	- υυ -	3 (0,87 %)	- (0,00 %)	5 (0,72 %)
-	-	3	-	5
	--	114	104	220
	υ --	116	215	288
12	υυ --	41 (100 %)	44 (100 %)	96 (100 %)
	----	-	18	33
	- υυ --	19	13	48
	υυ ----	-	-	1

ABSTRACT

Theme: "*The Dactylic Hexameter Verse of the Imperial Period Poets Musaeus, Colluthus and Triphiodorus*"; a Dissertation written by Emmanuel M. Ploussos.

This thesis deals with the study of the metre in the works of the Imperial poets Musaeus, Colluthus and Triphiodorus. By the measures of the metre, which are presented extensively, it is confirmed that Musaeus is the only one of the poets studied here, who follows with great faithfulness the restrictions that Nonnus imposed to the hexameter. Thus, he is indeed the only poet who is substantially placed in the so-called "Nonnus' School".

Colluthus, who adopts most of metric restrictions of Panopolites, is quite diversified. Sometimes he is stricter than Nonnus, as far as his metric rules are concerned. Therefore, he could only partly be considered as a "Nonnian", but not to such an extent that applies to Musaeus.

On the other hand, Triphiodorus presents many variations from Nonnus, in the construction of his hexameter, and in a lot of cases he comes close to the practice of the Hellenistic poets and Quintus Smyrnaeus. Triphiodorus' dating has been established between the third to the fourth century after Christ and he is at least one century earlier than Nonnus. It has also been established by metrical criteria that he does not imitate Panopolites, as it was mainly believed up to now, but he is rather considered a model to him.

More specifically, definite general data about the poets studied here and about the period during which they had lived is given in the *Introduction*. A bibliographical review of most works (book, articles, etc) used during our investigation is presented together with a discussion of our methodology. What is made clear here is the meaning of what constitutes a word in the metric.

In the *first chapter* the metrical rules, which Nonnus applies to the hexameter, are classified and systematized, and the characteristics of his technique are described in detail.

In the *second chapter* the external metrical construction of the verse is examined. Musaeus is almost identified with his teacher: he uses exactly ten shapes of the hexameter (Nonnus only nine) of the thirty-two Homeric forms, with the holodactylic being the most frequent; he restricts drastically the use of the spondees and he prohibits the spondeazondes verses; the feminine caesura predominates; the bridges and the laws of the hexameter are used according to the Nonnian practice, although some distances are kept as far as the localization of monosyllables at the end of the verse is concerned.

Colluthus basically keeps the Nonnian restrictions, but he is diversified in the use of more (fifteen) hexameters' shapes, of the relatively augmented number of spondees as well as the spondeazondes. However, he is stricter than Pano-polites in what he avoids the monosyllables at the end of the verse.

Triphiodorus is quite different. He uses seventeen shapes of the hexameter and more augmented number of spondees and spondeazondes than Colluthus. Besides, he uses the Hephthemimeral twice as the main caesura of the verse. He does not keep the "zeugmata" and the laws to the degree that is observed in the other two poets. He also locates the monosyllables more frequently than the others at the end of hexameter.

In the *third chapter* the inner metric and the Colometric structure of the verse are analysed. All three poets prefer metrical word forms rich in short syllables. They remarkably restrict the monosyllabic words in the verse (with the exception of Triphiodorus) and the iambic ones before the masculine caesura. They locate the spondaic words basically in the beginning and at the end of the hexameter. In general, the metrical word types are located in less positions of the verse than has been ascertained by the preceding poets (with some exceptions of Triphiodorus again). Musaeus does not use metrical word forms of the type of dispondee (- - - -), but Colluthus and Triphiodorus use them only at the end of the hexameter.

The Colometric structure of all three poets is similar to Nonnus'. The same applies to the proportion of verse tetracolos, which is high like in Nonnus. But Colluthus' frequency of these verses is larger than Panopolites.

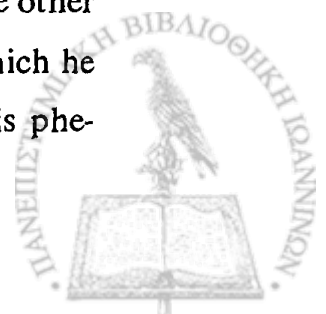
In the *fourth chapter* the function of the accentuation and some specific prosodic matters are examined. Musaeus is the only poet who generally follows the tonic rules of Nonnus, concerning the words that are located in the caesuras and at the end of the verse. On the other hand, Colluthus applies his own tonic rules in these points of the hexameter, in a less strict base than Panopolites. However, Triphiodorus does not pay any attention to the accentuation, a fact that proves his priority in this verse technique.

As far as the attic correption is concerned, all three poets barely use it, as well as Nonnus. But the prosodic use of Musaeus' various types is clearly Nonnian, while the respective one of Colluthus' and Triphiodorus' practice is more Homeric.

In the *fifth chapter* the phenomenon of hiatus and the manners of its treatment are presented. Musaeus basically follows his teacher to that issue; hiatus is tolerable in minimum cases and with very few exceptions against the practice of his model. He roughly follows Nonnus in his manners of hiatus' treatment: he remarkably restricts elision and epic correption; he frequently uses the -v ephelcystic and occasionally the movable -κ and -ς according to the Nonnian practice.

As regards the hiatus, Colluthus has more restrictions than Panopolites. He does not permit it anywhere in his work. He also restricts the elision and epic correption more than the last one mentioned and he uses more frequently the ephelcystic consonants: mainly -v and -κ, secondly the -ς.

However, the hiatus obviously exists in the work of Triphiodorus. Concerning this subject he approaches Quindus Smyrnaeus a great deal. He permits the elision more often than the other poets, even in the declinable words (which is not observed neither in them nor in Nonnus). Moreover, he permits the -v ephelcystic for the creation of long syllables by position, which is avoided by the other poets as well, especially by Colluthus. Finally, the restricting manner by which he uses the epic correption constitutes a model for the subsequent use of this phenomenon by Nonnus.

The detailed analysis of the above matters leads to the conclusion that Musaeus is placed within the school of Nonnus, Colluthus keeps some distinctions and is partly diversified, but Triphiodorus differs metrically, since he was chronologically earlier than the other poets.

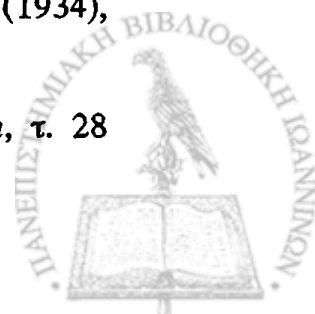

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Abercrombie, D., *Studies in Phonetics and Linguistics*, London 1965.
- Accordini, D., "Ancora su Nonno e la Crocifissione", *SIFC*, τ. 14 (1996), σσ. 249 - 151.
- , "Quaestiuculae Nonnianaе", *MEG*, τ. 1 (2001), σσ. 1-21.
- Agosti, G. - Gonnelli, F., "Materiali per la storia dell' esametro nei poeti cristiani greci", στο Fantuzzi, M. - Pretagostini, R., *Struttura e Storia dell' Esametro Greco* (GEI), Volume I, Roma 1995, σσ. 289-434.
- Ahrens, E., *Gnomen in griechischer Dichtung*, Halle 1937.
- Alder, A., *Suidae Lexikon*, τ. 4, Stutgardiae 1968.
- Alexanderson, Bengt, "Homeric formulae for ships", *Eranos*, τ. 68 (1970), σσ. 1 - 46.
- Allen, W. S., *Accent and Rhythm. Prosodic Features of Latin and Greek. A Study in Theory and Reconstruction*, Cambridge 1973.
- , *Vox Graeca: Η προφορά τής ελληνικής τήν κλασική εποχή* (μετάφραση Κάραλη Μ. - Παράσογλου Γ. Μ.), (Ίνστιτουτο Νεοελληνικῶν Σπουδῶν) Θεσσαλονίκη 2000.
- Alsina Clota, J., "Panorama de la épica griega tardía", *EClás*, τ. 16 (1972), σσ. 139 -167.
- Andersen, Lene, *Studies in Oracular Verses: Concordance to Delphic Responses in Hexameter*, Munksgaard - Copenhagen 1987.
- Arnolds, J., *Studia metrica de poetarum graecorum hexametro epico* (diss.), Bonaе 1913.
- Athanassakis, Ap. N., *Hiatus in Hesiod* (A Dissertation), University of Pennsylvania 1965.
- , "Hiatus, Word End, and Correption in Hesiod", *Hermes*, τ. 98 (1970), σσ. 129-145.
- Atherton, C., *Form and Content in Didactic Poetry*, Bari 1998.

- Bakker, E., "Homeric Discourse and Enjambement: A Cognitive Approach", *TAPhA*, τ. 120 (1990), σσ. 1-19.
- Barnes, H. R., "Enjambement and Oral Composition", *TAPhA*, τ. 109 (1979), σσ. 1-10.
- , "The Colometric Structure of Homeric Hexameter", *GRBS*, τ. 27 (1986), σσ. 125-150.
- Bassett, S. E., "Right and Left in the Homeric Hexameter", *CPh*, τ. 11 (1916), σσ. 458-460.
- , "The Hephthemimeral Caesura in Greek Hexameter Poetry", *TAPhA*, τ. 48 (1917), σσ. 85-110.
- , "The Theory of Homeric Caesura According to the Extant Remains of the Ancient Doctrine", *AJPh*, τ. 40 (1919), σσ. 343-372.
- , "Versus tetracolos", *CPh*, τ. 14 (1919), σσ. 216-233.
- , "Βουκολικὸν Ν", *CPh*, τ. 15 (1920), σσ. 54-60.
- Beck, R., "A Principle of Composition in Homeric Verse", *Phoenix*, τ. 26 (1972), σσ. 213-231.
- Beeks, R. S. P., "On the Structure of the Greek Hexameter: O' Neill' Interpreted", *Glotta*, τ. 50 (1972), σσ. 1-10.
- Bekker, Im., *Coluthi Raptus Helenae*, Berolini 1816.
- Beneke, F., *De arte metrica Callimachi* (Diss.), Strasbourg 1880.
- Bennett, C. E., "What was *ictus* in classical prosody", *AJPh*, τ. 19 (1898), σσ. 361-383.
- , "Rhythmic accent in ancient verse", *AJPh*, τ. 20 (1899), σσ. 412-428.
- Bernard, E., *Inscriptions métriques de l'Égypte gréco-romaine*, Paris 1969.
- Bettini, M., "A proposito dei versi sotadei, greci e romani", *MD*, τ. 9 (1982), σσ. 59-105.
- Bezentakos, N., P., "Ἡ φωνὴ τοῦ ποιητῆ στὴν μεταγενέστερη ἐπικὴ ποίηση (Κόιντος - Νόννος)", *Parnassos*, τ. 43 (2001), σσ. 13-44.
- Bo, Dominicus, *Musaei Lexicon*, Hildesheim 1966.
- Bogner, Hans, "Die Religion des Nonnos von Panopolis", *Philologus*, τ. 89 (1934), σσ. 320-333.
- Bolling, G. M., "Metrical Lengthening and the Bucolic Diaeresis", *AJPh*, τ. 28 (1907), σσ. 401-410.

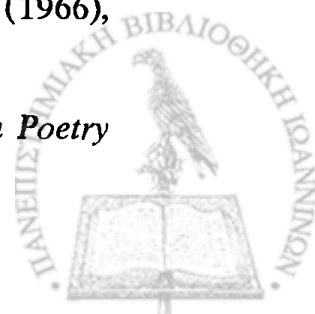
- , "Movable *Nu* at the End of Homeric verses", *CPh*, τ. 40 (1945), σσ. 181-186.
- Bowra, C. M., *Ancient Greek Literature* (Oxford University Press), London-New York - Toronto 1967.
- Brioso, M. S., "Aportaciones al problema de la métrica griega tardía", *EC*, τ. 16 (1972), σσ. 95-138.
- , "De la epica como crónica a la epica subjetiva: Nonno de Panópolis", *Exc-Philol*, τ. 4-5 (1994-1995), σσ. 9-30.
- Buck, C. D., *The Greek Dialects* (The University of Chicago Press), Chicago 1955.
- Bulloch, A. W., "A Callimachean Refinement to the Greek Hexameter. A New 'Law' and Some Observations on Greek Proclitics", *CQ*, τ. 20 (1970), σσ. 258-268.
- Butrica, J. L., "A Pleonastic Use of *καὶ* and *et* in Epic Similes", *Mnemosyne*, τ. 53 (2000), σσ. 129-138.
- Cameron, A., *Claudian. Poetry and Propaganda at the Court of Honorius*, Oxford 1970.
- , "The empress and the poet: paganism and politics at the court of Theodosius II", *YCIS*, τ. 27 (1982), σσ. 217-289.
- , "The poet, the bishop, and the harlot", *GRBS*, τ. 41, 2 (2000), σσ. 175-188.
- Campbell, M., *Lexicon in Triphiodorum*, Hildesheim - Zürich - New York 1985.
- Cantilena, M., *Enjambement e poesia esametrica orale: una verifica*, Ferrara 1980.
- , "Approccio metrico alle teorie della composizione orale", στὸ Danese, M., Gori, F., Questa, C. (edd.), *Metrica classica e linguistica*, Urbino 1990, σσ. 45-86.
- , "Il ponte di Nicanore", στὸ: Fantuzzi, M. - Pretagostini, R., *Struttura e Storia dell' Esametro Greco* (GEI), (Vol. I) Roma 1995, σσ. 9-67.
- Cataudella, Q., "De sua ipsius et aliorum ignorantia", καὶ "Cronologia di Nonno di Panopoli" στὸ Cataudella, Q., *Utriusque Linguae. Studi e ricerche di letteratura Greca e Latina*, Tomo primo - parte greca, Messina-Firenze 1974, σσ. 309-325 καὶ 443-465.

- Cazzaniga, I., "Appunti intorno ad alcuni aspetti della positio debilis nell'esametro dei poeti ellenistici. Il monosillabo e il bisillabo, *SCO*, τ. 10 (1961), σσ. 54-79.
- Chamberlayne, L.P., "A study of Nonnus", *SPh*, τ. 13 (1916), σσ. 40-68.
- Chantraine, P., *Grammaire Homérique*, τ. 1 (Klincksieck, C.), Paris ³1958 (=1942).
-----, *La formation des noms en grec ancien* (Klincksieck, C.), Paris ²1968 (=1933).
- , *Ιστορικὴ μορφολογία τῆς ἑλληνικῆς γλώσσας* (μετάφρ. Ν. Κ. Ἀγκαβανάκη), (ἔκδ. Καρδαμίτσα) Ἀθήνα ²1998 (=1990).
- Chuvin Pierre, *Mythologie et géographie Dionysiaques. Recherches sur l'œuvre de Nonnos de Panopolis*, Adosa 1991.
- Chatman, S., *A Theory of Meter*, London - Paris 1965.
- Clapp, E. B., "On Correption in Hiatus", *CPh*, τ. 1 (1906), σσ. 239-252.
- Clayman, D. L. - Van Nortwick, T., "Enjambement in Greek Hexameter Poetry", *TAPhA*, τ. 107 (1977), σσ. 85-92.
- Collart, P., "Passages controversés des Dionysiaques de Nonnos", *RPh*, τ. 41 (1917), σσ. 113-125.
-----, *Nonnos de Panopolis: Études sur la composition des Dionysiaques* (Recherches d'archéologie, de philologie et d'histoire), Caire 1930.
- Conrad, C. W., *From Epic to Lyric. A Study in the History of Traditional Word - Order in Greek and Latin Poetry* (Garland Publishing), New York & London 1990.
- Consbruch, M., *Hephaestionis Enchiridion cum commentariis veteribus* (Teubner), Lipsiae 1906.
- Cunningham, I. C., "The Hexameter of Fragmentary Hellenistic Poets", *QUCC*, τ. 25 (1977), σσ. 95-100.
- Cupaiuolo, F., "A proposito di alcuni recenti studi di metrica classica", *RFIC*, τ. 95 (1967), σσ. 226-240.
- Dain, A., *Traité de métrique grecque* (Klincksieck), Paris 1965.
- Dale, A. M., "Greek Metric 1936-1957", *Lustrum*, τ. 2 (1957), σσ. 5-51.
-----, "Observations on Dactylic", *WS*, τ. 77 (1964), σσ. 15-36.
-----, *The Lyric Metres of Greek Drama*, Cambridge ²1968.

- Danese, R. M. - Gori, Fr. - Questa, C. (edd.), *Metrica classica and Linguistica: Atti del Colloquio*, Urbino 3 - 6 Ottobre 1988.
- De Martino, M., "Dottrina e poesia in una iscrizione greca metrica dell' Egitto paleocristiano", *RAC*, τ. 73 (1997), σσ. 413-423.
- De Neubourg, L., "Mots longs après les diérèses médianes dans l' hexamètre grec", *AC*, τ. 47 (1978), σσ. 403-437.
- , *La base métrique de la localisation des mots dans l'hexamètre latin*, Brussel 1986.
- Denniston, J. D., *The Creek particles*, Oxford ²1954.
- De Stephani, Cl., "Nonniana", *Philologus*, τ. 143 (1999), σσ. 336-343.
- , "Nonniana II", *Eikasmos*, τ. 12 (2001), σσ. 173-178.
- Devine, A. M. - Stephens L. D., "The Greek Appositives: Toward a Linguistically Adequate Definition of Caesura and Bridge", *CPh*, τ. 73 (1978), σσ. 314-328.
- , "Towards a New Theory of Greek Prosody: The Suprasyllabic Rules", *TAPhA*, τ. 112 (1982), σσ. 33-63.
- , *Language and Metre: Resolution, Porson' s Bridge, and Their Prosodic Basis*, Chicago 1984.
- , "Stress in Greek?", *TAPhA*, τ. 115 (1985), σσ. 125-152.
- , "Evidence from Experimental Psychology for the Rhythm and Metre of Greek Verse", *TAPhA*, τ. 123 (1993), σσ. 379-403.
- , *The Prosody of Greek Speech* (Oxford University Press), New York 1994.
- Dihle, Albrecht, *Greek and Latin Literature of the Roman Empire. From Augustus to Justinian* (μετάφρ. Malzahn, Manfred), London and New York 1994.
- D' Ippolito, G., "Nonno e Gregorio Di Nazianzo", σὲ *Storia poesia e pensiero nel mondo antico. Studi in onore di M. Gigante*, Napoli 1994, σσ. 197-208.
- Dover, K. J., *Greek Word Order*, Cambridge ²1968 (=1960).
- Drexler, H., "Rhythmus und Metrum", *Glotta*, τ. 29 (1942), σσ. 1-28.
- , "Concetti fondamentali di metrica", *RFIC*, τ. 93 (1965), σσ. 5-23.
- Edwards, G. P., "Some Features of Homeric Craftsmanship", *TAPhA*, τ. 97 (1966), σσ. 125-130.
- Edwards, M. W., *Sound, Sense, and Rhythm. Listening to Greek and Latin Poetry* (Princeton University Press), Princeton and Oxford 2004.

- Elderkin, G. M., *Aspects of the speech in the later Greek epic* (Dissertation), Baltimore 1906.
- Fantuzzi, M. – Pretagostini, R., *Struttura e Storia dell' Esametro Greco* (GEI), Roma 1995 (Volume I) καὶ 1996 (Volume II).
- Fantuzzi, M. – Hunter, R., *Muse e modelli: La poesia ellenistica da Alessandro Magno ad Augusto*, Roma – Bari 2002.
- Färber, H., *Musaios. Hero und Leander*, München 1961.
- Ferrari, L., *Sulla Presa di Ilio di Trifiodoro*, Palermo 1962.
- , *Osservazioni su Quinto Smirneo*, Palermo 1963.
- Fleming, T., “The Versus in Greek Metrics and Music”, *QUCC*, τ.52 (1996), σσ. 123-131.
- Fowel, R. L., “A new theory of Greek metre”, *EMC*, τ. 35 (1991), σσ. 1-20.
- Fränkel, H., “Der kallimachische und der homerische Hexameter”, *NAWG*, 1926, σσ. 197-229.
- , “Der homerische und der kallimachische Hexameter”, στὸ: *Wege und Formen frühgriechischen Denkens*, München 1955, σσ. 100-156.
- , “L' esametro di Omero e di Callimaco”, στὸ: Fantuzzi, M. – Pretagostini, R., *Struttura e Storia dell' Esametro Greco* (GEI), (Vol. II) Roma 1996, σσ. 173-248.
- Friedländer, P., “Die Chronologie des Nonnos von Panopolis”, *Hermes*, τ. 47 (1912), σσ. 43-59.
- Γαργαντούδη Εὐρ., *Ἀρχαία καὶ Νέα Ἑλληνικὴ Μειτρική. Ἱστορικὸ διάγραμμα μιᾶς παρεξήγησης* (Εἰσαγωγή Massimo Peri), Studi Bizantini e Neogreci, Quaderni 21, Università di Padova, 1989.
- Gelzer, Th. – Whitman, C. H., *Musaeus. Hero and Leander* (Loeb), Cambridge (MA) – London 1975.
- Gentili, Br., *Metrica greca arcaica*, Messina-Firenze 1950.
- , *La metrica dei Greci*, Messina-Firenze 1952.
- , “Preistoria e formazione dell' esametro”, *QUCC*, τ. 26 (1977), σσ. 7-51.
- , *Poesia e pubblico nella Grecia antica, da Omero al V secolo*, Rome-Bari³1995(=1984).

- Gentili, Br. – Pretagostini, R., *La musica in Grecia* (Laterza), Bari 1988.
- Gentili, Br. – Perusino, Fr., *Mousike: Metrica Ritmica e Musica Greca in Memoria di Giovanni Comotti*, Pisa 1995.
- , *La colometria antica dei testi poetici greci*, Pisa – Roma 1999.
- Gentili, Br. – Lomiento, Liana, “Colometria antica e filologia moderna”, *QUCC*, τ. 69 (2001), σσ. 7-22.
- Georgjades, Thr., *Der griechische Rhythmus. Musik, Reigen, Vers, und Sprache*, Hamburg 1949.
- Gerhard, Ed., *Lectiones Apollonianae*, Lipsiae 1816.
- Gerlaud, B., *Triphiodore. La prise d’Ilion* (Budé), Paris 1982.
- , *Nonnos de Panopolis. Les Dionysiaques* (Budé), Paris 1993.
- Giagrande, G., “Beitrage zu den Dionysiaka des Nonnos”, *Hermes*, τ. 92 (1964), σσ. 481-497.
- , “On the Halieutica of Oppian”, *Eranos*, τ. 68 (1970), σσ. 76-94.
- , “Colluthus’ Description of a Waterspout: An Example of Late Epic Literary Technique”, *AJPh*, τ. 96 (1975), σσ. 35-41.
- , “L’ isocronia vocalica come fenomeno prosodico alessandrino: tradizione e innovazione nella poesia greca”, στὸ Pretagostini, R., *Tradizione e innovazione nella cultura greca da Omero all’ età ellenistica. Scritti in onore di Bruno Gentili*, τ. III, Roma 1993, σσ. 989-1001.
- Γιαννάκη, Γ. Ν., *Ὀρφῆως Λιθικά* (διδασκατορική διατριβή), Ἰωάννινα 1982.
- Gigli Piccardi, D., *Metafora e poetica in Nonno di Panopoli*, Firenze 1985.
- Giseke, B., *Homerische Forschungen* (Teubner), Leipzig 1864.
- Gleditsch, Hugo, *Στοιχειώδης μετρική τῆς ἀρχαίας ἐλληνικῆς ποιήσεως* (μετάφρ. Σαλτέλη, Θ.), (ἐκδ. Παπαδήμα) Ἀθήναι 1978.
- Goldhill, S., *The poet’s voice. Essays on poetics and Greek literature*, Cambridge 1991.
- Gonnelli, F., “Il Salterio esametrico, I-II”, *Koinonia*, τ. 13 (1989), 1, σ. 51-60 καὶ 2, σσ. 127-151.
- , “Considerazioni su alcuni aspetti della metrica a Bisanzio”, στὸ Stella, F. (ed.), *Il verso europeo. Atti del seminario di metrica comparata (4 maggio 1994)*, Firenze 1995, σσ. 147-157.
- Goodell, T. D., “The Order of Words in Greek”, *TAPhA*, τ. 21 (1890), σσ. 5-47.

-----, *Chapters on Greek Metric*, New York 1901.

Goodwin, W. W., *A Greek Grammar*, New York ²1965 (=1879).

Graf, E., *Rhythmus und Metrum*, Marburg 1891.

Greenberg, N. A., "A Statistical Comparison of the Hexameter Verse in *Iliad* I, *Theognis*, and *Solon*", *QUCC*, τ. 49 (1985), σσ. 63-75.

Grulich, O., *De Quodam Hiatus Genere*, Halle 1876.

Hagel, St., "Zu den Konstituenten des griechischen Hexameters", *WS*, τ. 107-108 (1994-95), σσ. 77-108.

Hardie, W. R., *Res Metrica; An Introduction to the Study of Greek and Roman Versification* (Garland Publishing), New York & London ²1979 (=Oxford 1920).

Χαριτωνίδου, Χ. Χ., «Τριφιόδωρος-Τρυφιόδωρος», *Ἀθηνᾶ*, τ. 15 (1903), σσ. 449-451.

Harrison, S. J., "*Discordia Taetra*: The History of a Hexameter - Ending", *CQ*, τ. 41 (1991), σσ. 138-149.

Hartel, W., *Homerischen Studien*, Berlin ²1873.

Χατζηδάκη, Γ. Ν., "Περὶ τοῦ χρόνου τῆς ἐξισώσεως τῆς προσωδίας ἐν τῇ ἐλληνικῇ γλώσσῃ", *Ἀθηνᾶ*, τ. 13 (1901), σσ. 247-261.

Haug, D. - Welo E., "The Proto - Hexameter Hypothesis: Perspectives for Further Research", *SO*, τ. 76 (2001), σσ. 130 - 136.

Havet, L., *Cour élémentaire de métrique grecque et latine*, Paris 1896.

Hermann, G., *Orphica*, Lipsiae 1805.

-----, *Elementa doctrinae metricae*, Lipsiae 1816.

Hernández de la Fuente, D., "Las *Dionisiacas* de Nonno de Panopolis: la apoteosis tardía del dionisismo", *EClás*, τ. 120 (2001), σσ. 17-34.

Higham, T. F., *Greek Poetry and Life*, Oxford 1936.

Hilberg, I., *Das Princip der Silbenwägung und die daraus entspringenden Gesetze der Endsilben in der griechische Poesie*, Wien 1879.

Hill, D. E., "Quaestio Prosodiae", *Glotta*, τ. 52 (1974), σσ. 218-231.

Hoffmann, C. A. J., *Questiones Homericae*, Clausthal 1842.

Hollis, A. S., "Some allusions to earlier Hellenistic poetry in Nonnus", *CQ*, τ. 26 (1976), σσ. 142-150.

- Hopkinson, N., "Juxtaposed prosodic variants in Greek and Latin poetry", *Glotta*, τ. 60 (1982), σσ. 162-177.
- , *A Hellenistic anthology*, Cambridge 1988.
- , *Studies in the Dionysiaka of Nonnus*, Cambridge 1994.
- , *Greek Poetry of the Imperial Period. An Anthology*, Cambridge 1994.
- Horrocks, G. C., "The Antiquity of the Greek Epic Tradition: Some New Evidence", *PCPhS*, τ. 26 (1980), σσ. 1-11.
- Hutchinson, G, *Hellenistic Poetry*, Oxford 1988.
- Ingalls, W. B., "The Structure of the Homeric Hexameter. A Review", *Phoenix*, τ. 24 (1970), σσ. 1-12.
- Isler, Fr., *Questiones Metricae, v paragodicum* (Dissertatio), Gryphiae 1908.
- Jannaris, A. N., *An Historical Greek Grammar*, Hildesheim 1968.
- Jones, F. P. - Gray F. E., "Hexameter Patterns, Statistical Inference, and the Homeric Question: an Analysis of the La Roche Data", *TAPhA*, τ. 103 (1972), σσ. 187-209.
- Καζάζη, Ί. Ν., *Άρχαία Έλληνική μετρική. Συναγωγή μελετών* (έκδ. Βάνιας), Θεσσαλονίκη 1998.
- Κακριδής, Ί. Θ., *Άρχαία Έλληνική μετρική*, Άθήναι 1931.
- , *Δακτυλικόν Έξάμετρον* (Πανεπιστημιακές παραδόσεις), (έκδ. "Τὸ Φοιτητικόν"), Θεσσαλονίκη.
- Κακριδής, Φ. Ί, *Κόιντος Σμυρναῖος γενική μελέτη τῶν "μεθ' Όμηρον" καὶ τοῦ ποιητῆ τους*, Άθήνα 1962.
- Κάρκου, Κ. - Μελετίδη Έ., *Στοιχεῖα Μετρικῆς Άρχαίας Έλληνικῆς, Λατινικῆς, Νέας Έλληνικῆς* (έκδ. Πουρνάρα), Θεσσαλονίκη 1969.
- Keydell, R., *Questiones metricae de epicis graecis recentioribus* (Diss.), Berlin 1911.
- , "Zu Nonnos", *ByzZ*, τ. 5 (1926-7), σσ. 380-389.
- , s.v. "Nonnos", σὶδ *RE*, τ. 33(17¹) (1936), σσ. 904-920.
- , *Nonni Panopolitani Dionysiaka* (Prolegomena), Berlin 1959, σ. 35*-42*).

- Kirk, G. S., "Studies in Some Technical Aspects of Homeric Style: (i) The Structure of the Homeric Hexameter; (ii) Verse-Structure and Sentence-Structure in Homer", *YClS*, τ. 20 (1966), σσ. 75-152.
- Knös, O. W., *De digammo Homericis questiones*, Upsaliae 1873.
- Köchly, H., *De Musaei grammatici codice Palatino* (Heidelberg), Mohr 1865.
- Koehly, A., *Quindi Smyrnaei Posthomericum Libri XIV*, Leipzig 1850.
- Kolář, A., *De re metrica poetarum Graecorum et Romanorum*, Praeae 1947.
- Κόντου, Κ., "Εφελκυστικὸν υ", *Ἀθηνᾶ*, τ. 9 (1897), σσ. 445-448.
- , "Εὐφωνικὸν υ", *Ἀθηνᾶ*, τ. 10 (1898), σσ. 267-268.
- Κοπιδάκη, Μ. Ζ., *Διονυσίου Λογγίνου "Περὶ ὕψους"* (ἐρμηνευτικὴ ἔκδοσις), (Βικελαία δημοτικὴ βιβλιοθήκη) Ἡράκλειο 1990, σσ. 162-171.
- Korzeniewski, D., *Griechische Metrik*, Darmstadt 1968.
- Kost, von K., *Musaios. Hero und Leander*, Bonn 1971.
- Koster, W. J. W., *Traité de métrique grecque suivi d' un précis de métrique latine*, Leiden ⁴1966 (=1936).
- Kotseleni, S., *Colluthus. The Rare of Helen. A Stylistic Commentary* (Diss), (King's College) London 1991.
- Krafft, F., *Vergleichende Untersuchungen zu Homer und Hesiod*, Göttingen 1963.
- Král, I., "Ein einheitliches prosodisches Princip des Nonnos", *WS*, τ. 29 (1907), σσ. 50-80.
- La Roche, J., "Untersuchungen über den Vers bei Hesiod und in der homerischen Hymnen", *WS*, τ. 20 (1898), σσ. 70-99 καὶ "Zahlenverhältnisse in homerischen Versen", *δ.π.*, σσ. 1-69.
- , "Der Hexameter bei Apollonios, Arat und Kallimachos", *WS*, τ. 21 (1899), σσ. 161-197.
- , "Zur Prosodie und Metrik der Späteren Epiker", *WS*, τ. 22 (1900), σσ. 35-55 καὶ "Zur Verstechnik des Nonnos", *δ.π.*, σσ. 194-221.
- Laurand, L., "Sur quelques questions fondamentales de la métrique", *RPh*, τ. 63 (1937), σσ. 287-289.
- , "L'accent grec et latin. Remarques et bibliographie choisie", *RPh*, τ. 64 (1938), σσ. 133-148.
- Lavagnini, B., *Alle origini del verso politico*, Palermo 1983.

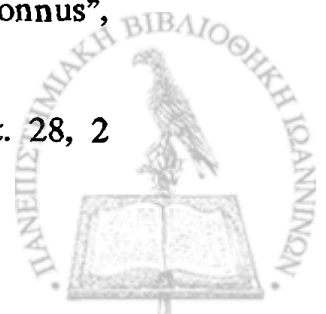
- Lehrs, K., *Questiones epicae*, Regimonti 1837.
- Lejeune, M., *Traité de phonétique grecque* (Klincksieck), Paris 1944.
- Liénard, E., *Répertoires prosodiques et métriques*, Bruxelles 1978.
- Lindgren, B. W., *Statistical Theory*, New York ³1976.
- Livrea, E., "Zu Apollonios Rhodios, Nonnos und Koluth", *Helikon*, τ. 7 (1967), σσ. 435-438.
- , *Colluto. Il ratto di Elena* (Pàtron), Bologna 1968.
- , "Su Apollonio Rodio, Nicandro e Nonno", *RFIC*, τ. 99 (1971), σσ. 59-60.
- , "Per una nuova edizione critica di Trifiodoro", *RFIC*, τ. 104 (1976), σσ. 443-452.
- , "P. Oxy. 2946 e la constitutio textus di Trifiodoro", *ZPE*, τ. 33 (1979), σσ. 57-74.
- , *Triphiodorus. Ilii excidium* (Bibl. Teubner), Leipzig 1982.
- , *Musaeus. Hero et Leander* (Bibl. Teubner), Leipzig 1982.
- , "Il poeta e il vescono. La questione nonniana e la storia", *Prometheus*, τ. 13 (1987), σσ. 99-123.
- , *Da Callimaco a Nonno: Dieci studi di poesia ellenistica*, Messina - Florencia 1995.
- Livrea, E. - Accorinti, D., "Nonno e la crocifissione", *SIFC*, τ. 6 (1988), σσ. 262-278.
- Lomiento, Liana, "Considerazioni sul valore della cesura nei *versi kata stichon* e nei versi lirici della poesia greca arcaica e classica", *QUCC*, τ. 67 (2001), σσ. 21-35.
- Ludwich, A., *De hexametris poetarum Graecorum spondiacis* (Diss.), Halle 1866.
- , *Beiträge zur Kritik des Nonnos von Panopolis*, Königsberg 1873.
- , *Aristarhs Homerische Textkritik nach den Fragmenten des Didymos*, II, Leipzig 1885.
- , "Der Hexameter des Nonnos", σὺν Rossbach, A. - Westphal, R., *Griechische Metrik (Theorie der musischen Künste der Hellenen, III. 2)*, Leipzig ³1889 (=1885), σσ. 55-79.
- , *Musaios, Hero und Leandros*, Berlin 1929.
- Λιπουράκη, Δ., *Ἀρχαία Ἑλληνική μετρική* (μια πρώτη προσέγγιση), (Παρατηρητής) Θεσσαλονίκη 1983.

- Maas, P., *Greek Metre* (μετάφρ. Lloyd - Jones, H.), Oxford ²1966 (=1962).
- , *Κριτική τῶν κειμένων* (μετάφρ. Χιονίδη, Ν.), (ἐκδ. Παπαδάκη) Ἀθήναι 1975 (= Leipzig ³1957), σσ. 169-170.
- , "69. Zur Verskunst des Nonnos", στὸ *Kleine Schriften*, München 1973.
- Maas, P. - Trypanis, C. A., *Sancti Romani Melodi Cantica Genuina*, Oxford 1963.
- Mair, A. W., *Oppian, Colluthus, Triphiodorus* (Loeb), London & New York 1928.
- Magnelli, E., "Le norme del secondo piede dell' esametro nei poeti ellenistici e il comportamento della «parola metrica»", *MD*, τ. 35 (1995), σσ. 135-164.
- Malicki, Cl., *De πάλιν particula* (dissertatio), Gryphiae 1907.
- Marót, K., "Der Hexameter", *Acta antiqua*, τ. 6 (1958), σσ. 1-65.
- Masqueray, P., *Traité de métrique grecque* (Klincksieck), Paris 1899.
- Martin, R., "Hesiod's Metanastic Poetics", *Ramus*, τ. 21 (1992), σσ. 11-33.
- Massimilla, G., "Contributi interpretativi alle *Dionisiache* di Nonno", *SIFC*, τ. 20 (2002), σσ. 206-216.
- Matthews, V. J., "Aphrodite's Hair: Colluthus and Hairstyles in the Epic Tradition", *Eranos*, τ. 94 (1996), σσ. 37-39.
- McCail, R., "Hexameter Economy on an Unnamed Emperor", *JHS*, τ. 98 (1978), σσ. 38-63.
- McLennan, G. R., "The Metrical Form of the Hexameter in Callimachus", *QUCC*, τ. 17 (1974), σσ. 63-65.
- , "Hiatus in the Homeric Hexameter", *QUCC*, τ. 17 (1974), σσ. 130-135.
- , "Enjambement in the Hymns of Callimachus", *Hermes*, τ. 102 (1974), σσ. 200-206.
- Μέγα, Α. Χ., *Λατινική Μετρική*, Θεσσαλονίκη ³1993 (=1973).
- Meillet, A., *Les origines indo-européennes des mètres grecs*, Paris 1923.
- Meillet, A. - Vendryes, J., *Traité de Grammaire Comparée des Langues Classiques*, Paris 1966.
- Merrick, J., *Τρυφιοδώρου Ἄλωσις Ἰλίου*, Oxonii 1741.
- Mersinias, St., "On the elision in Oppian", *Δωδώνη («Φιλολογία»)*, τ. 24 (1995), σσ. 105-128.
- , "The metre in the *Cynegetica* of Ps. Oppian", *Δωδώνη («Φιλολογία»)*, τ. 27 (1998), σσ. 115-161.

- Mette, H. J., "Die Struktur des ältesten daktylischen Hexameters", *Glotta*, τ. 35 (1956), σσ. 1-17.
- Meyer, W., "Zur Geschichte des alexandrinischen Hexameters", *SBAW*, phil.-philol. Kl. 1884, σσ. 979-1089.
- , "Anfang und Ursprung der lateinischen und griechischen rhythmischen Dichtung", *ABAW*, τ. 17 (1886), σσ. 265-450.
- Migotto, L., *Museo, Ero e Leandro*, Pordenone 1992.
- Mojena, A., *Estudios métricos sobre los bucólicos griegos: la estructura del hexámetro de Teócrito* (Tesis Doctoral), Madrid 1990.
- , "El problema de la cesura en la métrica griega", *Minerva*, τ. 5 (1991), σσ. 91-98.
- , "The Behavior of Prepositives in Theocritus' Hexameter", *Glotta*, τ. 70 (1992), σσ. 55-60.
- Montes, C. - Guillermo, J. "Notas críticas a Coluto", *Habis*, τ. 18-19 (1987-1988), σσ. 109-119.
- Moranti, M., "Formule metriche nelle iscrizioni greche", *QUCC*, τ. 13 (1972), σσ. 7-23.
- Morelli, G., "Callimaco e la legge di Naeke", *RCCM*, τ. 6 (1964), σσ. 140-155.
- Napolitano, M., "La modulazione ritmica nella prassi poetica greca", *QUCC*, τ. 52 (1996), σσ. 179-196.
- , "L' esametro greco: storia e forme", *RFIC*, τ. 127, 1 (1999), σσ. 107-125.
- Nardelli, M. L., "L' esametro di Colluto", *JÖEByz*, τ. 32, 3 (1982), σσ. 323-333.
- , "L' esametro di Museo", *Koinonia*, τ. 9 (1985), σσ. 153-166.
- Nasta, M., "Principes d'analyse d'une versification orale (I). Les factures spécifiques de l'hexamètre grec", *LEC*, τ. 62 (1994), σσ. 101-129.
- , "Principes d'analyse d'une versification orale (II). Caractères traditionnels de la versification épique: Bref aperçu de la diachronie", *LEC*, τ. 63 (1995), σσ. 197-223.
- Newbold, R. F., "Space and Scenery in Quintus of Smyrna, Claudian and Nonnus", *Ramus*, τ. 10 (1981), σσ. 53-68.
- , "Narcissism and Leadership in Nonnus's *Dionysiaca*", *Helios*, τ. 28, 2 (2001), σσ. 173-190.

Nieto, I. J. M., "La cesura: metro y sentido en el verso griego", *Emerita*, τ. 60 (1992), σσ. 225-234.

Νικολαΐδη-Ασιλάνη, Π., *Κολλούθου, Ἡ Ἄρπαγή τῆς Ἑλένης - Τριφιοδώρου, Ἰλίου Ἄλωση - Μουσαίου, Ἡρῶ καὶ Λέανδρος* (ἐκδ. Φύλλα), Ἀθήνα 1995.

Nougaret, L., "Les fins d'hexamètre et l'accent", *REL*, τ. 24 (1946), σσ. 261-271.

-----, *Traité de métrique latine classique* (Klincksieck), Paris ³1963.

-----, *Prosodie, Métrique et Vocabulaire. Analyse verbale comparée du De Signis et Des Bucoliques* ("Budé"), Paris 1966.

O' Neil, Eug., "The Importance of Final Syllables in Greek Verse", *TAPhA*, τ. 70 (1939), σσ. 256-294.

-----, "The Localization of metrical word-types in the Greek Hexameter (Homer, Hesiod and the Alexandrians)", *YCLS*, τ. 8 (1942), σσ. 105-178.

Opelt, I., "Alliteration im Griechischen? Untersuchungen zur Dichter-sprache des Nonnos von Panopolis", *Glotta*, τ. 37 (1958), σσ. 205-232.

Orsini, P., *Musée, Héro et Léandre* (Budé), Paris 1968.

-----, "De Nonnos à Colluthos", *Pallas*, τ. 16 (1969), σσ. 13-24.

-----, *Colluthos, L' Enlèvement d' Hélène* (Budé), Paris 1972.

-----, "Tryphiodore et la μίμησις", *Pallas*, τ. 21 (1974), σσ. 5-12.

Ortiz de Landaluce, M. S., "Estudio métrico de las *Argonáuticas Órficas*. II. Hechos prosódico-métricos", *ExcPhilol*, τ. 3 (1993), σσ. 87-114.

Page, D. L., "Five Hellenistic Epitaphs in Mixed Metres", *WS*, τ. 10 (1976), σσ. 165-176.

Palmer, F. R., *Prosodic Analysis*, Oxford 1970.

Πανταζίδου, Ί., *Λεξικὸν Ὀμηρικόν* (ἐκδ. Σιδέρη), Ἀθήναι.

Παπαδημητρίου, Π. Γ., *Ἱστορικὴ διερεύνηση τῶν ἀρχαιοελληνικῶν ἀντιλήψεων γιὰ τὸν ῥυθμὸ καὶ τὸ μέτρο* (διδασκατορικὴ διατριβή), Θεσσαλονίκη 1997.

Παπαϊωάννου, Τ., - Λουκά Σ., *Εἰσαγωγὴ στὴ Στατιστικὴ*, Ἰωάννινα 1998.

Parker, L. P. E., "Greek Metric 1957-1970", *Lustrum*, τ. 15 (1970), σσ. 37-98.

-----, "Consilium et Ratio? Papyrus A of Vacchylides and Alexandrian Metrical Scholarship", *CQ*, τ. 51 (2001), σσ. 23-52.

- Parry, M., "The Distinctive Character of Enjambement in Homeric Verse", *TA-PhA*, τ. 60 (1929), σσ. 200-220.
- Pavese, C. O., *Problemi di metrica classica*, Genova 1978.
- Peek, W., *Griechische Vers-Inschriften*, τ. 1, Berlin 1955.
- , *Lexicon zu den Dionysiaka des Nonnos*, 4 τ., Hildesheim & Berlin 1968-75.
- Pernot, H., *D'Homère a nos jours. Histoire, écriture, prononciation du grec*, Paris 1921.
- Perret, J., "Mots et fins de mots trochaïques dans l' hexamètre latin", *REL*, τ. 32 (1954), σσ. 183-199.
- Πετρίδου, Μ., *Φιλίππου Στέφανος: Μάρκος Άργεντάριος* (διδασκτορική διατριβή), Παράρτημα: Μετρική, Ίωάννινα 2005, σσ. 372-392.
- Pfeiffer, R., *Callimachus*, τόμοι II, Oxonii 1953.
- Pighi, G. B., *Studi di rithmica e metrica*, Torino 1970.
- Poe, J. P., *Caesurae in the Hexameter Line of Latin Elegiac Verse*, Wiesbaden 1974.
- Pontorno, R., "Trifiodoro, uno degli ultimi poeti epici dell' età ellenistica", *ALGP*, τ. 3-4 (1966-1967), σσ. 267-273.
- Porter, N. H., "Hesiod and Aratus", *TAPhA*, τ. 77 (1946), σσ. 148-170.
- , "The Early Greek Hexameter", *YCLS*, τ. 12 (1951), σσ. 3-63.
- Pretagostini, R., "Il colon nella teoria metrica", *RFIC*, τ. 102 (1974), σσ. 273-282.
- , "Metro, significante, significato: l' esperienza greca", στο Danese, R. M., Gori F., Questa C. (ἐκδ.), *Metrica classica e linguistica*, Urbino 1990, σσ. 107-119.
- Postgate, "On Ancient Greek Accentuation", *PBA*, τ. 11 (1924-1925), σσ. 213-264.
- Quint, D., *Epic and Empire*, Princeton 1993.
- Raalte, van M., "Greek Elegiac Verse Rhythm", *Glotta*, τ. 66 (1968), σσ. 145-178.
- , *Rhythm and Metre. Towards a Systematic Description of Greek Stichic Verse*, Assen - Maastricht 1986.
- Raveñ, D. S., *Greek Metre: An Introduction*, London 1962.
- Rēa, J. R., *Ox. Pap.*, τόμ. 41, n° 2946, *Know Classical Texts*, σσ. 9-10.

- Reece, S., "The Epithet ἐρίδρομος in Nonnus' *Dionysiaca*", *Philologus*, τ. 145 (2001), σσ. 357-359.
- Roszbach, A. - Westphal, R., *Griechische Metrik (Theorie der musischen Künste der Hellenen)*, 3 τ., Leipzig ³1889.
- Rossi, L. E., "Anceps: vocale, sillaba, elemento", *RFIC*, τ. 91 (1963), σσ. 52-71.
- , "Estensione e valore del 'colon' nell' esametro omerico", *StudUrb*, τ. 39 (1965), σσ. 239-273.
- , "La metrica come disciplina filologica", *RFIC*, τ. 94 (1966), σσ. 185-207.
- , "La 'pronuntiatio plena': sinalefe in luogo d' elisione", *RFIC*, τ. 97 (1969), σσ. 433-447.
- Roubaud, J., "Mètre et vers", *Poétique*, τ. 7 (1971), σσ. 366-387.
- Rouse, W. H. D., *Nonnos. Dionysiaca*, 3 τ. (Loeb), Cambridge 1940.
- Roussel, L., *Le vers grec ancien: son harmonie et ses moyens d'expression*, Presses Universitaires de France 1954.
- Ruijgh, C. J., "Μακρὰ τελεία et μακρὰ ἄλογος (Denys d' Halicarnasse, *De la composition des mots*, chap. 17 et 20). Le prolongement de la durée d' une syllabe finale dans le rythme du mot grec", *Mnemosyne*, τ. 40 (1987), σσ. 313-352.
- Rupprecht, K., *Einführung in die griechische Metrik*, München 1950.
- Russo, J. A., "A Closer Look at Homeric Formulas", *TAPhA*, τ. 94 (1963), σσ. 235-247.
- , "The Structural Formula in Homeric Verse", *YCLS*, τ. 20 (1966), σσ. 217-240.
- Rzach, A., "Studien zur Technik des nachhomerischen heroischen Verses", *SA WW*, τ. 95 (1879), σσ. 681-871.
- , "Der Hiatus bei Apollonios Rhodios", *WS*, τ. 3 (1881), σσ. 43-67.
- , "Neue Beiträge zur Technik des nachhomerischen Hexameters", *SA WW*, τ. 100 (1882), σσ. 307-432.
- Schade, J., *De correptione Attica*, Greifswald 1908.
- Schamp, J., "L' hexamètre du Lapidaire Orphique: pour une étude métrique des «Orphica»", *RPh*, τ. 55 (1981), σσ. 73-90.
- Scheindler, A., *Quaestionum Nonnianarum Pars I*, Progr. Brün 1878.

- , "Zu Nonnos von Panopolis", *WS*, τ. 3 (1881), σσ. 68-81.
- Schmiel, R., "Repetition in Nonnos' *Dionysiaca*", *Philologus*, τ. 142 (1998), σσ. 326-334.
- Schmitt, A., *Musikalischer Akzent und antike Metrik*, Münster 1953.
- Schneider, O., *Callimachea I*, Leipzig 1870.
- Schott, G., *Hero und Leander bei Musaios und Ovid*, (Diss.) Köln 1957.
- Schroeder, Otto, *Nomenclator Metricus*, Heidelberg 1929.
- Schulze, W., *Questiones epicae*, Gryphiae 1892.
- Σεμιτέλου, Δ. Χ., *Ἑλληνικὴ Μετρικὴ*, Ἀθῆναι 1894.
- Sherry, Lee, "The Paraphrase of St John attributed to Nonnus", *Byzantion*, τ. 66 (1996), σσ. 409-430.
- Shewan, A., "The Fourth Foot of the Homeric Hexameter", *CR*, τ. 29 (1915), σσ. 165-169.
- , "Hiatus in Homeric Verse", *CQ*, τ. 17 (1923), σσ. 13-20.
- Sicking, C. M. J., *Griechische Verslehre*, München 1993.
- Silva Sánchez, T., *El hexámetro de Opiano de Anazarbo y Opiano de Aramea*, (Tesis Doctoral), Cádiz 1999.
- Skeat, T. C., *Papyri from Panopolis in the Chester Beatty Library Dublin*, Dublin 1964.
- Σκιᾶ, Ἄν., *Στοιχειώδης μετρικὴ τῆς Ἀρχαίας Ἑλληνικῆς ποιήσεως* ("Φιλολογικόν"), Ἀθῆναι 1931.
- Smyth, H. W., *Greek Grammar*, Cambridge ⁵1968 (= 1920).
- Snell, Br., *Μετρικὴ τῆς Ἀρχαίας Ἑλληνικῆς ποιήσεως* (μετάφρ. Νικήτα, Ἄν.), Ἀθῆναι ³1969 (=1962).
- Sommer, F., "Zur griechischen Prosodie", *Glotta*, τ. 1 (1908), σσ. 145-240.
- Soubiran, J., "Ponctuation bucolique et liaison syllabique en grec et latin", *Pallas*, τ. 13 (1966), σσ. 21-52.
- , *L'élision dans la poésie Latine* (Klincksieck), Paris 1966.
- Σταματάκου, Ἰ., *Λεξικὸν τῆς Ἀρχαίας Ἑλληνικῆς Γλώσσης* (:Προσωδία), (Φοίνιξ ΕΠΕ) Ἀθῆναι 1972.
- , *Ἱστορικὴ Γραμματικὴ τῆς Ἀρχαίας Ἑλληνικῆς* ("Βιβλιοπρομηθευτικὴ"), Ἀθῆνα ⁴1990.

Steinrück, M., "Sprechpause und Wortende: Zum Rhythmus des Hexameters", *QUCC*, τ. 49 (1995), σσ. 135-140.

-----, "Césures et types d'hexamètre latin", *QUCC*, τ. 67 (2001), σσ. 37-46.

Stephens, L. D., "On the Restructuring of the Ancient Greek System of Word Prosody", *PP*, τ. 40 (1985), σσ. 367-378.

-----, "Remarks on Accentual Prose Rhythm", *Helios*, τ. 15 (1988), σσ. 41-54.

String, M., *Untersuchungen zur Stil der Dionysiaka des Nonnos von Panopolis* (Diss.), Hamburg 1966.

Sturtevant, E. H., "Notes on the Character of Greek and Latin Accent", *TAPhA*, τ. 42 (1911), σσ. 45-52.

-----, "Word-ends and Pauses in the Hexameter", *AJPh*, τ. 42 (1921), σσ. 289-308.

-----, "On the Frequency of Short Words in Verse", *CW*, τ. 15 (1921), σσ. 73-76.

-----, "The Ictus of Classical Verse", *AJPh*, τ. 44 (1923), σσ. 319-328.

-----, "The Doctrine of Caesura, a philological Ghost", *AJPh*, τ. 45 (1924), σσ. 329-350.

-----, *The Pronunciation of Greek and Latin: The Sounds and Accents*, Groningen²1968 (=Philadelphia 1940).

Svensson, A., *Der Gebrauch des bestimmten Artikels in der nachklassischen griechischen Epik*, Lund 1937.

Tiedke, H., *Quaestionum nonnianarum specimen*, Berolini 1873.

-----, "Quaestionum nonnianarum specimen alterum", *Hermes*, τ. 13 (1878), σσ. 59-66 καὶ σσ. 266-275.

-----, "De lege quadam, quam in versibus faciendis observat Nonnus", *Hermes*, τ. 14 (1879), σσ. 219-230.

Tissoni, Fr., "Nonno imitatore di Callimaco. Due note critiche", *Sileno*, τ. 21(1995), σσ. 233-235.

-----, *I Canti di Penteo*, (La nuova Italia), Florencia 1998.

Tournier, Éd., *Notes Critiques sur Colluthus*, Paris 1870.

Tren, M., "Von Pentameterdihäresen", *QUCC*, τ. 6 (1968), σσ. 101-113.

Τσαβαρῆ, Ἰ., *Διονυσίου Ἀλεξανδρέως Οἰκουμένης Περιήγησις*, Ἰωάννινα 1990.

- , *Διονυσιακά Α'. Έρευνες στην Οίκουμένης Περιήγησιν Διονυσίου του Αλεξανδρέως*, Ίωάννινα 1992.
- Τσοπανάκη, Άγ., *Είσαγωγή στον Όμηρο* (Κυριακίδη), Θεσσαλονίκη ⁴1988, σσ. 194-215.
- Vandvik, E., *Rhythmus und Metrum. Akzent und Iktus*, Osloae 1937.
- Vendryes, J., *Traité d'accentuation grecque* (Klincksieck), Paris 1945.
- Vian, Fr., "Les comparaisons des Quintus de Smyrne", *RPh*, τ. 28 (1954), σσ. 235-243.
- , *Recherches sur les Posthomerica de Quintus de Smyrne* (Klincksieck), Paris 1959.
- , *Quintus de Smyrne. La Suite d'Homère. Tome I. Livres I-IV* (Budé), Paris 1963.
- , "L'Enlèvement d'Hélène de Collouthos", *REG*, τ. 82 (1969), σσ. 590-597.
- , *Nonnos de Panopolis. Les Dionysiaques. Tome I. Chants I-II* (Budé), Paris 1976.
- , "L'Épopée grecque de Quintus de Smyrne à Nonnos de Panopolis", *BAGB*, τ. 45 (1986), σσ. 333-343.
- , "Nonno ed Omero", *Koinonia*, τ. 15 (1991), σσ. 5-18.
- , "Μάρτυς chez Nonnos de Panopolis: Étude de sémantique et de chronologie", *REG*, τ. 110 (1997), σσ. 143-160.
- Villarrubia, A., "Notas sobre el poema Hero y Leandro de Museo", *Habis*, τ. 31 (2000), σσ. 365-401.
- Voules, J. B., "Ancient Greek Accentuation", *Glotta*, τ. 52 (1974), σσ. 65-91.
- Wefelmeier, C., "Addenda zum Rhythmus des epischen Verses", *Hermes*, τ. 129, 4 (2001), σσ. 542-547.
- Weinberger, W., "Studien zu Tryphiodor und Kolluth", *WS*, τ. 18 (1896), σσ. 161-179.
- , *Tryphiodori et Colluthi Carmina*, (Teubner), Stutgardiae 1969 (¹1896).
- Wernicke, F. A., *Τρυφιοδώρου Άλωσις Ίλίου*, Lipsiae 1819.
- West, M. L., "Greek Poetry 2000-700 B.C.", *CQ*, τ. 23 (1973), σσ. 179-192.
- , *Greek Metre*, Oxford 1982.

- , "Three Topics in Greek Metre", *CQ*, τ. 32 (1982), σσ. 281-297.
- , *Ancient Greek music*, Oxford 1992.
- , *Εισαγωγή στην Αρχαία Έλληνική Μετρική* (μετάφρ. Ξάνθου, Μ. - Τυφλόπουλου, Τ. κι επιμέλεια Παράσογλου, Γ. Μ.), Ίνστιτουτο Νεοελληνικῶν Σπουδῶν (Ίδρυμα Μ. Τριανταφυλλίδη), Θεσσαλονίκη 1994 (=Oxford ¹1987).
- Whitby, M., "From Moschus to Nonnus: The Evolution of the Nonnian Style", στο Hopkins, N., *Studies in the Dionysiaka of Nonnus*, Cambridge 1994, σσ. 99-155.
- White, H., *Studies in Late Greek Epic Poetry*, Amsterdam 1987.
- Wifstrand, A., *Von Kallimachos zu Nonnos*, Lund 1933.
- Wilamowitz-Moellendorff, von U., *Griechische Verskunst*, Berlin 1921.
- Williams, Fr., "Aphrodite's secret weapon (Colluth. Rapt. Hel. 95)", *Eikasmos*, τ. 12 (2001), σσ. 179-183.
- Winnington - Ingram, R. P., *Mode in Ancient Greek Music*, Amsterdam ²1968 (= Cambridge 1936).
- Wyatt, W. F., *Metrical Lengthening in Homer*, Roma 1969.
- , "Homeric Hiatus", *Glotta*, τ. 70 (1992), σ. 20-30.
- Zimmermann, A., *Quintus Smyrnaeus* (Teubner), Stutgardiae 1969 (¹1891).
- Zirin, R. A., *The phonological basis of Latin prosody* (Mouton), The Hague - Paris 1970.
- Zuntz, G., *Drei Kapitel zur griechischen Metrik*, Wien 1984.

